

ACTA Andragogiae et Culturae

31.

Juhász Erika
Márkus Edina
szerk.

**KIHÍVÁSOK A MŰVELŐDÉS
ÉS A FELNŐTTKÉPZÉS VILÁGÁBAN**

KIHÍVÁSOK A MŰVELŐDÉS
ÉS A FELNŐTTKÉPZÉS VILÁGÁBAN

KIHÍVÁSOK A MŰVELŐDÉS ÉS A FELNŐTTKÉPZÉS VILÁGÁBAN

Szerkesztő: Juhász Erika – Márkus Edina

A kötet megjelenését támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap

Debrecen, 2025

Acta Andragogiae et Culturae sorozat 31. kötet

Sorozatszerkesztő: Juhász Erika Ph.D.

DE BTK Nevelés- és Művelődéstudományok Intézete
Művelődéstudományi és Humán Tanulmányok Tanszék vezetője

ISSN 0209-9608

ISBN 978-963-651-582-9 [online pdf]

Lektorálta:

Erdei Gábor Ph.D.

Fintor Gábor Ph.D.

Herczegh Judit Ph.D.

Juhász Erika Ph.D.

Márkus Edina Ph.D. habil.

Szabó József Ph.D. habil.

Takács-Miklósi Márta Ph.D.

Szabó Irma Ph.D.

Máté-Szabó Barbara Ph.D.

Technikai és olvasószerkesztő:

Hadházi Rita Kata

Tördelte és borítóterv:

Pete Balázs

Kiadja:

Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományok Intézete
Művelődéstudományi és Humán Tanulmányok Tanszék
ni.unideb.hu

Nemzeti Művelődési Intézet

www.nmi.hu

© Szerzők, 2025

Tartalomjegyzék

Juhász Erika – Márkus Edina Szerkesztői előszó.....	11
I. FEJEZET: KULTURÁLIS FOGYASZTÁS, KÖZMŰVELŐDÉS ÉS INTÉZMÉNYI MŰKÖDÉS	13
Bódis-Kománovics Alexandra Kulturális fogyasztási szokások alakulása a nagykanizsai kultúraközvetítő intézmények alkalmazottai körében.....	15
Bartalovics Gabriella – Vámosi Tamás A közművelődési szakemberek pályaképe – fókuszban Baranya vármegye közművelődési szakemberei	38
Fintor Gábor – Szatmári Eszter A Déryné Program vizsgálata Tokajban és Veresegyházán.....	55
Farkas Rebeka Kulturális központok célcsoportelérése: Agorák a közösségi művelődés szolgálatában.....	70
Horváth Zoltán Kultúra és kreativitás a városgazdaságban és az urbánus terekben	87
Ponyi László – Juhász Erika Közművelődés és minőségfejlesztés.....	99
II. FEJEZET: KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG, TÖRTÉNETI EMLÉKEZET ÉS HAGYOMÁNYÓRZÉS.....	115
Szóró Ilona Hagyományörzés és értékteremtés az agráregyesületekben, az 1940-es években.....	117
Olasz Lajos Írói látélet az alföldi tanyavilágról (1935)	135
Varga Balázs Trianon emlékezete jelszavakon és szimbólumokon keresztül.....	152
Lancendorfer Zsuzsanna Trianon emlékezete egy csodás textílián keresztül	177
Kuglics Gábor Kulturális célú egyesületek a polgári kori Vas vármegyében (1867-1945)	198

Farkas Julianna – Hübner Andrea – Benkei-Kovács Balázs

A Liebig kártyák tudományos ismeretterjesztő szerepe a magas műveltség közvetítőiként, a 19. századi egyiptomi kultusz nyomában209

III. FEJEZET: OLVASÁS, TANULÁS ÉS TÁRSADALMI INKLÚZIÓ..... 231

Bozsó Renáta – Patkósné Hanesz Andrea

Olvasó-szemüveg – olvasáskutatások főbb jellemzői
a XXI. században Magyarországon.....233

Adamovich Ferenc Tamás

Az affektív mozgáspedagógia felhasználása koncentráció és testtudat
fejlesztéshez a köznevelési programokban.....249

Boga Bálint

Az iskolás és a nyugdíjas korosztály kapcsolatának elősegítése,
mint a pedagógiai prevenció része267

Boga Bálint

Hogyan segítsük az információk közötti eligazodást időskorban?
Avagy a perceptuális készenlét jelentősége a gerontológiában281

Miklósi Márta

A börtönkönyvtárak szerepe, funkciója, típusai
és működésének kihívásai293

**Miklósi Márta – Molnár Attila Károly – Magdalena Ondicová – Petra
Krivosudska – Márton Sándor**

Ahol a reintegráció kezdődik – Fogvatartottak komplex támogatásának
vizsgálata szlovákiai börtönökben egy kvantitatív kutatás tükrében.....315

IV. FEJEZET: FELSŐOKTATÁS, FELNŐTTKÉPZÉS ÉS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HATÁSOK 337

Herczegh Judit

A mesterséges intelligencia megjelenése az európai
és a magyar felsőoktatásban az intézmények szemszögéből.....339

Máté-Szabó Barbara

Belépési utak a felsőoktatási szakképzésben.
Előzetes tanulmányi jellemzők egy empirikus vizsgálat tükrében355

Márkus Edina – Máté-Szabó Barbara

A kompetenciafogalom és az oktatói kompetenciák értelmezése
a felsőoktatásban368

Birhanu Haile Agezew – Erdei Gábor

The Effect of Adult Education Programs
on Economic Growth in Ethiopia.....389

Juhász Erika, Márkus Edina: Szerkesztői előszó

A kötet tanulmányai a kultúra, a közművelődés, az oktatás, a tanulás és a társadalmi részvétel összefüggéseit járják körül. A válogatás különlegessége abban rejlik, hogy egyszerre kínál történeti, pedagógiai és társadalomtudományi nézőpontokat, miközben közös kérdésként jelenik meg benne az értékek közvetítésének, megőrzésének és újraértelmezésének problémája. A tanulmányok azt mutatják meg, hogy a kultúra nem pusztán örökség vagy intézményrendszer, hanem élő társadalmi gyakorlat. Közösségeket teremt, identitást formál, tanulási folyamatokat indít el, és hozzájárul az egyének, csoportok, települések és intézmények fejlődéséhez.

A kötet első nagy tematikus egysége a kulturális fogyasztás, a közművelődés és az intézményi működés kérdéseire irányítja a figyelmet. A tanulmányok a kulturális intézményekben dolgozók fogyasztási szokásaitól a közművelődési szakemberek pályaképén át a kulturális központok célcsoporteléréséig több oldalról vizsgálják a közösségi művelődés jelenkori kihívásait. Kiemelt szerepet kapnak azok a programok, intézményi gyakorlatok és minőségfejlesztési törekvések, amelyek a kulturális szolgáltatások elérhetőségét és hatékonyságát erősítik. E témakör tanulmányai arra is rámutatnak, hogy a kultúra és a kreativitás a városok, térségek és közösségek fejlődésében egyre hangsúlyosabb tényezővé válik.

A második tematikus egység a kulturális örökség, a történeti emlékezet és a hagyományörzés kérdéseit állítja középpontba. Az itt szereplő írások történeti példákon, helyi hagyományokon, emlékezeti formákon és kulturális reprezentációkon keresztül vizsgálják, miként őrződnek meg, alakulnak át és nyernek új jelentést a múlt értékei. Az agráregyesületek hagyományörző szerepe, Trianon emlékezete vagy a polgári kori kulturális egyesületek története mind azt jelzik, hogy a kulturális emlékezet nem lezárt múlt, hanem a jelen közösségi önértelmezésének is meghatározó része. A fejezet tanulmányai emellett arra is felhívják a figyelmet, hogy a tárgyi, vizuális és szimbolikus kultúra fontos közvetítője lehet a történeti tudásnak és a műveltség átadásának.

A harmadik témakör az olvasás, a tanulás, a pedagógia és a társadalmi inklúzió összefüggéseit vizsgálja. Az olvasáskutatások, az időskori információfeldolgozás, az intergenerációs kapcsolatok, valamint a börtönkönyvtárak és a reintegráció kérdései közös irányba mutatnak: a tanulás egész életen át tartó, sokszínű és társadalmi környezetbe ágyazott folyamat. A tanulmányok hitelesen mutatják be, hogy a tanulási lehetőségekhez való hozzáférés, az információk közötti eligazodás képessége, az olvasáskultúra fejlesztése és a támogató pedagógiai környezet megteremtése különösen fontos a sérülékenyebb vagy speciális élethelyzetben lévő csoportok számára. E fejezet hangsúlyozza, hogy az inklúzió nem csupán intézményi feladat, hanem szemléletmód is.

A negyedik egység a felsőoktatás, a kompetenciák, a felnőttképzés és a társadalmi-gazdasági hatások kérdéskörét fogja össze. Az itt olvasható tanulmányok a felsőoktatás aktuális kihívásaira, a mesterséges intelligencia megjelenésére, a felsőoktatási szakképzésbe vezető utakra, az oktatói kompetenciák értelmezésére, valamint a felnőttképzési programok gazdasági növekedésre gyakorolt hatásaira irányítják a figyelmet. A fejezet írásai arra mutatnak rá, hogy az oktatás és képzés rendszerei napjainkban gyorsan változó társadalmi, technológiai és munkaerőpiaci környezetben működnek, ezért különösen fontos a kompetenciaalapú gondolkodás, az alkalmazkodóképesség és az élethosszig tartó tanulás szerepének újragondolása.

A kötet egészét áthatja az a felismerés, hogy a kultúra és a tanulás egymástól elválaszthatatlan társadalmi jelenségek. A kulturális értékek megőrzése, a közösségi művelődés fejlesztése, az olvasás és tanulás támogatása, valamint a felsőoktatás és felnőttképzés megújulása mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az egyének és közösségek képesek legyenek eligazodni a változó társadalmi környezetben.

Bízunk abban, hogy a kötet hasznos olvasmányként szolgál mindazok számára, akik érdeklődnek a szélesen értelmezett kultúra, a közművelődés, az oktatás, a felnőttképzés és a közösségi értékteremtés kérdései iránt. A tanulmányok nemcsak tudományos eredményeket és elemzéseket kínálnak, hanem további gondolkodásra, párbeszédre és kutatásra is ösztönöznek.

I. FEJEZET

KULTURÁLIS FOGYASZTÁS, KÖZMŰVELŐDÉS ÉS INTÉZMÉNYI MŰKÖDÉS

***KULTURÁLIS FOGYASZTÁSI SZOKÁSOK ALAKULÁSA A
NAGYKANIZSAI KULTÚRAKÖZVETÍTŐ INTÉZMÉNYEK
ALKALMAZOTTAI KÖRÉBEN***

Absztrakt: Nagykanizsa városa kellőképpen kiszolgálja a városi és környékbeli kultúrákedvelő közönség igényeit, hiszen öt kultúraközvetítő intézmény kínál számos kulturális szolgáltatást és programot változatos módon. Felmerül viszont a kérdés, hogy a nagyérdemű mellett azon emberek kulturális szükségleteit is kielégítik-e, akik az említett intézményekben a rendezvények létrehozásáért felelősek. Jelen kutatás pontosan annak érdekében zajlott, hogy megismerjük az öt vizsgált nagykanizsai kultúraközvetítő intézmény dolgozóinak kultúrafogyasztási szokásait. A kutatásból kiderül, hogy az alkalmazottak igénybe veszik-e a város kulturális szolgáltatásait, illetve ellátogatnak-e szabadidejükben a saját és a többi kultúraközvetítő intézmény rendezvényeire. A kutatás során rétegzett mintavételi eljárást alkalmazva, három csoport került kialakításra, ezt követően véletlenszerűen 30 strukturált interjú készült 2022 őszén. Megállapítható, hogy a vizsgálatban résztvevők előszeretettel látogatják a saját és a többi intézmény programjait, még kevés szabadidő lévén is. Leggyakrabban a koncerteken és színházi előadásokon vesznek részt. Két magyarázat a visszalátogatás okaként: munkájukra hobbiként tekintenek és közös programlehetőség a kollégákkal. A kutatásban résztvevő személyek nagy része úgy gondolja, hogy Nagykanizsa kulturális kínálata megfelelő, de ettől függetlenül előszeretettel el is utaznak más városokban egy-egy számukra kedves kulturális eseményért. A kutatás eredménye hozzájárulhat az öt vizsgált kultúraközvetítő intézmény statisztikai adatbázisának és kulturális szolgáltatásainak fejlesztéséhez, illetve az országos statisztika bővítéséhez. Mindemellett a Nemzeti Művelődési Intézet szakmai munkáját is segítheti.

Abstract: *The city of Nagykanizsa caters for the needs of the cultural public in the city and its surroundings, with five cultural institutions offering a wide range of cultural services and programmes. The question arises, however, whether the cultural needs of the people who are responsible for the creation of events in these institutions are being met in addition to those of the general public. This research was carried out precisely in order to get to know the cultural consumption habits of the employees of the five cultural institutions in Nagykanizsa that were studied. The research will reveal whether the employees use the cultural services of the city and whether they attend events organised by the cultural agencies and other cultural institutions in their free time. The research used a stratified sampling procedure, three groups were formed, followed by 30 random structured interviews in the autumn of 2022. It can be concluded that the participants in the study prefer to visit their own and other institutions' programmes, even when they have little free time. They most often attend concerts and theatre performances. Two explanations for return visits are: they see their work as a hobby and the opportunity to share activities with colleagues. Most of the respondents think that Nagykanizsa has a good cultural offer, but they also prefer to travel to other cities for a cultural event they like. The results of the research could contribute to the development of the statistical database of the five cultural institutions surveyed and their cultural services, as well as to the expansion of national statistics. It may also help the professional work of the National Institute of Culture.*

Bevezetés

A kultúraközvetítő intézmények ma a XI. században számos megpróbáltatással küzdenek a mindennapi működésük során. A forráshiány problematikája, az egyre növekvő igények, a digitalizáció erőteljes térhódítása, a hagyományos kulturális programok háttérbe szorulása, a digitális bennszülöttek bevonzásának nehézsége és még folytathatnánk a sort. A dolgozat írója a saját munkahelyén, a Kanizsai Kulturális Központban figyelt fel arra a jelenségre, hogy a dolgozók ritkán látogatnak vissza munkaidőn kívül az intézmény programjaira. Számos kérdés fogalmazódott meg ekkor: Vajon a többi nagykanizsai kultúraközvetítő intézmény dolgozói sem vesznek részt munkahelyük programjain szabadidejükben?

Ezt mivel magyarázzák? Egymás rendezvényeire vajon ellátogatnak a különböző intézmények alkalmazottai? Elégedettek-e a város kulturális lehetőségeivel? Mik a legkedveltebb programok a dolgozók körében? Fogalmaznának-e meg innovációs javaslatokat a város kulturális szolgáltatásaival kapcsolatban? Ezen kérdések vezettek odáig, hogy a szerző Kulturális mediáció tanulmányai során elkezdte mélyebben vizsgálni a témát, majd ezen empirikus kutatásra alapozta a diplomamunkáját. A kutatás során kizárólag az öt nagykanizsai kultúraközvetítő intézmény tevékenysége és alkalmazottainak kultúrafogyasztási szokásai kerültek vizsgálat alá. Közülük három önkormányzati fenntartásban (Halis István Városi Könyvtár, Kanizsai Kulturális Központ (a későbbiekben KKK), Thúry György Múzeum), egy egyesületi (VOKE Kodály Zoltán Művelődési Ház), egy pedig alapítványi (Honvéd Kaszinó) formában működik.

A témakör áttekintése dokumentum-és tartalomelemzéssel, statisztikai adatbázisok elemzésével és empirikus kutatással zajlott. Utóbbi kvalitatív módon történt, hiszen főleg minőségi információkra volt szükség a kutatói kérdések megválaszolásához, illetve a hipotézisek igazolásához.

Az öt kultúraközvetítő intézmény dolgozóinak kultúrafogyasztási szokásainak felmérését strukturált interjúkkal végeztem 2022. október 3. és november 28. között. A minta rétegzett mintavételi eljárással került kiválasztásra a következőképpen: Három csoport (vezetők; szakalkalmazottak; egyéb dolgozók) kialakítását követően arányosítva véletlenszerűen kerültek kijelölésre az interjúalanyok, összesen 30 fő. A kérdéssor a demográfiai adatok mellett az általános kultúrafogyasztói szokásokat, a saját és a többi kultúraközvetítő intézmény programjain való részvételt és az igényeket is feltérképezte.

A vizsgálat eredményei közvetlenül segíthetik a Kanizsai Kulturális Központ és országos szinten a Nemzeti Művelődési Intézet szakmai munkáját, emellett pedig hozzájárulhatnak a statisztikai adatbázisok bővítéséhez és a kulturális szolgáltatások fejlesztéséhez. A kutatás aktualitása megkérdőjelezhetetlen, hiszen manapság egyre fontosabbá válik a közművelődési intézmények minőségbiztosításának megléte, amelyhez elengedhetetlen a közönségen kívül a dolgozók elégedettség-és igényfelmérése is.

Hiánypótló kutatásról van szó, hiszen ilyen jellegű vizsgálat korábban még nem született, a továbbiakban pedig akár szélesíteni is lehet a kutatási területet (az öt intézmény összes szakalkalmazott; kizárólag a Kanizsai Kulturális Központ dolgozói).

A tanulmány célja, hogy bemutassa az empirikus kutatás eredményeinek lényegi elemeit és tanulmányozza a vizsgálatban résztvevő dolgozók kultúrafogyasztási szokásait, igényeit, javaslatait. A bevezetés után a tanulmány elméleti keretei kerülnek vázolásra, majd a kutatási módszerek részletes ismertetése után bemutatásra kerülnek a jelen kutatás fontosabb eredményei. Végül az összegzést követően a vizsgálatban résztvevő dolgozók igényfelvetései alapján javaslatok megfogalmazására kerül sor és egy jövőbeni kitekintésre.

Elméleti háttér

A kultúra fogalmát az elmúlt évszázadok során számos kutató próbálta magyarázni, körülírni, ám végül nem alakult ki egy egységesen elfogadott definíciója. A területtel foglalkozó szakemberek (Maróti, Vitányi), kutatók mind más és más szempontból járták körül a fogalmat, másképpen gondolkoztak róla. Van azonban egy nagyon fontos dolog, amelyben mindegyikük egyetérthet, mégpedig, hogy a kultúra szerves részét képezi az emberek mindennapi életének, s nélküle élni nem lehet (Bernáth, 1999). A kultúrafogyasztás témáját Pavluska (2014) jól körül járja Kultúramarketing című könyvében. Szerinte maga a kultúrafogyasztás kifejezés nehezen összeegyeztethető szókapcsolat, hiszen itt nem szó szerinti fogyasztás zajlik, mint egy-egy termék esetében. Nem fizikai jellegű folyamat, hiszen ez esetben főleg értékek, szimbólumok és érzelmek kifejezésére és közvetítésére kell gondolni. Ekkor a fő cél, hogy a különböző kulturális termékek által bizonyos élményekhez (művészi) vagy tudáshoz jussunk. Tehát ezek alapján célszerűbb inkább a „befogadás” szót használnunk. A kultúrafogyasztás egyik fő jellemzője, hogy a „fogyasztója” a következő kifejezések mind-mind használhatók: közönség, látogató, néző, hallgató, olvasó, résztvevő, igénybevevő, használó. Megkülönböztethetünk a kulturális tevékenységekben való részvétel alapján kulturális fogyasztást és aktív kulturális részvételt.

Előbbi esetében gondolhatunk egy koncert meghallgatására, egy könyv elolvasására vagy egy színházi előadáson való részvételre. Amennyiben színjátszó csoport tagjai vagyunk, zenélünk vagy amatőr művészeti csoportban tevékenykedünk, akkor részt veszünk a kulturális produktum előállításának folyamatában, tehát aktív kulturális résztvevőknek mondhatjuk magunkat. Ma a társadalmunkra a „passzív kultúrafogyasztás” a jellemzőbb (Pavluska, 2014).

Hogy milyen gyakorisággal és milyen típusú kultúrát fogyasztunk a következő tényezők nagyban befolyásolják: személyes jellemzők (nem, életkor, foglalkozás, iskolázottság, életstílus, ízlés, személyiség, attitűdök), interperszonális tényezők (család és szociális háttér, szerepek, lakóhely), kulturális hatások (értékek, szubkultúra, társadalmi osztály), marketing hatások (kulturális ajánlatok, programok, információ, kommunikáció, fizikai környezet, közönségkapcsolatok). Ezeken kívül fontos még a kultúrafogyasztásunk szempontjából a szabadidőnk mennyisége, a szabadon elkölthető jövedelmünk nagysága, a lakóhelyünk típusa és befolyásolható tényezőként jelenhetnek meg a különböző generációk közötti szakadékok is (Vitányi, 2006; Pavluska, 2014).

Több nagyszabású kultúrakutatás zajlott le az elmúlt évtizedek során, ám sajnos a legutóbbi 2016-ban készült. Aktuális lenne egy új átfogó teljes körű kutatás lefolytatása, hiszen a legutóbbi eredmények óta számos befolyásoló tényező megléte áll fenn (koronavírus, energiaválság, digitalizáció). Ugyan az OECD (Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete) 2022 júniusában publikált egy tanulmányt, mely az OECD tagországokra terjedt ki, de ez nem tekinthető teljes körű magyarországi kultúrakutatásnak. Azt vizsgálták, hogy az adott kormányzat kulturális kiadásainak nagysága összefügg-e a kultúrafogyasztás nagyságával (Németh, 2024).

A tanulmány ezen fejezetében kimondottan azokat a kutatásokat ismertetem, melyben a kultúrafogyasztási szokások állnak a középpontban. A fiatalokra vonatkozó és a speciális témájú vizsgálatok itt nem kerülnek részletezésre.

Eleinte jó néhány kutató (Gans, 1974; Bourdieu, 1984) a homológiai megközelítést vallotta, vagyis, hogy az egyén kulturális életben elfoglalt pozícióját legfőképpen a társadalmi hierarchiában betöltött helye határozza meg. Eszerint a magasabb társadalmi helyzetű egyének főleg a magaskultúrát

részesítik előnyben, míg az alacsonyabb osztályban lévők a tömegkultúrát. Ez az elmélet nagyon sarkítottan közelítette meg a témát.

A következő szegmentációs koncepció szerint, melyet „omnivore-univore” elméletnek hívnak, már nem egyértelműek a korábban leírt tendenciák, hiszen itt már nem kizárt, hogy a felsőbb társadalmi rétegbe tartozó egyének is kedvelik a populáris kultúrát. Ezzel egyidejűleg a magaskultúrát fogyasztók mellett megjelenik az omnivore („mindenevők”), illetve az univore csoport (egyetlen típusú kultúrát fogyasztók) (Sági, 2010).

A 2003-as magyar kutatás volt a következő állomás (Magyarország kulturális állapota az EU csatlakozás küszöbén), melynek során az intézménylátogatások intenzitása alapján két nagy csoportot különböztettek meg, mégpedig a „sokoldalú” és „egyoldalú” kulturális fogyasztókat. Ezt követően életkor szerint további kategóriákat alkottak. Előbbi fiatalos mindenevőkre és a konszolidált, hagyományosan kulturálódókra, utóbbit mozizós-bulizós; művelődési házba járó; otthonülő olvasós és passzív, kultúrán kívüli, sivár klasszisokra osztotta (Hunyadi, 2005).

Ezt követően talán az egyik legnagyobb hazai kultúrakutatás (Jelentés a magyar kultúra állapotáról – átfogó körkép) zajlott le 2008-ban. Az MTA Politikai Tudományok Intézete által Antalóczy Tímea, Füstös László és Hankiss Elemér végezte a vizsgálatot, amelyből egy átfogó könyv is készült (Mire jó a kultúra? Jelentés a magyar kultúra állapotáról). A vizsgálat során egy sokdimenziós térben 23 intézményesített színteret és a kultúrafogyasztás gyakoriságát elemezték. Öt különféle kultúrafogyasztói típust határoztak meg: kulturálisan passzívak, mindent fogyasztók, könnyed szórakozók, kulturálisan érdeklődők, kulturális elit. Ezen csoportosítási módokat alkalmaztam a saját vizsgálatom során is (Antalóczy et al., 2010).

A TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0058 projekt keretében került sor a következő kutatásra 2013-ban, amikor is a szabadidő eltöltési trendek által vizsgálták az adott intézmények, programok látogatottságát. Ami kiemelkedő adat, hogy a magyar lakosság a vizsgálatban közepesnél rosszabbul végzett, emellett a megfigyelhető volt a megnövekedett kereslet a szórakoztató műfajok iránt. Hat klasztert alakítottak ki: 1. kulturálisan sokszínűek, 2. kulturálisan passzívak, 3. tömegrendezvények látogatói, 4. könnyű szórakozást keresők, 5. sokféle hagyományos kultúrát kedvelők, 6. hagyományos kultúrából válogatók (Pavluska, 2016).

Utoljára 2016-ban zajlott kultúrafogyasztási sajátosságokkal kapcsolatos vizsgálat, amelyet a Századvég Alapítvány végzett. Két témakör alapján szegmentáltak a beérkezett válaszok alapján. Az elsőben a fogyasztási szokások szerint öt klasszis került elkülönítésre: magas kultúrát fogyasztók; tömegkultúrát fogyasztók; otthon maradók; mindenevők; mozizók. A másik terület a kultúrához való viszony és attitűdök vizsgálata volt, amelynek során ismételten öt eltérő csoport alakult ki: kulturálisan depriváltak; kulturálisan önkirekesztőek; pénztelen fogyasztók; kultúrafogyasztók; aktív érdektelenek (Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 2018).

A kutatás bemutatása

A kutatás célja és módszertana

A vizsgálat célja, hogy az öt helyi kultúraközvetítő intézmény dolgozóinak kultúrafogyasztási szokásait felmérje, ezzel együtt megismerje az igényeiket és megtudja, elégedettek-e Nagykanizsa kulturális életével és szolgáltatásaival. Fény derülhet arra, hogy szabadidejükben látogatják-e a saját és a többi intézmény rendezvényeit. Amennyiben gyakran járnak, pontosan mely programokat részesítik előnyben, illetve, ha nem látogatják, ennek milyen okai vannak. A vizsgálatban résztvevő intézmények a következők:

- Önkormányzati fenntartásban lévő kultúraközvetítő intézmények (Halis István Városi Könyvtár, Kanizsai Kulturális Központ, Thúry György Múzeum)
- Egyesület által fenntartott intézmény (VOKE Kodály Zoltán Művelődési Ház)
- Alapítványi fenntartású intézmény (Honvéd Kaszinó)

Az empirikus kutatást valószínűségi mintavételi eljárással, rétegzett mintavétellel végeztem. A vizsgált kultúraközvetítő intézmények munkavállalóit három csoportra bontottam. Minden intézményben egy főt érint a vezetők csoportja, majd a következőbe, a szakalkalmazottak rétegébe sorolhatók a közművelődési szakemberek, könyvtárosok, muzeológusok. S a harmadik szegmens az egyéb munkatársakat takarja, akik az intézményben nem a profilhoz illeszkedő szakmai munkát végzik (technikus, jegypénztáros, takarító).

Miután a csoportok rétegzése megtörtént, az interjúalanyok véletlenszerűen kerültek kiválasztásra az arányuknak megfelelően. A kutatás mérőeszköze a strukturált interjú volt. A lekérdezések szóban zajlottak, jelenléti formában 2022. október 3. és november 28. között. Figyelembe véve az öt intézmény dolgozói állományát, arányosan került kiválasztásra 30 interjúalany (öt vezető, 13 szakalkalmazott, 12 egyéb alkalmazott) a három rétegből. A következő témák kerültek felmérésre: demográfiai adatok, általános kulturális fogyasztási szokások, kulturális részvétel az öt vizsgált intézmény tekintetében, felmerülő igények. A téma feldolgozásához dokumentum-és tartalomfeltárást, illetve statisztikai források, adatbázisok (KSH, KultStat) elemzését is végeztem.

A résztvevő intézmények rövid bemutatása

Kanizsai Kulturális Központ (KKK): Nagykanizsa legkiemelkedőbb kultúrcentruma, amelynek fenntartója Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Három nagy intézményegység (Hevesi Sándor Művelődési Központ, Medgyaszay Ház, Móricz Zsigmond Művelődési Ház) és négy városkörnyéki kulturális színtér tartozik holdudvarához. Munkavállalóinak száma 30 fő (egy fő vezető, nyolc szakalkalmazott, 21 egyéb munkatárs). Változatos műfajú programokat kínál, a teljesség igénye nélkül: színházi előadások (felnőtt, ifjúsági, gyermek), koncertek (könnyű-, és komolyzenei, jazz, népzenei), hagyományőrző programok, irodalmi estek (író-olvasó találkozó, könyvbemutató), versmondó találkozó (Nagy Gáspár), családi programok (Családi hétvége, „kutyajó” hétvége), gyermekprogramok (bábszínház, koncert, kézműves foglalkozás, játszóház), retro kávéházi estek, kalandozó kanizsaiak. Az intézményegységek mindegyike bővelkedik klubokban, szakkörökben, művelődő közösségekben (hímző, kertbarát, mézeskalács, quilling, tánc, torna, éremgyűjtés). A kezdetektől részt vesznek az Aszakkör programban is. A KKK egyik legrangosabb és legnagyobb értéket képviselő rendezvénysorozata a Tavaszi Művészeti Fesztivál (TMF), illetve kiemelkedik a felnőtt színházbérletes programjuk is, amelynek különlegessége, hogy az ország különböző részeiről különféle kőszínházak és magánszínházak előadásait és művészeit hívják meg.

A saját szervezésű előadásokon túl terembéres konstrukcióban is számos programnak adnak otthont az intézményegységek (stand-up előadások, pszichológiai jellegű előadások, bűvész show) (Kanizsai Kulturális Központ, n.d.; Vezető, Kanizsai Kulturális Központ, szóbeli közlés, 2022.10.07.).

Halis István Városi Könyvtár (a későbbiekben Könyvtár): Dél-Zala legnagyobb nyilvános közművelődési könyvtára, amelynek fenntartója Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Három intézményegységet tudhat a magáénak (Kálvin téri főépület, Kiskánizsai fiókkönyvtár, Hevesi utcai fiókkönyvtár). 32 fő munkavállalójából egy fő vezető, 26 fő szakalkalmazott és öt fő egyéb alkalmazott. Működésének alapja, hogy könyvvállományát gyarapítsa, feldolgozza, feltárja, emellett különböző egyéb szolgáltatásokat is biztosít (kölcsonzés, helyismereti tájékoztatás, fénymásolás, katalógus használata, irodalom- és könyvtárnépszerűsítő rendezvények, kiállítások, internethasználat biztosítása). 2003-ban a Könyvtár elnyerte az „Év Könyvtára” díjat nagyon magas szintű könyvtári szolgáltatások nyújtásáért (Halis István Városi Könyvtár, n.d.-a; Halis István Városi Könyvtár, n.d.-b; Halis István Városi Könyvtár, n.d.-c).

Thúry György Múzeum (a későbbiekben Múzeum): területi múzeum, amelynek fenntartója Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. A Múzeum négy épületet tudhat a magáénak (székhely és telephely; kiállítóhely; Magyar Plakát Ház; Képzőművészetek Háza – Kiskastély). A 16 fő foglalkoztatottból egy fő vezető, hét szakalkalmazott és nyolc egyéb munkatárs. A Múzeum fő feladatköre a gyűjteménygondozás, gyarapítás, nyilvántartás és az állományvédelem. Fontosnak tartják, hogy a gyűjteményeiket tudományosan is feldolgozzák, publikáljanak, emellett szakkönyvtárat és kutatószolgálatot is működtetnek. Alaptevékenységük az állandó és időszakos kiállítások és a közművelődési és múzeumpedagógiai programok szervezése. Egy állandó kiállítás található a Múzeumban (Emberek, utak, kapcsolatok (Dél-Zala évezredei)), de számos egyéb gyűjteményt is a magáénak tudhat (helytörténeti tárgyak, képzőművészeti és könyvtári értékek, metszetek, néprajzi, numizmatikai, régészeti emlékek, történeti dokumentációs tár). Itt tekinthető meg Z. Soós István, Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet hagyatéka is. (Száráz, 2015; Száráz, 2022; Thúry György Múzeum, n.d.; Vezető, Thúry György Múzeum, szóbeli közlés, 2022.10.10.)

Honvéd Kaszinó (a későbbiekben HEMO): működtetője a Honvéd Kaszinóért Alapítvány, ám az épületének fenntartója Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata. Az intézmény működése kiterjedt és ékes múltat tudhat a magáénak, ugyanis a létrehozásának célja a katonavárosi hagyományok ápolása volt, a közösségi művelődés által. A négy fő foglalkoztatottból egy fő vezető és szakalkalmazott is egyben, emellett három fő egyéb munkatárs. Ma is számos program megvalósítása fűződik a nevükhöz (gálaestek, könyvbemutatók, jazzkoncertek, irodalmi estek, kiállítások). Tevékenykedik náluk számos művészeti csoport és közösség (SZKES Dance Táncsoport, a Honvéd Kaszinó Városi Színpad, a Hölgklub, a Honvéd Kaszinó Énekkara, a fafaragó szakkör) (Honvéd Kaszinó, n.d.; Halmos, 2011; Vezető, Honvéd Kaszinó, szóbeli közlése alapján, 2022.10.03.).

VOKE Kodály Zoltán Művelődési Ház (a későbbiekben VOKE): a Vasutas Országos Közművelődési és Szabadidő Egyesületének tagintézménye. Két állandó dolgozója van, amelyből egy fő vezető és egyben szakalkalmazott is, és egy egyéb alkalmazott (gazdasági ügyintéző). Legrangosabb rendezvénye az Országos Farsangi Fánkfesztivál, de kisebb előadások (bábszínház, koncertek) is megtalálhatók a kínálatában. Művészeti csoportoknak, civil közösségeknek, alapítványoknak és egyesületeknek ad otthon (MAMIK Hagyományörző Dalkör, Pántlika Néptáncsoport, Vasutas Nyugdíjas Klub) (VOKE Kodály Zoltán Művelődési Ház, n.d.; Vezető, VOKE Kodály Zoltán Művelődési Ház, szóbeli közlés, 2022.10.05.).

Kutatási kérdések, hipotézisek

1. A dolgozók elégedettek-e a város nyújtotta kulturális lehetőségekkel?
2. Amennyiben nem, milyen javaslataik vannak annak fejlesztésére?
3. A megkérdezettek járnak-e a saját és a többi intézmény rendezvényeire?
4. Ha igen, melyik programokat kedvelik?
5. Ha nem járnak, akkor ennek mi az oka?

H1: Az öt vizsgált intézmény alkalmazottjai azért nem járnak szívesen a saját és a többi intézmény rendezvényeire, mert kevés szabadidejük van és túlságosan leterheltek.

H2: Az öt intézmény dolgozóinak vizsgált köre szívesebben jár el más városba kulturális célzattal azért, mert nincsenek megelégedve a város kulturális kínálatával.

A vizsgálat eredményei

Demográfiai eredmények

Az interjú kérdéssor első blokkja a következő információkat térképezte fel: a válaszadók neme, életkora, lakóhelye, legmagasabb iskolai végzettsége. Emellett kérdéseket tettem fel a munkahellyel kapcsolatban (melyik intézményben dolgozik, mióta, munkaköre, beosztása) is. A zárókérdés a Nemzeti Művelődési Intézet által szervezett szakmai képzéseken való részvételt firtatta. A nembeli megoszlás a várható módon alakult. 21-9-es arányban a női megkérdezettek voltak többségben. A Könyvtárban készült a legtöbb férfivel interjú (7 fő), míg a Múzeumban és a VOKE-ban kizárólag női alkalmazottakkal beszélgettem. Az életkorok tekintetében megállapítható, hogy 18 év alatti, 19-29 év közötti és 70 év feletti interjúalannal nem készült interjú. A legtöbb válaszadó (11 fő) a 40-49 éves korosztályt képviseli, 9 fő az 50-59 éveseket, hat fő a 30-39 éveseket és négy fő a 60-69 évesek körét erősíti. A válaszadók 90%-a nagykanizsai lakóhellyel rendelkezik, három fő Nagykanizsa vonzáskörzetében él, messzebb pedig senki. Iskolai végzettség tekintetében elmondható, hogy a válaszadók többsége, felsőfokú végzettségű (11 fő főiskolai, kilenc fő egyetemi, egy fő PhD). Kijelenthető, hogy a vizsgálatban résztvevő szakalkalmazottak mindegyike a jogszabályban meghatározott végzettséggel rendelkezik. A vezetők csoportjában kiemelkedőek az eredmények: négyen egyetemi, egy fő pedig doktori végzettséggel rendelkezik.

Érdekeség, hogy a megkérdezettek fele tíz évnél is régebb óta dolgozik már a saját intézményében (az öt vezető mellett főleg a szakalkalmazottakra jellemző). Következtethető, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők (szakmai munkatársak) ragaszkodóbbak az intézményükhöz, kisebb körükben a fluktuáció, mint az egyéb munkakörűeknél. A szakalkalmazottak esetében a könyvtárosok, művelődésszervezők és muzeológusok vannak nagyrészen, majd az igazgatókon túl beszélgettem gazdasági titkárokkal, takarítókkal, jegypénztárosokkal, technikussal, gyűjteménykezelővel, dekorátorral és általános irodai adminisztrátorral is.

Az első modul végén a Nemzeti Művelődési Intézet képzéseiben való részvételt vizsgáltam. A legtöbben (22 fő) egyik meghirdetett képzésen sem vettek részt. Nyolc fő (főleg az igazgatók és szakalkalmazottak) elvégezte a Nemzeti Művelődési Intézet következő képzéseit: "Színháziskola", "Amatőr művészeti csoportok mentorálása", "Protokoll és marketing", "Minőségbiztosítás a közművelődésben", "Közművelődési szakértő".

Az általános kultúrafogyasztói szokásokról

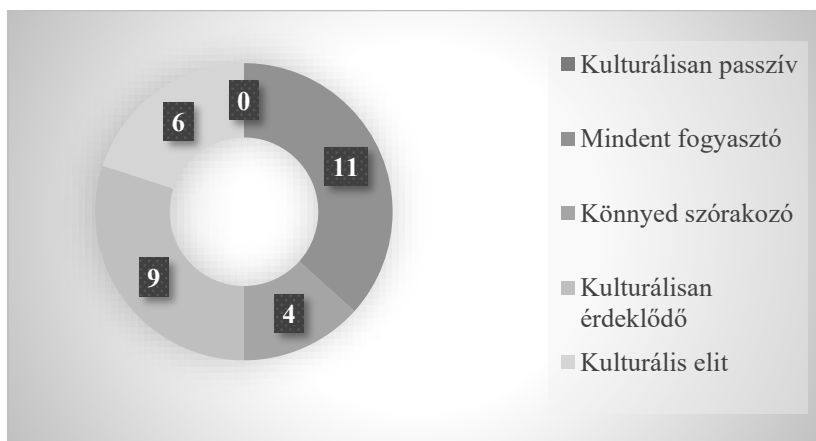
Az interjú második blokkjában arról kérdeztem az alanyokat, hogy mely kultúráközvetítő intézmény programjain vesznek részt a legszívesebben, miért pont oda járnak, illetve, ha egyáltalán nem vesznek részt kulturális rendezvényeken, ennek mi az oka. Kérdést tettem fel a pénzköltési hajlandóságról, a kísérők kilétéről, a szabadidős célú internethasználatról, a TV nézésről és streamingszolgáltatókkal való filmnézés gyakoriságáról, illetve a megadott kultúrafogyasztói csoportok egyikében kellett elhelyeznie magát a válaszadónak. Összességében elmondható, hogy pozitív eredmények születtek, hiszen a megkérdezettek közül 28 fő szívesen látogat szabadidejében kultúráközvetítő intézményeket. A vizsgált intézmények közül a Könyvtár és a KKK programjain vesznek részt a leggyakrabban (havonta többször is). A Múzeumba és a Honvéd Kaszinóba félévente-évente látogatnak el, a legkevésbé pedig a VOKE rendezvényei érdeklik a válaszadókat. A ritka látogatás okául a centrumtól való távolságot említették. A legkedveltebb programok a következők: színházi előadások, koncertek, kiállítások, könyvbemutatók, ismeretterjesztő előadások, stand up comedy előadások, könyvkölcsönzés. Kevésbé kedveltek a prózai darabok, irodalmi estek, gálaműsorok. A legrosszabb helyen a komolyzenei koncertek végeztek. Ezt a programot sem a női, sem a férfi megkérdezettek nem preferálják. S még az sem jelenthető ki, hogy a magasabb iskolai végzettségűek jobban érdeklődnek a magaskultúra iránt, mert ez esetben ez sem igazolható. Érdeklődtem az iránt is, hogy a megkérdezettek általánosságban kivel látogatják a kulturális rendezvényeket. A válaszadók többsége a párjával és a barátokkal érkezik a programokra. Nem jellemző az egyedüli vagy csoportos látogatás. A nők főleg párjukkal vagy barátjukkal keresik fel az eseményeket.

Korosztály tekintetében megfigyelhetőek a tipikus tendenciák: a 30-as korosztály fele-fele arányban főleg egyedül vagy a barátokkal jár; a 40-es korcsoportúak leginkább párjukkal vagy családjukkal mennek; az 50-es korosztályt párjuk vagy barátaik kísérik; a 60-as korúakat fele-fele arányban barátaik kísérik vagy teljesen egyedül mennek. A költési hajlandóság elég alacsonynak mondható, hiszen 20 interjúalany havonta átlagosan 10 ezer Ft-nál is kevesebbet költ kulturális programokra, míg két fő egyáltalán nem költ semmit e célból. Heten akár 20-30 ezer Ft-ot is költenek, egy fő pedig akár 20-30 ezer Ft-ot is. Az interjúalanyok többsége (27 fő) az adott programot azért látogatja, mert érdeklődik iránta, egy fő a társaság miatt, ketten pedig munkahelyi kötelességből. Pozitív, hogy olyan személy, aki egyáltalán nem látogat kulturális programokat, nem volt az interjúalanyok között. Megállapítható tehát, hogy a válaszadók nagy része (27 fő) beosztástól és iskolai végzettségtől függetlenül azért látogatja a programokat, mert érdeklődik irántuk. A szabadidős célú internethasználat, a TV nézés és a streamingszolgáltatással való filmnézés tekintetében egyértelműen megmutatkoztak a generációs különbségek. A fiatalabb korosztály több időt tölt internethasználattal és streamingeléssel, mint TV nézéssel. Az 50-es korosztálytól felfelé pedig ennek pont az ellenkezője figyelhető meg.

Ezen blokk végén a „Jelentés a magyar kultúra állapotáról” című kutatás öt kultúrafogyasztói csoportját használtam fel, amelyek közül az egyikbe kellett elhelyeznie magát az egyénnek. Az eredmény a következőképpen alakult, melyet az 1. számú ábra is szemléltet: kulturálisan passzívak – 0 fő; mindent fogyasztók – 11 fő; könnyed szórakozók – 4 fő; kulturálisan érdeklődők – 9 fő; kulturális elit – 6 fő. Tehát, ami pozitívként megállapítható, hogy olyan interjúalanyom nem volt, aki elkerülné az intézményesített kultúra színtereit (kulturálisan passzív). A legtöbben (11 fő) „Mindent fogyasztók”, hiszen szívesen látogatják például a könyvtárat és a hétköznapi embereknel sokkal gyakrabban mennek múzeumba, kiállításokra, moziba. A középen elhelyezkedő csoportba tartozók inkább könnyed szórakozásra vágyanak, ezért főleg sporteseményekre és szórakozóhelyekre járnak az átlagosnál is többször. S ahogy egyre közeledünk a kultúrát valóban kedvelők felé, úgy számba vehetjük a kulturálisan érdeklődők csoportját, akiknek jellemzője, hogy kevésbé aktívak, de szívesen elmennek, könyvtárba, moziba és egy-egy kulturális intézménybe (9 fő).

S, ha egy piramison ábrázolnánk a csoportokat, akkor a csúcson helyezkedne el a kulturális elit, akik az átlagosnál sokkal többször látogatnak művelődési házakat, színházi előadásokat, alternatív színházakat és könyvesboltokat is. Kiemelkedő eredmény, hogy a kulturális elit csoportjába tartozók magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek (1 fő PhD, 4 fő egyetemi, 1 fő főiskolai) és körükben főleg a vezetők és szakalkalmazottak lelhetők fel.

1. ábra: A kutatásban résztvevő interjúalanyok kultúrafogyasztói csoportjai (fő), N=30

(Forrás: Saját szerkesztés, 2023)

Pavluska (2016) készített egy összefoglaló táblázatot, amely összesíti a témában eddig lebonyolított vizsgálatokat, s amelyben láthatók az eredeti, 2008-as kutatás eredményei is, így összevethetők a saját empirikus kutatás során szerzett eredményekkel.

**2. ábra: Kultúrafogyasztói/szabadidős típusok Magyarországon
az 1980-as évek közepétől a 2010-es évek közepéig**

1980-as évek közepe	1990-es évek közepe	Ezredforduló	2003	2008	2013
Autonóm – kultúra orientált (15%)	Autonóm – kultúra orientált (15%)	Magaskultúra- orientáltak (8%)	Konszolidált, hagyományosan kulturálódók (9%)	Kulturális elit (10,1%)	Sokféle hagyományos kulturát kedvelők (13,7%)
Nyitott – felhalmozó (24%)	Fiatalos, szórakozásra orientálódók (24%)	Kulturális „mindenevők” (18%)	Fiatalos „mindenevők” (7%)	Mindent fogyasztók (8,6%)	Hagyományos kulturából válogatók (10,7%)
Kapaszkodó – rekreációs (26%)	Otthoniló – olvasó (15%)	Rekreáció/ szórakozás- orientáltak (23%)	Egyoldalúan szórakozó, mozizós-bulizós (14%)	Könnyed szórakozók (13,8%)	Kulturálisan sokszínűek (11,9%)
Passzív (35%)	Passzív – egyéb (17%)	Passzívak (28%)	Egyoldalúan szórakozó, művelődési házba járók (10%)	Kulturálisan érdeklődők (20,5%)	Könnyű szórakozást keresők (16,8%)
	Passzív – otthoniló, nem olvasó (26%)	Kultúrával nem élők/ izoláltak (23%)	Otthoniló olvasós (17%)	Kulturálisan passzívak (47,1%)	Tömegrendez- vényekre járó, egysíkúan szórakozók (15,2%)
			Passzív, kulturán kívüli, sivár (43%)		Kulturálisan passzívak (31,6%)

(Forrás: Pavluska, 2016, p. 442)

Ami talán az egyik legszembeütőbb különbség a 2008-as és a saját kutatásom között az a kulturálisan passzívak aránya. Míg jelen empirikus kutatásban senki nem sorolta magát ezen kategóriába, úgy a 2008-as kutatásban résztvevők közel fele vallotta magát kulturálisan passzívnak, amely elszomorító tény. A többi kategória esetében hasonló arányok születtek.

A munkahellyel és a rendezvényekkel kapcsolatos felmérés eredményei

Az interjú harmadik részében a saját intézmény kulturális programjaival való elégedettségét és a részvételt vizsgáltam. A válaszadók többsége, vagyis 29 fő szívesen látogatja a saját intézménye programjait munkaidőn túl. A fennmaradó egy fő ezt időhiány miatt nem teszi meg. A kutatásban résztvevők kicsivel több, mint a fele munkájára hobbiként tekint, ezt főleg a szakmai munkatársak nyilatkozták.

A megkérdezettek szintén több, mint a fele közös programként tekinti a kollégákkal a saját rendezvényeken való részvételt. Volt, aki munkahelyi kötelességből, de volt, aki amiatt jár szívesen, mert nem kell belépőjegyet váltania. Egy-egy fő családi programként tekint rá, presztízből jár és mert túl sok a szabadideje. A vizsgált intézmények közül 21 válaszadó a KKK intézményeibe látogat el a legszívesebben, majd 13 fő a Könyvtárba, kilenc fő a Múzeumba, és 5-5 fő a két kisebb intézménybe. A megkérdezettek közül mindenki maximum pontot adott a saját munkahelye által szervezett kulturális eseményekre.

Az igényfelmérés eredményei

Az interjú utolsó blokkjában Nagykanizsa nagyrendezvényeivel és kulturális szolgáltatásaival való elégedettséget, látogatottságot és a más városba való utazási hajlandóságot vizsgáltam. Felmértem a saját repertoárból hiányzó programelemeket. Az interjúalanyok többsége (22 fő) elégedett Nagykanizsa kulturális kínálatával. 13 fő szerint a város sokszínű kulturális palettát vonultat fel minden korosztály számára. Öt fő úgy gondolja, hogy a kultúráközvetítő intézmények is kihozzák magukból a lehető legtöbbet a lehetőségeikhez mérten. Azon nyolc fő közül 4-en, akik elégedetlenek a város kulturális szolgáltatásaival úgy gondolják, hogy kevés programlehetőséget kínál a város a fiatalabb korosztály részére, hárman pedig a könnyűzenei koncerteket hiányolják. A következő válaszokat adta egy-egy interjúalany: városi szinten nem elég színes a programkínálat; több színvonalasabb produkcióra, több színházi élményre lenne szükség; több városi nagyrendezvényt kellene szervezni.

Részletek az interjúkból:

„Régen több városi nagyrendezvényt szerveztek, a mostani kínálatot kevésnek tartom.” (Egyéb munkatárs, Thúry György Múzeum, szóbeli közlés, 2022.10.25.)

„Érdektelen programokat hoznak, ami jó, az meg drága.” (Szakalkalmazott, Halis István Városi Könyvtár, szóbeli közlés, 2022.11.23.)

A városi nagyrendezvényeken való részvétel alakulása pozitív. A megkérdezettek többsége korábban is ellátogatott és a jövőben is el szeretne látogatni a következő programokra: Kanizsai Bor- és Dödölle Fesztivál, Város napja, Adventi forgatag. Népszerű volt még körükben a Kanizsai Sörfesztivál és a Nagykanizsai Országos Fánkfesztivál is.

A kutatásban résztvevők közül 25-en utaznak el kulturális céllal egy másik városba. A három előre megadott úti cél közül Zalaegerszeg és Keszthely a legkedveltebbek (évente, félévente és negyedévente – 21 fő). A fővárosi kulturális intézmények iránti érdeklődés alacsonyabb, ugyanis hat fő egyáltalán nem, a többiek is inkább ritkábban látogatnak ide (soha- hat fő; évente- nyolc fő; félévente- hat fő; negyedévente- négy fő). Az egyéb válaszok között a következők szerepeltek: Évente Veszprém, Szolnok, Szeged, Hévíz, Székesfehérvár, Szekszárd, Varasd, Kapronca, Veresegyház, Tótszentmárton, Balatonszemes, Vasvár, Balatonboglár, Siófok, Ördögkatlan Fesztivál (évente); Hévíz, Kaposvár, Dunaújváros, Zalakaros, kisebb Balaton-parti településekre (félévente); Kaposvár, Székesfehérvár, Pécs (negyedévente). Az interjúalanyok közül 13 fő teljes mértékben elégedett a saját intézménye programkínálatával. A Könyvtárban 10 főből három elégedett, négyen író-olvasó találkozókát hiányolnak közkedvelt írókkal, egy-egy személy pedig ismeretterjesztő előadásokat (pl.: klímaváltozásról), koncerteket, informatikai jellegű programokat. A Honvéd Kaszinó egyik dolgozója egyáltalán nem hiányol semmit, amíg a másik alany az operát venné fel a repertoárba. A KKK négy kollégája meg van elégedve az adott programkínálattal, egy személy a Jazzfesztivált keltene életre, mely 1973-2015 között a város egyik leghíresebb nemzetközi fesztiválja volt. Hat megkérdezett-a könnyűzenei koncerteket, három pedig a fiataloknak szóló programelemeket hiányolja. Egy-egy válaszadó a musicalek és táncszínházi előadások és ismeretterjesztő előadások számát növelné. A Múzeum öt megkérdezett dolgozója közül három fő elégedett az aktuális programkínálattal, továbbá úgy vélik, hogy számos esetben felül is múlják az elvárásokat. Egy-egy válaszadó a nyári napközis táborokat és a komplex családi programokat építené be a kínálatba. Egyedül a VOKE két megkérdezett dolgozója volt teljesen elégedett a jelenlegi repertoárral. Az utolsó kérdésben a saját intézménnyel kapcsolatos újító gondolatokra és a város kulturális életének fellendítésével kapcsolatos innovációs javaslatokra voltam kíváncsi.

Öt konkrét válaszlehetőséget adtam meg, amelyeket bővebben kifejlthettek a válaszadók. A válaszadók közül 19 fő programkínálat, 15 fő a kommunikáció, 13 fő az infrastruktúra, és 5-5 fő szolgáltatások kapcsán és egyéb témákban fogalmazott meg ötleteket.

A programok tekintetében a többség a fiataloknak szóló programokat hiányolja. A következő javaslatok merültek még fel: nagyobb volumenű koncertek, színházi előadások és zenei fesztiválok (amik több embert mozdítanak meg); a nemrég megépült Kanizsa Aréna több nagyobb koncertnek adjon otthont; a kultúraközvetítő intézmények kapjanak nagyobb anyagi támogatást; a fiatalok számára közösségi tér kialakítása; ismeretterjesztő sorozat.

Az egyik interjúalany a kérdésre így felelt: "Úgy érzem, hogy meghal a város." (Szakalkalmazott, Halis István Városi Könyvtár, szóbeli közlés, 2022.11.21.)

A kommunikáció témájában született a második legtöbb ötlet, konkrétan 15 fő részéről. A következő ötletekkel rukkoltak elő: hatékonyabb marketingtevékenység; több fizetett hirdetés használata; városi szinten több nyilvános reklámtábla és megállító tábla kialakítása; molinó-és plakátkihelyezési lehetőség biztosítása a kulturális intézményeknek; a havi programfüzetek szervezettebb kihelyezése és utókövetése; korosztályok szerinti kapcsolattartás a közönséggel (fiatalokkal online, idősebbekkel személyesen); hatékonyabb kommunikáció a kultúraközvetítő intézmények között; intézményeket bemutató és népszerűsítő kiadvány három nyelven.

A harmadik topik az infrastruktúra kérdéskörét érintette. A válaszolók többsége a vizsgált intézmények technikai felszereltségének korszerűsítését (hang-és fénytechnika) javasolta, illetve egy olyan applikáció vagy weboldal megvalósítását, amelyet minden intézmény használna a programütközések elkerülése érdekében. Problémaként felvetették, hogy hiányoznak a városból a kulturális intézményeket jelölő információs táblák. Akadtak válaszadók, akik egy fedett szabadtéri helyszín létrehozását és az intézmények teljes akadálymentesítésének megvalósítását szorgalmazták, a parkolóhely probléma megoldása mellett. A KKK egyik dolgozója a következőt jegyezte meg: „Jelenleg az egész városban parkolóhelyhiánnyal küzdünk, illetve hiányolom az információs táblákat is a városban, például az sincs kitáblázva, hogy a Kulturális Központ merre van.” (Egyéb munkatárs, Kanizsai Kulturális Központ, szóbeli közlés, 2022.10.17.)

A szolgáltatások tekintetében is akadtak újító gondolatok. Két vizsgálatban résztvevő személy hiányolja a saját intézményből a büfét és a kávéautomatát és egyikük olvasósarkot is létrehozna. A következő javaslatokat vetették még fel: szabadtéri színház és kertmozi létesítése; online szolgáltatások fejlesztése; kulturált közösségi terek létrehozása.

Egyéb ötletek is születtek: a civil szektor bevonása a tervezési folyamatba; több szponzor és támogató felkutatása. Az egyik válaszadó meglátása az, hogy az érdektelenség a programok iránt abból adódik, hogy az emberek túl kevés szabadidővel rendelkeznek. Egy másik válaszadó szerint a legnagyobb gond, hogy a kulturális szférában dolgozók alulmotiváltak, a fizetések növelésére lenne szükség. Az egyik interjúalany így fogalmazott ezzel kapcsolatban: „Anyagi háttérrel kellene biztosítani, enélkül nem tud kiteljesedni a programkínálat.” (Egyéb munkatárs, Kanizsai Kulturális Központ, szóbeli közlés, 2022.10.14.)

Hipotézisvizsgálat

A két megfogalmazott hipotézis közül egyik sem teljesült. Az első állításom, amelyet igazolni szerettem volna az volt, hogy a vizsgált intézmények dolgozói a kevés szabadidő és a leterheltség miatt nem látogatják a saját és a többi intézmény rendezvényeit. A hipotézis nem igazolódott be, ugyanis az interjúalanyok nagy része (28 fő) szabadidejében is szívesen jár kulturális közvetítő intézményekbe. A saját programokra 29 fő munkaidőn túl is gyakran visszalátogat, kivéve egy főt, aki ezt időhiánnyal indokolta. Főleg a szakalkalmazottak járnak vissza a rendezvényekre amiatt, mert a munkájuk egyben a hobbijuk is. A megkérdezettek 70%-a, vagyis 21 fő a Kanizsai Kulturális Központ programjait részesíti előnyben, majd a Könyvtár szolgáltatásait, a Thúry György Múzeum programjait és végezetül a Honvéd Kaszinó és a VOKE műsorait. A kapott válaszokból gyanítható, hogy a leterheltség sem akkora mértékű, hogy ez indokolja a programok iránti érdektelenséget.

A második feltételezésem sem bizonyosodott be, ugyanis nem igaz, hogy a vizsgálatban résztvevők elégedetlenek a város kulturális kínálatával és ezért másik városba utaznak el kulturális céllal. A megkérdezettek 22-8 arányban elégedettek Nagykanizsa kulturális palettájával. Szerintük a sokszínű kínálat minden közönségigényt kielégít.

Öten úgy gondolják, hogy a vizsgálatban résztvevő kultúráközvetítő intézmények is a maximumot nyújtják. Az elégedetlen interjúalanyok főleg a fiataloknak szóló programokat és közösségi tereket, illetve könnyűzenei koncerteket, sokszínűbb programkínálatot, több színvonalasabb produkciót, színházi előadást és városi nagyrendezvényeket látnának szívesen a városban. Ezt igazolja a városi nagyrendezvényeken résztvevők aránya is. A koronavírus sem szegte kedvüket, hiszen a járványhelyzet előtt és után is szívesen látogatták a nagyrendezvényeket (Kanizsai Bor- és Dödölle Fesztivál, Város napja, Adventi forgatag, Kanizsai Sörfesztivál. Kevésbé örvendett népszerűségnek a Nagykanizsai Országos Fánkfesztivál és a Sárkányhajó Bajnokság körükben. A kutatásban résztvevők közül 25 fő több alkalommal is ellátogatott másik városba azért, hogy egy kulturális eseményen vegyen részt. Azonban nem állítható, hogy ezt azért teszik, mert nincsenek megelégedve a saját városuk nyújtotta kulturális lehetőségekkel. A válaszadók közel fele meg van elégedve a saját munkahely nyújtotta programokkal is, nem bővítenék a repertoárt. Akik elégedetlenek, ők főleg a fiataloknak szóló programokat és könnyűzenei koncerteket hiányolják. Az interjúalanyok nagy része ugyan elégedett a város nyújtotta kulturális szolgáltatásokkal, ám többségében mégis szolgáltak fejlesztési javaslatokkal.

Saját fejlesztési javaslatok

Saját fejlesztési javaslatokat is megfogalmaztam a város kulturális innovációja kapcsán az interjúalanyok ötleteivel párhuzamot vonva. Egy közös használatú applikáció vagy weblap létrehozása nagyban megkönnyítené a kulturális intézmények helyzetét, hiszen mindenki feltölthetné a saját programjait egy közös naptárba, amely hatékonyabbá tehetné a tervezést és elkerülhető lenne az egymásra szervezés városon belül. Az applikáció használata nem csak a vizsgálatban résztvevő intézményeknek lehetne segítség, hanem a Polgármesteri Hivatal Szervezési Csoportján túl a különböző civil szervezeteknek is. Segítené a szervező munkát, ha negyedéves vagy féléves gyakorisággal kerekasztal beszélgetésekre kerülne sor kulturális szakemberek részvételével a célzottabb programszervezés érdekében. Kulturális mediátor bevonása megkönnyítené a kerekasztal lebonyolítását. A kulturális szakemberek egyik talán legnehezebb feladata ma az Y és Z generáció bevonása a kulturális intézményekbe.

Ennek érdekében szervezhetne a város workshopokat, melyeken ifjúsági és ifjúságsegítő csoportok, egyesületek mutatkoznának be, s folytatnának eszmecserét a probléma megoldása szempontjából. A város egyik legfontosabb fejlesztési területe a marketing. Számos tevékenységen lehetne javítani, de talán az egyik legkiemelkedőbb a köztéri hirdetési felületek, nyilvános reklámtáblák, plakátkihelyezési lehetőségek korszerűsítésének problematikája. Elengedhetetlen lenne a minimum kétnyelvű, intézményeket bemutató kiadvány megléte is, illetve az infrastruktúra modernizációja. Egy kiemelkedően fontos terület a kultúrákövetítő intézmények teljes akadálymentesítésének megvalósítása és a technikai felszereltség korszerűsítése. Ami hiányzik a városban és kulcsfontosságú szerepe lenne, a kulturális intézményekhez irányító információs táblák kialakítása.

Összegzés és kitekintés

A kutatás összegzéseként megállapítható, hogy mind a város mind pedig a vizsgálatban résztvevő kultúrákövetítő intézmények a lehetőségeikhez mérten sokszínű programkínálatot nyújtanak. A vizsgált alkalmazottak szívesen látogatják a saját és a többi intézmény programjait, illetve a városi nagyrendezvényeket is. Ezenfelül a fiataloknak szóló lehetőségeket hiányolják és több könnyűzenei koncertet látnának szívesen a kínálatban. Kiderült, hogy a Kanizsai Kulturális Központot és a Könyvtárat keresik fel a legszívesebben a válaszadók, még kevés szabadidő lévén is. A legnépszerűbb programok közé sorolhatók a színházi előadások, koncertek, ismeretterjesztő előadások, könyvtári szolgáltatások és a kiállításmegnyitók. A megkérdezettek nagy része főként a párjával, a barátaival vagy a családtagjaival megy kulturálódni. A kutatásban résztvevők több mint fele havonta átlagosan tízezer forintot vagy annál kevesebbet költ kulturális programok látogatására. A legtöbben csupán azért látogatják a népszerű rendezvényeket, mert érdeklődnek irántuk. A kutatás egyik legpozitívabb eredménye, hogy mind a 30 megkérdezett látogat kulturális programokat. A vizsgált egyéb szabadidőeltöltési tevékenységek (TV adások nézése, streamingszolgáltatók segítségével való filmnézés, internethasználat) korosztálytól függően változnak.

A jövőben kiterjeszthető a kutatás kétféle irányban: Öt év elteltével vizsgálhatjuk ugyanezen interjúalanyok kulturálódási szokásait és a város

nyújtotta kulturális lehetőségeket összevetve a jelenlegi eredményekkel, hiszen 2024-ben új vezetés állt össze a városban, így garantált a változás (város nagyrendezvények és a kulturális intézmények működése tekintetében is). Emellett bővíthetjük is a mintát az öt intézmény teljes kollektívájára vonatkozóan vagy leszűkítve az összes szakalkalmazottra. Amennyiben a kutatás valamilyen formában folytatódik, fontos lenne felmérni az olvasási szokásokat is.

Felhasznált irodalom

- Antalóczy, T., Füstös, L., & Hankiss, E. (2010). *Mire jó a kultúra? Jelentés a magyar kultúra állapotáról*. Magna Produkció.
- Bernáth, J. (Ed.). (1999.). *Művelődéstudomány (szöveggyűjtemény)*. Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Intézete.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Routledge & Kegan Paul.
- Gans, H. J. (1974). *Popular culture and high culture*. Basic Books.
- Halis István Városi Könyvtár (n.d-a). *Halis István Városi Könyvtár 1999-2003*. Belső dokumentáció.
- Halis István Városi Könyvtár (n.d.-b). *Kálvin téri főépület*. <https://hivk.hu/index.php/elerhetosegek/foepulet/> Letöltés dátuma: 2024. október 6.
- Halis István Városi Könyvtár (n.d.-c). *Hogyan lettünk a 2003. év könyvtára?* Belső dokumentáció.
- Halmos, I. (2011). *Nagykanizsai Honvéd Kaszinóért Alapítvány létrejötte és működése (1996-2011)* [Diplomamunka, Pécsi Tudományegyetem, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar]
- Honvéd Kaszinó. (n.d.). *Média*. <https://honvedkaszino.hu/category/programok/media/> Letöltés dátuma: 2024. október 6.
- Hunyadi, Zs. (2005). *Találkozások a kultúrával 7. Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok*. Magyar Művelődési Intézet–MTA Szociológiai Kutatóintézet. <https://mek.oszk.hu/15900/15918/15918.pdf>
- Kanizsai Kulturális Központ (n.d.). *Rólunk*. <https://kanizsaikultura.hu/kkk/rolunk/> Letöltés dátuma: 2024. október 6.

- Németh Viktória (2024.02.05.). Kulturális körkép – A kulturális ágazat visszarendeződése Magyarországon a világjárvány után. *Oeconomus Gazdaságkutató* Alapítvány.
<https://www.oeconomus.hu/irasok/kulturalis-korkep-a-kulturalis-agazat-visszarendezodese-magyarorszagon-a-vilagjarvany-utan/>
- Pavluska, V. (2014). *Kultúramarketing. Elméleti alapok, gyakorlati megfontolások*. Akadémiai Kiadó.
- Pavluska, V. (2016). Milyen kultúrafogyasztók a magyarok? – A hazai kultúrafogyasztás átfogó mintázatai. In Fehér, A., Kiss, V. Á., Soós, M., & Szakály, Z., *EMOK XXII. Országos konferencia 2016 Tanulmánykötet* (pp. 435–445). Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar. <https://emok.hu/hu/tanulmany-kereso/konferenciakotetek/c-8:hitelesseg-es-ertekorientacio-a-marketingben>
- Sági, M. (2010). Kulturális szegmentáció: „mindenevők”, „válogatósak”, „egysíkúak” és „nélkülözők”? Az „omnivore-univore” modell alkalmazhatósága Magyarországon. In Kolosi, T. & Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2010* (pp.288-311). TÁRKI. <https://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2010/>
- Száraz, Cs. (2015). *A Thúry György Múzeum Szervezeti és Működési Szabályzata*. Thúry György Múzeum.
- Száraz, Cs. (2022). *A Thúry György Múzeum 2022. évi szakmai munkaterve*. Thúry György Múzeum.
- Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2018). *Kultúrafogyasztás Magyarországon, 2017. Irodalmi áttekintés és primer kutatás*. <https://szazadveg.hu/2022.%20j%C3%BAlius%2011-ig%20R%C3%89GI/tarsadalomtudomanyi-kutatocsoport/szazadveg-kutataskulturfogyasztas-magyarorszagon-2017.pdf>
- Thúry György Múzeum. (n.d.). *Gyűjtemények*. <https://tgym.hu/index.php/muzeumtortenet/gyujtemenyek> Letöltés dátuma: 2024. október 6.
- Vitányi, I. (2006). *A magyar kultúra esélyei. Kultúra, életmód, társadalom*. MTA Társadalomkutató Központ.
- VOKE Kodály Zoltán Művelődési Ház (n.d.). *Bemutakozunk*. <https://kodalymk.hu/bemutakozunk> Letöltés dátuma: 2024. október 6.

***A KÖZMŰVELŐDÉSI SZAKEMBEREK PÁLYAKÉPE – FÓKUSZBAN
BARANYA VÁRMEGYE KÖZMŰVELŐDÉSI SZAKEMBEREI***

Absztrakt: A tanulmány bemutatja azon felmérés eredményeit, amely a baranyai településeken elérhető közművelődési szolgáltatások jellemzőit tárja fel. A vármegye 43 településének kulturális szakembere által kitöltött kérdőív vizsgálja a közművelődési intézményrendszerre ható társadalmi-gazdasági folyamatokat, a szolgáltatások tartalmát és hozzáférését, a kulturális szakemberek jellemzőit, illetve összegzi azon fejlesztési elképzeléseket, amelyek a kutatási célcsoport tagjai fogalmaztak meg, kiindulva a mindennapi gyakorlatból. Felvázolható, hogy a kulturális intézményrendszer – főleg kistelepülési környezetben – nagyon hasonló problémakörökkel bír, illetve egyre nagyobb feladatot jelent a fiatalabb generáció megszólítása és bevonása a kulturális szolgáltatásokba.

Sorköz

Abstract: The study presents the results of the survey that reveals the characteristics of the public cultural services available in the settlements of Baranya. The questionnaire filled out by the cultural specialists of the county's 43 settlements examines the socio-economic processes affecting the public cultural institution system, the content and access to the services, the characteristics of the cultural specialists, and summarizes the development ideas formulated by the members of the research target group, based on their everyday practice. It can be outlined that the cultural institutional system - especially in the environment of small settlements - has very similar problem areas, and it is an increasingly important task to address and involve the younger generation in cultural services.

Bevezetés

A közművelődés a társadalom művelődési, kulturális és szabadidős tevékenységeinek összességét jelenti, amely az egyéni és közösségi fejlődést szolgálja. Magyarországon a közművelődés hagyományai hosszú múltra tekintenek vissza, és számos formában valósulnak meg. A közművelődési intézményrendszerrel a gazdasági és munkaerőpiaci folyamatok árnyékában talán kevesebb szó esik, ritkábban látjuk ezen szolgáltatások értékelését, pedig társadalmilag fontos területről beszélünk. A kulturális közösségfejlesztés és a társadalomba beágyazott intézményrendszeri működésmód az alábbi intézménycsoportokban képzelhető el: (1) közösségi-művelődési intézmények, (2) múzeumok és (3) könyvtárak. Ezen működésmódban érintett minden szereplő számára előnyös lehet a közös munka, hiszen az intézmények részéről a működési mód megváltozásának (pl. szolgáltatások jobb tervezése és biztosítása) következtében kedvezőbb kapcsolat alakul ki a helyi közösség(ek) tagjaival, minőségibb és nagyobb látogatottságú programokat tudnak kínálni közösségük számára, valamint bővíthetnek erőforrásaik, kapcsolatrendszerük, illetve hosszú távon is fenntarthatóvá válik a működésük. A helyi közösségek szempontjából kívánatos lehet a helyi identitásuk felfedezése és megerősítése, a szabadidő tartalmas eltöltése, a nyugdíjaskor minőségi és közösségben történő megélése, az aktív szerepvállalás megtapasztalása tervezési-döntéshozatali folyamatokban, valamint sikerélményt jelenthet a közösen kitűzött cél elérése, a kulturális és szabadidős, adott esetben akár a fejlesztési tevékenységek átélése. Az intézményfenntartó ezen folyamatok megvalósulása során számíthat a helyiek szorosabb érzelmi elköteleződésére, támogatására, az érintettek közösségi döntéshozatali folyamatokba való becsatornázására, illetve a kapcsolatrendszer, valamint a bizalom mértékének minőségi javulására is. E három szereplő (az intézmények, a közösségek és a fenntartó) sikeres és gyümölcsöző együttműködése, partnersége hozhatja el a hosszú távú és fenntartható változást az intézmények működésében (Arapovics, et al., 2019).

Ahogy említettük, ezen intézményrendszer keretén belül definiálható a kulturális közösségfejlesztés funkciója, ami tartalmilag a közösség, és annak létező és lehetséges kulturális értékeinek kiaknázását, hozzáférésének és kulturális szolgáltatásokban történő megjelenítését, kiaknázását jelenti (Arapovics, 2016).

A közösségek helyi identitására, kötődéseire, kulturális érdeklődésére építve is lehetséges ezen aktivizálás, és szolgáltatásokban való megjelenítés. A kulturális értékteremtés és -megőrzés színes programok szervezésére ad lehetőséget a közösségfejlesztési folyamat során. A helyi társadalomban korábban intézményesült szokások (ünnepek, események, programok, termékek) és kapcsolatrendszerek felismerésével és beépítésével eredményesen lehet bevonni a közösségeket a közösségi intézmények működésébe (Dudok, 2023). A kulturális közösségfejlesztő módszer segítségével lehetőség nyílik például a helyi ünnepi kultúra megőrzésére és új közösségi intézmények, szokások létrehozására. Mindemellett fontos kiemelni, hogy a helyben működő művelődő közösségek (pl. film- és könyvklubok, szakkörök, múzeumbaráti körök, amatőr tánc- és színjátszó csoportok, kórusok, tanulókörök, egyesületek, népfőiskolák) megszervezése és működtetése önmagában is értékteremtő fejlesztés (Arapovics, 2016).

Jelen kutatás fő célja, hogy egy átfogó, komplex képet kapjunk arról, hogyan működnek jelenleg a közművelődési szolgáltatások a baranyai településeken. A kutatást előhívó kérdéseket a következőképpen tudjuk megfogalmazni. Milyen hatást gyakorolnak rá a jelenlegi társadalmi-gazdasági folyamatok, melyek a fejlesztendő területek, főleg a megváltozott kultúrafogyasztási igények és elvárások tükrében (különös tekintettel a fiatalokra, mint fontos bevonandó célcsoporttagokra), illetve a munkatársak, kulturális szakemberek esetében hogyan élik meg ezeket a helyzeteket, esetleg mi az, amire nagyobb hangsúlyt fektetnének, ők milyen kitörési és fejlesztési pontokat tudnak meghatározni. Fontos célkitűzés annak feltérképezése és igényfelmérése, hogy milyen eszközökkel, módszertani megoldásokkal lehet bevonni egy-egy település közösségét, hogyan lehet az ifjúságot megmozgatni, aktivizálni, milyen jó gyakorlatokat tudunk megragadni, amelyek akár adaptálhatóak is más települések esetében. Mint egyfajta folyamatos célközönségnek, az idősebb korosztálynak milyen állandóságokat biztosítanak a kulturális színterek, biztosítva ezáltal azon funkciókat, amely az aktív és kulturálisan sokszínű, az esetükben akár gondoskodó társadalmat jellemzi.

A kutatás elindítása és végrehajtása nagyban köszönhető egy, a szerző által elnyert pályázatnak, ami a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Program 2024 (KTKP-2024) keretein belül került kiírásra.

A közösségi művelődés funkciói és szerepe települési szinten

A közművelődés fogalma a társadalom széles rétegei számára elérhető kulturális, művészeti és oktatási programokat és lehetőségeket jelent, amelynek célja a személyes fejlődés, a közösségi szellem erősítése és a társadalmi integráció elősegítése. A közművelődés különféle formákat ölt, és szoros kapcsolatban áll az állami, helyi és civil kezdeményezésekkel, valamint az oktatási és kulturális intézmények működésével. A közművelődéshez való hozzáférés biztosítása a művészetre, legyen szó irodalomról, zenéről, táncról, képzőművészetről vagy színházról. A művészetek szerepe a közművelődésben nemcsak esztétikai élményt ad, hanem fontos szerepe van az egyéni kifejezéseknek és a társadalmi diskurzus formálásában is. A magyar közművelődés története egészen a reformkorig nyúlik vissza. Az ekkor megalakított körök, egyesületek és tágabb értelemben a magyarországi civil társadalom létrejötte kiemelten fontos kultúra-, közösség- és társadalomszervező, valamint gazdasági érdekvédelmi szerepet töltött be. (Závogyán, 2022)

A Nemzeti Művelődési Intézet állami közfeladatokat ellátó közművelődési intézmény, a Kulturális és Innovációs Minisztériummal kötött közszolgáltatási szerződés keretein belül. 2012-ben megalakult a Nemzeti Művelődési Intézet, mely fejleszteni, átszervezni kezdte a közművelődést, a közművelődési feladatokat. Áttekintették az akkori helyzetet, stratégiákat állítottak össze és egy nagyszabású fejlődés indult útjára. Magyarország Kormánya minden segítséget megadott, és támogatta a régóta hiányzó ágazat működését. „A közösségi művelődés a maga sajátos eszközeivel fokozatosan hozzájárult a nemzeti összetartozás megerősítéséhez, a vidéki Magyarország értékeinek megőrzéséhez, a gazdaságélénkítéséhez, és az általános gyarapodáshoz. E folyamat a művelődéstörténeti léptékkal mérve kiemelkedő mérföldköve a kulturális élet ezen belül a közművelődési törvény szabályozásának átfogó megújítása volt.” (Nemzeti Művelődési Intézet, 2018) A Művelődési Intézet képzéseket indít, kutatásokat támogat és kiadványokat, útmutatókat készít, szakmai konferenciákat, programokat valósít meg, ezzel is segítve a közművelődésben dolgozó kollégákat.

A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény módosításával vette kezdetét az átalakítás, amely nagy változásokat hozott a települések életében. 2012-től

a megyei közművelődési feladatellátás Nemzeti Művelődési Intézetbe történő integrálásával és szükséges infrastruktúra egységesítésével kialakulhatott egy szakmailag egységes, de még megyei sajátosságait megtartva egy közművelődési szolgáltatási rendszer. A Művelődési Intézet több program, projekt segítségével nyitott utat a szakma fejlődésének, ilyenek például: „Újra öltünk, örökítünk”, a Pajtaszínház, a Bűvös Bábos, a Kapunyitógató programok és az újak közül is említve az aSzakkör (2020) és a Petőfi Kulturális Program (2023). 2013-ban az országos mintaprogramok sorában indult el a „Kulturális Közfoglalkoztatási Program”. A normatíva emelésével a kisebb településeket próbálták meg elsősorban segíteni, hogy a kulturális alapszolgáltatásokat tudják biztosítani. A törvény módosítás legnagyobb eredménye, hogy a közművelődési minőségbiztosítás alapelveihez igazodva minimum követelményeket határozzon meg a helyi kulturális feladatellátáshoz. A jogszabály alappilléreinek legfontosabb eleme a szakemberképzés, hiszen szakember hiánnyal szembesültek.

Legfontosabb célként a Nemzeti Művelődési Intézet megfogalmazása szerint a magyar emberek nemzeti és helyi identitását, valamint a tudatos érték – és közösségalapú társadalom- és gazdaságfejlesztését, illetve a magyar nemzet értékeinek erőforrásait kell előtérbe helyezni, kiaknázni, és használni (Juhász et al., 2024).

Az 1997.évi CXL. törvénynek fontossága a társadalom közös érdeke a nemzeti, nemzetiségi kulturális hagyományok megőrzése, méltó folytatása, a közösségi és egyéni művelődés személyi, szellemi, gazdasági feltételeinek javítása, a polgárok életminőségét javító, értékhozó tevékenységek, valamint az ezek megvalósulására létrejött intézmények és szervezetek működésének elősegítése, amely törekvés a kulturális alapellátás rendszerében testesül meg.

A Művelődési Intézet 2020 novemberében indította útnak A Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Programját, másnéven a KFKP-t. Ennek a programnak köszönhetően az önkormányzatok, a közösségi szintek és intézmények eleget tudtak tenni a törvényben meghatározott kötelező vállalásoknak. A közösségi szintereken, legalább középfokú, még az intézményekben felsőfokú végzettséggel kell rendelkeznie egy közművelődési szakembernek. Ezt a programot az Emberi Erőforrások Minisztériuma segítségével tudták közösen megvalósítani, közel 2000 kollégát képeztek ebben a közel egy éves intervallumba.

A támogatás feltétele, hogy a végzett szakembernek fél évet az önkormányzatnál kellett maradnia. Sajnos a fél év után nagyon sokan lemorzsolódtak, volt, amikor a munkáltató oldaláról nem történt szerződeshosszabbítás, és volt mikor a munkavállaló ébredt rá, hogy ez a szakma sok alázattal és elhivatottsággal, lemondással jár. (Erdélyi, 2022).

2017-ben még sok településen nem volt meg a megfelelő szakember, csak Baranya Vármegyében 279 településen hiányzott az emberi erőforrás. A KFKP után lecsökkent ez a szám 28-ra. Országos szinten ez egy nagy képzési akció volt, amivel megkönnyítették az önkormányzatok dolgát.

Az alapszolgáltatások meghatározása, majd tartalmának, továbbá szakmai, személyi, és infrastrukturális feltételeit miniszteri rendelet keretében határozzák meg, ez ebben az esetben a 20/2018. (VII.9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint közművelődési intézmények és közösségi színterek következményeiről.

Az alapszolgáltatások a következők:

- a művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása,
- a közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése,
- az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása,
- a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása,
- az amatőr alkotó- és előadó-művészi tevékenységek feltételeinek biztosítása,
- a tehetséggondozás és- fejlesztés feltételeinek biztosítása,
- a kulturális alapú gazdaságfejlesztés.

A kulturális alapellátás fő célja, hogy mindenki számára hozzáférhető legyen, hogy az egyéneket és a közösségeket aktiváljuk. Minden településnek lehetősége legyen, arra, hogy megmutassa, kifejezze az értékeit, céljait, fejlesztési irányvonalait, közösségi életének fejlesztését, közös jövőképet. A közművelődési szakterület lényege a közösségépítés.

Törvényileg meghatározták, hogy közigazgatási területi egységenként a feladatrendszer hány elemét kell biztosítani. Így az 1000 fős lakosságszámig az első alapszolgáltatást, 1000 fő felett 5000 főig az első alapszolgáltatást és plusz egyet, 5000 fő felett az első alapszolgáltatást és legalább kettőt még, megyei jogú városban és a főváros kerületeiben az összes alapszolgáltatást biztosítani kell.

A vizsgált intézményrendszer és a kutatási körülmények

A közművelődés elengedhetetlen része a társadalom fejlődésének, amely lehetővé teszi mindenki számára, hogy bővítse tudását, részesüljön a kulturális élményekben, és aktívan részesüljön közösségi életéhez. A közművelődés saját lehetőségei az egyének, hogy fejlesszék személyes érdeklődési körüket, bővítsék tudásukat, és új készségeket el. Ez különösen fontos az élethosszig tartó tanulás és a személyes fejlődés előmozdítása szempontjából. A közveti intézmények, mint könyvtárak, múzeumok, színházak és közösségi központok központi szereplői a társadalmi és kulturális fejlődésnek, a digitális kultúra és az online programok új távlatokat nyitnak. Magyarországon 3155 településen 6291 közművelődési intézmény, közösségi színtér van, ezek vezetéséhez elengedhetetlen feltétel a jó szakember. Baranya vármegyében 301 település található, javarészt aprófalvas területek.

Közösségi színteret valamennyi településen az önkormányzatnak kell biztosítani, ami tartalmilag az első alapszolgáltatást foglalja magába, ami a következő: a művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása. Rendszeresen működő létesítményről beszélünk, ahol legalább középfokú végzettséggel rendelkező szakembernek kell a munkakört betöltenie.

A közművelődési intézményeknek különböző típusai vannak, külön részletes szabályozás vonatkozik rájuk, mind infrastrukturális, mind közművelődési szakember szempontjából, hiszen itt már felsőfokú végzettséggel kell rendelkezni.

A közművelődési intézmények:

- művelődési ház,
- művelődési központ,
- kulturális központ,
- többfunkciós közművelődési intézmény,
- népfőiskola,
- népi kézműves alkotóház,
- gyermek-, illetve ifjúsági ház,
- szabadidőközpont.

Városi rangú településeknek legalább művelődési házat kell biztosítaniuk.

Helyi közművelődési rendeletet kell létrehozni a településeknek, egyeztetve a Közművelődési Kerekasztallal, a települési önkormányzattal, az esetleges települési nemzetiségi önkormányzattal/önkormányzatokkal, ahol együttesen alkotják meg a közösségre vonatkozó közművelődési alapszolgáltatásokat. A rendeletben szerepelnie kell a közművelődés fogalmának.

A kutatásunkban Baranya vármegyei települések közművelődési szakembereit/munkatársait kérdeztük az aktuális helyzetről. A fő cél az volt, hogy egy átfogó képet kapjunk a jelenlegi problémákról, nehézségekről és a bevált jógyakorlatokat megjelenítsük.

A kutatási célcsoportot a Baranya vármegyében települési szinten dolgozó közművelődési szakemberek és munkatársak jelentették. Baranyában 301 település található, területét tekintve, nagyon szabdalt aprófalvas jellegű. A kérdőívet 301 település illetékes szakemberének küldtük el, és 43-ból érkezett értékelhető kitöltés. A kapott válaszokat áttekintve, röviden elmondható, hogy szinte az összes kis és nagyobb falu, község, sőt, Pécs is ugyanazokkal a nehézségekkel, problémákkal küzd, az érdemi különbség közöttük mindössze a lakosságszám. Elmondható, hogy a célcsoport tagjait a szakmai iránti elhivatottság jellemezte, és ez rányomta bélyegét a válaszok teljességére, minőségére, a meglátások szakszerűségére és összességében az aktivitásra.

A kutatás eszközéül a kérdőívet választottuk. A kérdőíves felmérés eredményeinek ismeretében 7 fővel mélyinterjú is készült, ezek célja az összefüggések feltárása, illetve bizonyos egyéni sajátosságok begyűjtése volt.

A szakmai végzettség, a szakmai aktivitás és a különböző képzéseken, programokon való közös részvétel jól alapozta meg azt a bizalmi viszonyt, aminek köszönhetően tartalmas interjúk készültek. Ezek eredményei nem külön kerülnek bemutatásra, hanem bele lettek szőve az elemzésekbe.

A kérdőívben különböző válaszadási lehetőséget kínáltunk fel, így minél teljesebb és jobb képet kapva a jelenlegi helyzetről. Megtalálható volt a skálás kérdéskör, a nyitott és zárt kérdések köre, és észére, azaz pár gondolatban kifejtős válaszadásra is adtunk lehetőséget. A kutatásban megtalálhatóak voltak a településre, közösségekre és a munkatársakra is vonatkozó kérdések, jellemzők, demográfiai adatok.

A témakör elméleti kereteinek és aktuális jellemzőinek áttekintése után a kutatási kérdések megfogalmazása következett, majd, hogy ezeket vizsgálni lehessen, elkészítettük a kutatási eszközünket, a kérdőívet. A kérdőív a területi igazgatóság segítségével lett kiküldve a közművelődésben dolgozó kollégáknak, és az általuk adott válaszokat online felületen gyűjtöttük össze. A kérdőív két alkalommal került kiküldésre, és így a célcsoport nagyjából hatoda adott értékelhető kitöltést. Megjegyzendő, hogy aki válaszolt, kimondottan komolyan vette a feladatot, egyrészt nem voltak részlegesen kitöltött kérdőívek, másrészt főleg a nyitott kérdéseknél volt érezhető a szakmai elhivatottság és árnyalt megfogalmazás. A lekérdezés 2024 júniusában és júliusában történt meg.

Kutatási eredmények és azok összegzése

Az eredményeket tekintve általánosságban elmondható, hogy a kapott válaszok nagymértékben összecsengtek, vagyis nagyjából azonos problémakörök jellemzik az intézményrendszer működését. A célcsoport tagjait tekintve, jelenleg Baranya vármegyében a válaszadó közművelődési szakemberek 88,4%-a, azaz 38 fő nő, 11,6% pedig, ami 5 fő férfi, vagyis jól kirajzolódik, hogy a szakmán belül a nők vannak többségben. A kormegoszlást tekintve kijelenthető, hogy a fiatalok körében nem elterjedt ez a szakma, talán mert még nem értek meg arra, hogy „felelőséget” vállaljanak egy közösség felett. Ehhez természetesen kell egy befogadó környezet is. A fiatalokat saját tapasztalataink alapján nehezebben fogadja el egy közösség, főleg, ha esetlen a kolléga nem is helybeli. A 41-50 év közötti munkatársak vannak a legtöbben, 39%-os részaránnyal.

Ők már a szakmában régebb óta jelen vannak, és a közösséggel együtt építik a kultúrafogyasztási szolgáltatások körét. Itt a bizalom is sokkal nagyobb a lakosság részéről.

Vizsgáltuk, hogy a közművelődési munkatársak mióta vannak jelen a pályán. Ezt a kérdést több szempontból is fontosnak láttuk, hiszen az elmúlt pár évben nagyon sokan szereztek végzettséget a törvényi módosításnak köszönhetően. 2020-2021-ben a Nemzeti Művelődési Intézet egy nagyszabású programot indított el, ez volt a Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Program (KFKP). Ennek keretein belül közép- és felsőfokú szakképzéssel végeztek a munkatársak, közel 2000 főt sikerült bevonni a programba. A jogszabály módosításnak következtében 2021. január 1-ig kellett eleget tenniük a közművelődési intézményeknek és színtereknek. A színtereken legalább középfokú, míg az intézményekben felsőfokú végzettséggel teheték ezt meg. A települési önkormányzatok a programba való becsatlakozásnak köszönhetően meg tudtak felelni a jogszabályban előírtaknak. A csatlakozás egyik feltétele az volt, hogy az önkormányzatoknak további foglalkoztatási nyilatkozatot kellett kitölteniük, ami hat hónapot jelentett. A hat hónap után sajnos voltak települések és kollégák, akik megváltak egymástól. A törvény lehetőséget biztosít arra, hogy egy közművelődési munkatárs/szakember maximum három települést láthat el, ezzel részben segítették az önkormányzatokat, hogy egy együttműködési szerződéssel ezt kivitelezni tudják.

A kutatásunkban is megjelenik ennek a programnak a hatása, hiszen 60,5% nyilatkozta, azt, hogy 1-5 év között van a szakmában. Ez a szám kimondottan magas, hiszen a válaszadókból 25 főt jelent.

Az 1997.évi CXL törvényben és a hozzá tartozó EMMI rendeletben meghatározott település szám a maximum három, ami azt jelenti, hogy egy közművelődési szakember, három helyen láthatja el a közművelődési feladatokat. Így adta magát ez a kérdés is, hogy a válaszadó kollégák közül ki hány helyen látja el. A 43 válaszadóból, 29 fő (67,4%) egy településen, öt fő (11,6%) kettő településen, és 9 kilenc fő (20,9%) pedig három településen. Ehhez a kérdéshez tartozik az is, hogy milyen szervezetnél látja el. Nagy általánosságban elmondható, hogy a kis településeken, az önkormányzat keretein belül történik. Mivel törvényben meghatározott, hogy közművelődési munkatársnak, szakembernek kell a településen dolgoznia, így 2-3 önkormányzat Együttműködési szerződés keretein belül könnyebben meg

tudnak felelni ennek a kötelezettségnek. a válaszadók közül ez jól látható, hiszen, 88,4%, azaz 38 fő nyilatkozta, azt, hogy önkormányzatnál dolgozik.

Az oktatási rendszerből való kibocsátással a válaszadóink közül a többség közepesen van megelégedve. Ez talán annak is köszönhető, hogy a nappali tagozatosok közül elég sokan áttérnek a humán erőforrás pályára, bízva a jobb fizetésben, kevesebb munkában töltött időben, így a kulturális rendezvényszervezés kicsit háttérbe szorul, hiszen, van, hogy a 24 óra is kevés ebben a szakmában. Ez az egyik olyan szakma, ahol élethosszig kell tanulni, mivel itt is vannak változások, akár jogszabály, akár települések között eltérő, mikor vált a munkatárs, akár a képzések tekintetében.

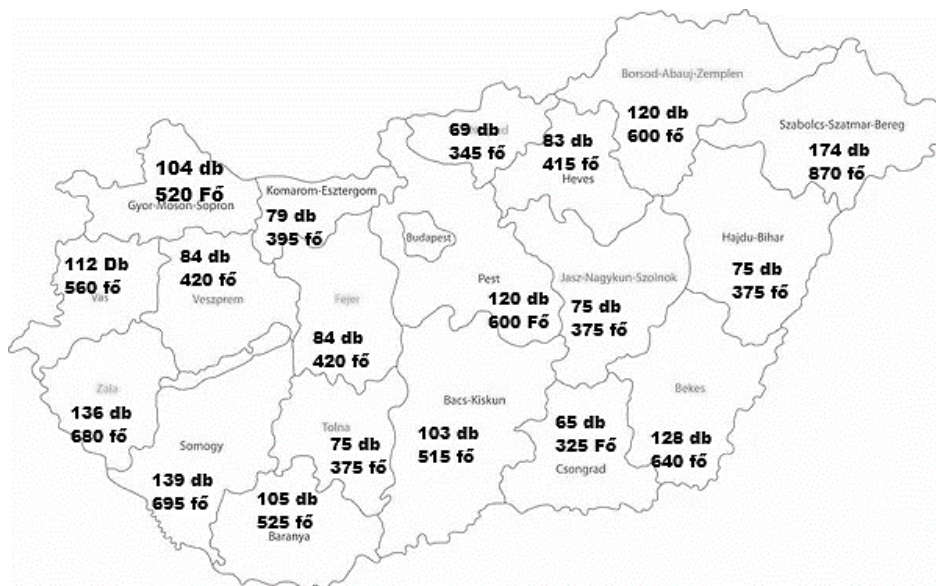
Jelenleg közösség szervező alapszakra 12 felsőoktatási intézménybe, és mesterszakra pedig 6 felsőfokú intézménybe van lehetőség jelentkezni. Jelen állás szerint (2024-es év) a harmadik legkeresettebb képzés. 2023-ban alapképzésre 3050 fő jelentkezett, és 917-en kezdték meg tanulmányaikat, míg a mesterszakon 146 fő jelentkezett és 73 fő indult el az őszi tanulmányain. Ezekből az adatokból is jól látható, hogy egyre többen érdeklődnek a közművelődési felsőoktatási szakjai iránt, és ez nagyon fontos a megfelelően kvalifikált szakemberek utánpótlásában is (Arapovics et al., 2024).

A baranyai kollégákat megkérdezve, kicsit meglepetten láttuk, hogy 65,1%, azaz a válaszadókból 28 fő nem rendelkezik felsőfokú végzettséggel, a nagy többségnek az OKJ-s képzés, a Közművelődési és közönségkapcsolati szakember (Közművelődési szakember II. szakmairány) képesítésük van.

A jogszabály előírja a kötelező akkreditált pontokat is, így különböző KAB-os képzéseket szerveznek a megyékben. Például Színháziskola, Közösség szervezést támogató digitális módszerek, Kommunikáció és protokoll gyakorlata a közösségi művelődésben, Amatőr művészeti csoportok mentorálása, Fotó-videó alapismeretek közművelődési szakembereknek, Film és közösség képzés stb, mindemellett különböző szakköri tevékenység (aSzakkör) szervezésében segítenek, képzéssel, alapanyaggal, eszközzel. A célcsoport tagjainak negyede nem szokott ezeken részt venni, és csak közel a harmada nyilatkozott úgy, hogy keresi ezen képzési lehetőségeket. A többiek teljesen esetlegesen állnak a kérdéshez.

A szakkörök szerepét külön vizsgáltuk, mert fontosnak tartjuk őket. Jól kell tudni megszervezni őket, ugyanakkor kisebb befektetéssel nagyobb kört lehet bevonni, ami fontos szempont a közművelődésben.

1. ábra: Az aSzakkör program 2023-as szakköri évad megyei lebontásban (db, fő)

(Forrás: saját szerkesztés)

Országos szinten a szakkörök száma 1930 darab volt, 9650 bevont fővel (1. ábra). Ami számunkra fontos, az Baranya vármegye helyzete, ahol 105 darab szakkört indítottak a tavalyi évben, és 525 főt tudtak bevonni.

A szakköröket és klubokat fontosnak találjuk, mert ezáltal az emberek kis csoportokba formálódnak, alkalom nyílik szoros és jó barátságok kialakítására, és mindezek mellett hasznosak is, akár új dolgokat tanulhatnak meg, mint például a vesszőfonás, bútorfestés, papírfonás, natúrkozmetikumok készítése, de akár lehet helyi indíttatásra például egy háziasszony klub, ahol egymástól tanulnak az asszonyok, férfiak főzni.

Mivel nagyon elterjedt lett az aSzakkör Baranya vármegyében is, így evidens kérdésnek tűnt, hogy megkérdezzük a kollégákat, náluk van-e és ha van, milyen szakkört tartanak. A 43 válaszadó közül 27-en azt nyilatkozták, hogy megtalálható a településükön valamilyen szakkör.

Összetételüket tekintve a 2023-as szezonban futó és nagy sikereket elért szakkörök a következők voltak: bútorfestés, makramé, natúrkozmetikum, gyertyaöntés, mézeskalács készítés, nemezelés, horgolás, hímző, papírfonás, baba-mama horgolás, szövés kereten, vesszőfonás, és kötészgyönggyel. Vannak települések, ahol 2-3 szakkör is párhuzamosan fut.

A szakkör programot, 2020-ban a COVID alatt indította el a Nemzeti Művelődési Intézet Magyarország Kormányának támogatásával, mely a „Tudásunkkal kézen fogva a közösségért” program elnevezést kapta. Azóta minden évben meghirdetésre kerül a 20 alkalmas foglalkozás, amihez az alapanyagokat és az eszközöket is biztosítják. Ezeken az alkalmakon az alapoktól indulnak el, és a 20. alkalom végére egy magasabb szintet érnek el a résztvevők. Minden év végén megszervezésre kerül egy kiállítás, helyi, illetve megyei szinten is, ahol egymás munkáját megcsodálhatják a települések.

Fontosnak tartottuk, hogy megkérdezzük hogyan hatott a kulturális szaktevékenységre a COVID és az energiaválság, milyen hatása lett, és a közösségek ezt hogyan is élték meg. Néhány kapott válasz:

- „megtépázta a közösséget, sajnos az energiaválság miatt a téli időszakban megszorításokat kell alkalmaznunk”
- „A közösségi élet nagyon visszaesett, ez még ma is érezhető.”
- „Sok programot online tartottunk.”
- „Amennyiben röviden kellene megfogalmazni, átlagosan 35-40 százalékos csökkenéssel fordultunk ki a COVID időszakból, majd ezen tovább rontott a megemelkedett energiaár okozta válság. Értendő látogatottságát, aktivitásra, finanszírozásra és így tovább.”
- „Az emberek bezárkóztak, nagyon rossz hatással volt a közösségi életre.”
- „A közösség tagjai eltávolodtak egymástól.”
- „A közösség zárkózott, kicsit érdektelen, nehezen mozdítható. Talán a szakkörök és a kiállításmegnyitók voltak a legérdekeltőbb események.”
- „Sajnos ezen időszak nagyon rossz volt számunkra. Be kellett zárni a Művelődési Házat a Covid idején és most a fűtési időszakban is zárva tartottunk.”

- „A Covid után újra kellett építeni a közösségeinket, amit az energiaválság és a gazdasági nehézségek erősen hátráltatnak.”
- „A kötelező bezárást követő időszakban sikerült "visszahozni" az intézménybe a korábban megszokott életet. Sajnos abban az időszakban egy folklórcsoportunk feloszlott, ők azóta sem kezdték el újra a működést. A helyükre azonban szerencsére azóta számos amatőr és alkotó közösség jött létre az intézmény falain belül. Nálunk szerencsére az energiaválság nem volt hatással a folyamatos működésünkre.”

A közművelődési intézményrendszer és a kínált kulturális szolgáltatások fejlesztése, bővítése, szükséges lépések megtétele kapcsán a következő meglátások érkeztek be:

- „Ünnepnaphoz kötődő műsoros kulturális rendezvények.”
- „Helyi közösség újraépítése, fiatalok bevonása, helyben tartása. Pályázati források bevonása, saját erőforrásokból bevételtermelés növelése.”
- „A mi intézményünk folyamatosan, minden célcsoport számára szervez programot, így minden korosztályt meg tudunk szólítani.”
- „Sajnos a "minden ingyen van" berögződött az emberek fejébe, jelenleg nem látok kitörési pontot.”
- „Nem látok lehetőséget kitörni mert a kultúrára igen nagy hatással van a politikai és gazdasági helyzet az emberek hangulatára”
- „Megragadunk minden lehetőséget, támogatást, pl. az NMI által nyújtott lehetőségeket, térségi együttműködést.”

A települést érintő legfontosabb kihívások és nehézségek áttekintése, összegyűjtése fontos feladat, mert szükséges látni azokat a jelenségeket, amelyek negatívan hatnak az intézmények és szolgáltatások hatékonyságára. A kollégák meglátása szerint ezek a jelenségek a következők:

- „Az emberek újbóli aktivizálása.”
- „Érdektelenség”
- „Turisztikai település lévén megtalálni az egyensúlyt a helyi igények és az ide érkező vendégek igényei között.”
- „Elöregedés”
- „Finanszírozási problémák”
- „A lakosság összetétele elég széles, talán mindenki számára megtalálni a megfelelő programokat, azokat mindenki számára megfelelően színessé tenni. Hiányzik a település iskolájának egy tornaterem, ami a közösségi szintér épületében megvalósuló tornaórákkal jár, ezáltal korlátozottak a lehetőségeink időben, és nem is minden valósítható meg ezáltal megfelelően kialakított környezetben.”
- „Forráshiány, munkaerőhiány, fásultság, bezárkózott lakosság”
- „Belső politikai viszályok hatása”
- „Az idősödő lakosság, akik nehezen mozdulnak ki. A fiatalok, akik számára csak a digitális világ létezik.”
- „A város közelsége, és az emberek érdektelensége, kis település nem tud versenyezni a város rendezvényeivel”.

A közművelődés alapvető célja, hogy a kultúra különböző formája hozzáférhető legyen mindenki számára, függetlenül a társadalmi helyzettől, a jövedelemtől vagy az iskolai végzettségtől. A kultúra elérhetőségének szélesítése az emberek szellemi, érzelmi és társadalmi fejlődéséhez. A közművelődés a közösségi élményekre, kulturális rendezvényekre és oktatási programokra építve erősíti a társadalmi összetartást. Az ilyen típusú csoportok lehetséges lehetőségei a különböző társadalmi kapcsolatok építésére, elősegítve a társadalmi integrációt. A fejlesztési javaslatok egyrészt támaszkodnak a kutatási eredményekre, másrészt a saját gyakorlati tapasztalatainkra, harmadrészt azon gondolatokra, amelyeket a kollégák osztottak meg velünk.

Mivel szakmabeliek vagyunk, így kicsit könnyebb dolgunk volt, hiszen jobban megnyíltak. Szinte minden településen, ahol kitöltötték a kérdőívet, a legnagyobb probléma a forráshiány volt. Sajnos a normatíva nagyon kevés cél megvalósítására elegendő. Vannak települések, ahol a munkatárs bérét ebből finanszírozzák, mert az önkormányzatoknak kevés a bevételük. Így viszont elmaradnak a színvonalasabb rendezvények, hiszen arra már nem maradt forrás. A pályázatokat tekintve, elmondhatjuk, hogy elég jó helyzetben vagyunk jelenleg, hiszen van lehetőség szakkörre pályázni (aSzakkör), ahol nagyon sok alapanyagot, és eszközt biztosít a Nemzeti Művelődési Intézet, így 20 alkalommal egy-egy kis csoport, rendszeresen össze tud járni és alkotni tudnak, ezáltal épülnek kis közösségek, melyek nagy valószínűséggel a „kötelező” 20 alkalom után is megmaradnak. Emellett a Petőfi Kulturális Programnak köszönhetően, nagyon sok településre olyan programelemek jutottak el, amire valószínű nem lett volna finanszírozási lehetőség. Ezek között voltak kirándulások, múzeumpedagógiai foglalkozások, levéltáros programok, színházi előadások, sanctum előadások, rendszeres és egy-egy alkalmas klubfoglalkozás is. Emellett „jobban meg kell fogni” az embereket, és minél több programba bevonni őket. Ezekhez meg kell találni a megfelelő kommunikációs eszközöket és csatornákat (személyes megkeresés, plakát, facebook, instagram, tik-tok stb), és jobban kiaknázni őket, olyan tartalomgyártással, ami hatékonyabban illeszkedik a mai kor reklámaktivitásaihoz. A megfelelő platformon a megfelelő célcsoportot kell elérni, illetve fontos kihangsúlyozni, hogy a fiatal korosztály esetében ez szinte az egyetlen csatorna, amin keresztül meg lehet közelíteni őket.

Nagyobb szükség lenne a helyi civil szervezetekre, egy jobb kapcsolati tőke kialakítása mellett, mert sokat tud egymásnak segíteni a két intézményrendszer. Folyamatosan mérni kell a célcsoport igényeit, és azokat minél inkább be kell csatornázni a kialakított szolgáltatásokba.

A továbbiakban szeretnénk a kutatást bővíteni a Borsod és Nógrád Vármegyei kollégákkal, hiszen ők is aprófalvas területszerkezettel rendelkeznek, hasonló kihívásokkal és nehézségekkel küzdenek, mint mi itt Baranya Vármegyében.

Felhasznált irodalom

- Arapovics, M., Beke M., Dóri É. & Tóth M. (2019). *A kulturális intézmények társadalmiasított működési módja*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet
- Arapovics, M. (2016). A közösségfejlesztés alapfogalmai és a kulturális közösségfejlesztés paradigmái. *Kulturális Szemle*, 2016/2, 36–54.
- Arapovics, M., Németh J. & Utry, A. (2024). *Közművelődési munkatárs*. Budapest: Oktatási Hivatal
- Dudok, D. (2023). A közösségfejlesztés lehetséges szerepe a közösségi művelődés megvalósulásában. *Civil Szemle*, 21:3, 207-223.
- Durkó, M. 1999. *Andragógia*. Budapest: Magyar Művelődési Intézet
- Erdélyi, E. (2022). *Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Program*. SZÍN-Közösségi Művelődés, Mintaprogramok, 54-57.
- Forray R., K. & Juhász, E. (2008). Az autonóm tanulás és az oktatás rendszere. *Új Pedagógiai Szemle*, 58(3), 62-68.
- Juhász, E., Benkei-Kovács, B., Márkus, E. (2024). A hálózatosodás mérőföldkövei és a közművelődési szakma presztízse - kvalitatív metszetek a közművelődési szakemberek pályakép vizsgálatából. In Buda, A.; Kiss, E. (szerk.) *Interdiszciplináris pedagógia és a korszakváltás bizonytalansága*. A XIII. Kiss Árpád Emlékkonferencia tanulmánykötete. Debrecen: Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, 117-128.
- Sári, M. (1998). Parasztiskolák, felnőttiskola-kísérletek a felvilágosodás korában Magyarországon. In: Maróti, A., Rubovszky, K. & Sári, M. (szerk.). *A magyar felnőttoktatás története*. Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke – Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszék – Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája 94-98.
- Závogyán, M. (2022). A közösségi művelődés korszaka. *SZÍN-Közösségi Művelődés- A közösségi Művelődés korszaka - 10 éves a Nemzeti Művelődési Intézet*, 29-40

***A DÉRYNÉ PROGRAM VIZSGÁLATA
TOKAJBAN ÉS VERESEGYHÁZÁN***

Absztrakt: *A kutatásunk célja, hogy átfogó képet kapjunk a 2020-ban bevezetett Déryné Programról. Egyrészt kíváncsiak vagyunk arra, hogy a megkérdezettek ismerik-e a programot, és arra is, hogy mennyire tartják fontosnak a kezdeményezést. Másrészt vizsgáljuk, hogy befolyásolja-e a színházlátogatási gyakoriság a Déryné Program ismertségét, vajon van-e összefüggés a színházlátogatási gyakoriság és a Déryné Program iránti érdeklődés között? Harmadrészt pedig feltérképezzük, hogy milyen mértékben osztják a színház iránt elkötelezettek a Déryné Program azon nézetét, hogy a színház mindenki számára elérhető legyen.*

A kutatásunk célcsoportját két település (Tokaj és Veresegyház) nyári szabadtéri színházának a látogatóit jelenti, akiknek a véleményét a fentiekről – keresztmetszeti kutatással - a 2023-as szezonban kérdeztük meg a vígjátékok, zenés darabok és koncertek előtt és a szünetekben. A két helyszínről közel azonos felhasználható kitöltött kérdőív érkezett. 2023 augusztus hónapban elérhető volt a kérdőív a Veres 1 Színház hivatalos Facebook oldalán, valamint a Fesztiváلكatlan közönségének egy része e-mailben kapta meg a kérdőívet, így lehetőség volt az online válaszadásra is. A válaszok kiértékelése időpontjában összesen 787 eredményes felhasználható kitöltés érkezett, ebből 234-en online és 553-an személyesen töltötték ki a kérdőívet.

Eredményeink szerint összességében még viszonylag ismeretlen a nagyközönség számára a Déryné Program, célját pedig kevesen ismerik. A gyakori színházlátogatók körében magasabb az ismertsége. A színházlátogatás gyakorisága és a program ismertsége között szoros összefüggés van. A színházlátogatók körében a program ismertsége a látogatások számával nő. A színházkedvelők többsége egyetért a Déryné Program azon céljával, hogy a minőségi kultúra mindenki számára elérhetővé kell, hogy váljon.

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a Déryné programnak van potenciálja, és a színházlátogatók jelentős támogatói lehetnek a kezdeményezésnek. A továbbiakban érdemes a programot még ismertebbé tenni, ennek érdekében a színházakkal való együttműködést erősíteni.

Kulcsszavak: Déryné Program, színház, színházba járási szokások

Abstract: *The objective of our research is to get a comprehensive overview of the Déryné Initiative, which was introduced in 2020. On the one hand, we wonder whether respondents are aware of the programme and, on the other hand, how important they consider the initiative to be. On the other hand, we assess whether the frequency of theatre visits has an impact on the recognition of the Déryné Initiative, and whether there is a correlation between the frequency of theatre visits and the interest towards the Déryné Initiative. Thirdly, we determine to what extent the people committed to theatre visits share the vision of the Déryné Initiative - namely that theatre should be accessible to all.*

The target group for our research are the visitors of the summer open-air theatre festivals in two municipalities (Tokaj and Veresegyház), whose opinions on the above were surveyed - via a cross-sectional survey - before and during the breaks between comedies, musical plays and concerts in the 2023 season. We received almost the same number of eligible completed questionnaires from the two locations. In August 2023, the questionnaire was available on the official Veres 1 Theatre Facebook page, while a subset of the "Festival Hollow of Tokaj" audience received the questionnaire by email, offering the opportunity for online responses. At the time of the evaluation of the responses, a total of 787 eligible responses were submitted, of which 234 were completed online and 553 during theatre visits.

Overall, our outcomes indicate that the general public is still fairly unfamiliar with the Déryné Initiative and only few people are aware of its purpose. Its awareness is higher among frequent theatre-goers. There is a strong correlation between the frequency of theatre attendance and the familiarity with the programme. Among theatre visitors, awareness of the programme increases with the number of visits. The majority of theatre enthusiasts agree with the objective of the Déryné Initiative that quality cultural opportunities should be accessible to all.

The outcome of the survey reveals that the Déryné Initiative has its potential and that theatre-goers can be important advocates of the initiative. The programme should be further promoted and cooperation with theatres should be increased to this end.

Keywords: Déryné Initiative, theatre, theatre-visiting habits

Bevezetés, a téma relevanciája

A színház hozzájárul a személyiségfejlesztés, a kritikai gondolkodás, a társadalmi felelősségvállalás elősegítéséhez. A színház a közösségépítés eszköze, az oktatás és nevelés fontos színtere (Gyevi- Bíró Eszter et al., 2017). Ez pedig alátámasztja a színházba járási szokások kutatásának relevanciáját és fontosságát. Ugyanakkor problémát jelent, hogy 2018 óta tendenciaszerűen megfigyelhető a színházlátogatás iránti érdeklődés csökkenése (KSH 2024, Németh, 2024). További probléma, hogy csak szűk rétegre jellemző, a magasan iskolázottakra, a fővárosiakra a vidékiekkel szemben, a nagyobb településen élőkre, a jobb anyagi körülmények között élőkre (Juhász & Fintor 2024, Pavluska, 2016, Bauer et al., 2017).

A Déryné Program - a program nevét Déryné Széppataki Rózáról, az első magyar opera-énekesnőről és színésznőről kapta, aki jelentős szerepet játszott a magyar színházművészet kialakulásában - célja, hogy a minőségi színházi élményt mindenki számára elérhetővé tegye, így hozzájárulva a kulturális egyenlőséghez és a társadalmi kohézió erősítéséhez. A program a vidéki térségek kulturális életének fellendítésére törekszik, színházi előadásokat visz olyan helyekre is, ahol korábban nem volt ilyen lehetőség, ezzel bővítve a kultúrafogyasztási lehetőségeket. A színházi szakma számára is igyekszik új lehetőségeket teremteni és támogatni a fiatal tehetségeket. A program hidat kíván építeni a városi és vidéki kultúra között, új közönséget szólít meg és támogatja a magyar kultúra sokszínűségét. Elsődlegesen olyan kistelepülésekre juttatják el a programot, ahol pénzügyi vagy földrajzi akadályok miatt nincs lehetőség a kultúrához való hozzáféréshez. Így a Déryné Program a kultúra utaztatásával próbálja leküzdeni ezeket az akadályokat. (Déryné Program, 2024)

1. táblázat: Előadások és látogatások száma 2019 és 2023 között

Év	Színház	Előadás, ezer	Százezer lakosra jutó előadás	Látogatás, ezer	Ezer lakosra jutó látogatás
2019	211	37	379	7 983	817
2020	210	19	195	4 411	452
2021	233	17	180	3 250	335
2022	247	30	308	6 264	647
2023	240	31	320	6 890	719

(Forrás: saját szerkesztés, KSH adatai alapján)

A színházlátogatás Magyarországon hagyományosan fontos szerepet tölt be a kulturális életben, de a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint csökkenés jellemző, hisz 2019-ben 7,9 millió, 2023-ban 6,8 millió látogatót fogadtak (a pandémiás években értelemszerűen még alacsonyabbak a számok). Ez bizonyítja, hogy a vidéki közönség érdeklődéssel fogadta a programot és a COVID után elkezdett visszatérni a kulturális élet (KSH, 2024). A Déryné Program, amelyet 2020-ban indítottak, hatással volt a magyar vidéki színházi életre. A program célja az volt, hogy a művészeteket közelebb hozza a vidéki közönséghez, és lehetőséget biztosítson számukra a színházi élmények megélésére. Az elmúlt években több mint 1100 előadást szerveztek országszerte 644 településen. Sajnos ennek ellenére még mindig elmondható, hogy az igény a színházi előadásokra csökken, ugyanis a vírus előtti időben többen látogattak színházi előadásokat (Déryné Program, 2024). A tanulmány elméleti háttérét Pierre Bourdieu kulturális tőke elmélete jelenti. Bourdieu *La Distinction* című műve mélyreható elméleti alapot ad a kulturális fogyasztás társadalmi háttérének megértéséhez. A Déryné Program jelentősége több ponton érhető tetten. A program csökkenti a kulturális reprodukció hatásait azáltal, hogy olyan csoportokhoz is eljuttatja a színházat, akik hagyományosan nem férnek hozzá (hozzáférés biztosítása). A színházi nevelési programok és fiatalokat célzó előadások révén növeli a testet öltött kulturális tőkét a kisebb településeken élők körében (kulturális szocializáció támogatása). Az alacsony jegyárak és a program állami támogatása megszünteti a tárgyiasult kulturális tőke hiányából fakadó akadályokat (gazdasági akadályok lebontása) (Bourdieu, 1984).

A kutatásunk kapcsán a következő kérdésekre keressük a válaszokat: Milyen mértékben van elterjedve a tudatosság a Déryné Programról a közönség körében? Mennyire tartják fontos kezdeményezésnek a programot? Befolyásolja-e a színházlátogatási gyakoriság a Déryné Program ismertségét? Van-e összefüggés a színházlátogatási gyakoriság és a Déryné Program iránti érdeklődés között? Milyen mértékben osztják a színház iránt elkötelezettek a Déryné Program azon nézetét, hogy a színház mindenki számára elérhető legyen? A rendszeres színházlátogatók hogyan értékelik a Déryné Programot, amely a színházművészet széles körű elterjesztését tűzte ki célul?

A kutatásunk célcsoportját két település (Tokaj és Veregyháza) nyári szabadtéri színházának a látogatóit jelenti, akiknek a véleményét – keresztmetszeti kutatással - a 2023-as szezonban kérdeztük meg (N=787).

Mivel a témában még hasonló kutatás nem készült a Déryné Programról, ebben tekinthető hiánypótlónak a tanulmány. A kutatás eredményei számos területen nyújthatnak értékes információkat. A kulturális szakemberek számára a Déryné Program hatékonyságát és a vidéki kulturális élet helyzetét illetően nyújthat új ismereteket. A témában érdekelt kutatók számára a kultúra társadalmi szerepének és a kulturális egyenlőtlenségeknek a vizsgálatához használhatják fel az eredményeket. A kulturális szféra döntéshozói számára az eredmények átfogó képet adhatnak a további fejlesztések megvalósítása céljából.

Az empirikus kutatás

A kutatás lebonyolítása és körülményei, a kutatás módszerei, céljai, kérdései

Az empirikus kutatásunk kérdőíves adatgyűjtése 2023 nyarán történt az alábbi két helyszínen: Tokaj Fesztiválatlan és veregyházi Mézesvölgyi Nyár. Itt lehetőségük volt a nézőknek az előadások előtt kitölteni a kérdőíveket (kényelmi mintavétel). Mivel a nyár a könnyed kikapcsolódásról szól, így a vígjátékok, zenés darabok és koncertek nézőit kérdeztük meg. Mindkét helyszínen nézőtéri dolgozók segítették a kitöltés eredményességét. Bár elég sokan voltak, akik elzárkóztak a válaszadástól, a nézők nagy része segítőkész volt, ezzel is segítve a kutatómunkát. A két helyszínről közel azonos felhasználható kitöltött kérdőív érkezett.

Augusztus hónapban elérhető volt a kérdőív a Veres 1 Színház hivatalos Facebook oldalán, valamint a Fesztiválatlan közönségének egy része e-mailben kapta meg a kérdőívet, így lehetőség volt az online válaszadásra is. A válaszok kiértékelése időpontjában összesen 787 eredményes felhasználható kitöltés érkezett, ebből 234-en online és 553-an személyesen töltötték ki a kérdőívet. A kérdőív célja volt átfogó képet kapni a Déryné Programról. Az összegyűjtött adatokat az IBM SPSS Statistics program segítségével elemeztük. A leíró statisztikai elemzések mellett a változók közötti összefüggések vizsgálatára Pearson-féle khi-négyzet próbát alkalmaztunk, a szignifikanciaszintet $p < 0,05$ értékben határoztuk meg.

A kutatási kérdéseket Juhász & Fintor (2024), Márkus et al. (2023), Pavluska (2016), Kuti (2009), Sári (2004) korábbi kutatásaira alapozva állítottuk fel.

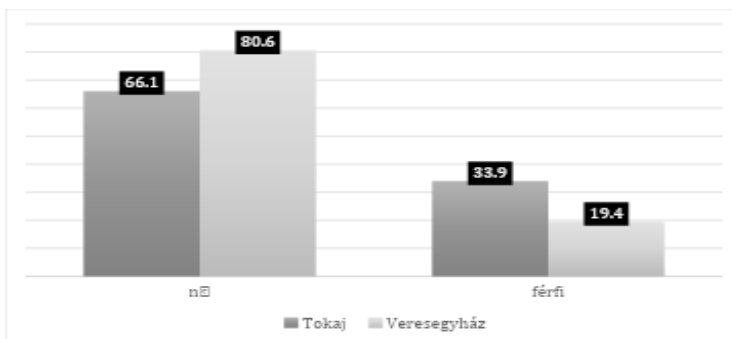
1. Milyen mértékben van elterjedve a tudatosság a Déryné Programról a közönség körében? Mennyire tartják fontos kezdeményezésnek a programot? (K1)
2. Befolyásolja-e a színházlátogatási gyakoriság a Déryné Program ismertségét? Van-e összefüggés a színházlátogatási gyakoriság és a Déryné Program iránti érdeklődés között? (K2)
3. Milyen mértékben osztják a színház iránt elkötelezettek a Déryné Program azon nézetét, hogy a színház mindenki számára elérhető legyen? A rendszeres színházlátogatók hogyan értékelik a Déryné Programot, amely a színházművészet széles körű elterjesztését tűzte ki célul? (K3)

Az eredmények bemutatása

Kezdeként a vizsgálat tárgyát képző személyek demográfiai jellemzőit mutatjuk be, hogy a későbbi eredményeket megfelelő kontextusba helyezhessük. A további elemzések alapjául szolgáló demográfiai adatok bemutatása elengedhetetlen a kutatás megértéséhez.

A válaszadók nemi megoszlását nézve az arányok látványosan különböznek. A Fesztiválatlanban kétszer annyi, míg Mézesvölgyi Nyár előadásin több, mint négyszer annyi női néző adott választ (1. ábra). Ezek az eredmények nem feltétlenül azt mutatják, hogy ennyire kevés férfi néző látogatja az előadásokat, hanem azt, hogy a nők válaszadási hajlandósága nagyobb.

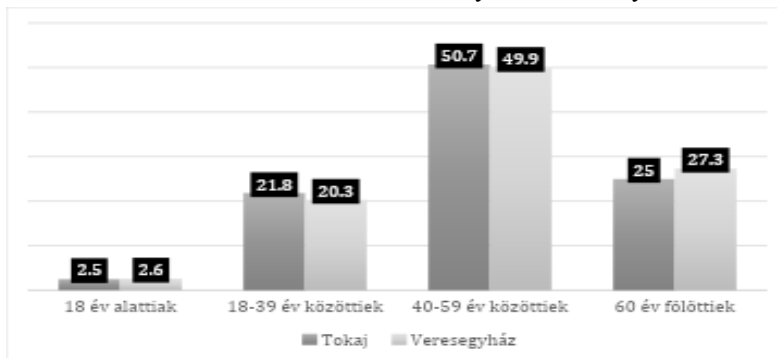
1. ábra: A válaszadók nemek szerinti aránya

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

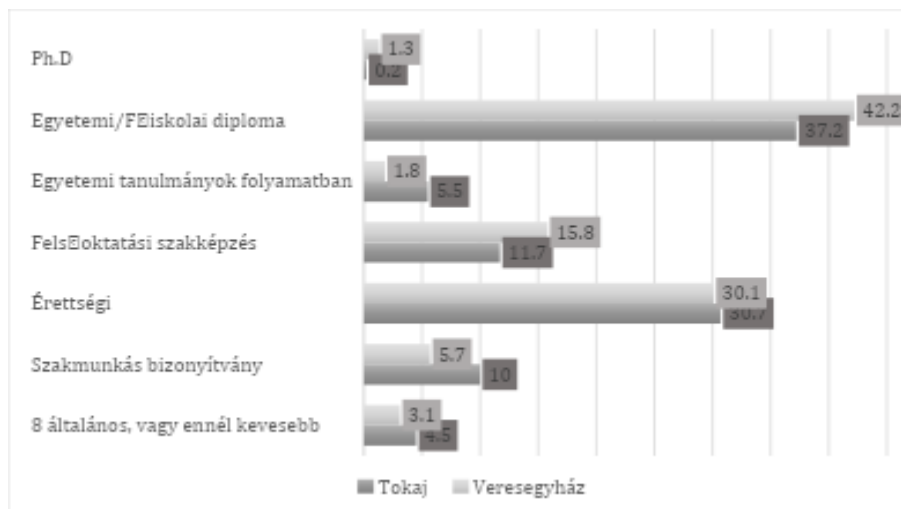
Mindkét helyszínen szinte azonos a korok szerinti megoszlás. Fontos megemlíteni, hogy a nézőszámnak csak 2,5-2,6%-a 18 év alatti, gondolok itt a középiskolásokra (2. ábra). Ennek oka nem feltétlen az érdektelenség lehet. Mivel ez a korosztály még tanuló, így anyagi lehetőségeik a szülők anyagi helyzetétől függenek, ezért vehetnek részt kevesebben az előadásokon, mert a jegyárakat nehezebben tudják megfizetni. Pedig ez az időszak a kulturális önállósodás szakasza. A fiatalok már nem csak szülőkkel, hanem inkább a barátaikkal látogatják a kulturális programokat (Pavluska, 2014). Kimagasló a 40-59 év közöttiek érdeklődése, a nézők körülbelül 50%-a. Ebből megállapítható, hogy ez a legaktívabb korosztály, fizikailag, szellemileg, mind anyagilag. A 60 év felettieket (25%-27,3%) akadályozhatja az életkorukból adódó rosszabb egészségi állapot, helyhez kötöttség, valamint helyszínre való eljutás nehézsége.

2. ábra: A válaszadók korosztály szerinti aránya

Az emberek kultúrához való viszonyát nagyban befolyásolja az iskolai végzettség. Az adott válaszokból kiderül, hogy a magasabb iskolai végzettségűeknek nagyobb az igénye a kultúra fogyasztására, mint az iskolai végzettség alsóbb szintjeivel rendelkezőknek. Iskolázottság szempontjából a legtöbben egyetemi/főiskolai diplomával rendelkeznek, ők mutatnak legnagyobb érdeklődést a magas kultúra iránt (3. ábra). Tokajban 37,2%, Veresegyházon 42,2% a diplomások aránya. Míg Tokajban a Ph.D tudományos fokozattal rendelkezők aránya elenyésző (0,2%), addig Veresegyházon 1,3%. Ez magyarázható a főváros közelségével, mivel ott sokkal több egyetem található. Azért is lehet ilyen alacsony az arány mindkét hely esetében, mert kevesen rendelkeznek ilyen magas végzettségi szinttel az országban. Az egyetemi tanulmányokat folytatók százalékos megoszlása ennek a tendenciának éppen az ellenkezője, míg Veresegyházon csak 1,8%, Tokajban ennek háromszorosa 5,5%. Ez magyarázható azzal, hogy az egyetemről nyáron hazalátogató hallgatók nagy számban vesznek részt a tokaji kulturális rendezvényeken. Az érettségizettek száma mindkét helyen közel azonos, ugyanakkor a szakmunkás bizonyítvánnyal vagy alacsonyabb végzettséggel rendelkezők Tokajban (az ország észak-keleti részén) vannak többen. Úgy látszik, ez az iskolaforma csak kevésbé táplálja az igényeket a kultúra iránt.

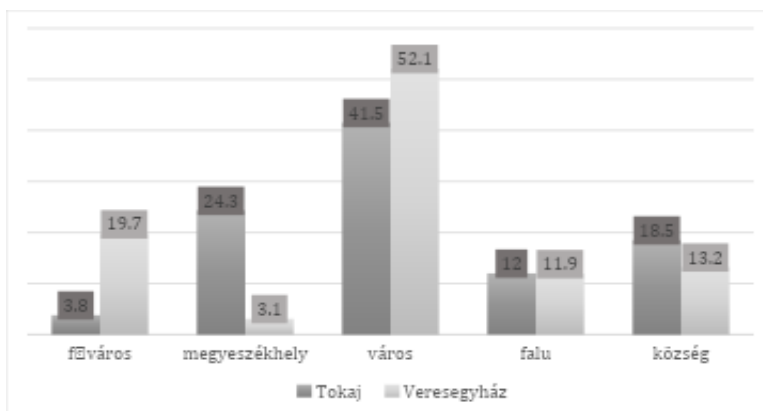
3. ábra: A válaszadók iskolai végzettség szerinti aránya

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A főváros közelsége megmutatkozik (4. ábra), mert Veresegyházon (19,7%) 5-ször annyi budapesti látogató volt, mint Tokajban (3,8%). A fővárosi színházak látogatottsága országosan jelentős részt képvisel. Közép-Magyarországon 14-szer több előadás volt, mint az Észak-alföldi régióban (KSH, 2022). A vármegyeszékhelyeket vizsgálva Tokaj kiugró 24,3%-át a Nyíregyháza és Miskolc közelségének tulajdonítom. A kérdőív esetében megfigyelhető, hogy magas számban vettek részt a környező városokból, Veresegyházon 52,1%, Tokajban 41,5%. Ez mindkét helyen megközelíti a közönség felét. Falvakból és községekből érkeztek a legkevesebben. A kérdésre adott válaszokból világosan kiderül, hogy a színházba járási, kultúrafogyasztási szokásokat egyértelműen befolyásolja a lakóhely is. A fővárosban, városokban élőknek több lehetőségük van művelődésre, színházba járára, ami ösztönző hatással van rájuk, ellentétben a falvakban élőkkel (Pavluska, 2014).

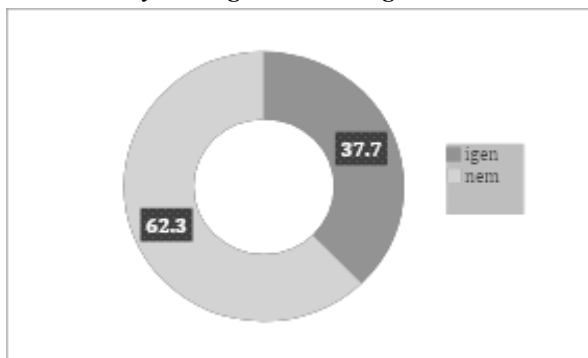
4. ábra: A válaszadók lakóhely szerinti aránya

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a nézők hány százaléka találkozott már a Déryné Programmal és ismeri annak céljait. A két vizsgált helyszínen hasonló eredmények születtek, így egy ábrán mutatjuk be az eredményeket (5. ábra). Az eredmények szerint a válaszadók alig több mint egyharmada (37,7%) volt tisztában a Déryné Program létezésével. Bár a plakátokon szerepel a Déryné Program neve, a nézők többsége nem tulajdonít ennek különösebb jelentőséget, így nem tudják, hogy egy országos program keretében vesznek részt az előadásokon.

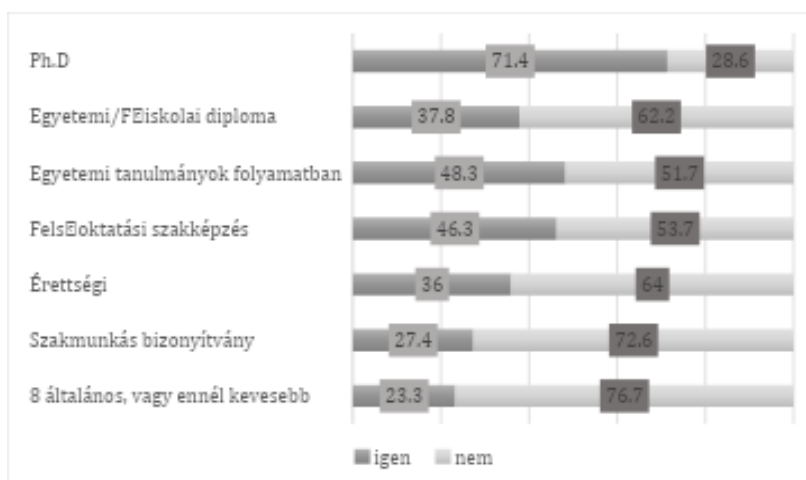
5. ábra: A Déryné Program ismertsége a kitöltők körében

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A kutatás eredményei szerint pozitív összefüggés van az iskolai végzettség és a program ismertsége között. Az eredmények egyértelműen kimutatták, hogy az iskolai végzettség szoros kapcsolatban áll a program ismertségével. Minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál nagyobb valószínűséggel hallott már a programról (6. ábra). Ez a tendencia arra is utalhat, hogy a magasabb iskolázottságú egyének általában nyitottabbak az új információk iránt, és nagyobb érdeklődést mutatnak a különböző fejlesztési programok iránt.

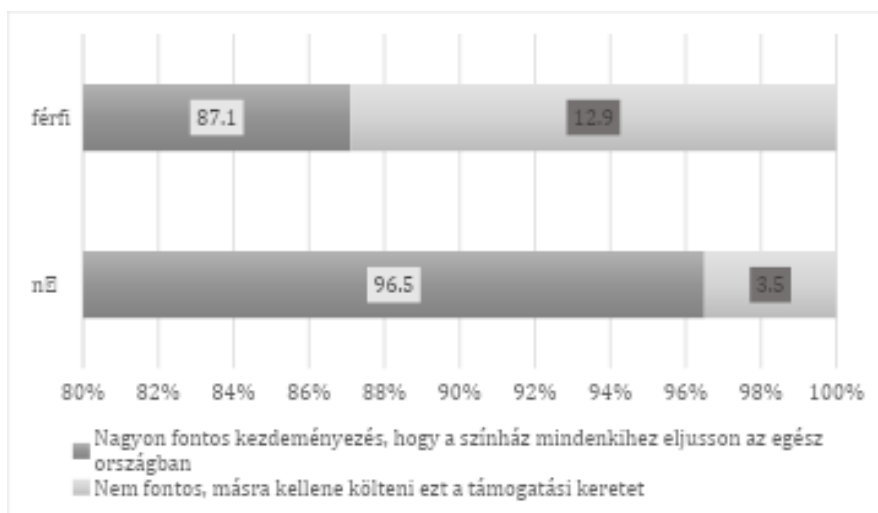
6. ábra: A Déryné Program ismertsége iskolai végzettség alapján

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

A felmérés eredményei szerint a Déryné Program ismertsége alacsony, azonban a megkérdezettek túlnyomó többsége, több mint 90%-a támogatja annak céljait. Ez azt mutatja, hogy a színházhoz való hozzáférés fontosságát széles körben elismerik, még azok körében is, akik nem ismerik a programot személyesen. A nemek között azonban érdekes különbség figyelhető meg (7. ábra): a férfiak valamivel nagyobb arányban tartják kevésbé fontosnak a programot, mint a nők. A nők valamivel nagyobb arányban (3,5%) tartják fontosnak a programot, mint a férfiak (12,9%).

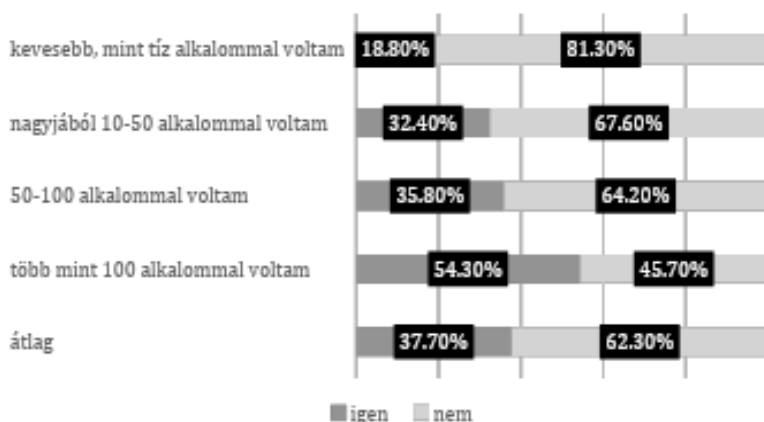
7. ábra: A Déryné Programról alkotott vélemény nemek alapján

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

Elmondható, hogy a színházlátogatás gyakorisága szignifikánsan befolyásolja a Déryné Program ismeretséget. A kutatás eredményei egyértelműen kimutatták (8. ábra), hogy a színházlátogatási gyakoriság szoros összefüggésben áll a Déryné Program ismertségével. Minél gyakrabban jár valaki színházba, annál nagyobb valószínűséggel hallott már a programról. Ez a tendencia arra utal, hogy a rendszeres színházlátogatók nyitottabbak a kulturális eseményekre és tájékozottabbak a hazai színházi életben. Azoknak, akik több, mint 100 alkalommal látogattak valamilyen színházi előadást életük során 54,3%-a ismeri a programot, ezzel szemben, akik kevesebb mint 10 alkalommal jártak színházban, csak 18,8%-a ismeri a programot.

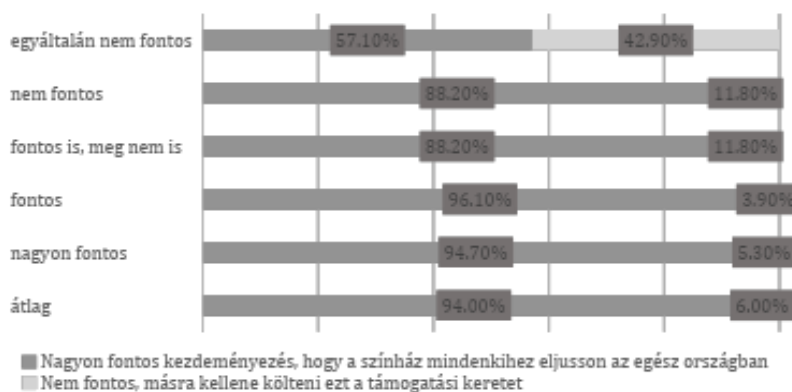
8. ábra: A színházlátogatás gyakoriságának összefüggése a Déryné Programmal

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

Kutatásunk során arra keressük a választ, hogy milyen összefüggésben áll a színházlátogatás fontossága, és a Déryné Programról alkotott vélemények fontossága. A színház iránti elkötelezettség gyakran jár együtt azzal a vágygal, hogy a kultúra mindenki számára elérhető legyen. Ezért feltételezhető, hogy a színházkedvelők támogatják a Déryné Program céljait. Ezt az eredmények is bebizonyították. A kapott válaszokból megállapítható (9. ábra), hogy a színházlátogatás fontossága szignifikánsan befolyásolja a Déryné Program fontosságáról alkotott véleményt. A megkérdezettek 94,7%-a, akik számára nagyon fontos a színházlátogatás, egyetértett a Déryné Program fontosságával, szemben azoknak az 57,1%-ával, akik számára ez kevésbé fontos. A kutatás eredményei egyértelműen mutatják, hogy a színházkedvelők nagyobb valószínűséggel osztják a Déryné Program azon célját, hogy a kultúra mindenki számára elérhetővé váljon.

9. ábra: A színházlátogatás fontosságának összefüggése a Déryné Programmal

(Forrás: saját szerkesztés, 2024, N=787)

Összegzés

Kutatásunk, amelyben 787 fő vett részt, hiánypótló módon vizsgálta a Déryné Programot a tokaji és veresegyházi színházlátogatók körében. A tanulmány újdonságértékét az adja, hogy eddig hasonló vizsgálat még nem készült Magyarországon a 2020-ban elindított kezdeményezésről, így új perspektívát nyújt a program értékeléséhez. Kutatásunkkal szerettük volna felhívni a figyelmet a színházba járási szokások vizsgálatának a fontosságára is.

Az első kutatási kérdés vizsgálata során kiderült, hogy a Déryné Programnak alacsony az ismertsége a megkérdezettek körében. Tehát eredményeink szerint a Déryné Program népszerűsítése még fejlesztésre szorul, hiszen a vizsgált közönség jelentős része nem ismeri a programot és céljait. Ugyanakkor fontos kezdeményezésnek tartják azt a válaszadók.

A második kutatási kérdés vizsgálata alapján megállapítottuk, hogy a minta alanyai körében a színházlátogatás gyakorisága és a program ismertsége között szignifikáns összefüggés van: minél gyakrabban látogat valaki színházba, annál valószínűbb, hogy ismeri a Déryné Programot és érdeklődik iránta.

A harmadik kutatási kérdés kapcsán kijelenthető, hogy a megkérdezett színházkedvelők körében megfigyelhető egy erős elkötelezettség a kultúra iránt, amely párosul azzal a nézettel, hogy a minőségi kultúra mindenki számára hozzáférhető legyen. Ez összhangban áll a Déryné Program

célkitűzéseivel, így a színházkedvelők társadalmi felelősségvállalásként is értelmezhetik a programot a kulturális esélyegyenlőség jegyében. Támogatják annak törekvését, hogy a kultúra könnyen elérhetővé váljon, különösen azok számára, akiknek erre egyébként kevesebb lehetőségük adódik.

A kutatásunk nem elemzi azokat a gazdasági összefüggéseket, amelyek a Déryné Program azon színházakra gyakorolt hatásait tárnák fel, amelyek nem vesznek részt a programban. Ez a kérdéskör egy későbbi kutatás keretében vizsgálható meg alaposabban.

Felhasznált irodalom

- Bauer B., Németh A., Pillók P., & Szabó A. (2017). A magyar ifjúságszociológia elmúlt ötven évének meghatározó szereplői és pillanatai. In Bali J., Hajdu Á., Marelyin Kiss J., & Nádas Zs. (Eds.) *Hazatalálók és hazát találók. Tanulmányok a külföldi magyar ifjúság helyzetéről*. Nemzetstratégiai Kutatóintézet pp. 21-49.
- Bourdieu P., (1984). *Distinction - A social Critique of the Judgement of Taste*. Translated by Richard Nice. Harvard University Press
- Gyevi- Bíró E., Takács G., Láposi T., Lipták I., & Szűcs M. (2017): Színházi nevelési/színházpedagógiai programokhoz kapcsolódó fogalmak glosszáriuma. In: Cziboly Á. (Ed.) *Színházi nevelési és színházpedagógiai kézikönyv*. InSite Drama. pp. 146-166.
- Juhász E., Fintor G. (2024): Kultúrafogyasztási és szabadidőeltöltési szokások vizsgálata Magyarországon. In: Langerné Buchwald J., Koós I., & Velics G. (Ed.) *Az oktatás határdimenziói*. Debreceni Egyetemi Kiadó - Magyar Nevelés- és Oktatóskutatók Egyesülete, pp. 203-221.
- Kuti É. (2009). A kultúra iránti érdeklődés és a kultúrafogyasztás alakulása a Nemzeti Médiaanalízis adatai alapján. In: *[(Vész)jelzések a kultúráról.]* MTA PTI.
- Márkus E., Miklósi M., & Herczegh J. (2023). *Kulturális részvétel az Európai Unióban, különös tekintettel a visegrádi országokra*. Kulturális Szemle. 24(1) Nemzetközi kitekintés

- Németh V. (2024). *Kulturális körkép – A kulturális ágazat visszarendeződése Magyarországon a világjárvány után*. <https://www.oeconomus.hu/irasok/kulturalis-korkep-a-kulturalis-agazat-visszarendezodes-magyarorszag-a-vilagjarvany-utan/> utolsó letöltés: 2024. 11. 25.
- Sári M. (2004). *A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai*. PTE-FEEK
- Pavluska V. (2014). *Kultúramarketing – Elméleti alapok, gyakorlati megfontolások*. Akadémia Kiadó Zrt.
- Pavluska V. (2016). Milyen kultúrafogyasztók a magyarok? – A hazai kultúrafogyasztás átfogó mintázatai. In: Fehér, A., Kiss, V. Á., Soós, M., & Szakály, Z. (Eds.): *EMOK XXII. Országos Konferencia 2016 Tanulmánykötet: Hitelesség és értékorientáció a marketingben*. Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, pp. 435-445.

Egyéb források

- Déryné Program: Programismertető. In: <https://deryneprogram.hu/programismerteto/>, (letöltés ideje: 2024. 09. 24. 10:25)
- Központi Statisztikai Hivatal (2024): Színházak.
- https://www.ksh.hu/stadat_files/ksp/hu/ksp0013.html utolsó letöltés: 2024. 11. 24.

***KULTURÁLIS KÖZPONTOK CÉLCSOPORTELÉRÉSE: AGORÁK
A KÖZÖSSÉGI MŰVELŐDÉS SZOLGÁLATÁBAN***

Absztrakt: Kutatásom fókuszában a kulturális, közművelődési intézmények és szervezetek célcsoportelérésének lehetséges módszerei és eljárásai állnak a rendezényszervezés és a marketingkommunikáció vonatkozásában. Az Agora és az Agora Pólus projektekben részt vett 13 intézmény tevékenységét vizsgálom, mert úgy gondolom, ezek szakmai csúcsintézményként tevékenységükkel élen járnak. Tanulmányom célja az agorák működésének és jó gyakorlatainak bemutatásával az, hogy egy olyan adaptálható módszertárt foglaljak össze, ami a közművelődési és a kulturális területen tevékenykedő szakemberek számára példaértékű gyakorlatokat és kezdeményezéseket tartalmaz a gyakorlati munkát megalapozó elméleti háttér ismertetése mellett.

Abstract: The focus of my thesis is on the possible methods and procedures of reaching the target groups of cultural and public cultural institutions and organisations in the context of event organisation and marketing communication. In my research, I aimed to examine the activities of the 13 institutions that have been involved in the Agora and Agora Pole projects, since I believe that they can be regarded as top professional institutions considering the performances they have accomplished. By presenting the operations and proper practices of the agoras, the aim of my thesis is to summarise such an adaptable methodology that provides exemplary practices and initiatives for professionals working in the field of public and cultural services, while presenting the theoretical background that underpins the practical work-related processes.

Bevezetés A marketing szerepe a közösségi művelődésben

Jelen tanulmány a rendezvényszervezés és a marketingkommunikáció ötvözetére épül, mert úgy gondolom ez a két terület együttes alkalmazása jelenti a kulcsot a célszemélyek hatékony eléréséhez. Ezek, habár elsőre elég távolinak tűnhetnek egymástól jelentős mértékben összefüggenek, sőt kihatnak egymásra. A hatásos marketing az ismertség növelésén túl cselekvésre képes ösztönözni az embereket, így növelheti a különböző programok látogatóinak számát. Az alapos, szakmai tudásra épülő rendezvényszervezés, a szolgáltatások magas színvonala pedig óriási megtartóerővel bír, amely eredményeként a betérő vendégek állandó résztvevőivé válhatnak a közművelődési intézmények színes programkínálatának. Kutatásom fő kérdései a következők: Hogyan fejleszthető a célcsoport elérése? Miért fontos az igényfelmérés és milyen módszereket alkalmaznak a közösségeik megismerésére, valamint igényeik feltérképezésére a közművelődés csúcsintézményei, az agorák? Hogyan építik be kommunikációjukba és rendezvényszervezésükbe a célcsoporthoz kapcsolódó ismereteket? Milyen arányban vesznek részt rendezvényeiken és milyen tényezőket vesznek számításba egy program szervezése és lebonyolítása során?

Rendezvényszervezés, mint kapcsolatépítő eszköz

A közösségi művelődés, ahogy azt elnevezése is remekül szemlélteti egyénnel és azok csoportjaival, szerveződéseivel foglalkozik. Tevékenységrendszerébe egyaránt beletartozik a kultúráközvetítés, a művelődésszervezés, valamint az emberek képzése és fejlesztése, amelyek tulajdonképpen a személyek öntevékenységet, társadalmi helyzetét, valamint életminőségét hivatottak javítani. (Arapovics & Vercseg, 2017) Célkitűzése, hogy kielégítse az ember azon szükségletét, amit csak társai segítségével, jelenlétében élhet át, amely során egy közösség részesévé válik, valahová tartozik. Ezen igény, véleményem szerint nemcsak szociális fejlődésünket, de szellemi jóllétünket is befolyásolja. Nem valósulhat meg az egyének aktív részvétele nélkül, így a szakma egy jelentős kihívásának és egyben feladatának tartom ezen aktív, cselekvő jelenlét ösztönzését, elősegítését és támogatását.

A különböző rendezvények szervezése egy remek eszköz lehet az említett célok elérésére, hiszen, ha megfelelően elő van készítve és ténylegesen a célcsoport, a helyi lakosság igényeire épül, reagál, akkor vonzani fogja az embereket. Kutatásomban a rendezényszervezést a célcsoport hatékony megszólításának és elérésének módszereként, eszközként értelmezem, amely fényében egy esemény eredményességét elsősorban a résztvevők határozzák meg. Hangsúlyos indikátor a megjelentek száma az elérni kívánt célcsoportához viszonyítva, illetve az ő elégedettségük és véleményük. Bármely területen és bármilyen cél elérésére is irányul egy adott esemény, kulcstényezői minden esetben az emberek és azok szerveződése. A potenciális vendégek meghatározása és tulajdonságaik átfogó ismerete nélkül nem kezdődhet el a szervezői tevékenység. Előre meg kell állapítani a résztvevők minimális, optimális és maximális számát. A sikeres megszólításhoz és bevonáshoz tisztában szükséges lenni a célközönség korösszetételével, nemi arányával, lokalitásával, végzettségével, tudásával, szakmai tapasztalataival, szabadidős tevékenységeivel, szokásaival, családi állapotával, vallásával, anyagi lehetőségeivel, életstílusával, nemzetiségével, fizikai és egészségi állapotával, valamint azzal, hogy mely közösségek tagja. Jelentős tudni továbbá motivációikat, önszántukból vagy kötelező jelleggel érkeznek a helyszínre, miért vesznek részt a rendezvényen, milyen elvárásaik és igényeik vannak. (Kerülő, 2018)

Allen Judy hét kulcsszempontot emel ki az eseménytervezés során, amelyek döntően befolyásolják egy rendezvény sikerességét. Ezek a következők: helyszín, kül- vagy beltéren tartandó, egy vagy több helyszínen zajlik, időpont, napszak, évszak és pénzügyi kérdések. (Allen, 2010, pp. 35-37.) A Kulturális Statisztikai Adatszolgáltató Rendszer 2022. évi adatai alapján megállapítható, hogy a közművelődési szervezetek több mint 24 millió látogatót képesek elérni egy év során, ami ugyanennyi lehetőséget rejt magában a célcsoport megszólításához, valamint a rendezvény- és a megvalósítói célok eléréséhez. A résztvevői számok remekül szemléltetik, hogy a rendezényszervezés egy kiváló eszköze az emberek bevonásának, cselekvésre ösztönzésének.

A marketing szerepe a közösségi művelődésben

A Magyar Köztársaság Alkotmánya az alapvető emberi jogok közé sorolja a bármilyen megkülönböztetés nélküli, mindenki számára hozzáférhető művelődési jogot az oktatás és a közművelődés területén. Az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről célként és egyben kötelezettséggként fogalmazza meg a közművelődési intézmények és közösségi színterek számára a közművelődési tevékenységekben való részvétel lehetőségeinek és feltételeinek biztosítását, valamint a hét közművelődési alapszolgáltatás feladatrendszerét.

De hogyan tudnak a szakterületen működő szervezetek hivatásbeli és egyben törvényben is meghatározott feladatuknak eleget tenni, a leghatékonyabban a legszélesebb célcsoportot elérni? A XXI. században, az online világ és a modernizáció nagyfokú térnyerésével már nemcsak a piaci, hanem valamennyi területen meghatározó tényezője a sikernek a megfelelő marketingtevékenység. Philip Kotler, a világ egyik legnagyobb marketing szaktekintélye a következőként határozta meg a marketing –, ami legrövidebben a „szükségletek jövedelmező kielégítése”-ként definiálható – társadalmi fogalmát: „A marketing olyan társadalmi folyamat, amely révén az egyének és csoportok értéket jelentő termékeket és szolgáltatásokat hoznak létre és felkínálják azokat egymás közötti szabad cserére, s így megszerzik mindazt, amire szükségük van és amit akarnak.” (Kotler & Keller, 2012, p. 13.)

A marketing szerepe a közművelődésben sem más, küldetése az, hogy összehangolja tevékenységét célpiaca elvárásaival, kielégítse szolgáltatásai és termékei által a felmerülő szükségleteket, valamint motiválja a személyeket az aktív részvételre. Mit sem ér önmagában egy remek rendezvény vagy kezdeményezés, ha a potenciális közösség nem érez vágyat a részvételre. Minden közművelődési szolgáltatásnak a közösség az alapja, ezért lényeges a megfelelő kommunikációs eszközök és módszerek alkalmazása, amiken keresztül informálhatók és megnyerhetők az emberek. Ez egy mindkét fél számára kölcsönösen előnyös folyamat. A közművelődési intézmények, közösségi színterek csak a közösségük hatékony elérése és bevonása által működhetnek sikeresen és igazolhatják létezésük jogosultságát. A szolgáltatásokat igénybe vevők pedig élményekben és közösségi

programokban részesülhetnek, amelyek számos pozitív hatást gyakorolnak személyiségükre, valamint szociális kompetenciáikra, kapcsolataikra.

A marketing egyik alapvetése, hogy a kínálatnak igazodnia kell a kereslethez. A közösségi művelődésben tevékenykedő szervezetek kihívása az igény megteremtése az általuk nyújtott szolgáltatásokra, ezért működésük során elengedhetetlen, hogy megismerjék célcsoportjukat és azok elvárásait, amikre reagálva nagyobb eséllyel vonhatják be őket kezdeményezéseikbe. A célszemély magatartásának, viselkedésének ismerete magába foglalja mindazon külső és belső tényezőket, amik hatással bírnak rá a döntéshozatali folyamat során, mikor kiválaszt egy szolgáltatást. E tekintetben a legmeghatározóbb elemek a kulturális (viselkedési formák, értékek, érdeklődés, nemzetiség, különböző szokások, lakóhely stb.), a társadalmi (pl.: referenciacsoportok, család, társadalmi szerepek), a személyes (életkor, nem, foglalkozás, családi helyzet stb.), valamint a pszichológiai (pl.: motiváció, attitűd, gondolkodásmód, észlelés) jellemzők. A hatékonysághoz rengeteg információra, azok feldolgozására és értelmezésére van szükség a célcsoport mellett a versenytársakról és a piacról is. (Szabó, 2015)

A marketingkommunikáció két részterülete az ATL (vonal feletti) és a BTL (vonal alatti) eszközök használatához kapcsolódik. Az első alatt a klasszikus, hagyományos marketingeszközöket értjük, amik nagyobb tömegekhez szólnak, például televízió, rádió vagy nyomtatott sajtó. A második kategóriába újszerű elemek tartoznak, amik az előzőnél jóval személyesebbek, úgy, mint a direkt e-mail a személyes eladás vagy a közönségkapcsolatok kialakítása. (Farkas & Harsányi, 2000) A siker kulcsa ezek ötvözetében, az integrált kommunikációban rejlik. A közművelődési szervezetek egy nagy megmérettetése, hogy márka- és marketingkommunikációját összehangolja térsége igényeivel, sajátosságaival, hogy megfeleljen az adott hely márkaképének és -építésének, hiszen tevékenysége annak részese, hatást gyakorolnak egymásra. (Dér & Szenté, 2021)

Az eredményes brandépítés bizalmi kapcsolatot alakíthat ki az adott szervezet és a potenciális célcsoport között, hiszen állandó minőséget és hozzáadott értéket szimbolizál a fogyasztó számára, aki a pozitív tapasztalatok után könnyebbséggel választja ismételten a már jól megszokottat. Ha egy résztvevő elköteleződik egy márkának vagy intézménynek, akkor nagyobb valószínűséggel vesz részt annak rendezvényein, programjain és bátran vállal önként szerepet kampányaiban, megmozdulásaiban. A jellemzően állami

fenntartású közművelődési intézményekre is hatnak a piaci folyamatok, mivel működésük és tevékenységük csak bizonyos részét fedezi fenntartójuk. Bevételük egy része már közösségüktől, közönségüktől származik. Emiatt is kifejezetten fontos a megfelelő marketingkommunikáció, kitüntetett szerepet kell, hogy kapjanak a vevő- és közönségkapcsolatok ezen a területen is. (Pavluska, 2014)

Marketing eszközök és módszerek az eredményességért

A hagyományos marketing-mixet angol elnevezése révén 4P-nek is szokták emlegetni, McCharty szerint a négy elem – a termék (product), az ár (price), az értékesítési hely (place), valamint a promóció/kommunikáció (promotion) – megfelelő kombinálása garantálja az adott szervezet marketingtevékenységének hatékonyságát. Az elemek egymásra hatással, befolyással vannak. Ezeket a tényezőket szükséges a szervezeteknek a célpiac igényeihez igazítani, így a mix feltárását a célcsoport átfogó megismerése előzi meg, ez az egész folyamat kiindulópontja. (Szabó, 2015) A 4P az eladó, a szolgáltatást nyújtó oldaláról közelíti meg az eljárást, míg ezzel szemben Lautenborn 4C modellje a vevő szemszögéből tekinti át a műveletet. Elemei a vevőérték, vagyis a fogyasztói probléma megoldása/szükséglet kielégítése (customer value, needs and wants), a költség (cost), a kényelem (convenience) és a (kétoldalú) kommunikáció (communication). Kiemelten fontos a 4P-hez hozzákapcsolni a fogyasztói beállítottság megértését. (Shahhosseini, 2011)

A marketing stratégiai szintű tervezése a szegmentálás, a célzás (vagyis targetálás) és a pozicionálás egységeire épül. A szervezeti döntések megalapozottságához és célravezetéséhez fontos ismerünk célcsoportunkat. Az ügyfelek ismérveinek és szükségleteinek feltárásával megállapítható, hogy nincs két teljesen egyforma befogadó, azonban felfedezhetők hasonló vonások, amik az STP modell első lépését jelentik. A személyek azonos tulajdonságaik alapján kisebb csoportokra, szegmentumokra bonthatók, megkülönböztethetők. Ez kifejezetten nehéz a kulturális és közművelődési szférában, hiszen ügyelni kell olyan sajátos tényezőkre is, mint az ízlés, ami nehezen definiálható. Fel kell fedezni a befolyásoló korlátokat és ügyelni kell a környezeti sajátosságokra, majd a kiválasztott szegmentumot kell a teljes marketingtevékenység fókuszába állítani, vagyis pozicionálni. (Shahhosseini, 2011)

A közművelődés területén óriási kihívás, hogy nem egyetlen szegmentumot kell beazonosítani, hanem fel kell állítani olyan csoportokat, ami a célcsoportot, vagyis az adott térség lakosságát a lehető legteljesebben lefedi. Emellett az összes közösség jellemzőit egyszerre szükséges figyelembe venni. Ennek ismerete különösen számottevő rendezvények szervezésekor vagy kezdeményezések megvalósításakor, hiszen a konkrét célcsoportra szabott események több résztvevőt érhetnek el. A marketing-mix kidolgozása egy potenciális közösség megcélzásához a megfelelő pozicionálással jelentősen hozzájárul a célcsoport sikeres megszólításához. A stratégia akkor válik célravezetővé, ha a befogadók megértik a kommunikációt és azonosulni tudnak az alkalmazott módszerekkel, ezáltal szimpátia és elköteleződés alakul ki bennük, másszóval létrejön egy márkakép, ami a pozitív hatások és megerősítések révén hűséggé, bizalommal nőheti ki magát. (Shahhosseini, 2011)

A közművelődési szervezeteknek kiemelten fontos ezt a bizalmi kapcsolatot megteremteni célcsoportjukkal. Társadalmi felelősségük abban rejlik, hogy értéket teremtenek és nyújtanak, amelyeket közvetlenül a helyi lakosságra kell adaptálniuk, az ő lojalitásukat kell megnyerniük. Abban rejlik véleményem szerint az igazán erős bizalmi kapcsolat és márká szerepe, hogy képes rávenni a közösséget arra, hogy olyan kezdeményezésekben is aktívan szerepet vállaljon, amelyek nem tartoznak elsődleges érdeklődési körébe. Így tudja egy szakember a közművelődés és a kultúra széles perspektíváját megismertetni, sőt akár meg is szerettetni az emberekkel, ugyanis a pozitív élmények változásokat képesek generálni.

Agorák, a közművelődés csúcsintézményei

Az 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről a nyolc közművelődési intézmény közé sorolja a kulturális központokat, vagyis az agorákat, amik az alapszolgáltatások teljes körét biztosítják. Tevékenységük komplexitását és az általuk kifejtett hatások széles körét remekül szemlélteti, hogy a törvény feladatit biztosítását a területi és térségi szintű ellátás mellett akár több egymással határos vármegyére is kiterjeszti.

A 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi színterek

követelményeiről tovább részletezi a feladataik ellátásához szükséges feltételeket, meghatározva a nyitvatartási időt, a minimálisan nyújtandó infrastrukturális tereket és berendezéseket. Ennek értelmében rendelkeznek kiállítóterekkel, többfunkciós helyiségekkel, egy legalább 275 fő befogadására alkalmas játszóhellyel rendelkező térrel, alkotóműhellyel, illetve táncteremmel.

A közművelődési intézmények korszerűsítését, fenntartható üzemeltetését, működési költségeik csökkentését, multifunkcionalitását megvalósító programok 21,5 milliárd forintos támogatása európai uniós forrásból, a Társadalmi Infrastruktúra Operatív Programból (TIOP) valósultak meg. Ezt az intézményeket építő önkormányzatok hozzájárulása egészítette ki további 4,5 milliárd forinttal. A millennium óta hazánkban nem történt ilyen komplex, infrastrukturális beruházás. (Németh, 2015, pp. 6-24).

Az egyedi kivitelezésű építmények olyan megyei jogú és nagyvárosokban jöttek létre központi beruházásként, ahol igény és tenni akarás mutatkozott a kultúra és a gazdaságfejlesztés irányába. Az agorák multifunkcionális közösségi központként, közművelődési intézményként elsődlegesen hármas cél- és feladatrendszer alapján működnek. Egyszerre integrálják tevékenységükbe az oktatási-felnőttképzési, a közösségi művelődési, valamint az élményt nyújtó és szolgáltató funkciókat. Módszertani tanácsadói szerepkörük által támogatják a térségükben működő közművelődési és kulturális intézmények és szervezetek munkásságának eredményességét. Minőségi kulturális szolgáltatásaik által közvetlenül és közvetve is kihatnak tágabb földrajzi környezetük gazdaságára és társadalmára, ezzel eleget téve törvényi kötelezettségüknek is. Két nagy volumenben valósult meg a minőségi építkezés és felszerelés, ezek voltak az Agora, majd az Agora Pólus projektek. A második célja – a már említetteken túl – a pólusvárosok versenyképességének emelése volt. (Németh, 2015)

Agorák a statisztikák tükrében

Az agorák tevékenységének átfogó vizsgálatáért a Kulturális Statisztikai Adatszolgáltató Rendszerben található 2022-es adataikat elemeztem. Tevékenységükkel közel 3 millió (2 794 846) látogatót értek el, ami remekül alátámasztja a térségi, vármegyei, sőt akár országos szerepüket. Az adatok alátámasztják, hogy megfelelnek törvényi kötelezettségeiknek, ezenfelül mindegyik folytat szakmafejlesztési tevékenységeket a helyi társadalom javára. Gyarapítják a munkahelyek számát, hiszen átlagosan 60 embert foglalkoztatnak, ebből 21 önkéntes. Emellett hozzájárulnak a kulturális esélyegyenlőség megteremtéséhez is, számos intézkedést bevezettek a hátrányos helyzetű személyek akadálymentes hozzáférhetősége érdekében. Habár valamennyi térségben élnek nemzetiségi közösségek, akik megszólítása és bevonása szintén feladatuk, mégis csak 5 agora lát el nemzetiségi közművelődési feladatokat. Ezen a területen még szükséges fejlődniük.

Nagyon népszerűek a 13 központban működő klubok és szakkörök. Az agorákban tevékenykedő 363 kör közel 8 000 taggal rendelkezett és 7 118 alkalommal találkoztak 2022-ben. Kiemelkednek az egyéb érdeklődési kör szerint elkülönülő és a nyugdíjas klubok, a legkevesebb fővel pedig az ifjúsági körök bírnak, amely egyik legfőbb oka az életkori sajátosságok és a szabadidő mennyisége lehet. A civilekkel történő összefogásukat remekül reprezentálja, hogy a 13-ból 11 központ székhelyén vagy telephelyén működik összesen 85 bejegyzett szervezet. Emellett minden agorában zajlanak rendszeres-, illetve egy híján az összesben nem rendszeres művelődési formák. Rendszeresen összesen 13 274 fő tevékenykedik 664 csoportban. Átlagosan 51 közösség foglalatoskodik rendszeresen egy intézményben, mely fényében egyértelműen kijelenthetjük, hogy az agorák biztosítják a helyet és a szükséges háttérrel a művelődni vágyók számára. Ez a 664 csoport a vizsgált évben 16 580 alkalommal gyűlt össze, tehát egy csapat átlagosan körülbelül 25 találkozót bonyolított le a központok falai között. Ez azt tükrözi, hogy ezek a közösségek jól érzik magukat az agorákban, szívesen visszatérnek oda, tehát az intézmények meglehetősen jó közösségmegtartó erővel bírnak.

Nem rendszeres formában 2 640 alkalommal összesen 119 336 fő vett részt tudományos ismeretterjesztő előadásokon, tanácskozásokon vagy konferenciákon. Egyértelműen látszik, hogy a nem rendszeres művelődési

formákkal több embert tudnak elérni, ez adódhat a rendszertelen alkalmak minőségéből vagy a rendszeresség okozta kötelességérzés kerüléséből is. Összesen több mint 5 000 rendezvényen 1 330 300 fő vett részt, ami kiválóan alátámasztja, hogy a rendezvények remek eszközök lehetnek a célcsoport bevonására. A legtöbb személyt a szórakoztató rendezvényeken és művészeti eseményeken keresztül érték el. A látogatók számát az alkalmak számával elosztva egy esemény vonatkozásában átlagosan a szórakoztató rendezvényeken és a kiállításokon vettek részt a legtöbben. Az agorák képzett szakembergárdájuknak és fejlett infrastruktúrájuknak köszönhetően alkalmasak a különböző szolgáltatások nyújtására. Minden központ nyújtott többféle szolgáltatást is a vizsgált időszakban, összesen 206 633 alkalommal látták el 471 018 igénybe vevő kéréseit. A statisztikai adatok tükrében megállapítható, hogy a vizsgált intézmények hatalmas embertömegeket képesek megszólítani és cselekvésre ösztönözni.

Facebook-oldal elemzésük eredményei

Minden agora rendelkezik saját weboldallal, ezekből hét akadálymentesnek nyilvánított, így a fogyatékkal élő személyek is részesülhetnek tartalmaikban. A honlapok mellett egyéb online felületeken is jelen vannak, úgy, mint a napjainkban már szinte nélkülözhetetlen, hírportálként is funkcionáló Facebook, a vizualitást előtérbe helyező Instagram és a videós tartalmakat bemutató YouTube, sőt 4 központ még a fiatalok körében népszerű rövid videókat tartalmazó felületen, a TikTok-on is közzé tesz tartalmakat.

A Facebook bizonyult közösségi média profiljaik közül a legeredményesebbnek, így az agorák ezen oldalait, illetve bejegyzéseit vizsgálok 2024. január 1. és 2024. február 1. között. Az oldalak tartalomelemzéséhez a Fanpage Karma online közösségi média elemző eszközt alkalmaztam. Az elemzés során az oldalleírásuk vizsgálatán túl arra kerestem a választ, hogy milyen gyakorisággal tesznek közzé bejegyzéseket, milyen tartalomtípusokat használnak és ezekkel milyen interakciókat váltanak ki. Az agorák Facebook-oldalain a profilkép 11 esetben az intézmény logója és 2 esetben maga az épület, így azok számára, akik rákeresnek a profilra megismerhetővé válnak ezek a szimbólumok és ha többször találkoznak ezekkel rögzülnek is, így könnyen felismerhetővé válnak. A borítóképüket a legtöbb központ rendszeresen cseréli, általában egy közeli nagyobb

rendezvényhez vagy ünnephez kapcsolódó kreatívot tesznek közzé, amit időszakos kampánynak is nevezhetünk, hiszen így sokkal több személy találkozhat vele. Az oldalakat 2010 és 2014 között hozták létre, néhány esetben az idők során az eredeti oldal névváltására is sor került. Névjegyükben rövid információkat is elhelyeztek működésükkel kapcsolatosan, leírták hitvallásukat, felsorolták szolgáltatásaikat és egyéb hasznos információkat osztottak meg.

11 központ elhelyezett egy külön fület a profilban magáról az agoráról, ahol több esetben kicsit hosszabb bemutatkozó szöveget is megjelenítenek, amelyekből hasznos tények derülnek ki tevékenységükről. Habár minden oldalon található olyan beépített link, amely a további tájékozódást segíti, úgy gondolom kifejezetten fontos, hogy már helyben ismereteket szerezzen a böngésző. Az oldalak névjegyeiben a legfontosabb információk javarészt megtalálhatóak, így, ha valaki úgy talál rá profiljukra, hogy nem hallott még tevékenységükről egyből informálódhat. Az oldalkategóriájukat tekintve nem mutatnak egységes képet, ami tevékenységük és működésük komplexitásából fakadhat. Habár előzetesen azt feltételeztem, hogy a kulturális központ kategória alá sorolták magukat, csak kettő esetében valósult ez meg. A legtöbben rendezvényhelyszínt jelöltek be (5 intézmény), hiszen ahogyan azt a statisztikai adatok is kimutatták rengeteg eseménynek biztosítanak otthont. A második helyen a művészet és szórakozás áll, ami szintén szoros összefüggésben van céljaikkal és működésükkel. Jelentős mértékben növeli egy központ ismertségét és népszerűségét, ha nemcsak maga oszt meg tartalmakat, hanem látogatói is megemlíti bejegyzéseikben, ugyanis az online térben is létezik szájreklám, ami, ha pozitív, hozzájárulhat a kedvező márkakép kialakulásához. Minden központot számos bejegyzésben jelölik és említi meg, ami sikeres működésüket tükrözi.

A felhasználóknak lehetőségük van véleményt írni egy oldalról. Ezt a profil adminisztrátorai korlátozhatják vagy elrejtethetik. A 13 agorából 4 esetében nem érhető el erre vonatkozó adat. A vélemények megírása mellett értékelhetik is az emberek az intézményeket egy egytől ötig terjedő skálán, amelyből az öt a legjobb. A 9 központ, amelynek oldalán elérhető ez az információ eléggé jó értékelést kapott, a legjobb 4,8-at, a legrosszabb pedig 4,1-et. Ez kiválóan szemlélteti, hogy az agorák igyekeznek célközösségük igényeit és szükségleteit előtérbe helyezni és olyan szolgáltatásokat képesek nyújtani, amelyek pozitív élményt nyújtanak számukra.

Javarészt pozitív visszajelzések érkeznek a profilokra, viszont néhány esetben kaptak negatív kommentet is, amelyek volt, hogy megválaszolatlanul maradtak. Véleményem szerint kifejezetten fontos mind a hiteles márkakép kialakítása, mind a célcsoport megszólítása és megtartása szempontjából, hogy a negatív visszajelzésekre figyelmet fordítsunk és választ nyújtsunk a felmerülő problémákra.

Rengeteg rendezvényt szerveznek, amelyeket Facebook eseményként meg is jelenítenek oldalaikon és részletes információkat tesznek közzé az adott program jellegéről, céljáról és a részvétel feltételeiről. Előszeretettel használnak képi és videós tartalmakat mondanivalójuk erősítéséhez, szolgáltatásiak és kezdeményezéseik ezek segítségével izgalmas formában kerülnek bemutatásra. Az élő bejelentkezéseket már lényegesen ritkábban használják, általában kezdeményezések vagy kiemelt rendezvények alkalmával indítanak ilyen adást. 2024. január 1. és 2024. február 1. között a központok összesen több mint 650 bejegyzést tettek közzé, ezekkel több mint 20 000 interakciót váltottak ki az emberekből, amelyből közel 4 400 megosztás és majdnem 1 500 hozzászólás volt. Emellett 12 intézmény hozott létre összesen körülbelül 180 eseményt, illetve 10 osztotta át más oldalak posztját több mint 110 alkalommal.

A tartalmak mennyisége és a kiváltott interakciók száma között nincs összefüggés, volt intézmény, amely kevesebb bejegyzéssel sokkal több reakciót ért el posztjaival, mint az, amelyik a legtöbbet posztolt. A tartalmak minősége és relevanciája meghatározóbb, mint a mennyisége. Több agora is közzétett januárban egy bejegyzést, melyben arra voltak kíváncsiak, milyen programokon vennének részt szívesen követőik 2024-ben. Ezt nevezhetnénk egy könnyed igényfelmérésnek is, hiszen közel 300 hozzászólás érkezett minden ilyen jellegű tartalomra. Ehhez hasonló, cselekvésre ösztönző bejegyzés minden intézmény oldalán megfigyelhető. 12 intézmény helyezett el posztjaiban linkeket, amelyek honlapjukra, egyéb felületeikre vagy más oldalak tevékenységükkel kapcsolatos cikkeire irányítanak át. Ezek a további tájékozódást szolgálják.

Több esetben a cselekvés ösztönzését segítik ezek, hiszen jegyvásárlásra vagy regisztrálásra mutatnak, így a böngészőknek nem kell keresgélnie. A profilok kezelői következetesen figyelnek a helyesírássra, amivel hitelességüket tükrözik. A bejegyzések között szakmai és személyes hangvételű posztok is megtalálhatóak.

A vizsgált időszakban 10 központ adott hírt valamilyen jeles napról, emellett egyéb kiemelkedő alkalmakról is hírt adtak, amelyek az adott központ tevékenységéhez vagy a térségükhöz kapcsolódnak. Rengeteg eseményfotót, plakátot és kreatívot tesznek közzé. Videót a vizsgált időtartamban 9 központ osztott meg, amik meglehetősen jó elérést generáltak. Más oldalak tartalmát közel 120 alkalommal osztották át a vizsgált oldalak adminisztrátorai, ezek többsége a városhoz kapcsolódó hírek, amelyben működnek, a hozzájuk érkező fellépők bejegyzései, valamint a környékükön működő intézmények posztjai. Többször a munkásságukhoz kapcsolódó pozitív bejegyzéseket is átemelték, ami a márképítésükhöz és pozitív megítélésükhöz is kiválóan hozzájárul online szájreklámként. Az, hogy más oldalak tartalmait is figyelik, sőt az arra érdemeseket át is osztják szemlélteti tájékozottságukat is és segíti követőik hírszerzését.

Az agorák tevékenysége vezetői interjúk alapján

Az agorák működésének átfogó megismeréséért, rendezvényszervezési eljárásaik, valamint a célcsoportjukkal történő kapcsolatfelvételi- és fenntartási módszerek feltárásáért három félig strukturált interjút készítettem három intézmény vezetői pozícióban tevékenykedő kollégájával. Interjúalanyom volt Horváth Zoltán, a szombathelyi Agora Savaria Kulturális és Média-központ Nonprofit Kft. ügyvezetője, Molnár Lajos Milán, a szolnoki Aba-Novák Agóra Kulturális Központ Nonprofit és Közhasznú Kft. ügyvezető igazgatója, valamint Szentgyörgyi Krisztina, a tatabányai A Vértes Agorája marketingvezetője. Választásom azért e három intézményre esett, mert az agorák Facebook-oldal vizsgálata, illetve a 2022. évi statisztikai adatainak elemzése során kimagasló teljesítményt nyújtottak a rendezvényszervezés és a marketing területén.

Mindhárom központ által szervezett eseményekre, a rendezvénytípusnak megfelelően szép számban érkeznek résztvevők. Horváth Zoltán úgy véli az, hogy egy kisebb körben szervezett szakkör és egy viszonylag magas résztvevőszámú családi program is sikeres, részben a megfelelő promóciónak köszönhető. Molnár Lajos Milán kiemelte, hogy a látogatói számot számos tényező befolyásolja, többek között az, hogy ingyenes-e a rendezvény, hogy melyik évszakban rendezik meg vagy hány fő fér be az adott terembe. Az intézmények dolgozói egy-egy program megszervezésekor figyelembe veszik

az Allen Judy által felállított kulcsszemponthoz. Minden rendezvénynek van egy felelőse, aki utólagosan értékeli annak megvalósulását, eredményességét. Szentgyörgyi Krisztina hangsúlyozta, hogy számukra ugyanolyan jelentőségteljes minden esemény, a fokmérő a látogatók elégedettsége. Fontosnak tartják a látogatókkal történő személyes kapcsolódást és közvetlen kommunikációt, hogy megismerjék igényeiket és véleményüket. Tevékenységükkel online és offline is jelen vannak.

A gondolattól a megvalósításig végigkísérik a folyamatot. A mennyiséget és a formátumot mindig az adott eseményhez határozzák meg, egyedileg mérlegelik milyen arányban használják és milyen költségért a kiválasztott marketingeszközöket. Célcsoportjukról a rendelkezésükre álló legtöbb csatornán keresztül tájékozódhatnak és a megszerzett információkat felhasználják a rendezvényszervezés és a marketing tevékenységük során. A közösségi felületeken nyomon-kísérik a kommenteket, az e-maileket és az egyéb üzeneteket. A beérkező javaslatokat mind feldolgozzák. A célcsoport eléréséhez számos marketingmódszert működtetnek a vizsgált központok, ATL és BTL eszközöket is szép számban használnak. Újszerű és hagyományos módszerek is felfedezhetőek működésükben. Fejlétezett Hetilapot, Programfüzeteket és egyéb nyomtatott megjelenéseket is közreadnak aktualitásaikkal, emellett a kiállításokhoz külön katalógusok is készülnek. Citylight felületeken jelenítettnak meg változó tartalmakat, amely digitális táblákkal az utca járókelei és az átutazó autók is találkozhatnak. Belső és külső reklámfelületeket is használnak: szóróanyagokat, plakátokat, molinót, vetített reklámot, sőt Szolnokon a Hild János téren időnként kreatív ötleteiket is bemutatják. Bel-, és kültéri programjaik előtt képi és videós reklámot helyeznek el.

A munkavállalók folyamatosan tanulmányozzák a szakirodalmakat és jelen vannak különböző konferenciákon kompetenciáik fejlesztése érdekében. Figyelik és alkalmazzák azokat a társadalomtudományi elméleteket, amelyek tevékenységüket érintik. Így van egy elméleti megalapozása a munkájuknak, de emellett rengeteg olyan platformot működtetnek, amiken keresztül eljuttatják információikat célcsoportjuk felé. Honlapjaikon híreket és fontos információkat tesznek közzé. A Facebook oldalain jelenítenek meg fizetett hirdetéseket, kampányokat is, ezekenél a klasszikus célcsoportos beállításokat használják úgy, mint a magatartás, földrajzi elhelyezkedés, életkor vagy éppen az érdeklődési kör.

Ezeket folyamatosan monitorozzák, hogyan teljesítenek, milyen reakciókat váltanak ki és ahol szükséges módosításokat eszközölnek. Szentgyörgyi Krisztina kifejtette, hogy minden kampánynál külön állítják be az adott rendezvényhez megfelelően a hirdetési paramétereket a résztvevői számmal is kalkulálva. Ezek függvényében kijelenthető, hogy tevékenységük során a célcsoport eléréséhez használják az STP modell lépéseit.

A hirdetések mellett van, hogy egy szegmens eléréséhez egy szervezettel veszik fel a kapcsolatot, amely közvetlen kapcsolatban áll az érintettekkel. Működetésükben, vagy partneri együttműködésüknek köszönhetően a helyi televízióban, rádióban is rendszeresen hírt adnak aktuális programjaikról. Folyamatosan végeznek sajtófigyelést, a megjelenéseket kielemezik, ugyanis ezek mind részei a róluk kialakított márkaképnek. A nagyobb kezdeményezések népszerűsítése érdekében PR interjút adnak, illetve maguk is rendszeresen készítenek interjút. Együttműködésben állnak számos további szervezettel is. Előadásokat tartanak felkérésre marketing és rendezvényszervezés témakörben is, ami alátámasztja tudásuk és gyakorlatuk magas színvonalát. Ebből remekül látszik, hogy tanácsadói feladataikat is ellátják, hiszen elsajátított ismereteiket továbbadják és segítenek másokat.

A célcsoporttal történő kapcsolatfenntartás érdekében kisebb online csoportot is üzemeltetnek specifikus tartalommal a hatékonyabb elérés érdekében. A legtöbb platformon jelen vannak és egy egységes márkakép kialakítására törekszenek, még hozzá úgy, hogy tartalmaik összhangban legyenek egymással. Honlapjaikon és közösségi média felületeiken tervezetten és tudatosan kommunikálnak. A marketingért mindhárom intézményben külön szervezeti egység felel. Kommunikációjuk célja, hogy folyamatosan jelen legyenek az emberek tudatában, eljuttassák üzeneteiket és programkínálatukat a térség lakosai és minden érdeklődő számára. Célkitűzésük az agora brand erősítése és népszerűsítése, hogy cselekvésre tudják ösztönözni követőiket.

Interjúalanyaim megítélésük és tapasztalataik alapján úgy gondolják egy erős és pozitív kép alakult ki az agorákról azokban a térségekben, ahol tevékenykednek, illetve a szakmai közegekben egyaránt. Ezt elismeréseiken túl remekül szemlélteti partneri együttműködéseik száma is. A vizsgált központoknak számos jövőbeli tervük van, ami a további minőségi előrelépésüket segíti, úgy, mint egy saját applikáció, vagy a hírlevélista kisebb szegmentumokra történő bontása.

Összegzés

Napjainkban a kulturális szektorban tevékenykedőknek a lakosság, az intézménybe betérők ki nem mondott, látens igényeit kell kielégíteniük, hiszen minden program akkor sikeres igazán, ha az a befogadók igényeire fókuszál, így tevékenységüket a felmerülő szükségletekhez kell igazítaniuk. Bármilyen kezdeményezésbe is fogjon egy kulturális szervezet az nem mondható eredményesnek, ha közösségei nem vállalnak aktív szerepet benne. Kutatásom során azért az agorákat vizsgáltam, mert úgy gondolom, ezek az intézmények kezdeményezéseikkel az élen járnak és példaként szolgálhatnak. Szerteágazó, komplex tevékenységük alátámasztásra nyert 2022. évi kulturális statisztikai adataik elemzése során. Ebből, illetve Facebook-oldalaik vizsgálatából tisztán látszik, hogy széles tömegekhez szólnak és el is érik őket. Rendezvényeik sokaságában bárki megtalálhatja a hozzá legközelebb álló programot, illetve tevékenységükkel minden korosztályt lefednek. Az agorák működésének vizsgálata több szempontból is érdemes és érdekes lehet. Mivel ezen intézmények modern és újszerű kulturális központok, amelyek körülbelül egy évtizede ünnepelehetik fennállásukat, még viszonylag kevesen foglalkoztak tevékenységükkel. Úgy gondolom célravezető további kutatásokat folytatni ezen a területen.

Felhasznált irodalom

- 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről
- 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról
- 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi szintek követelményeiről
- Allen, J. (2010): *A rendezvényszervezés nagykönyve*. Budapest, Akadémia Kiadó.
- Arapovics, M. & Vercseg, I. (Eds.) (2017). *Közösségfejlesztés módszertani útmutató*. Budapest, Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani központ, NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., Országos Széchenyi Könyvtár.

- Dér, Cs. D. & Szente, B. (2021). Márkázás és kulturális közösség szervezés. In Juhász Erika, Márkus Edina (Eds.) *Tudástár a közösségi művelődésben*. Nemzeti Művelődési Intézet.
- Fanpage Karma online közösségi média elemző eszköz: <https://www.fanpagekarma.com/>
- Farkas, I. & Harsányi, D. (2000). *Marketingkommunikáció*. Szókratész Külgazdasági Akadémia.
- Kerülő, J. & Csatlósne Komáromi K. (2018). Közösségi események menedzsmenete. In Juhász Erika, Márkus Edina (Eds.) *Tudástár a közösségi művelődésben*. NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft.
- Kotler, P. & Keller, K. L. (2012). Marketingmenedzsment. In Veres Zoltán (Ed.) *Marketing Szakkönyvtár*. Akadémia Kiadó.
- Kulturális Statisztikai Adatszolgáltató Rendszer. 1438 – Közművelődési Statisztika. <https://kultstat.oszk.hu/#/home> (2024.01.05.)
- Németh, J. I. (2015). *Közösségépítő Agorák Magyarországon. Terek – Emberek – Közösségek*. Nemzeti Művelődési Intézet.
- Pavluska, V. (2014). *Kultúramarketing*. Elméleti alapok, gyakorlati megfontolások. In Veres Zoltán (Ed.) *Marketing Szakkönyvtár*. Akadémia Kiadó.
- Shahhosseini, A. (2011). Marketing Mix Practices in the Cultural Industry. *International Journal of Business and Management*. 6(8). <https://pdfs.semanticscholar.org/33df/fc4a6441b7012b21648d3fabb495a603fe0b.pdf>(2024.02.25.)
- Szabó, J. (2015). *Kulturális marketing*. Prokt Consulting Group. <https://docplayer.hu/17461541-Kulturalis-marketing.html> (2024.02.25.)

***KULTÚRA ÉS KREATIVITÁS A VÁROSGAZDASÁGBAN
ÉS AZ URBÁNUS TEREKBEN***

Absztrakt: A tanulmány elméleti keretet kíván adni a kulturális és kreatív gazdaság városgazdaságon belüli szerepe, illetve a kreativitás városi terekben történő megjelenése vizsgálatának. Áttekintjük a város fogalmát, vázoljuk a városok fejlődését. Érintjük a városgazdaságtan olyan új irányait, mint a kreatív városok (Florida), illetve Camagni nyomán az átalakuló városokat, amelyekben hangsúlyos szerepet kap a térségek kultúrája, történelme. Megvizsgáljuk a kulturális terek megjelenését a városi területfelhasználási modellek (Alonso, Burgess, Hoyt, Harris és Ullmann) segítségével. A tanulmányban egy magyarországi középnagyváros, Szombathely esetében vizsgáljuk, hogy kialakult-e kulturális és kreatív központ.

Abstract: This study aims to establish a theoretical framework for analyzing the role of the cultural and creative economy within the urban economy and the rise of creativity in urban spaces. It explores the concept of the city and traces its historical development. The research also examines emerging directions in urban economics, such as the concept of creative cities (Florida) and transforming cities (Camagni), where regional culture and history play a pivotal role. Using urban land use models (Alonso, Burgess, Hoyt, Harris, and Ullman), the study investigates the development of cultural spaces. Additionally, it explores whether a cultural and creative center has emerged in the medium-sized Hungarian city of Szombathely.

Bevezetés

Jelen tanulmányunk a kulturális és kreatív városi terek vizsgálatára összpontosul. Annak vizsgálatát kívánjuk elvégezni, hogy urbánus környezetben kialakulnak-e olyan területi egységek, amelyek kulturális és kreatív csomópontként vannak jelen?

Ha igen, akkor mik ezeknek a csomópontoknak a feltételei, jellegzetességei, illetve miként járulnak hozzá az adott település fejlődéséhez, milyen hatást gyakorolnak annak gazdaságára? Ehhez vizsgálni kívánjuk azokat az elméleteket, amelyek a kreatív és kulturális településfejlesztéssel, a kreatív városokkal foglalkoznak. Bemutatjuk a főbb városi területfelhasználási modelleket.

Enyedi György szerint a város különbözik a rurális terektől népességszámában, közigazgatási jogállásában, lakossági foglalkoztatási szerkezetében. A város földrajzi meghatározása szerint egy olyan központi hely, amely speciális szolgáltatásaival, igazgatásával kiszolgálja a várost körülvevő falvakat. A város és a falvak megkülönböztetésének a legfejlettebb régiók egységesülő településrendszerében már nagy jelentősége nincs. Szerinte a jelenlegi metropoliszok nem hasonlítanak sem a 19- századi nagyvárosokra, sem a 20. századi nagyvárosi agglomerációkra, hanem már többközpontú, új szerkezetű urbanizált terekről beszélhetünk. A városra komplex környezet jellemző, amelyben benne van a városi természeti környezet, az épített környezet, valamint a városi társadalmi-gazdasági környezet is. (Enyedi, 2021) Ebben a változó környezetben érdemes megvizsgálni, hogy a posztfordista időszakban mennyit és mennyiben változott a város szerepe a gazdaság felerősödő puha tényezőivel, ahol tudás, az „okosság”, vagy akár a boldogság (Barsi, 2019), valamint az elmúlt évtizedekben szintén felerősödő kreativitás (Egedy, 2020) fogalmának vizsgálata is szükséges, ha a gazdasági-társadalmi tényezőket kívánjuk vizsgálni. A nagyvárosokban az interaktív tanulás, a kreativitás, az innováció hálózatai alakulnak ki az új gazdaság összes ágában. A nagyvárosi gazdaság alapját a speciális gazdasági tevékenységek, azokhoz kapcsolódó szolgáltatások, illetve a nem hagyományos gazdasági tevékenységek (pl. kulturális gazdaság) klaszterei adják. (Enyedi, 2021) A városgazdaságokban ma már a nem termelő szektornak van nagy túlsúlya. Felismerésre került, hogy a városok gazdasági fejlődésnek a városi társadalom az alapja, így a városgazdaságtant új irányzatok határozzák meg, így a kreatív városok Richard Florida munkássága alapján, vagy a városok átalakuló szerepei, ahol a városgazdaságnak figyelembe kell venni az eltérő államok, földrészek településeinek kulturális, történelmi, politikai közegét is. (Lengyel, 2021)

Városgazdaságtani kutatások a hagyományos neoklasszikus közgazdaságtani szemléleten túlra, az intézményi és evolúciós gazdaságföldrajz irányába is kiterjedtek. (Camagni, 2008, 2009)

A városi területhasználati kutatások és településszerkezetet vizsgáló modellek kimutatták az urbánus terekben kialakultak ágazati központok, különféle tevékenységek, gazdasági szereplők csomópontjai, melyek között megtalálhatjuk a kulturális és kreatív sűrűsödéseket is.

A kultúra szerepének kutatása a városgazdaságon belül az elmúlt években különösen fontossá vált azért is, mert a múzeumi, könyvtári és közművelődési rendszereket szabályzó 1997. évi CXL törvény 2007-es módosításakor a közművelődés egyik alapszolgáltatásaként jelent meg a kulturális alapú gazdaságfejlesztés kifejezés, amely a 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet alapján többek között a kreatív gazdaságot, kreatív ipart fejlesztő tevékenységet, valamint a kulturális terület- és településfejlesztést is magába foglalja. A jogszabályok elfogadása után a közművelődési rendszer feladatot és felhatalmazást is kapott a kreatív ágazattal, valamint a kulturális gazdaságfejlesztéssel való foglalkozásra. Ahhoz, hogy ebben sikeres tudjon lenni viszont szükséges feltárni, megérteni a városgazdaság működését, valamint a városszerkezetek elméleteit, illetve vizsgálni, hogy ezekben a kultúra és a kreativitás hol található.

Tanulmányunk a fenti elméleti kérdéseken túl egy konkrét esetet is meg kíván vizsgálni: kíváncsiak vagyunk arra is, hogy egy magyarországi középnagy város, Szombathely esetében kimutathatók-e városon belüli kulturális és kreatív sűrűsödések, ezért kutatási kérdésünk az, hogy a Vas vármegye székhelyén találunk-e ilyen mintázatot? Hipotézisünk szerint egy középnagy, mintegy 75 ezer fős város mérete nem kedvez a kulturális és kreatív tevékenységek térbeli koncentrációjának, ezért ilyen jellegű városi csomópontok elsősorban nagyvárosokban és metropoliszokban jelennek meg.

Kreatív város

A kreatív város, valamint az abban megjelenő, kreatív szektorban dolgozó kreatív osztály fogalmát Richard Florida urbanista vezette be. Florida munkásságát A kreatív osztály fogalmának felemelkedése című tanulmányomban (Horváth, 2023) részletesen bemutattam. Itt Florida kreatív város koncepciójának főbb állításait kívánom csak vázolni.

Florida kreatív városelméletének központi eleme a gazdasági fejlődés, úgynevezett három T modellje, amelyben a technológia, a tehetség és a tolerancia szerepét hangsúlyozza. A technológia alatt az innovációt támogató élvonalbeli iparágak és infrastruktúra jelenlétét, a tehetség alatt a képzett munkaerőt érti, amely képes a gazdasági és kulturális fejlődés előmozdítására, tolerancia alatt pedig egy befogadó, nyitott társadalmi környezetet, ami üdvözli a sokszínűséget és elősegíti a kreatív kifejezőmódot. Ezen a három területen kiemelkedő városok képesek a kulturális és egyéb kreatív ágazatban dolgozó szakembereket (az úgynevezett kreatív osztály tagjait) vonzani. A kreatív osztály jelenléte a városokban segíti a gazdasági dinamizmust és a kulturális élénkséget. A kreatív szakemberek az életminőséget helyezik előtérbe, amikor kiválasztják, hol éljenek és dolgozzanak. A hagyományos gazdasági modellekkel ellentétben, ami a munkahelyeket hangsúlyozzák a városokba áramlás elsődleges mozgatórugójaként, Florida kutatásai azt mutatják, hogy a kreatív osztály számára a kulturális szolgáltatások jelenléte, a szabadidős lehetőségek, a városi identitás (történelem, helyi karakter) a meghatározóbb. Ezek a preferenciák jelentős hatással vannak a városfejlesztésre. Azok a városok, amik kulturális és szabadidős létesítményekbe fektetnek be, vegyes használatú városrészeket népszerűsítene, és helyi kreativitást ápolnak, nagyobb valószínűséggel vonzzák és tartják meg a tehetségeket. A hagyományos gazdaságfejlesztési stratégiák, amik az ipari munkaerő-toborzásra és az infrastrukturális kiadásokra összpontosítanak ebben az új helyzetben már nem érvényesek. Ehelyett a kreativitás és az innováció előmozdítására kell helyezni a hangsúlyt. Egy kreatív városban továbbgyűrűzik a tudás, hiszen a kreatív egyének koncentrált hálózatai lehetővé teszik az ötletek és innovációk gyors cseréjét. Az élénk, kreatív közösség jelenléte ráadásul gyakran vezet startupok és új vállalkozások megjelenéséhez. Ezek a városok jobban képesek alkalmazkodni a gazdasági változásokhoz és a technológiai kihívásokhoz is. (Florida, 2002)

A kreatív városok természetesen nem olyan települések, ahol kizárólag a kreatív szektor van jelen. A fogalom inkább egy követendő településfejlesztési stratégiát ír le a városi kreatív ipar megerősítése, a kreatív osztály odavonása, megtartása érdekében. A városoknál megjelenő területi szerkezeti elrendeződések azt viszont lehetővé teszik, hogy egyes városrészek kulturális és kreatív csomóponttá váljanak. Mielőtt ennek lehetőségére rátérnénk, tekintsük át a klasszikus városszerkezeti modelleket!

Városszerkezeti modellek

A települések területhasználatát két megközelítés vizsgálja a regionális tudományokon belül: a településtudomány (városökológia), illetve a városgazdaságtan. A településtudomány (városökológia) a gyakorlatban megfigyelhető városszerkezetekből kiindulva vizsgálja a városi területhasználat jellegzetességeit. A városgazdaságtanra a közgazdaságtudomány részeként tekintünk és olyan elméleti kérdésekkel foglalkozik, mint például, hogy a városi területhasználat formálódása véletlenszerűen történik-e meg, vagy vannak olyan módszerek, amelyekkel közgazdasági megközelítésből leírhatók? (Lengyel & Rechnitzer, 2009)

Két főbb városmodell típust határozhatunk meg. A monocentrikus városmodell szerint egyetlen városcentrum létezik, ami az üzleti negyed. Ezt termelővállalatok (munkahelyek) veszik körbe, amelyek körül találhatóak a lakóövezetek. Ebben a hagyományosabb leírásban tehát két gazdasági szektort különböztetünk meg, amik zónákban helyezkednek el. A középpontban a kereskedelmi zóna, amelyet az ipari zóna vesz körbe, amelyet (egy plusz gazdasági szektorként, de leggyakrabban már a városon kívül) a mezőgazdasági zóna követ. A gyakorlatban természetesen nem ennyire egyszerűen működik a város, de a témakörrel foglalkozó szakemberek szerint az egyszerűbb modell segítik a települések felépítésének vizsgálatát. (Lengyel & Mozsár, 2002) A monocentrikus mellett policentrikus városmodell a másik fő modelltípus, ami szerint a városokban több központ van, és szükséges számolni az agglomerációkkal is. A feldolgozóipari központok, ipari és tudományos parkok közlekedési csomópontokban találhatóak, és alközpontokat alkotnak a településen belül. Itt a kereskedelmi, logisztikai központok már nem a belvárosban, hanem a város szélé felé találhatóak. (Lengyel & Rechnitzer, 2009; Somlyódy, 2023) A két modelltípus nem feltétlenül áll egymással szemben, hiszen a monocentrikus egy korai város leírását adja, míg a policentrikus megközelítés az elmúlt időszak városaira jellemzőbb, így a két elmélet közötti eltérés a városok dinamikus változásait is mutatja.

A monocentrikus városmodell Thünen alkotta meg. Ő volt az első elméleti szakember, aki 1826-ban gyakorlati tapasztalataival is városszerkezeti modellt írt le. Modellje a mezőgazdasági földhasználatra vonatkozott, ahol homogén agrártérsegeket leírva a város körül koncentrikus körökkel zónákat meghatározva írta le az egyes térségeket. (Szőke, 2023) Tí

hünen elméletét 1964-ben Alonso fejlesztette tovább, aki a neoklasszikus közgazdaságtan módszereit használva olyan térbeli egyensúlyok jellemzőit igyekezett kimutatni, ami a városi földterület kínálatára és keresletre vonatkozik. A modell egyetlen központi üzleti negyedre feltételez, ahová minden foglalkoztatás koncentrálódik, és a környező lakóterületek az ingázási költségek és a földbérleti díjak szerint vannak elosztva. Alonso elmélete szerint a háztartások és a cégek helymeghatározást hoznak, hogy maximalizálják a hasznosságot vagy a profitot, miközben minimalizálják a költségeket, különösen a szállítási költségeket. A modell a földbérleti díjak és a népsűrűség csökkenő gradiensét jósolja a városmagtól való távolság növekedésével, ami koncentrikus zónaszerkezetet eredményez. (Alonso, 1964)

A regionális tudomány három klasszikus alapmodellt említhet a monocentrikus város leírásától policentrikus városig: Burgess koncentrikus zónák modelljét, Hoyt szektormodelljét, valamint Harris és Ullmann többközpontú modelljét. (Lengyel & Rechnitzer, 2009) Burgess modellje, amely a 20. század eleji chicagói megfigyeléseken alapul, a városi növekedést és a városi térszervezést még szintén egy központi üzleti negyedből kisugárzó koncentrikus gyűrűk sorozataként írta le. Mindegyik zóna egy adott földhasználatot vagy társadalmi csoportot képvisel, amely az üzleti központból kifelé haladva az ingázó zónáig halad. A zónák közé tartozik az átmeneti zóna, amelyet a romló lakás- és ipari használat jellemez, a munkásosztály lakóövezete, a középosztálybeli lakóövezet és a külső ingázó zóna (külváros). (Burgess, 1925) A Hoyt-féle szektormodell korábbi városméletek alapján írja le a városok társadalmi-gazdasági tényezőkön és közlekedési útvonalakon alapuló térbeli szerveződését. A koncentrikus zónamodellől eltérően Hoyt modellje azonban azt javasolja, hogy a városi területhasználat a városközpontból kifelé sugárzó szektorokban alakuljon ki, nem pedig egységes gyűrűkben. Ezeket az ágazatokat olyan közlekedési folyosók befolyásolják, mint a vasutak, utak vagy folyók, amelyek meghatározzák a lakó- és kereskedelmi területek eloszlását. A magas jövedelmű lakóterületek például a kíváncsú szektorok mentén terjeszkednek, gyakran az ipari övezetektől távol helyezkednek el, és vonzó természeti vagy infrastrukturális adottságok jellemző rájuk. (Hoyt, 1939) Harris és Ullman 1945-ös többközpontú modellje már a monocentrikus városszerkezettel szembevetődik.

Modelljünkben az elérhetőség és a gazdasági hatékonyság alapján több városközpont jelenlétét írják le, valamint, hogy lakónegyedek, ipari övezetek és kereskedelmi területek alakulnak ki ezen magok körül. A modell felismeri az olyan tényezők hatását, mint a földrajz, a közlekedési hálózatok és a történelmi fejlődési minták a városok fejlődésében. (Harris & Ullman, 1945) A zónák, szektorok, központok olyan városokat írnak le, ahol területileg is jól elkülönülhető funkciók találhatók meg. A kreatív város fogalmának megjelenésével szükséges vizsgálni tehát a kulturális és kreatív funkciók a városokon belül hol jelennek meg. Lévai által bevezetett kreatív góc kifejezés jól leírja azt a csomópontot, amit keresünk. Kreatív góc alatt azt a területet értjük, ahol a kreatív személyek, a kreatív munkahelyek, a kreatív helyszínek koncentrálnak. (Lévai, 2017) A következő fejezetben egy konkrét várost, Szombathelyt vizsgálva igyekszem bemutatni, hogy egy magyarországi középnagy település esetében kimutatható-e ilyen kulturális és kreatív koncentráció.

Kulturális és kreatív góc Szombathelyen

Annak vizsgálatához, hogy létezik-e Szombathelyen kulturális és kreatív góc, két módszert választottam. Elemzem a 2023-as kulturális statisztikában megjelenő adatokból a szombathelyi adatjelentő szervezetek városon belüli területi elhelyezkedését így keresve mintázatokat, illetve egy megjelenés előtt álló kutatás részeként vizsgál szombathelyi kreatív vállalkozások területi elhelyezkedését is megvizsgálom. Így a kreatív helyszínek és kreatív munkahelyek beazonosítása után megállapíthatóvá válik, hogy létezik-e a városon belül kulturális és kreatív csomópont.

A magyarországi kulturális szervezetek jogszabály alapján éves statisztikai adatszolgáltatási kötelezettségük van. (Hargitainé, 2016) A Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszert a kulturális ágazati szakminisztérium kezeli. Jelen tanulmány írásakor online (kulturalisstatistika.hu) elérhetőek a 2008 és 2023 közötti évek adatbázisai. A legfrissebb, 2023-as évi adatokat a következő területek áttekintésével tesszük meg: hangversenyek, könyvtár, közművelődés, levéltárak, múzeumok, valamint színházak és táncgyűttesek. Adatszolgáltatási kötelezettsége van minden olyan szervezetnek (legyen az állami, vagy önkormányzati intézmény, cég, civil szervezet stb.), amely a fenti területeken kulturális tevékenységet folytat.

Az alábbi táblázatban foglalom össze a különböző szakterületek alapján a 2023-as évben statisztikai adatszolgáltatást végző szervezeteket. (1. táblázat)

1. táblázat: 2023-as évben kulturális statisztikai adatszolgáltatást végző Szombathelyi szervezetek ágazatok szerint

Kulturális ágazat	Szervezetek száma (db)
Közművelődés	37
Hangversenyek	2
Könyvtár	14
Levéltárak	2
Múzeumok	10
Színházak és táncgyűttesek	2

(Forrás: Saját szerkesztés a Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszer alapján, 2023)

A statisztikai adatbázisban az egyes telephelyek külön vannak megadva a hozzájuk rendelt címmel is, így az összes szombathelyi kulturális helyszín beazonosítható. Az adatok a közterületek szerinti kiszűrése után látható, hogy több olyan szombathelyi közterületet találunk, ahol legalább 2 kulturális szervezet működik. A legtöbb a Kisfaludy Sándor utcában található (7 db), négy a II. Rákóczi Ferenc utcában, három-három szervezet található az Ady téren, a Március 15 téren, míg két-két kulturális szervezetet találunk az Árpád úton, a Berzsenyi téren, a Dr. Antall József téren, a Hefele Menyhért utcában, a Hollán Ernő utcában, a Jókai Mór utcában, a Károlyi Gáspár téren, a Kassák Lajos utcában, a Kossuth Lajos utcában, a Mindszenty téren, a Szent Imre herceg úton, a Szily János utcában és a Thököly utcában. A kulturális szervezetek közterületi elhelyezkedését áttekintve megállapítható, hogy kulturális szervezetek Szombathely egész területén megtalálhatók, ám a városrészek közül a belvárosban található közterületen találhatjuk döntő többségüket.

Kutatásom másik része a kreatív vállalkozások vizsgálatára irányul. A Vas Vármegyei Kereskedelmi és Iparkamara 2023-ban bocsájtotta rendelkezésemre a kreatív vállalkozások adatbázisát. Kreatív vállalkozásnak a Kézai és Rechnitzer (2022) által a kreatív iparhoz sorolt 27 TEÁOR (2. táblázat) szerinti főtevékenységet végző céget tekintettem.

2. táblázat: A vizsgált CCI szakágazatok főbb tevékenységcsoportjai

Média és kiadói tevékenység (6 darab)	Piaci szolgáltatások (11 darab)	Tudományos kutatás, fejlesztés (5 darab)	Művészeti tevékenység (5 darab)
5811 Könyvkiadás	5820 Szoftverkiadás	7200 Tudományos kutatás, fejlesztés	7410 Divat-, formatervezés
5813 Napilapkiadás	5821 Számítógépes játék kiadása	7210 Természettudományi, műszaki kutatás, fejlesztés	7420 Fényképészet
5814 Folyóirat, időszaki kiadvány kiadása	5829 Egyéb szoftverkiadás	7211 Biotechnológiai kutatás, fejlesztés	8552 Kulturális képzés
5819 Egyéb kiadói tevékenység	5911 Film-, video, televízióműsorgyártás	7219 Egyéb természettudományi, műszaki kutatás, fejlesztés	9002 Előadóművészetet kiegészítő tevékenység
6010 Rádióműsorszolgáltatás	5912 Film-, videógyártás és televíziós műsorfelvétel utómunkálatai	7220 Társadalomtudományi, humán kutatás, fejlesztés	9003 Alkotóművészet
6020 Televízióműsor összeállítása és szolgáltatása	5913 Film-, video- és televízióprogram terjesztése		
	7111 Építészmérnöki tevékenység		
	7310 Reklám		
	7311 Reklámügynöki tevékenység		
	7312 Médiareklám		
	9004 Művészeti létesítmények működtetése		

(Forrás: Kézai és Rechnitzer 2022)

Az adatbázis alapján 2023-ban Szombathelyen összesen 398 kreatív egyéni vagy társas vállalkozás működött. Az adatokat egy megjelenés alatt álló publikációban elemeztem a vállalkozások területi elhelyezkedését kivéve. A rendelkezésemre bocsájtott adatbázisból a vállalkozások címe is kiszűrhető volt. Ezek áttekintése után több olyan közterületet találtunk, ahol 2-3 kreatív vállalkozás van bejelentve, azonban alaposabban a 3 találat felettieket vizsgáltam meg. Ami érdekes, hogy nem a legnagyobb lakosságszámú városrészek, tehát a lakótelepek utcái azok, amelyek ebből a szűrésből kiemelkednek, bár a Derkovits Lakótelepi Váci Mihály utcában és az Oldali Lakótelepi Kassák Lajos utcában is találunk 6-6 kreatív gazdasági szervezetet. A belváros nyugati (Kálvária utca 6 kreatív vállalkozás, Nárai utca 5 kreatív vállalkozás), illetve déli (Rumi út 5 kreatív vállalkozás) szélén túl a tényleges belvárosban, a Fő tér közvetlenebb környezetében figyelhetünk meg sűrűsödést: a Fő téren 5, a Király utcában 8, a Szily János utcában 5, a Thököly Imre utcában 4, Széll Kámán utcában 8, a Szelestey László utcában 8, míg a Vörösmarty Mihály utcában 9 kreatív gazdasági szervezetet találunk.

A kreatív helyszínek és a kreatív munkahelyek (tehát a kreatív vállalkozások székhelyei) vizsgálata alapján azt mondhatjuk, hogy részlegesen egy hazai középnagy városban is érvényesülni tud a kreatív góc. Szombathely esetében ezt a belvárosban tudtam azonosítani: ahol a város kulturális és kreatív helyszíneit találjuk, ott vannak a kreatív gazdasági vállalkozások, tehát a kreatív munkahelyek is jellemzőbb módon. Ezzel a kutatási hipotézisem részlegesen megdőlt, hiszen van beazonosítható kulturális és kreatív csomópont Szombathelyen. Az eredményt azért tekintem részlegesnek, mert a megállapítástól függetlenül a belváros nem csak kulturális, kreatív funkciókkal rendelkezik, hanem közigazgatási, kereskedelmi csomópontja is a városnak.

Összefoglalás

Tanulmányomban a kultúra és a kreativitás városgazdaságban, illetve az urbánus terek alakításában betöltött szerepét vizsgáltam. Ennek érdekében áttekintettem a kreatív város koncepcióját, valamint a klasszikus városszerkezeti modellek segítségével elemeztem, hogy a kulturális és kreatív funkciók miként jelenhetnek meg a városon belüli térszerkezetben.

Az elméleti kerethez kapcsolódva a kreatív góc fogalmát alkalmaztam annak értelmezésére, hogy a kulturális helyszínek és a kreatív gazdasági szereplők területileg milyen módon koncentrálódhatnak.

A szombathelyi kulturális helyszínek és kreatív vállalkozások közterületi eloszlásának vizsgálata alapján megállapítható, hogy önálló, kizárólag kulturális és kreatív funkciók mentén szerveződő városrész nem alakult ki, ugyanakkor a belvárosban egyértelműen kirajzolódik a kulturális és kreatív szereplők sűrűsödése. Ez arra utal, hogy a városon belül létezik egy olyan területi csomópont, amely részben megfeleltethető a kreatív góc fogalmának. A kutatás elején megfogalmazott hipotézis szerint egy középnagy, mintegy 75 ezer fős város mérete nem kedvez a kulturális és kreatív tevékenységek térbeli koncentrációjának, ezért ilyen jellegű városi csomópontok elsősorban nagyvárosokban és metropoliszokban jelennek meg. A vizsgálat eredményei ezt a hipotézist csak részben igazolták. Szombathely esetében ugyanis azonosítható a kulturális és kreatív funkciók belvárosi koncentrációja, még ha ez nem is eredményezett önálló, más funkcióktól világosan elkülönülő kreatív városrészt.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a kulturális és kreatív gócok kialakulása nem kizárólag a nagyvárosi térszerkezet sajátossága, hanem középnagy városokban is megjelenhet, bár eltérő formában és kisebb mértékű funkcionális elkülönüléssel.

Felhasznált irodalom

- Alonso, W. (1964). *Location and Land Use*. Harvard University Press.
- Barsi, B. (2019). A boldogság, mint az okos városok megértésének új, lehetséges módszere. *Területi Statisztika*. 59. (5) 555–574.
- Burgess, E. W. (1925). The Growth of the City: An Introduction to a Research Project. In: Park, R. E., Burgess, E. W., McKenzie, R. D.: *The City*. University of Chicago Press.
- Camagni, R. (2008). Regional competitiveness. Towards a concept of territorial capital. In Capello, R., Camagni, R., Chizzolini, B., Fratesi, U. (eds.). *Modelling regional scenarios for the enlarged Europe*. Springer, Heidelberg, 33–46.

- Camagni, R. (2009). Territorial capital and regional development. In Capello, R., Nijkamp, P. (eds.): *Handbook of regional growth and development theories*. Edward Elgar, Cheltenham. 118–132.
- Egedy, Tamás (2020). Visszatérés a kreatív osztály elméletére. *Földrajzi Közlemények*, 144. (3)241–257.
- Enyedi, Gy. (2012). *Városi világ*. Akadémiai Kiadó.
- Florida, Richard (2002). *The rise of the creative class: and how it is transforming work, leisure, community and everyday life*. Basic Books.
- Hargitainé Solymosi, B. (2016). A kultúra gazdasági értékelése. *Statisztikai Szemle*, 94.(7), 773–787.
- Horváth, Z. (2023). A kreatív osztály fogalmának felemelkedése. *Kulturális Szemle*, 10(2), 88–95.
- Hoyt, H. (1939). *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. Federal Housing Administration Washington.
- Kézai, P., Rechnitzer, J. (2022). A kulturális és kreatív ipar társas vállalkozásainak teljesítménye a magyar nagyvárosokban, 2008–2018. *Területi statisztika*, 62(2), 218–248.
- Lengyel, I. (2021). *Regionális és városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Lengyel, I., Mozsár, F. (2002). A városi területhasználat monocentrikus modelljéről. *Tér és Társadalom*, XVI. (3), 1–26.
- Lengyel, I., Rechnitzer J. (2009). *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó.
- Lévai, A. (2017): *A kreatív góc*. [Doktori értekezés, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola]. Interneten:
<https://rep.szerep.sze.hu/server/api/core/bitstreams/dc4dc0c3-e632-42b6-a437-32156f6738f1/content> (Letöltve: 2025. január 18.)
- Somlyódyne Pfeil, E. (2023). A várostérségi és policentrikus szemléletre alapozott településhálózatfejlesztés érvényessége és érvényesülése Magyarországon. *Comitatus*, 33(246), 171–182.
- Szőke, V. (2023). Klasszikus telephelyelméletek összefüggései Vas vármegyei települések mezőgazdasági vállalkozásainak gazdasági tevékenysége alapján. *Településföldrajzi tanulmányok*, 12(1-2), 88–103.
- Harris, C. D., Ullman, E. L. (1945). The Nature of Cities. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 242(1), 7–17.

KÖZMŰVELŐDÉS ÉS MINŐSÉGFEJLESZTÉS

Absztrakt: 2025-ben ünnepelte a közművelődési szakma a minőségfejlesztés 15 éves évfordulóját. 2010-ben jelent meg az a rendelet, amely bevezette a közművelődés területén a minőségfejlesztés innovatív elképzeléseit. Jelen tanulmány bemutatja, hogy mik is ennek a rendkívül fontos szakmai fejlesztési folyamatnak a lényegi sajátosságai. Az írás elemzi a minőségfejlesztés megszületésének a szűkebb és tágabb szakmatörténeti környezetét, tárgyalja azt is, hogy milyen szervezetek és intézmények vettek részt ebben a nagy munkában, milyen kihívások érték ezt a jelentős szakmai innovációt, és melyek voltak a legfontosabb lépései. A múlt és jelen bemutatása mellett a tanulmány, az empirikus vizsgálatok tapasztalatai alapján felvázolja a minőségfejlesztés szakmai jövőképét is.

Abstract: In 2025, the field of community culture marked the 15th anniversary of the introduction of quality development. In 2010, a regulatory framework was adopted that introduced innovative approaches to quality development within the domain of community culture. The present study aims to outline the core characteristics of this highly significant professional development process. The paper analyses both the narrower and broader professional-historical context in which quality development emerged. It also examines the key organisations, and institutions involved in this extensive undertaking, the challenges faced by this major professional innovation, and its most important milestones. In addition to reviewing past and present developments, the study – drawing on the findings of empirical research based on interviews and questionnaire surveys – also outlines the professional future prospects of quality development.

Bevezetés, jogszabályi alapok

A „Minősített Közművelődési Intézmény Cím” és a „Közművelődési Minőség Díj” adományozásáról szóló 10/2010. (III. 11.) OKM rendelet az előző évek szakmai előkészítő munkájának, egyben intézményi és szervezeti összefogásának jelentős eredménye volt. A rendelet szabályozta a Cím és Díj adományozásának részleteit, tárgyalta azok odaítélésének és átadásának a szabályait, az ehhez szükséges pályázat részleteit, és leírta a szakmai minősítő testület működésének feltételeit. A nevezett jogszabály ma már ugyan nem hatályos, azonban az azóta eltelt időszak szakmai tapasztalatai beépültek a Minősített Községi Színtér Cím, a Minősített Közművelődési Intézmény Cím és a Közművelődési Minőség Díj adományozásáról szóló újabb, 11/2022. (XII. 29.) KIM rendeletbe.¹

Tágabb összefüggések

Amennyiben ennek a fontos szakmai fejlesztésnek a történeti dimenzióit kívánjuk vázlatosan bemutatni, akkor annak keletkezése időszakában tágabb és szűkebb összefüggéseket is megnevezhetünk (Ponyi – Juhász 2025). Ami a szélesebb szakmai történéseket illeti, három jelentős és részben egy időben zajló eseményt emelhetünk ki. Az első és talán legfontosabb szakmai és kultúrpolitikai esemény az 1997. évi CXL. törvény megszületése a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. Ebben a jogszabályban a közművelődés, hasonlóan a könyvtári és múzeumi területhez, megkapta azt a szakmai keretrendszert, amely a rendszerváltást követően legitimálta a tevékenységét, szervezeti rendszerét és finanszírozását is.

A második időszak indulása szimbolikusan a 2004-es évhez, Magyarország Európai Unióhoz történő csatlakozásának évéhez kapcsolódik és hozzávetőlegesen 2020-ig tartott. Ez az időszak a kulturális, azon belül a közművelődési területen az Európai Unió forrásaihoz való hozzájutás, és azok felhasználásának időszaka volt.

¹ A közművelődési minőségbiztosítás jubileumi köszöntésére a Nemzeti Művelődési Intézet az elmúlt évben tanulmánykötetet is megjelentetett (Ponyi – Juhász – Erdélyi szerk. 2025).

Az elsősorban Európai Unió forrásoknak köszönhetően összesen mintegy 77,5 milliárd forint jelent meg a területen. Olyan nagyarányú infrastrukturális fejlesztések indultak el, mint az Agóra és Agóra Pólus programok, az IKSZT, a Közkincs-hitel. Ebben az esetben kiemelhetjük még a közművelődési érdekeltségnövelő pályázatok során megvalósult fejlesztéseket és a TÁMOP Építő Közösségek Projektet is, összesen 61,8 milliárd forint összegben. A tartalomfejlesztés során 15,68 milliárd forintból is számos tevékenység valósult meg. Ebben az időszakban, az Oktatási és Kulturális Minisztérium Közművelődési Főosztályának adatai alapján, a szakfelügyelet – minőségbiztosítás – monitoring célra 250 millió forintot különítettek el. Ez akkoriban jelentős összegnek számított a korábbiakhoz képest.

A harmadik kiemelendő időszak 2012-2013-ban indult és napjainkban is zajlik. Ekkor indult ugyanis el a Nemzeti Művelődési Intézetben, illetve annak szakmai és jogelődjeiben az a megújulási folyamat, amely nemcsak az Intézetet, hanem az egész közművelődési szakmát szinte valamennyi elemében érintette. Soroljunk fel a példa kedvéért néhányat! A megyei közművelődési feladatellátás megújulása, a statisztikai adatszolgáltatás minőségi és mennyiségi reformja, Kulturális Közfoglalkoztatási Program, stratégiai együttműködési megállapodások megkötése, a felsőoktatási és a szakmai képzések megújítása, felsőoktatási tudományos ösztöndíjprogram, Kulturális Szemle tudományos online folyóirat indulása, regionális kutatói hálózat létrejötte, szakértői, szakfelügyelői munka megújítása, Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Program, Kapunyitogató Program, Újra öltünk, örökítünk, Pajtaszínház, Bűvös Bábos, Komatál projektek, JógyakorlatOn innováció, az értéktári munka megújítása, Aszakkör.hu és még sorolhatnánk.

Összefoglalva tehát ebben a tágabb, egymással összefüggő, egymásra épülő szakmai koordinátarendszerben született meg a minőségfejlesztés elmélete, gyakorlata és hatályos jogszabálya is, amely a továbbiakban meghatározta a minőségügyi tevékenységet a közösségi művelődés területén.

Szűkebb megközelítések

Amikor a közművelődési minőségfejlesztés megszületésének szűkebb értelemben vett szakmai környezetét nézzük, akkor először is három jelentős intézmény szerepét kell kiemelnünk. A kultúrával foglalkozó szakminisztériumot és annak közművelődéssel foglalkozó főosztályát (Oktatási és Kulturális Minisztérium (OKM) Közművelődési Főosztály), a Budapesti Művelődési Központét (BMK), és a Nemzeti Művelődési Intézet szakmai elődjét, a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátust (MMIKL). 2010 óta sok idő telt el, azonban, ha a minőségfejlesztés történetét ténylegesen a kezdetektől nézzük, inkább 25 évről beszélhetünk. Éppen 10 évvel a rendelet megszületése előtt, még 2000-ben, a fenti szervezetek együttműködésében a BMK egy olyan szakmai műhelyt hozott létre, amelynek alkotó, innovatív, gondolkodó keretei között megszületett a minőségfejlesztés beépítésének gondolata a közművelődés munkafolyamataiba.

A közművelődés minőségbiztosítási rendszerének fejlesztési programjáról készült szakmai beszámoló alapján, 2003. november és 2004. június között már két szakértői csoport is munkálkodott a szakmai fejlesztésen (Margittai 2004). A munkacsoportok részben a kategória- és fogalomrendszeren, részben pedig a minőségfejlesztési folyamat kidolgozásán tevékenykedett. A felmutatott eredményeknek köszönhetően, 2004-ben a szakminisztérium hivatalosan is megbízta a BMK-t a közművelődés minőségfejlesztési programjának kidolgozásával. 2006-ban már tesztelésre került a Cím és Díj elnyeréséhez kapcsolódó kritériumrendszer első változata is, egy évvel később aztán a BMK akkreditáltatta azt a kétmodulos képzési programot, amely a szakmán belül először képezte ki azokat a kollégákat, akik az első tanulói, nem sokkal később aktorai, majd később mesterei lettek ennek a folyamatnak. A BMK mellett fontos, generatív és támogató szervezatként említhetjük az Oktatási és Kulturális Minisztériumot, azon belül pedig a Közművelődési Főosztályt. Azt is kijelenthetjük, hogy az előkészítés és az indulás időszakában ez a két szakmai szervezet, és valamivel később a Nemzeti Művelődési Intézet, mint az országos feladatellátó közös munkájának lett az eredménye a minőségfejlesztés elindulása, meghonosítása és menedzselése a szakmán belül. A harmadik szervezet, a Nemzeti Művelődési Intézet szerepe is elvitathatatlan a fejlesztés szempontjából.

A 2007. év végén készült munkaanyag a feladat és tevékenység országos jellege alapján, a feladatok szervezeti keretként, a pályázatok bonyolítójaként és a partnerszervezetekkel történő együttműködés felelőseként az akkori országos szakmai-módszertani háttérintézményt, a Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátust (MMIKL) nevezte meg (Szabó 2007). Megjegyzendő, hogy az Intézet szakemberei már korábban is részt vettek az előkészítői feladatokban, azonban a tényleges intézményi feladatok a minőségfejlesztési program bevezetésekor indultak el.

A minőségfejlesztés napjainkban

A hatályos 11/2022. (XII. 29.) KIM rendelet számos változást hozott a minőségfejlesztésben. Ezek közül a legfontosabb az, hogy míg korábban csak közművelődési intézmények jelentkezhettek a pályázatra, addig 2023-tól lehetővé vált, hogy közösségi színterek is benyújthassák a pályázatukat. A vonatkozó rendelet 6. § (1) bekezdése alapján a három főből álló szakmai minősítő testületet az országos szervezet hozza létre. A Nemzeti Művelődési Intézet által választott tagok valamennyien szakértők, kiválasztásuk és felkérésük a szakmai munkájuk és a minőségbiztosítási területen elért eredményeik alapján történt. Munkájuk része részben mentori feladat is: olyan javaslatokat, ajánlásokat fogalmaznak meg, amelyek segítik az auditorok munkáját, támogatják a vármegyei igazgatóságok feladatellátását a vármegyei szervezetek pályázatra történő felkészítésének tekintetében. A jogszabályváltozás másik lényeges eleme volt a jelentkezési díjak eltörlése. Szintén fontos változás volt a rendeletben a díjak számának emelése. A díjat a szervezet időkorlát nélkül viseli, a cím viselésének ideje 5 évre módosult, a korábbi 3 év helyett.

Az új jogszabály hatályosulása mellett a legnagyobb változás az a fejlesztési folyamat volt, amelynek köszönhetően 2024-ben elindult a minosegfejlesztas.nmi.hu online felületet. Ezt egyrészt a pályázó szervezetek, másrészt az auditorok használhatják, hiszen ugyanitt történik a helyszíni szemlék és a követő auditok lebonyolítása is (Erdélyi 2025).

A minőségfejlesztés területén bekövetkezett változásokat vizsgálva szót kell ejtenünk a képzésről is. A Közművelődési kiválóság modell szakmai továbbképzés célja, hogy a résztvevő ismerje meg és legyen képes alkalmazni a közművelődési szakágazat minőségfejlesztési modelljét, hogy képessé

váljon a közművelődési szervezet által készített önértékelés formai és tartalmi értékelésére. A hatályos rendelet 8. §-a alapján, a minősítési eljárásban az vehet részt, aki a közművelődési feladatellátás országos szakfelügyeletéről szóló 5/2015 (1/22.) EMMI rendelet alapján, szakfelügyeleti munka végzésére jogosult kulturális szakértő, és elvégezte a közművelődés minőségbiztosítási, fejlesztési rendszerével kapcsolatos, kulturális szakemberek szervezett képzési rendszerében akkreditált továbbképzési tanfolyamot. Mutatja részben a szakértői munka, részben a minőségfejlesztési tevékenység szakmai elfogadottságát, hogy 2015 és 2025 között a szakértői tanfolyamokon 231-en, a közművelődési kiválóság modell képzéseken 469-en, a két képzésen 10 év alatt pedig 700 közművelődési szakember vett részt.

Az empirikus vizsgálatok eredményei

A szakértői interjúk tapasztalatai

A Nemzeti Művelődési Intézet a jubileumi évforduló kapcsán hat minőségügyi szakértővel² készített csoportos interjút (Pető 2025). Az interjú kérdései a minőségfejlesztés múltjára, jelenére és jövőjére vonatkozó kérdéscsoportokból álltak.

A válaszok alapján, a kezdeti időszakban elsősorban a pályázati rendszerek, az önértékelés és az auditálás értelmezése és alkalmazása jelentettek komoly nehézséget a pályázók körében. Számos szakember szerint megterhelő volt a pályázati logika átvétele, a megfelelő fogalmazás elsajátítása, a szükséges dokumentumok előteremtése, ráadásul mindezeket szűkös határidők mellett kellett teljesíteni. A rendszer mára általánosan ismertté vált a szakmában, ugyanakkor a mindennapi gyakorlatba való teljes beépítése még mindig sok kihívással jár. Bár az információk terjesztése és elérhetősége évek óta folyamatos és biztosított, szinte minden intézményben elérhető a szükséges tudás, a túlterhelt szakemberek számára a minőségfejlesztés gyakran háttérbe szorul. Ez egyfajta csapdahelyzetet eredményez: a rendszer használata többletfeladatnak tűnik, emiatt nem foglalkoznak vele, holott éppen az alkalmazása könnyítené meg a munkavégzést és gyorsítaná a folyamatokat. A minőségfejlesztés bevezetése azonban nem pusztán technikai eszközöket

² A felkért szakértők: Erdélyi Erzsébet, Kary József, dr. Koósné Haris Edina, dr. Szabó Irma, Szedlacsek Emília, Szente Béla.

adott a szakemberek kezébe, hanem szemléletváltást is hozott. A minősítések elnyerése ugyanakkor nagy örömet is jelentett. Ahol bevezették, ma már rendeltetésszerűen működik, legnagyobb értéke pedig, hogy a szakmai gondolkodás részévé vált. Központi eleme a látogatói elégedettség folyamatos növelése és a permanens fejlesztés igénye. Mindezek mellett jelentős szerepet játszik a stratégiai gondolkodás és a menedzszemlélet elterjedésében. A mindennapi alkalmazás azonban továbbra is képzéseket és folyamatos tájékoztatást igényel, hogy megszűnjenek az időnként visszatérő tévhitok – például az, hogy a rendszer semmi egyebet, csupán több adminisztrációt jelent. Fontos elemként jelenik meg a folyamatos javítás elve is. A minőségfejlesztés lényege az állandó kérdésfeltevés: hogyan lehetne még jobban, még hatékonyabban elvégezni a feladatokat. A jelenről összességében elmondható, hogy a minőségfejlesztés rendszere megszilárdult, széles körben ismertté vált, és ahol komolyan is alkalmazzák, ott javítja a működés átláthatóságát, a közösségek elégedettségét és a szervezetek szakmai tudatosságát. Ugyanakkor a legnagyobb kihívást továbbra is a túlterheltség, az erőforráshiány, a tévhitok és a rendszertől való idegenkedés jelentik.

A közművelődési minőségfejlesztés jövőjét illetően az interjúalanyok egyetértettek abban, hogy a rendszer alapjaira lehet és kell is építeni, a hangsúlyt pedig a folyamatosság, a szakmai megerősítés és a finanszírozási előnyök irányába szükséges tolni. A fejlődés másik iránya a szervezeti keretek erősítése. Célszerű lenne, ha a közművelődési intézmények szervezeti struktúrájában nevesített minőségfejlesztési felelős működne, és elvárassá válna, hogy a munkatervek és beszámolók a minőségfejlesztési logikai keretrendszer követessék. Fontos a dokumentáció és a minőségfejlesztés még szorosabb összekapcsolása is.

A jövő egyértelműen három fő irányba mutat: a szabályozási és pályázati rendszer szigorítása és finomítása, a szervezetek és szakemberek folyamatos képzése és támogatása, illetve a minősítés presztízsének erősítése, akár finanszírozási előnyök vagy szimbolikus elismerések révén. A szakértők abban látják a legnagyobb lehetőséget, ha a minőségfejlesztés hosszú távú, organikus szakmai munkakultúráként működik majd tovább.

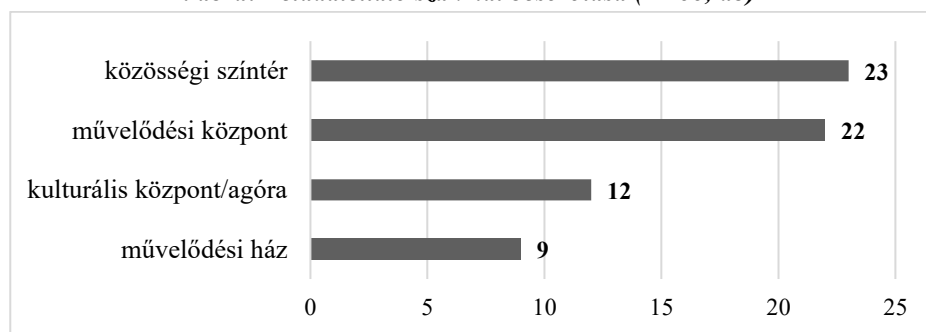
A kérdőív eredménye – A minősített közművelődési intézmények tapasztalatai

Az Intézet másik vizsgálatában a díjazott intézményeket és szintereket is megkérdezte az évforduló alkalmából. A 98 intézményhez eljuttatott kérdőívre 66 értékelhető válasz érkezett. A kérdőív több nagy témakört ölelt fel. Az általános adatok mellett rákérdezett a pályázati motivációkra, annak előnyeire és hátrányaira, a szervezeti változásokra, a szakmai és közösségi reakciókra és a jövőre irányuló elképzelésekre is. Az alábbiakban néhány fontosabb megállapítást mutatunk be a kérdőívek összesítése után (Juhász – Pető – Ponyi 2025).

Pályázó szervezetek

A szervezetek vonatkozásában látható, hogy többségében a nagyobb, több alapszolgáltatást ellátó, több alkalmazottal, differenciáltabb munkamegosztással dolgozó közművelődési intézmények indultak a pályázaton (43 db). Ígéretes, hogy a jogszabályi változásnak köszönhetően 23 közösségi szintér is minősítette magát. (1. ábra)

1. ábra: Feladatellátó szakmai besorolása (N=66; db)

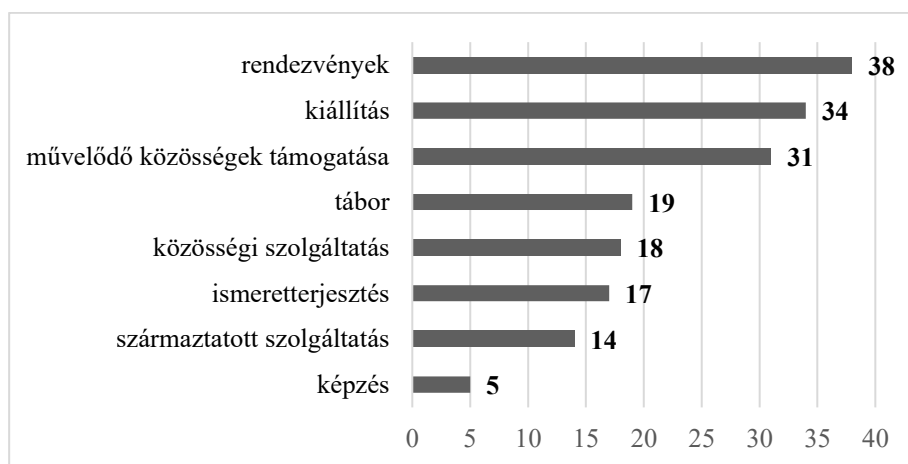

Tevékenység

A válaszadó intézmények legnagyobb része a rendezvények szervezése területén nyerte el a minősítést (38 szervezet). Ugyancsak nagy számban, 34 intézmény esetében szerepelt a kiállítások szervezése. A művelődő közösségek támogatása 31 intézménynél volt meghatározó minősítési kategória. Utóbbi azt jelenti, hogy a közösségi alapú tevékenységek továbbra is központi jelentőséggel bírnak.

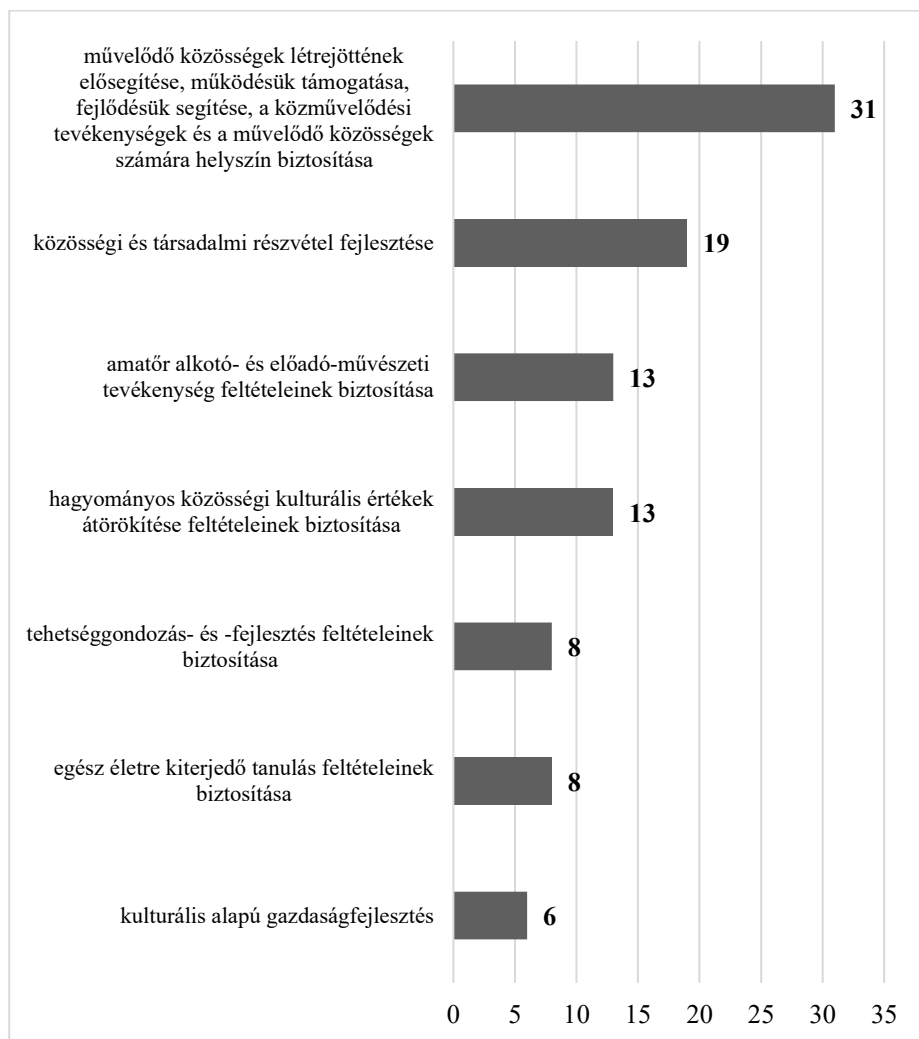
A megnevezett területek között találjuk a táborokat (19 db), a közösségi szolgáltatásokat (18 db), valamint az ismeretterjesztést is (17 db) a válaszadó intézmények esetében. A minősítések tevékenységi területei jól tükrözik a legfontosabb szakmai feladatokat, illetve a szakma sokszínűségét. (2. ábra)

2. ábra: Minősült intézményi tevékenységek megoszlása (N=23; db)

A közösségi szintek minősülési területei között, köszönhetően a kötelező jogszabályi előírásnak is, kiemelkedően magas arányban szerepelt a művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása és fejlődésük segítése: ezt 31 válaszadó jelezte. A második legerősebben megjelenő terület a közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése volt, amelyet 19 szervezet jelölt meg. Ez arra utal, hogy a közösségi szintek fontos szerepet vállalnak a társadalmi kohézió és az aktív állampolgárság erősítésében is. 13-13 szervezet minősült az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenységek, valamint a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítésének területén. Összességében a válaszokból kirajzolódik, hogy a közösségi szintek legfőbb erőssége a közösségek megszervezésében és támogatásában rejlik, amelyet kiegészítenek a társadalmi részvétel erősítését, a művészeti kibontakozást, valamint a hagyományok megőrzését szolgáló tevékenységek. A minősítési kategóriák sokszínűsége egyértelműen jelzi, hogy a közösségi szintek tevékenysége egyszerre épít a múlt értékeire és a jövő fejlődési lehetőségeire. (3. ábra)

**3. ábra: Minősült közösségi szinterek alapszolgáltatásainak megoszlása
(N=23; db)**

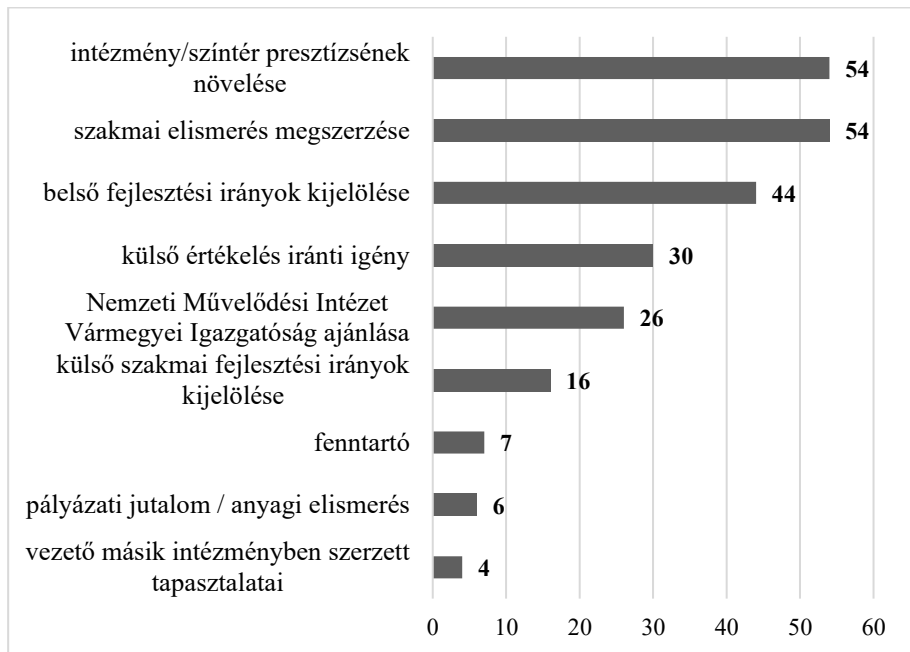

Pályázati motiváció

A beérkezett válaszok alapján a pályázatok benyújtásának legfőbb mozgatórugója az intézmény vagy szintér presztízsének növelése, valamint a szakmai elismerés megszerzése volt (54 db). A harmadik legerősebb motivációs tényezőt a belső fejlesztési irányok kijelölése jelentette (44 db). Harminc szervezet emelte ki a külső értékelés iránti igényt, ami a szakmai visszajelzés és az objektív megítélés fontosságát hangsúlyozza.

Jelentős szerepet játszott továbbá a Nemzeti Művelődési Intézet vármegyei igazgatóságainak ajánlása is, amely 26 intézménynél bizonyult fontos tényezőnek. Összességében elmondható, hogy a pályázatok mögött álló motivációk leginkább a szakmai hitelesség megszerzésére és a szervezeti önfejlesztésre irányultak, kiegészülve a szakmai hálózat és a külső értékelés ösztönző szerepével. (4. ábra)

4. ábra: Motivációs tényezők megoszlása a válaszadók között (N=66; db)

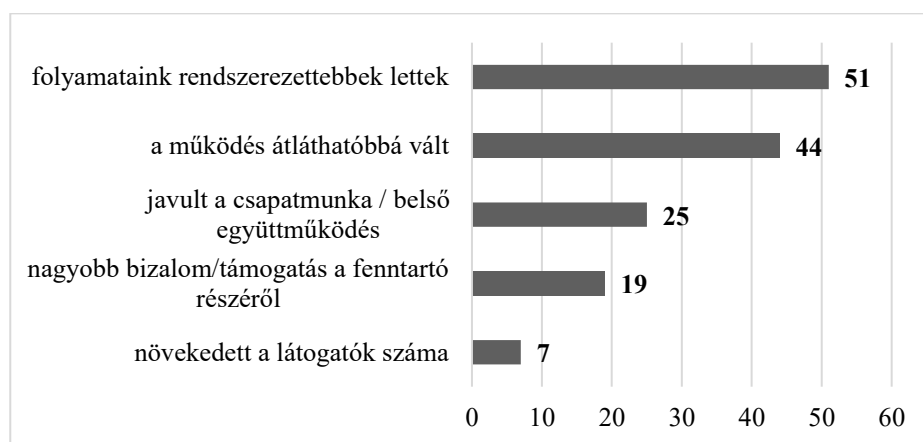

A pályázat előnyei és hozadékai

A pályázati részvétel legfontosabb hozadéka a szervezeti működés átláthatóbbá és rendszerezettebbé válása volt. 51 intézmény jelezte, hogy folyamataik rendezettségé számottevően javult a minőségirányítási eljárásnak köszönhetően, míg 44 a működés átláthatóságát emelte ki. Az adatok jól érzékeltetik, hogy a minősítési rendszer bevezetése a belső szervezeti munkakultúrát alakította át: a mindennapi munkafolyamatok átláthatóbbakká, követhetőbbé és dokumentáltabbá váltak. 25 intézmény emelte ki a csapatmunka és a belső együttműködés javulását.

19 szervezet számolt be arról, hogy a minősítés elnyerése a fenntartó részéről nagyobb bizalmat és támogatást eredményezett. Ez a hatás a külső kapcsolatokra mutat rá: a cím megszerzése a fenntartói oldal számára is megerősítette az intézmények hitelességét és szakmai súlyát. Az adatok rávilágítanak arra, hogy a pályázat legfontosabb hatásai a belső szervezeti fejlődésben, az együttműködés javulásában és a fenntartói kapcsolatok erősödésében mérhetők, miközben az bizonyos esetekben közvetlenül a közönségkapcsolatokban is érezhető változást eredményezett. (5. ábra)

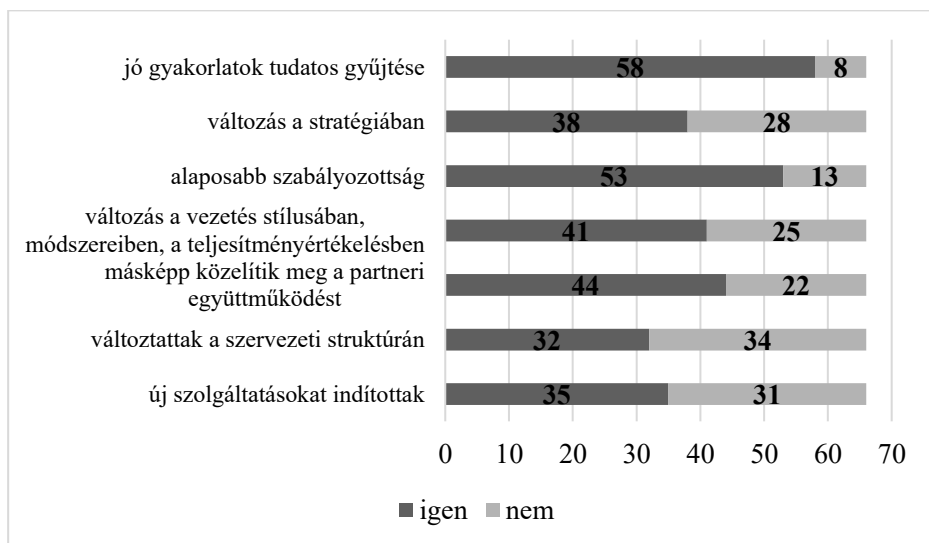
5. ábra: A pályázati részvétel hozadékai a szervezetek számára (N=66; db)

A minősítési folyamat okozta pozitív változások

A minősítési folyamat egyik legjelentősebb változása a jó gyakorlatok tudatos gyűjtésének elindulása volt: 58 intézmény számolt be erről. Jelentős előrelépés az alaposabb szabályozottság megteremtése, amelyről 53 intézmény számolt be. 44 válaszadó említette, hogy a partneri együttműködésekhez másként kezdtek közelíteni, míg 41 intézménynél a vezetési stílusban, módszerekben és a teljesítményértékelésben történt pozitív változás. A stratégiai szinten bekövetkezett átalakulás 38 intézményben volt jelen, míg új szolgáltatások indításáról 35 válaszadó számolt be. Összességében elmondható, hogy a minősítési folyamat a szervezetek életében leginkább a tudatosságot, a szabályozottságot és a stratégiai szemléletet erősítette, miközben hozzájárult a vezetési módszerek és a partneri kapcsolatok megújításához is (6. ábra).

6. ábra: A minősítési folyamat hatására bekövetkezett változások (N=66; db)

Összefoglalás

A minőségfejlesztés folyamatának elindulását és bevezetését a kedvező szűkebb és tágabb szakmai környezet, és a támogató kulcsszervezetek segítették. Ezt a példamutató szakmai konszenzust aztán a mindenkor vonatkozó és hatályos jogszabályok legitimálták. A jogi keretrendszer leképezte az időközben jelentkező változásokat is, amelyek közül az egyik legjelentősebb az, hogy az elmúlt időszakban már közösségi szinterek is indulhattak a megméréstetésen. A másik ilyen mérőszám az a fejlesztési folyamat volt, amely 2024-ben indult el, és ennek egyik nagy eredményeként a Nemzeti Művelődési Intézet létrehozta a minosegfejlesztas.nmi.hu felületet, amely elektronikus felületen modernizálta a jelentkező feladatok ellátását. A szakértői munka és a minőségfejlesztési tevékenység szakmai elfogadottságát mutatja, hogy a releváns képzéseken 10 év alatt 700 közművelődési szakember vett részt.

Az empirikus vizsgálatok alapján, a kezdeti, korábban vázolt nehézségek leküzdését követően, a minőségfejlesztési folyamatok az adott szervezetekben szemléletváltást hoztak magukkal. A közművelődési minőségfejlesztés napjainkban általánosan ismertté vált a szakmában, azonban a mindennapi gyakorlatba való beépítése még mindig sok kihívással jár. A rendszer központi elemei a látogatói elégedettség folyamatos növelése, a permanens fejlesztés

belső igénye, illetve jelentős szerepet játszik a stratégiai gondolkodás és a menedzserszemlélet és folyamatos szakmai innováció is. A legnagyobb kihívást továbbra is a túlterheltség, az erőforráshiány, a tévhitek és a rendszertől való idegenkedés jelentik.

Az empirikus vizsgálatok adatai szerint további feladat a szabályozási és pályázati rendszer szigorítása és finomítása, a szervezetek és szakemberek folyamatos képzése és támogatása, illetve a minősítés presztízsének erősítése, akár finanszírozási előnyök vagy szimbolikus elismerések révén.

A megkérdezett szervezetek vonatkozásában tapasztalható, hogy többségében a nagyobb, több alapszolgáltatást nyújtó és kollégával rendelkező, differenciáltabb munkamegosztással dolgozó közművelődési intézmények indultak a pályázaton. A válaszadó intézmények és színterek legnagyobb része a rendezvények, kiállítások szervezése és a művelődő közösségek támogatása, illetve a közösségi, társadalmi részvétel fejlesztése területén nyerte el a minősítést. Elmondható, hogy a pályázaton történő indulás mögött álló motivációk leginkább a szakmai hitelesség megszerzésére és a szervezeti önfejlesztésre irányultak, kiegészülve a szakmai hálózat és a külső értékelés ösztönző szerepével. Az adatok világosan rávilágítanak arra, hogy a pályázat legfontosabb hatásai a belső szervezeti fejlődésben, az együttműködés javulásában és a fenntartói kapcsolatok erősödésében mérhetők. A tapasztalatok alapján a minősítési folyamat a szervezetek életében leginkább a tudatosságot, a szabályozottságot és a stratégiai szemléletet erősítette, miközben hozzájárult a vezetési módszerek és a partneri kapcsolatok megújításához is. Összességében a minőségbiztosítás bevezetése és szemléletének meghonosítása egy új típusú 21. századi modern, szolgáltató közművelődési feladatellátás megalapozásához járult és járul hozzá.

Felhasznált irodalom

- Erdélyi, E. (2025). Közművelődési minőségfejlesztés napjainkban. In: Ponyi, L. – Juhász, E. – Erdélyi, E. (szerk.): A közművelődési minőségbiztosítás első tizenöt éve. Nemzeti művelődési Intézet. 2025.
- Juhász, E. – Pető, L. – Ponyi, L. (2025). Útjelzők a minőség felé – A minősített közművelődési szervezetek tapasztalatai. In: Ponyi, L. – Juhász, E. – Erdélyi, E. (szerk.): A közművelődési minőségbiztosítás első tizenöt éve. Nemzeti művelődési Intézet. 2025.

- Margittai, K. (2004). Szakmai beszámoló – A közművelődés minőségbiztosítási rendszerének fejlesztési programja. OKM, Kézirat.
- Pető, L. (2025). A minőség kultúrája a közművelődésben – Összegző megállapítások a szakértői interjúk alapján. In: Ponyi, L. – Juhász, E. – Erdélyi, E. (szerk.): A közművelődési minőségbiztosítás első tizenöt éve. Nemzeti művelődési Intézet. 2025.
- Ponyi, L. – Juhász, E. (2025). A közművelődési minőségfejlesztés szakmatörténeti összefüggései. In: Ponyi, L. – Juhász, E. – Erdélyi, E. (szerk.): A közművelődési minőségbiztosítás első tizenöt éve. Nemzeti művelődési Intézet. 2025.
- Ponyi, L. – Juhász, E. – Erdélyi, E. (szerk.). A közművelődési minőségbiztosítás első tizenöt éve. Nemzeti művelődési Intézet. 2025.
- Szabó, I. (2007). Tájékoztató a 2007. november 22-i miniszteri értekezletre. OKM. Kézirat.

Jogszabályok

- 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.
- 11/2022. (XII. 29.) KIM rendelet a Minősített Közösségi Színtér Cím, a Minősített Közművelődési Intézmény Cím és a Közművelődési Minőség Díj adományozásáról.
- 5/2015. (I. 22.) EMMI rendelet a közművelődési feladatellátás országos szakfelügyeletéről.
- 10/2010. (III. 11.) OKM rendelet a „Minősített Közművelődési Intézmény Cím” és a „Közművelődési Minőség Díj” adományozásáról.

II. FEJEZET

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG, TÖRTÉNETI EMLÉKEZET ÉS HAGYOMÁNYŐRZÉS

HAGYOMÁNYŐRZÉS ÉS ÉRTÉKTEREMTÉS AZ AGRÁREGYESÜLETEKBEN, AZ 1940-ES ÉVEKBEN

Absztrakt: A 20. század első felében az agráregyesületek legelterjedtebb formáit az olvasóköörök, gazdakörök jelentették. Ezek a szervezetek – gyakran az egyetlen társadalmi és kulturális intézményei voltak a tanyavilág egy-egy régiójának, a kisebb falvaknak vagy a kisvárosok telepeinek, külső kerületeinek – meghatározó feladatnak tekintették a nemzeti, az állami, az egyházi, illetve a helyi hagyományok őrzését. Mindez azonban nem valami külsődleges, múltba tekintő, megváltoztathatatlan „szertartásrendhez” való alkalmazkodást jelentett, hanem az emberek által személyesen átélte, egyesületekként eltérő formában megjelenő, időről-időre dinamikusán változó tartalommal töltött tevékenységi formákat. A hagyományok őrzése szorosan összekapcsolódott azok változásával, új, a közösség aktuális értékrendjét, törekvéseit kifejező szokások teremtésével. A hagyományok ápolása, a történelmi és társadalmi eseményekről való megemlékezés, a népi szokások életben tartása keretet adott az egyesületek életének, kijelölte a szerepüket a tágabb térség lakossága körében, erősítette a tagság és a helyi közösség összetartozás-tudatát, a lokális identitást és a társadalmi szolidaritást.

Abstract: In the first half of the 20th century, the most common forms of agrarian associations were reading circles and farmers' circles. These were often the only social and cultural institutions in a region of the farm world, in villages or in the outer districts of small towns. Reading circles and farmers' circles considered it important to preserve national, state, church and local community traditions. However, this was not a nostalgic look into the past, an adaptation to a rigid tradition – but a community activity that changes dynamically from time to time, which appeared in different forms for each association. The preservation of traditions was closely connected with the creation of new values, with the development of customs expressing the current aspirations of the community.

The commemorating of historical and social events, keeping folk customs alive, maintaining traditions related to holidays, anniversaries, different seasons and agricultural work (harvest, vintage) provided a framework for the life of the associations. Preserve and renewing traditions strengthened the sense of belonging, local identity and social solidarity of the members of the reading circles, farmers' circles and the local community.

Bevezetés

A 19. század végétől a magyar agrárvidékeken nagy számban alakultak helyi társadalmi egyesületek. Ezek az alulról szerveződő, demokratikus belső szabályok szerint működő szervezetek egy-egy kisközösséget, egy tanyaközpont, egy határrész, egy falu, vagy egy városi kerület, telep lakói fogták össze. Komplex feladatkört láttak el, gazdasági, kulturális, közéleti, érdekképviselési tevékenységet egyaránt folytattak. Az agráregyesületek legelterjedtebb típusát az olvasókörok, gazdakörok képviselték. Az 1930-as évek végén megközelítően 1500 ilyen egyesület működött, mintegy 250 000 fős tagsággal. A tagok családját is számításba véve több mint 1 millió ember kötődött közvetlenül a különböző körokhöz. Az egyesületi élet fontos részét képezte a helyi társadalom hagyományainak ápolása, és azok megújításával új közösségi értékek teremtése. Az olvasókörok összefogták a különböző generációkat, ami megkönnyítette a tradíció, a szokások, normák átadását a fiatalabb korosztályok számára és közben lehetőséget adott azok más formában történő adaptálására, átalakítására, új elemekkel való bővítésére is (Simándi, 1934, p. 7; Szathmáry, 1947, pp. 542–546; Kovalcsik, 2003, pp. 821–828)

Ünnepek, néphagyományok

Az olvasókörok, gazdakörok közösségi eseményei, az egyesületek nagyobb rendezvényei alapvetően az állami, nemzeti és egyházi ünnepek, illetve a helyi társadalom jeles napjai, valamint a paraszti gazdálkodás sokévszázados rendje (vetés, aratás, szüret) és a mind ezekkel szorosan összekapcsolódó néphagyomány köré szerveződtek. Az első nagyobb rendezvényre újév és vízkereszt körül került sor.

Ekkor tartották a közgyűlést, amelyen beszámoltak az előző esztendő eredményeiről, gondjairól, és a következő 12 hónap terveiről, feladatairól. Ekkor zajlott a tisztújítás is. Mivel a vezetőség általában csak 1–2 évre kapott felhatalmazást a tisztségviselők megerősítése, vagy újak megválasztása a közgyűlések állandó napirendi pontja volt. A teljes tagság jelenlétében döntöttek a nagyobb horderejű ügyekről (székházépítés, névváltoztatás). Ekkor került sor az új tagok felvételének jóváhagyására és bemutatására is, bár a vezetőség ideiglenesen már év közben is befogadta az új jelentkezőket. A délutáni hivatalos program után kötetlenebb társasvacsorára került sor, ahová meghívták a helyi közigazgatás vezetőit, gazdasági, kulturális intézményeinek képviselőit, az egyesület jelentősebb támogatóit, valamint a szomszédos olvasóköri, gazdakörök elnökeit. (Nagy, 1955, p. 30).

Február fő eseménye a „télbúcsúztató” vagy farsangi bál volt, melyet minden egyesület megtartott, sokban hasonló formában, számos kisebb helyi különbséggel. Voltak olyan, főként a katolikus egyházhoz kötődő körök, melyek a rendezvényt gyertyaszentelő Boldogasszony napja (február 2.) körül tartották, másutt inkább csak a farsang időszak valamelyik vasárnapját jelölték ki. A farsangi bálhoz általában nem kapcsolódott hagyományos társas vacsora, közös főzés, hanem „batyus” formában rendezték meg, vagyis minden vendég hozott magával ételt és italt, amivel a többieket is meg tudta kínálni. A farsang elválaszthatatlan programja volt a jelmezverseny, melyen gyerekek és felnőttek egyaránt részt vehettek. Díjat kapott a legszebb, valamint a legötletesebb jelmez, melynek viselőjét a legkevésbé lehetett felismerni, de a játék kedvéért elismerést kapott a „legcsúfabb” jelmez is. Az esemény során, sok helyen tartottak tombolát, ahol a hétköznapi nyereményeket tréfás, csipkelődő megjegyzések közepette adták át (Tölgyesi, 2002, p. 285; Nagy, 1975, p. 392).

Az agráregyesületek egyik legfontosabb ünnepe március 15. volt. Ebben az eseményben sajátosan ötvöződött a néphagyomány, az új gazdasági év (a tavaszi munkák) kezdete, illetve a történelmi emlékezés, az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc előtti tisztelgés. A legtöbb helyen erre az időpontra időzítették a téli közismereti, gazdasági vagy háziipari tanfolyamok záróvizsgáját, az új okleveles (ezüstkalászos) gazdák köszöntését, ezzel is elismerve azok teljesítményét, akik az egésznapos munka mellett még különböző képzésekre is vállalkoztak.

A forradalom emléke felidőzésének különleges szerepe volt az agrárnépesség körében, hiszen ez indította el a jobbágyfelszabadítást, a független kisbirtokossá válást, az állampolgári jogok bővülését, a közéleti szerepvállalás lehetőségét a szavazástól az egyesületalapításig. Szinte minden család valamelyik felmenője ott küzdött a szabadságharcban, ami a nemzeti érzésnek személyes aspektust is adott (Huszka, 1986, pp. 255–256; Bajkó, 1975, p. 483).

A soron következő nagyobb közösségi esemény a húsvét, illetve a pünkösd volt. Voltak egyesületek, ahol csak az egyik alkalommal rendeztek bált és társas vacsorát, mert mindkét ünnep időpontja évente változott és esetenként más évfordulókkal, eseményekkel ütközött. Különösen a pünkösd kapcsán fordult elő, hogy az egybeesés miatt összevonva tartották más rendezvénnyel (május 1., hősök napja). Sok olvasóköri azonban mindkét eseményt külön-külön is megünnepelte közös vacsorával, bállal. A húsvéthoz és a pünkösdhez számos egyházi és népi szokás kapcsolódott és ezek nagyrésze megjelent az egyesületi programokban. Elmaradhatatlan volt a közös istentisztelet, az ünneplőbe öltözött fiatalok, feldíszített lovaskocsik színpompás felvonulása, a locsolkodás, a kalács sütés. Sok helyen került sor pünkösdi királyválasztásra. Az orosházi Monori Gazdakörnél a május közepi pünkösdkor a bál után néhány fiatal felmászott a székház udvarán álló akácfákra és megrázva az ágakat teleszórta virággal a távozó vendégek ruháját. A hódmezővásárhelyi Pecercési Olvasóköri az egyesület ifjúsági csoportja leány szépség- és fiú csúnyasági versenyt szervezett. (Nagy, 1975, p. 402).

Május első vasárnapján szinte minden egyesület majálist rendezett. Ilyenkor egésznapos programot szerveztek, melyeken minden generáció, a családok minden tagja megtalálhatta a maga szórakozását. Mivel az időjárás már lehetővé tette a szabadtéri programokat, a majális nagyszámú résztvevőt vonzott. Dél előtt sportesemények zajlottak, lovas vagy kerékpár verseny, labdarúgó mérkőzés, illetve biliárd és kugli (teke) verseny. A gyerekek részére játékos vetélkedőt szerveztek. Délután gyakran a helyi iskola diákjai adtak műsort, illetve az olvasóköri ifjúsági és asszonycsoportja mutatkozott be, versekkel, dalokkal szórakoztatták a jelenlévőket. Sok helyen tartottak műkedvelő színelőadást, népzenei vagy néptánc bemutatót. A műsor után társas vacsora, majd táncmulatság következett, amit egyes helyeken „tavasz bál”-nak neveztek. Egyes köröknél, különösen, ahol sok volt a fiatal, május végén újabb bálra, az ún. májusfa-kitáncolásra került sor. (Hódmezővásárhely 1948:165, 201, 242).

A nyári programok az aratóünnepkel kezdődtek. Ezt számos olvasókör Péter-Pál napjához (június 29.) igazította, más egyesületek a helyi aratás megkezdésekor tartották. Ennek az eseménynek a során is összekapcsolódott a keresztény hagyomány (Szent Péter és Szent Pál vértanúsága napja), illetve az évszázadokon át halmozódó népi tapasztalat. Az ünnep napján a gazdák megsejlelték a gabonaföldeket, próbakaszálást végeztek, felmérték a várható termést. A helyi lelkész kint a határban, tábori istentisztelet keretében megáldotta az aratásra kerülő gabonát. Ez a nap még az ünneplés volt, a tényleges betakarítás, a kora reggeltől késő estig tartó munka csak másnap kezdődött. A környék lakossága az agráregyesületek szervezésében egésznapos programon vehetett részt. Az aratóünnep sok helyen kapcsolódott össze falunappal, tanyanappal. Az aratók díszes felvonulást tartottak, termény- és jószágbemutatóra, szórakoztató műsorokra került sor. A fiatalabb korosztályokat tréfás vetélkedőkkel várták. Rendszeres műsorszám volt a zsákban futás, a lepényevés, a lisztfújás (ahol az egymással szembenálló „küzdőknek” le kellett fújniuk a lisztet az alá rejtett pénzérméről), illetve a „kakasütés” vagy köcsög-törés (ahol a versenyzőknek bekötött szemmel kellett egy bot segítségével összetörni egy cserépedényt, hogy kiszabadítsák az alá tett kakast. Az idősebbek galamblövészetben, lóversenyzésben mérhették össze a tudásukat (Nagy, 1975, p. 394).

A rendezvényre meghívót kapott a helyi társadalom minden fontos tényezője, közeleti vezetők, a helyi intelligencia, a módos vállalkozók, más civil szervezetek képviselői, hiszen az aratás mindenkinek közös ügye volt, nemcsak egy olvasókör tagsága, hanem a szélesebb térség életét, sorsát is befolyásolta. Az eseményt jó előre meghirdették, hogy minél több érdeklődő részt vehessen rajta. A vendégeket műsor várta. Köszöntőbeszéd hangzott el a köri vezetők, illetve a helyi közigazgatás képviselői részéről. Ezután verseket, énekszámokat adtak elő az egyesületi tagok. Ez alkalomra mindig társas ebédet vagy vacsorát szerveztek, amit táncmulatság követett, melyre minden olvasókör igyekezett megszerezni a környék legjobbnak tartott zenekarát. Az eseményről viszonylag bővebb terjedelemben beszámoltak a helyi, megyei lapok. Egy jól sikerült aratóünnep növelte az egyesület presztízsét (Stifnérné, 2000, p. 39).

Az agráregyesület jelentős része július végén, az aratás befejezését követően is nagyobb rendezvényt tartott. Ezzel ünnepelték a betakarított termést és biztosítottak egy kis szórakozást a heteken át keményen dolgozó aratóknak. A Szeged külterületén működő köröknél ez az esemény nagyobb szabású volt, mint a Péter-Pálkor szervezett program. A meghívott városi, járási, megyei előljárók, illusztris vendégek mivel párhuzamosan több rendezvényre is várták őket, a nap folyamán több egyesületet is meglátogattak, az egyiknél ebéden, a másiknál vacsorán fogadták őket. Az eseményhez több sajátos népszokás kötődött. Gyakran előfordult, hogy az aratás végeztével egy nagy, összefont búzакoszorút készítettek, amit ünnepi népviseletbe öltözött fiatalok kíséretével bevittek a faluba, a városba, ahol a templom előtt a helyi lelkész megáldotta a termést. A településektől távol eső kisebb tanyai olvasóköri esetenként a központi fekvésű nagyobb egyesületek székházaihoz vonultak, ott tartottak közös ünnepséget, ott került sor a learatott gabona megáldására. Ahol azonban csak lehetett, a körök megtartották a települési felvonulást, hogy az egész lakosság előtt megmutathassák magukat és munkájuk eredményét. Ezt az alkalmat felhasználták arra is, hogy a legjobb aratópárokat, kaszásokat és marokszedőket név szerint is kiemeljék és megjutalmazzák (Szeged 1947:361).

A nyár utolsó nagy rendezvényére augusztus 20-án, Szent István napján került sor. Ez az esemény egyszerre volt állami és egyházi ünnep, illetve élő népi hagyomány. Számos helyen az új kenyér ünnepeként vagy „kenyér megszegő” ünnepként emlegették. A nap általában hivatalos települési programokkal kezdődött. A falusi, városi istentiszteleten, a központi ünnepségen az egyesületek népes küldöttséggel vettek részt. A települési rendezvényhez hagyományos műsor, népdal, népzene és néptánc bemutató kapcsolódott. Ezen sorra felléptek a különböző egyesületek műkedvelő csoportjai. A délelőtti közös programok után minden kör saját ünnepséget szervezett, műsoros délutánnal vagy színdarab bemutatásával. Este társas vacsorára került sor, amit hajnalig tartó bál követett (Feketeszéli POK 1944).

Az agráregyesületek legnagyobb méretű, legnépesebb vendégsereget hozó, legkomolyabb ráfordítást igénylő, de egyben a legtöbb bevétellel járó rendezvénye a szüreti mulatság volt. Bács-Bodrog megye több egyesületében a szüreti rendezvényt csak „nagy bál”-nak nevezték, a Békés megyei olvasóköri egy része pedig a felszabadult hangulatra utalva „szüreti ricsaj”-nak hívta.

Bár talán ehhez a rendezvényhez kötődött a legtöbbféle szokás, sajátos helyi hagyomány, voltak olyan elemek, melyek szinte minden egyesületnél megjelentek. Általánosnak számított, hogy a legszebb szőlőfürtökből egy nagy füzért készítettek, melyet feldíszített kocsikon, vagy gyalogosan végighordoztak a falu, a város főutcáján, népviseletbe öltözött zenészek és daloló fiatalok kíséretével. A füzért rendszerint lányok vitték, mert ez a szokás nemcsak a leszüretelt termés bőségének bemutatását szolgálta, hanem a hagyomány szerint magát a termékenységet is szimbolizálta. Ez az esemény ugyan más ünnepeknél kevesebb hivatalos vagy egyházi vonatkozással rendelkezett. Bár ünnepi beszédekre ezúttal nem került sor, a körök meghívták a települési vezetés és a helyi közelet, a kulturális intézmények, szervezetek, és a szomszédos egyesületek képviselőit is (Pacsuné, 1995, p. 106; Hornok, 1997, p. 98).

Az egyesületi székházakat szőlővel, gyümölcsökkel gazdagon feldíszítették. Ez azonban nemcsak dekorációs elem volt, vagy a termés bőségének bemutatását szolgálta, hanem egy, szinte minden körben ismert népi szokáshoz, a „szőlőlopás”-hoz kapcsolódott. A termekben a vendégek feje fölött kifeszített zsinórokon függő szőlőfürtöket sokan megpróbálták lekapkodni, ki a virtusát bizonyította ezzel, ki a barátainak, párjának kedveskedett vele. A válogatott fürtök megdézsmálását azonban kijelölt „csősz-párok” igyekeztek megakadályozni. Ha rajtakaptak valakit, hogy „szőlőt lop”, az idősebb körök tagok, illetve az egyesületi vezetők közül kiválasztott „bírák” elé állították, akik borsos pénzbüntetést szabtak ki az eltulajdonított termés megváltása címén. Így a szokás egyszerre volt hangulatot fokozó játékos bátorságpróba, illetve a büntetés megfizetése révén egyfajta adakozás, a körök bevételek növelésére. A bíró vagy csősz szerepére való felkérés egyébként rangot, elismerést jelentett a közösségben (Hornok, 1997, pp. 98–99).

Az őszi munkák végeztével, november második felében került sor a következő nagyobb rendezvényre, amit sok helyen „őszbúcsúztató” vagy „őszutolsó” bálnak neveztek és általában Erzsébet vagy Katalin napon (november 19. vagy 25.) tartottak. Katalin naphoz számos népszokás kötődött. A hagyomány szerint ekkor zárult le a bálók szezonja, és lakodalmat sem illetett később tartani. A program tartalmasabbá tétele érdekében valamilyen műsoros programot, vagy nagyobb érdeklődésre számot tartó ismeretterjesztő előadást is szerveztek erre a napra (Szabadművelődési Híradó 1946:10).

A tél beköszöntét, egyben Szent Miklós napját a legtöbb helyen külön rendezvénnyel ünnepelték. Délután rendszerint családi programokra és a gyerekek megajándékozására került sor. Játékos vetélkedőket, foglalkoztató feladatokat, mesemondást, gyermekműsort szerveztek, melyen a helyi iskola kisdíákjai is felléptek. Csengős fogatokkal megkocsikáztatták, vagy hó esetén megszánkóztatták a gyerekeket. Ahol Katalinkor nagy rendezvényt tartottak, ott Mikulás este nem volt bál, csak csendesebb tea-estet tartottak. Vacsorát nem főztek, hanem „batus” formában a résztvevők hoztak ételt, főként süteményt, amit közösen elfogyasztottak. Ahol valamilyen okból a Katalin nap szerényebb keretek között zajlott vagy elmaradt, ott Mikulás este rendeztek bált, de nagyobb vacsorát rendszerint ott sem tartottak (Kiscsákói OK 1947).

Az év utolsó nagyobb egyesületi rendezvényére karácsonykor vagy szilveszterkor került sor. A körök a legtöbb helyen csak az egyik napon szerveztek közös programot, ez általában saját hagyományaiktól függött. A karácsonyi összejövetelre rendszerint az ünnep előtti hétvégén, vagy ritkább esetben karácsony második napján került sor. A délután folyamán gyakran valamilyen, az ünnephez illeszkedő műkedvelő színi előadást tartottak. A folyók, tavak mellett lévő egyesületekben általános szokás volt a halvacsora, ahol már maga az étel elkészítése is a program részét képezte. A rendezvényre kevesebb reprezentatív vendéget, illetve idegent hívtak, a résztvevők többsége a tagok családjához, baráti köréhez tartozott. Ezért a hangulat közvetlenebb, otthonosabb volt (Hódmezővásárhely 1948; 88).

A szilveszterkor tartott mulatság viszont a nyüzsgőbb, zajosabb rendezvények közé tartozott. Viszonylag sok volt a vendég, még a település legtávolabbi pontjairól, illetve a szomszédos falvakból is érkeztek szórakozni vágyók. A mindössze 62 taggal rendelkező Nagykirálysági Olvasóköri 1947-es szilveszteri báljára 214 belépőjegyet adtak el. A sok érdeklődőre tekintettel azok az egyesületek, melyek csak kisebb alapterületű színházzal rendelkeztek, vendéglők vagy iskolák termeit bérelték ki, hogy a vendégeket fogadni tudják. A résztvevők nagy száma miatt a szilveszteri bált is általában „batus” formában rendezték meg. Komolyabb műsort nem szerveztek, helyette tréfás jelenetek, vetélkedők, tombola járult hozzá a jó hangulathoz. Az egyesületek egy részénél, ahol karácsonyi rendezvény volt, de szilveszteri bált nem tartottak, újévi évbúszúztató/évköszöntő újévi társas vacsorára került sor. Ezt egyes helyeken az évnyitó közgyűlés napjára időzítették (Király, 1998, pp. 119–120; Nagy, 1975, pp. 392–393).

Történelmi tradíciók, évfordulók

Az agráregyesületek életében jelentős szerepet játszott a történelmi hagyományok ápolása, a nemzeti ünnepekről, a nevezetes országos vagy helyi eseményhez (örökváltság, győztes csaták) kötődő évfordulókról való megemlékezés. Az egyesületek tagságát elsősorban a birtokos parasztság adta, mely számára rendkívül fontos volt a függetlenségi tradíció, ami nemzeti identitástudatuk fő alapelemét jelentette. A lokális elven szerveződő agráregyesületek mögött álló saját birtokkal rendelkező réteget a helyhez ragaszkodó stabilitás, a közösségért való (anyagi) áldozatvállalás, illetve egyfajta gazdaszellem jellemezte, míg a mezőgazdasági munkásság (napszámos, cseléd) körében nagyobb volt a kényszerű mobilitás, kevesebbet tudott áldozni közösségi, kulturális célokra, és törekvései hangsúlyosabban szociális jellegűek voltak. Az egyesületek vagyoni helyzetétől függetlenül nyitva álltak mindenki előtt, aki csatlakozni kívánt, hiszen a birtokos parasztok földnagysága között is jelentős különbségek adódtak. A függetlenségi hagyomány egyébként jelen volt az agrártársadalom legszegényebb rétegeiben is, és többek között éppen 1848–1849 identitásformáló szerepe kötötte össze a vagyontalan mezőgazdasági munkásokat és a birtokos parasztságot (Juhász, 1991, p. 47–48).

Az olvasóköri, gazdaköri létrejöttének nagy időszaka alapvetően a kiegyezéstől a századfordulóig terjedő periódus volt, és a tagok jelentős része szolgált 1948–1949-ben a honvédseregben. Az olvasóköri megalapítását is egy autonóm módon működő kisközösség megteremtésének szándéka motiválta. A frissen elnyert választójoggal a kisbirtokosok jelentős része a Függetlenségi Pártot támogatta. Sok olvasókör viselte a nevében a „Függetlenségi” vagy a „48-as” jelzőt, de létrejött „Szabadság” elnevezésű egyesület is. Más körök Bocskai István, II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós vagy Kossuth Lajos nevét vették fel. A szabadságharcok vezetőit az agrártársadalomban nagy tisztelet illette, a körök rendszeresen megemlékeztek születésük, haláluk évfordulójáról. Arcképük ott függött szinte minden egyesületi székház falán. A függetlenségi mozgalmak története állandó, nagy érdeklődéssel kísért téma volt az egyesületek által szervezett ismeretterjesztő előadásokon (Hajdu, 1977, p. 37; Juhász, 1991, p. 48).

Kossuth személyét övezte a legnagyobb tisztelet, különösen az alföldi protestáns parasztság körében. A kiegyezést követően több egyesület kereste meg levélben a száműzetésben élő politikust, megbecsülésüket fejezték ki, hangsúlyozták, hogy hazavárják. Néhány körben szabályos szervezeti procedúra keretében tiszteletbeli taggá vagy elnökké is megválasztották, amiről szintén tájékoztatták. Kossuth egyébként sorra megválaszolta a neki küldött leveleket. Miután 1894. március 20-án elhunyt Torinóban, testét hazahozták és Budapesten temették el. Halála évfordulójáról az agrár egyesületek mindig megemlékeztek. Ez a nap azonban nemcsak egy köztiszteltben álló hazafi elvesztését jelentette az emberek számára, hanem a 45 évnyi száműzetés utáni hazatérést is, ami, ha sajátos módon is, Kossuth és a forradalom igazságának érvényesülését jelentette. Az 50. évfordulóról való megemlékezés különös szerepet kapott. 1944. március 19-én német csapatok szállták meg Magyarországot és megtiltottak minden csoportosulást, rendezvényt. Számos olvasóköri azonban „zárt kapuk mögött” így is sor került a megemlékezésre, amely sajátos formában a függetlenség melletti kiállást jelezte. (Bezdán, 1974, p. 3; Kruzsliz, 1998, pp. 8–11).

Március 15-nek megkülönböztetett szerepe volt az agrár egyesületek rendezvényei sorában. Különösen gazdag programot állítottak össze erre a napra és rendkívül nagy gondot fordítottak az esemény előkészítésére. A forradalom évfordulójáról való megemlékezés nem maradhatott el, sem a gazdasági válság, sem a világháborúk időszakában. A rendezvény az egész napot kitöltötte. A délelőtti folyamán központi ünnepségre került sor. A település 1848-as emlékhelye, a Kossuth-szobor vagy honvéd emlékmű megkoszorúzásán megjelent minden helyi olvasóköri népes küldöttsége, az elnök vezetésével, az egyesületi zászló alatt. Ezt követően minden kör a saját székházában is ünnepséget tartott, melyen a település vezetése is képviseltette magát. A *Himnusz* eléneklése után az egyesület elnöke tartott megemlékező beszédet. Esetenként erre valamelyik meghívott települési vezetőt vagy a körzet országgyűlési képviselőjét kérték fel. A tanító, a lelkész vagy valamelyik iskolázottabb körbeli tag röviden összefoglalva felidézte a történelmi eseményeket. A rendezvényen a helyi iskola diákjai, illetve a körbeli fiatalok verseket, dalokat adtak elő. Az esemény a *Szózat* eléneklésével zárult. Ekkor került sor a téli tanfolyamok záróvizsgájára, illetve a sikeresen végzők, oklevelet szerzők bemutatkozására és köszöntésére. Ezt a programot gyakran valamilyen a témához kapcsolódó ismeretterjesztő előadás is kísérte.

Este 1848–1849-et idéző irodalmi műsor vagy színdarab következett. A díszvacsora után általában közös énekléssel (népdalok, 48-as nóták, katonadalok) zárult a nap. A legtöbb helyen március 15-én bált nem tartottak (Lőkös, 1991, p. 10; Tölgyesi, 2002, pp. 293–294).

Ugyancsak a forradalom és szabadságharc hagyományához kapcsolódott az aradi vértanúkra való emlékezés. Október 6-án szórakoztató programok nélküli, csendes, ünnepélyes hangulatú rendezvényt tartottak. Ha volt a közelben valamilyen 48-as emlékhely, akkor koszorút, virágot helyeztek el. Több egyesületnek is megvolt az aradi vértanúk csoportképe, ott ez előtt rótták le kegyeletüket. Ezen a napon azonban zene nem szólt a székházakban. Az erős nemzeti érzés, az elkötelezett hazafiság azonban szinte minden esetben magabiztos öntudattal és demokratikus szemlélettel párosult. Az agráregyesületi tagság a II. világháború előtt és alatt elutasította a szélsőséges nacionalizmust, a radikális jobboldali nézeteket, ahogyan a háború után szemben állt a szélsőbaloldal által képviselt, nemzeti hagyományok szerepét vitató internacionalista eszmével is (Hajdu, 1977, p. 127; Király, 1998, pp. 119–120).

Az olvasókörok, gazdakörok számontartották az országos történelmi események helyi vonatkozásait, a kisközösségekre gyakorolt hatását, figyelemmel kísérték tagjaik, illetve a helyi lakosok sorsát a nagy változások, háborús világégés időszakában. A két világháború súlyos veszteségeket okozott az agrárnépesség körében. A katonai tehervállalás aránytalanul nagy része a földműves társadalomra hárult. Az olvasókörok, gazdakörok tagjai nagy számban teljesítettek frontszolgálatot, közülük sokan meghaltak, megsebesültek vagy fogságba estek. A háború alatt az egyesületek összegyűjtötték a helyi lakosokról érkező híreket és megosztották a közösséggel. A hazatérő katonák, sebesültek, foglyok számára ellátást, támogatást szerveztek, az elesett tagok családjait adományokkal segítették. Az I. világháború után maga a kormányzat tett lépéseket a fronton harcolók, illetve a hősi halottak emlékének megörökítésére. Elrendelte, hogy minden településen létesítsenek méltó emlékművet. Az agráregyesületek adakozással, munkafelajánlással kapcsolódtak be ebbe a tevékenységbe, de a kis falvakban, a tanyavilágban sokszor maguk állítottak szobrot, emléktáblát a hősök és hadviseltek tiszteletére. Az egyes olvasókörok, gazdakörok rendszeresen megemlékeztek a „hősök ünnepéről” (május utolsó vasárnapja), mely 1924-től lett hivatalos emléknap (Kiss, 2003, p. 79; Szent, 1990, p. 48).

A közös települési, vagy kerületi, határrészi emlékhely mellett minden egyesület külön is megőrkítette saját elvesztett tagjai emlékét. Kopjafát, emléktáblát helyeztek el a székházak falánál. Az épületben kifüggesztették a falra a hősi halottak névsorát, több helyen kitették a fényképüket. A II. világháborút követően a kiépülő új rendszer minden téren szakítani akart a Horthy-korszak politikai szokásaival, hagyományaival, ezért elhatárolódott a háborúban (rossz oldalon) harcoló Honvédségtől is. Nem vállalta fel az elesettek emlékének gondozását, pedig egy katonának aligha volt választási lehetősége, csak tett, amiről úgy hitte, hogy a hazáját szolgálja. 1945 után a hősök napját hivatalosan már nem ünnepelték. Így a helyi közösségekre, a társadalmi egyesületekre hárult a feladat, hogy megőrizték azok emlékét, akik az életüket áldozták (Szenti, 1990, p. 48; Stifnerné, 2000, p. 21).

Egyesületi hagyományok, hétköznapi szokások

A hagyományok ápolása tekintetében nemcsak az országos nagy események, évfordulók, vagy ezek helyi vetületei bizonyultak fontosnak, hanem az adott kisközösség, az egyesület saját múltja, története is. Az elődök és az aktuális tagság teljesítményei, eredményei számontartása, ismétlődő felidézése meghatározó szerepet játszott a lokális identitás, a csoporthoz való kötődés erősítésében, a tevékeny, összetartó és szolidáris egyesületi élet kialakulásában. A tradíció őrzése terén fontos szerepet játszottak az egyesületi évfordulók, a szervezett közösségi élet több évtizedes, esetenként a kiegyezésig visszanyúló történetének számontartása, az együtt elvégzett feladatok, az elért eredmények időről-időre való felidézése. Az olvasókörok, gazdakörok hagyományai összekapcsolták az egyént a szélesebb, települési közösséggel is, hiszen a szervezetek sokszor a kiegyezésig visszanyúló históriája alapvetően megegyezett a falu, a város történetével, ugyanakkor az ott élő családok személyes sorsának alakulásával is. Az egyesületek létrehozásának kerek évfordulóit mindenütt nagy rendezvénnyel ünnepelték. Mindez nemcsak a tagságon belüli kohéziót erősítette, hanem a szélesebb közösség előtti reprezentációnak is része volt, fokozta a kör iránti külső érdeklődést, növelte a szervezet presztízsét. Az eseményről nagyobb terjedelemben tudósítottak a helyi, sőt a megyei lapok, a térség közéletének vezető személyiségei mind meghívott vendégei voltak a rendezvénynek, de rajtuk kívül is nagyszámú érdeklődő vett részt az ünnepségen.

Az évfordulós rendezvényt alapos előkészületek kísérték, melyekhez hozzátartozott a székház karbantartása, festése, díszítése, az udvar, a telek rendbe tétele. Gazdag, színvonalas programot állítottak össze, megszervezték a vendégvárást, ételről, italról gondoskodtak. Az alkalom tiszteletére sok helyen emléktáblát állítottak, vagy emlékfát ültettek. Mindezen feladatok ellátásába képességeinek megfelelő módon szinte minden kör tag tevékenyen bekapcsolódott. (Bárdos, 1995, pp. 42–43; Katona, 1988, p. 103).

A Mátyáshalmi Olvasókör alapításának 50. évfordulójára 1948 novemberében került sor. A rendezvény ünnepélyes istentisztelettel kezdődött. Ezt követően díszközgyűlést tartottak. Előbb közösen elénekelték a *Himnusz*t, majd a helyi tanító felidézte az egyesület félévszázados történetének fontosabb eseményeit. Utána a kör elnöke tartott ünnepi beszédet, melyben főként az aktuális feladatokról, illetve a jövővel kapcsolatos tervekről beszélt. Ezután színes irodalmi műsor következett, a helyi iskola diákjainak, a környék ifjúsági szervezeteinek és az egyesület műkedvelő csoportjának fellépésével. Este díszvacsorát tartottak, majd bállal zárult az ünnepi program. Általában hasonló módon zajlottak más egyesületek évfordulós rendezvényei is (1948-ban a makói Békési-úti Olvasókör 50., a hódmezővásárhelyi Szabadság Olvasó Népkör 75. a gyulai Gyürkehelyi Olvasókör 25. jubileuma). A körök létrejöttének dátuma ott szerepelt az egyesületek bélyegzőin, így minden hivatalos iratukra rákerült. Az alapító okiratot, illetve a működési engedélyt sok olvasókörnél bekereteztették és kifüggesztették a székház falára. Számos egyesület épületében a termék falait az alapító atyák, az egyesület korábbi tekintélyes vezetőinek képe díszítette (Hajdu, 1977, p. 37; Nagy, 1975, p. 388).

A közösség szempontjából meghatározó esemény volt a saját székházépítés vagy vásárlás. A saját otthon fontos feltétele volt az egyesület autonóm működésének, a zavartalan közösségi tevékenység, a kulturális, ismeretterjesztő és szórakoztató programok, a szervezett társasélet megvalósításának. A szerény anyagi lehetőséggel rendelkező kisbirtokosok egyesületei az alapításkor gyakran nem rendelkeztek saját székházzal, hanem bérelt helyiségekben vagy a település tulajdonát képező művelődési házakban működtek. Valamennyi szervezet igyekezett saját otthont teremteni. A telket gyakran adományként kapták valamelyik helyi támogatójuktól, az építkezés azonban rendszerint önerőből történt. A tagok pénzbeli és természetbeni (anyag, munka) felajánlásai, a rendezvények bevétele, a megvásárolt

„téglajegyek”, az építőanyag és fuvarbiztosítás tette lehetővé, hogy a székház megvalósuljon. Magát a munkát is nagyrészen a tagok végezték, és az épület későbbi karbantartását is közös feladatnak tekintették. A székház volt az olvasókörök, gazdakörök legértékesebb vagyontárgya. Valódi jelentőségét azonban a közös áldozatvállalás, az együtt elvégzett munka adta. Több egyesületben a ház tornácába, vagy a maguk készítette bútorokba belevésték azok neveit, akik a legtöbbet tettek a kör otthonának megteremtéséért. Az egyesületi székházak jelentőségét növelte, hogy ezek nemcsak a köri tagság céljait szolgálták, hanem egy városi, falusi kerület, telep, illetve egy külterületi határrész társadalmi és kulturális centrumai voltak. Kollektív teret, közösségi tevékenységet biztosítottak a szélesebb körzet lakossága számára is, a tájékoztatás, az érdekképviselés, a művelődés és felnőttképzés, a szabadidő eltöltés elsődleges bázisainak számítottak (Lőkös, 1991, p. 10).

A székházavatóra mindig meghívták a település, a járás, a megye vezető tisztségviselőit, a jelentősebb gazdasági és kulturális intézmények, illetve más helyi társadalmi szervezetek képviselőit, ezzel is közüggé téve az eseményt. Az épület felszentelését gyakran a térség valamely magasabb rangú egyházi személyisége végezte. A rendezvényről a helyi és megyei lapok már csak a megjelent nobilitásokra tekintettel is bő terjedelemben adtak hírt. A székház avatásának kerek évfordulóit ugyanolyan külsőségek között ünnepelték, mint az egyesület alapításának jubileumait. Az 1940-es években többször előfordult, hogy különböző természeti okok (ár- és belvíz) vagy háborús károk miatt használhatatlan állapotba került egy-egy olvasóköri székház. A baj elmúltával a tagság mindent megtett a helyreállítás vagy újjáépítés érdekében, és ha elkészült a munka, a megújult épületet szintén ünnepélyes avató ceremóniával adták át, ami jól jelezte az otthonteremtés fontosságát (Tóth, 2003, p. 17; Rostás, 1994, p. 6).

Az egyesületek meghatározó szimbóluma, a közösségi reprezentáció egyik legfontosabb eszköze a köri díszzászló volt. A lobogót minden települési ünnepségre magukkal vitték, a zászló alatti felvonulás erősítette az összetartozástudatot és jelezte az egyesület jelenlétét a szélesebb közösség számára is. A lobogó ott szerepelt a körök minden rendezvényén és külön szokások is kapcsolódtak hozzá (zászlószalag, zászlószeg). Egy díszesebb lobogó elkészítése jelentős anyagi ráfordítást igényelt. Az olvasóköröknél gyakran külön zászlóalapot létesítettek, ott helyezték el a különböző belépődíjas egyesületi rendezvényeken befolyt bevétel egy részét.

Másutt a tagdíjakat emelték meg ideiglenesen, hogy kellő összeg álljon rendelkezésre a díszzászló elkészítésére. A lobogóra különböző közösségi események kapcsán az egyesület tevékenysége iránti elismerésül különböző állami, települési és társadalmi szervek ünnepélyes ceremónia közepette zászlószalagot tűztek. A zászló rúdját zászlószögek díszítették. Ezeket az apró jelvényeket részben a tagok vásárolták meg, ezzel is adakozva a közösség céljaira. A zászlószögekre rávésték a tulajdonos nevét, megőrizve az utókor számára is, hogy kik vállaltak külön áldozatot az egyesület érdekében. Máskor maga a kör tiszteltet azzal a külső támogatók előtt, hogy a nevükkel ellátott zászlószöveget készíttetett számukra. Voltak egyesületek, ahol a háborúban elesett tagok nevét örökítették meg ilyen formában. A zászlószögekkel borított zászlórúd egyben a közösség összetartását, áldozatkészségét is jelképezte (Bajkó, 1975, p. 483; Tölgyesi, 2002, p. 286).

Az egyesületi zászló a legtöbb helyen egy piros-fehér-zöld lobogó volt, amelyre ráhímezték az egyesület nevét, egyes esetekben a címerét, a jelmondatát is. Voltak olyan olvasókörok, ahol egyedi tervezésű díszzászló készült, melynek egyik oldalán valamilyen tradicionális szimbólum szerepelt, például Szűz Mária (Magyarország védőszentje) ábrázolása, a másik oldalra pedig a település és az egyesület neve, címere került. Az olvasókör díszzászlóját szintén egyesületi rendezvény keretében avatták, szentelték fel. Ezt általában valamilyen más jelentős körri eseménnyel kapcsolták össze (pl. az alapítás vagy a székházavatás jubileuma). A Kardoskúti Olvasókör zászlója 1944-ben a harcok során megsemmisült. Az egyesület 1946-ban egy újat készíttetett, és októberben, a kör fennállása 50. évfordulójára szervezett ünnepségen került sor a zászlószentelőre. A díszzászló mellett az egyesületek többsége egy külön nemzeti lobogóval is rendelkezett, valamint sok helyen volt egy gyászzászló is (Huszka, 1986, p. 256; Rostás, 1994, p. 6).

A hagyományok őrzése, megújítása, fontos közösségépítő szerepet játszott az agrárvidékek életében, jelentős szocializációs hatást gyakorolt a helyi társadalom tagjaira. Összekapcsolta az egyént az olvasókörrrel, az egyesületet pedig a település, a régió szélesebb közösségével. A hagyományok, szokások, normák nagy hatást gyakoroltak a körri tagság, illetve az egyesülettel kapcsolatba kerülők mentalitására, gondolkodásmódjára. Fejlesztették a társas kompetenciákat, ösztönözték a közösségi kezdeményezést, kooperációs mintákkal szolgáltattak, segítették a konfliktuskezelés elsajátítását. Emellett,

megnövelték az önbizalmat és erősítették az igényt a polgári viszonyok helyi feltételeinek megteremtésére (T. Molnár, 2005, p. 378; Csalog, 1980, p. 353). Az agráregyesületek élete, éves programja, az általuk ápolta hagyományok között számos hasonlóság mutatkozott, ugyanakkor mindenhol jelen voltak egyedi, az adott településhez vagy kisközösséghez kötődő speciális elemek is. Ugyanazon ünnepek, évfordulók a különböző köröknél némiképp más formát öltöttek. A régi hagyományok fenntartása mindig új szokások kialakulásával is párosult. Az egyesületekből számos új kezdeményezés indult ki (felvonulás, megemlékezés, kulturális találkozó, terménykiállítás), melyek később szélesebb körben is meghonosodtak és a helyi hagyomány részévé váltak (Herczeg & Kruzslíc, 2000, pp. 161–162).

Az egyesületek életében a hagyományok ápolása nem valamilyen formális tradícióigényből fakadt, nem valamiféle távoli szakrális örökség őrzését jelentette, hanem szorosan kapcsolódott a körüli tagság hétköznapi tevékenységéhez, így mindenki a sajátjának érezte. Az öröklődő szokásokban a közösség által elfogadott értékek, felvállalt törekvések, a társas tevékenység iránti igény jelent meg, mindez stabil keretet adott az egyesületi élethez, miközben minden tag számára személyes jelleggel is bírt. Az olvasókörök és rajtuk keresztül a helyi közösség múltját, hétköznapi életét és a jövőre vonatkozó terveit jól összekapcsolta a hagyományok őrzése, és azok dinamikus megújítása, új kollektív értékek teremtése.

Felhasznált irodalom

- Bajkó, M. (1975). Hajdúszoboszló művelődéstörténete. In Dankó I. (Ed.), *Hajdúszoboszló monográfiája* (pp. 477–510). Hajdúszoboszló Város Tanácsa.
- Bárdos, I. (1995). A Belvárosi Katolikus Olvasókör megalakulása és működése Esztergomban 1882–1950. *Új Forrás*, 27(1), 37–43.
- Bezdán, S. (1974). *A szentesi 48-as Népház indulása 1870–1874*. Szegedi Tanárképző Főiskola.
- Csalog, Zs. (1980). Életforma és tudat a 20. századi magyar tanyavilágban. In Pölöskei, F. & Szabad, Gy. (Eds.), *A magyar tanyarendszer múltja* (pp. 339–361). Akadémiai.

- Feketeszéli Polgári Olvasókör. (1944, szeptember 3.). Jegyzőkönyv. MNL–CSCSML.
- Hajdu, G. (1977). *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827–1944.* Somogyi Könyvtár.
- Herczeg, M., & Kruzslicz, I. G. (2000). *Mártély.* Száz Magyar Falu Könyvesháza.
- Hódmezővásárhely város Szabadművelődési Felügyelője. (1948). Iratok (165/1948; 201/1948; 242/1948). MNL–CSCSML.
- Hornok Lajosné Németh, E. (Ed.). (1997). *Az endrődi parasztemberek élete a századfordulótól.* Endrődi Füzetek 3. Gyomaendrődi Honismereti Egyesület.
- Huszka, L. (1986). A Szeged–Szatymazi Gazdakör története. II. rész. In Juhász, A. (Ed.), *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1986. I. kötet* (pp. 235–266). Móra Ferenc Múzeum.
- Juhász, I. (1991). Olvasókör Hajdúszoboszlón 1892–1949. *Honismeret*, 19(6), 46–52.
- Katona, S. (1988). A Makói Békési úti Olvasókör (Nagykör) működésének 50 éve. *Csongrád Megyei Honismereti Híradó*, 11(1), 99–105.
- Király, I. (1998). *Balmazújvárosi krónika: A második világháborútól a millicentenáriumig.* Csokonai.
- Kiscsákói Olvasókör. (1947, december 14.). Jegyzőkönyv. MNL–Békés Megyei Levéltára.
- Kiss, J. (2003). *Emberek, tanyák, sorsok a mártélyi tanyavilágban.* Mártélyi Olvasókör.
- Kovalcsik, J. (2003). *A kultúra csarnokai.* EPL.
- Kruzslicz, I. G. (1998). Kossuth-kultusz és a hódmezővásárhelyi olvasókörök. In I. Kovács & I. G. Kruzslicz (Eds.), *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 1997* (pp. 25–39). Hódmezővásárhely Város Tanácsa.
- Lőkös, I. (1991). *A Csúcsi Olvasókör arculata.* Csúcsi Olvasókör.
- Nagy, Gy. (1975). *Parasztélet a vásárhelyi pusztán.* Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Pacsuné Fodor, S. (1995). *Kulturális élet a két világháború között Várpalotán.* Várpalota Polgármesteri Hivatala.

- Rostás, I. (1994). A vásárhelyi olvasóköri mozgalom: A Belsőerzsébeti Olvasókör története. *A Hónap*, 12(5), 3–7.
- Simándi, B. (1934). Tanyai kaszinók. *Tanyai Írások*, 1(1), 7.
- Stifnérné Szenti, Cs. (2000). *A Sóshalmi Olvasókör története a jegyzőkönyvek tükrében 1885–1995*. Norma.
- Szabadművelődési Híradó. (1946, november 1.). *Szabadművelődési Híradó*, 3(17), 10.
- Szathmáry, L. (1947). Egy önkéntes ügyvezető emlékeiből. *Új Szántás*, 1(8–10), 542–546.
- Szeged város Szabadművelődési Felügyelője. (1947). Irat (361/1947). MNL–CSCSML.
- Szenti, T. (1990). Egy középparaszt alkotómodell. *Juss*, 3(1), 40–51.
- T. Molnár, G. (2005). Egyesületek Kiskunhalason a polgári korszakban. In J. Ö. Kovács & A. Szakál (Eds.), *Kiskunhalas története* (Vol. 3, pp. 349–400). Kiskunhalas Város Önkormányzata.
- Tóth, Z. (2003). *Az Udvari Gazdakör krónikája, 1908–2003*. Sárrétudvari Gazdakör.
- Tölgyesi, J. (2002). *Devecser társadalma a polgári korban 1867–1948: A Polgári Olvasókör története*. Devecser Város Önkormányzata

ÍRÓI LÁTLELET AZ ALFÖLDI TANYAVILÁGRÓL (1935)

Absztrakt: A két világháború között induló falukutatás, a népi írók jelentkezése, illetve a népi mozgalom 1931-es debreceni zászlóbontása, a nagyobb számban megjelenő szociográfiai írások a korábbinál fokozottabb figyelmet keltettek az irodalmi életben és a közgondolkodásban is az agrártársadalom, az alföldi tanyák, puszták népe társadalmi, szociális és kulturális helyzete, viszonyai iránt. E folyamat egyik jelentős állomása volt a Kutas-pusztai írólátogatás, amikor, 1935 augusztusában, mintegy 35 író, költő, újságíró érkezett a vásárhelyi tanyavilágba. A rendezvény során a vendégek megismerkedhettek az ország egyik legnagyobb külterülettel rendelkező városának élénk kulturális életével, ipari létesítményeivel, mintagazdaságaival – ugyanakkor, kontrasztként szembesültek a tanyai élet gazdasági és kulturális kihívásaival, a nélkülöző napszámosok, az ingatag helyzetű törpebirtokosok mindennapi nehézségeivel. A látogatás során szerzett ellentmondásos benyomásokat, a tapasztalt társadalmi problémákat Féja Géza, Illyés Gyula, Szabó Pál és mások nagyszámú hírlapi cikkben, irodalmi műben tárták a nyilvánosság elé – igyekezve megfelelni az „írástudók” önként vállalt felelősségének.

Abstract: Between the two world wars, the beginning of the study village-life, the opening of the people's movement in Debrecen in 1931, the fiction works of folk writers or the large number of sociographic writings drew more attention than before in the literary life and in public thinking to the agrarian society, to the social and cultural position of the farms peoples of the Great Plain. One of the important stages of this process was the writer's visit to Kutas Pusztas, when, in August 1935, about 35 known all over the country writers, poets, journalists, and cultural experts came to the farm world of Hódmezővásárhely. During the event, the guests were able to get to know the diverse cultural life, industrial facilities, and model farms of one of the city with the largest outlying area in the country. However, as a contrast, they could also see the economic and cultural problems of farms life, the daily difficulties of the needy day-labourers, and dwarf-holding owners in precarious position.

The writers (including Gyula Illyés, Géza Féja) and journalists participating in the visit presented the experienced social contradictions and cultural problems to the public of the country in a large number of newspaper articles and literary works.

Bevezetés

Az 1930-as években az agrártársadalom jelentős részének lakó- és munkahelyet biztosító alföldi tanyavilág komoly gazdasági, szociális és kulturális nehézségekkel küzdött. Szemléletes példát adott erre Hódmezővásárhely, az ország egyik legnagyobb külterülettel, legtöbb tanyával rendelkező városa. A mintegy 132 260 kh-as (761 km²), kelet-nyugati irányban 46 km, észak-déli irányban pedig 24 km kiterjedésű határral rendelkező Vásárhely 51 500 főnyi lakosának 40%-a a tanyavilágban élt. A település igen ellentmondásos képet mutatott. Ott volt a fejlődő belváros, a forgalmas vasútállomás, a nagy kapacitású Kokron-textilgyár, a termálvizes strandfürdő, a múzeum jelentős néprajzi, régészeti gyűjteménye és képgalériája, a 200 éves gimnázium, 15 templom és 64 olvasóköri (52 a külterületen). Ezzel szemben álltak a nélkülöző napszámosok és a bizonytalan helyzetű törpebirtokosok tömegei, az esős időben járhatatlan külterületi utak, a hitelhiány, az eszköz- és készletbeszerzés vagy a terményértékesítés nehézségei, az egészségügyi ellátás, a köz- és felnőttoktatás korlátai a tanyavilágban. A városi nobilett és kétkezi munkásrétegek között mély szakadék húzódott. Az elhúzódó gazdasági válság körülményei között a politikai elit a megoldáskeresés és a szolidaritás helyett inkább csak a status quo fenntartására törekedett, belenyugodva, hogy a problémák kezelése már túlnőtt a település keretein (Illyés 1935, pp. 222–225; Féja 1935a, p. 5).

Írók, újságírók látogatása a tanyavilágban

Az agrártársadalom gondjaival, a tanyai lakosság megélhetési nehézségeivel kapcsolatos kiút keresés érdekében ifj. Karasz Péter, a Gazdasági Egyesület alelnöke, egyben a Gazdai Ifjak Egyesületének elnöke országos kongresszus összehívását kezdeményezte a fiatalabb gazdák számára, azt remélve, hogy a széleskörű eszmecsere, a legsürgetőbb ügyekben való közös fellépés javíthat a külterületi lakosság viszonyain.

Hosszabb előkészítés után, melyben Gregus Péter gazdasági tanácsnok, elismert vásárhelyi mintagazda, és Simándi Béla aranyadalmi tanító szervezői közreműködésével sikerült tető alá hozni a kongresszust, melyre 1935 januárjában került sor, számos alföldi egyesület, valamint nyírségi és dunántúli gazdakör képviselői részvételével. A tanácskozásnak a város központi szállodája, a *Fekete Sas* díszterme adott otthont. A tanácskozás során szóba került az agrárfjúság minden fontosabb problémája, a gazdasági válság még érződő hatásai, a kedvezőtlen közlekedési, szállítási viszonyok, a termény felvásárlásával kapcsolatos visszaességek, az egészségügyi és szociális ellátás hiányai, a rossz hitelfeltételek, a szakismeretek bővítését és a családalapítást nehezítő tényezők (Kárász, 1989, pp. 44–45; Simándi, 1969, p. 8).

A tartalmas kongresszust azonban csak szerény közéleti visszhang kísérte. Alig két hét után a témával kapcsolatos híradások már eltűntek a sajtóból. Az újságírói múlttal is rendelkező Simándi ugyan több cikket is közölt az alföldi agrártársadalom nehéz megélhetési viszonyairól, többek között a *Magyar Szemlében*, de nagyobb hatást azok sem váltottak ki. Ezért Simándi arra gondolt, hogy meg kellene hívni Hódmezővásárhelyre több ismert, a parasztság helyzete iránt érdeklődő író, újságíró, és megmutatni nekik az itteni tanyavilágot, például a kutasi puszták lakóinak életét, mert ha ők írják meg a személyes tapasztalataikat, az sokkal jobban felkelti a nyilvánosság érdeklődését, és ennek nyomán sokkal inkább lehet majd érdemleges változásokat remélni. Az ismert, széles körben olvasott szerzők írásai nem maradhatnak válasz nélkül, arra a döntéshozóknak is reflektálniuk kell, és talán konkrét intézkedések is születnek a gondok enyhítésére (Paku, 1969, p. 174; Kőszegfalvi, 1995, p. 424).

Az írólátogatás ötletgazdája és fő szervezője Simándi Béla egyébként felvidéki származású volt, onnan költözött a trianoni békeszerződés után a családjával Esztergomba. Újságíróként dolgozott, de több novella és verseskötete is megjelent és kulturális programokat, irodalmi eseteket szervezett a városban. Közele ismeretségben állt a kor neves íróival, Krúdy Gyulával, Móricz Zsigmonddal, Szabó Pállal, Szomory Dezsővel. 1932-ben pályázta meg a vásárhelyi határ egyik legeldugottabb szögletében álló aranyadalmi iskola tanítói állását. Érkezése után gyorsan megismerkedett a helyi közösséggel, a véleményformáló gazdákkal, az olvasókör tagjaival, de igyekezett felvenni a kapcsolatot a tágabb környezettel is.

1934-ben *Tanyai Írások* címmel irodalmi és társadalmi kérdésekkel foglalkozó periodikát indított, melyet önkéntes adományokból és saját forrásaiból finanszírozott (Simándi, 1969, p. 8; Szóró 2019, pp. 445–446).

Simándi az ötlet megvalósításánál a városi értelmiség, pedagógusok, közéleti személyek egy részére és a nyitottabb gondolkodású gazdákra támaszkodhatott. Gyorsan megnyerte Karasz Pétert és Gregus Mátét a Gazdasági Egyesület másik alelnökét, a Törvényhatósági Bizottság tagját, a 40 holdon intenzív gazdálkodást folytató, birtokát modernizáló mintagazdát, aki maga is számos írást jelentetett meg a helyi gazdasági viszonyokról, nehézségekről, lehetőségekről. Sikerült a terv mellé állítani a város egyik mértékadó társadalmi szervezete, a Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesület vezetőjét, Hollósy Antal ügyvédet. Simándi meggyőzte Endrey Béla helyettes polgármestert, és a segítségével Soós Pál polgármestert, hogy támogassák a tervezett író–gazda-találkozó megrendezését. Bár a főispán, Farkas Béla kezdetben bizalmatlanul fogadta az elképzelést, Karasz végül meg tudta szerezni a jóváhagyását, sőt még azt is elérte, hogy hivatalos ebéden lássa vendégül az érkező írókat a *Fekete Sasban* (Lengyel, 1984, pp. 77–78; Paku, 1969, pp. 175–176).

A találkozó szervezője formálisan a Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesület és a Gazdaiifjak Egyesülete volt, ami kellően hivatalos formát adott az eseménynek, és segített visszaszorítani a városi előkelőség kétkedő vagy kritikus ellenérveit, hogy felesleges vagy egyenesen kockázatos lehet, ha a népi írók, a nagyvárosi értelmiségiek összeülnek a pusztai lakossággal, hogy a nehéz életkörülményekről beszélgessenek. A szervezés nagy részét a gyakorlatban Simándi, Karasz és Gregus végezte. A nyári tanítási szünetben Simándi Budapestre utazott, felkereste az irodalmi körökben mozgó ismerőseit és meghívja őket a találkozóra. Másoknak levelet küldött, melyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a látogatás nemcsak a vásárhelyi tanyavilág lakói számára lenne fontos, hanem maguk az írók is komoly személyes tapasztalatra tehetnének szert, amelyet jól fel tudnának használni későbbi műveikben. Eközben Vásárhelyen, a tanyai lakosság körében Gregus folytatta a szervezőmunkát, önkéntes jelentkezőket gyűjtött, akik megmutatják a birtokaikat a látogatóknak, szállást nyújtanak nekik, fogadják őket kötetlen beszélgetésre a határban működő olvasóköri körökben vagy közreműködést vállalnak a résztvevők ellátásában, szállításában. Karasz, a városi vezetéssel tartotta a kapcsolatot, és igyekezett a helyi társadalmi egyesületeket is bevonni a programba (Kárász, 1989, pp. 42–45; Szóró, 2019, p. 447).

A készülő író–gazda-találkozó nagy publicitást kapott a helyi sajtóban. A *Vásárhelyi Reggeli Újság* július végétől rendszeres tájékoztatást adott a készülő rendezvényről, a várható vendégek személyéről, a tervezett programról. A figyelemfelkeltésbe bekapcsolódott a *Vásárhelyi Friss Újság* és a *Vásárhelyi Újság*, illetve ez utóbbi heti melléklete, az *Alföldi Gazdaifjú* is. A lapok a találkozó napjai során is követték az eseményeket, utána pedig összefoglalót közöltek a kutasi írólátogatásról. Kiemelten foglalkozott a rendezvénnyel a *Tanyai Írások* is. A nyári szám, Simándi *Írók a tanyák között* című írásával kezdődött. Ebben emlékeztetett arra, hogy a tanyai lakosság évek óta sehonnan nem kapta meg a szükséges segítséget, ezért merült fel a szervezőkben, hogy ilyen módon vigyék az ország nyilvánossága elé az égető problémákat. A lap közölte a meghívottak névsorát, jelezve, hogy politikai szelekció nélkül, minden irányzat képviselőit szívesen látják a találkozón. A hírverésbe bekapcsolódott a *Könyvesláda* című helyi periodika is. Az új könyvekkel, olvasással, szélesebben pedig a szellemi élettel foglalkozó híradót Weisz László könyv- és papírkereskedő adta ki. A lap augusztusi száma Simándi beharangozóját és a találkozó tervezett programját közölte, majd egy-egy írásán keresztül bemutatott több meghívott vendéget, köztük Szabó Pált, Illyés Gyulát, Fėja Gézát, Kodolányi Jánost, Simándy Pált, Rozványi Vilmost (Simándi, 1935a, p. 2; Kőszegfalvi, 1995, pp. 424–425).

A meghívottak augusztus 25-én, vasárnap reggel érkeztek meg többnyire vonaton, Szeged felől Hódmezővásárhelyen át a Kutasi vasútállomásra. Az újságírók a MÁV által biztosított szabadjegyükkel élve, első osztályon utaztak, míg az írók többsége, akiknek a vasút nem adott kedvezményt, általában másodosztályon zötyögte végig az utat, így kissé fáradtan érkezett. A vendégek között volt: Bakó József, Balázs Árpád, Berczeli Anzelm Károly, Buday György, Dékány András, Fėja Géza, Gesztelyi Nagy László (a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara elnöke), Illyés Gyula, Katona Jenő, Kárász József, Kertész Dániel, Kiss Károly (tanfelügyelő), Kovács Imre, Kronfeld Móricz, Kun Béla és Matolcsy Mátyás (országgyűlési képviselő), Nagy Lajos, Nevelős Gyula (miniszteri tanácsos, a VKM Népművelési Osztályának vezetője), Nyisztor Zoltán, Oláh György, Ortutay Gyula, Paku Imre, Pákozdy Ferenc, Péter András (művészettörténész, a Franklin Kiadó képviselője), Rozványi Vilmos, Sertő Kálmán, Simándy Pál, Sinka István, Szabó Pál, Számadó Ernő, Takács Ferenc (országgyűlési képviselő), Tolnay Gábor, Tomori Viola, Zsolt Béla (Simándi 1965, p. 3; Hajdu, 1977, pp. 131–132; Paku, 1969, pp. 75–76).

A Szegedi Fiatalok Önképző Köréhez tartozók (Berczeli, Budai, Ortutay, Tolnai, Tomori) hétfőn érkeztek, Matolcsy pedig csak kedden reggel csatlakozott. Balázs Árpádot és Sinka Istvánt hivatalosan nem hívta meg senki. A Gyulán tartózkodó Balázs azonban a találkozó hírére felkereste Vésztőn Sinkát és rábeszélte, hogy jöjjenek el Kutasra. Kerékpáron tették meg az utat, és vasárnap este kissé toprongyosan érkeztek. A szervezők befogadták a váratlan vendégeket, Kárász József, az esemény egyik fiatal közreműködője a Gregus-tanyára küldte őket, ahol azonban hely híján az éjjelt egy szalmakazalban töltötték, de ellátták őket. Korábbi ígérete ellenére nem volt ott a találkozón Móricz Zsigmond és Németh László, aki egészségi állapotára, illetve Kodolányi János és Tersánszky Józsi Jenő, aki egyéb okokra hivatkozva előzetesen kimentette magát. Erdélyi József magyarázat nélkül maradt távol, és nem vett részt a programon József Attila sem, aki egyébként nem szerepelt a meghívottak között, de ebben az időszakban Vásárhelyen tartózkodott, így alkalma lett volna bekapcsolódni az eseménybe (Fenyvesi, 1998, p. 110; Sinka, 1989, pp. 352–356; Simándi, 1935a, p. 2).

A találkozó szervezésébe, a közreműködő gazdákkal való előzetes egyeztetésekbe, az érkező vendégek kalauzolásába több érdeklődő fiatalember, egyetemista is részt vett. Köztük volt Kárász József (Karasz Péter unokaöccse), akinek már több írása is megjelent, és aki kolozsvári tanulmányai után, 1935 nyarán érkezett haza Hódmezővásárhelyre. Sipka Sándor, a tanárnak készülő debreceni egyetemista is csatlakozott a rendezőkhöz. Segédkezett a szervezésben Paku Imre, aki szegedi egyetemi tanulmányai végeztével már lapszerkesztőként dolgozott. Az ő szerepük nemcsak a különböző operatív feladatok ellátásában nyilvánult meg, hanem később mind a hárman írásban is megörökítették az írólátogatás történetét (Borus, 2011, p. 167; Kárász, 1989, pp. 44–45).

Író–gazda-találkozó Vásárhely-Kutason

A szegedi vonattal Kutasra érkezőket augusztus 25-én Endrey Béla helyettes polgármester, Gregus Máté és Karasz Péter köszöntötte. A helyi Tejszövetkezet reggelit biztosított a számukra a Kutasi népházban. Már ekkor szerteágazó beszélgetés alakult ki az írók, újságírók, illetve a jelenlévő gazdák között. A Kutas-pusztai lakosok nagy reményeket fűztek a találkozóhoz, abban bíztak, hogy az országosan elismert, széleskörben olvasott és kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező írók fel tudják majd hívni a figyelmet a tanyavilág gondjaira, és ennek nyomán talán lépések történnek az agrárnépesség helyzetének javítására.

Sokan kritizálták a kormányt a tétlensége miatt, hogy még mindig érződik a válság hatása, késik a fellendülés, a mostoha időjárás, az adók és adósságok terhe, a fejlesztési programok hiánya és értékesítési problémák miatt a gazdák többsége csak máról-holnapra él (Simándy, 1935, p. 5; Nagy, 1935, pp. 662–663).

A reggelit követően, vasárnap lévén voltak, akik elmentek a katolikus vagy a református templomba. A többieknek Karasz bemutatta a Tejszövetkezetet, melynek léte és prosperálása az összefogásban rejlő lehetőségeket igazolta. Kezdetben a kutasiak egy része kételkedve fogadta a szövetkezeti formát, mások a szervezet működésében találtak anomáliákat, de végül mindenki átadta a tejet a szövetkezetnek, ahol azt részben feldolgozták, részben nagyobb tételben továbbszállították, kiszámíthatóvá téve a fogyasztók ellátást és a termelők bevételét is. A programban ezután tanyalátogatás következett. Az érdeklődők 3 kiskazda birtokot néztek meg Karasz kalauzolása mellett, és beszélgettek a tulajdonosokkal. A tanyák megtekintését követően a jelenlévő vendégeket önként vállalkozó kiskazdák kísérték el, és bemutatták nekik a saját otthonukat. Az írók velük töltötték a délutánt, hallottak a problémákról, a megoldási kísérletekről és az elért eredményekről egyaránt, és így volt alkalmuk alaposabban megismerni a helyi viszonyokat. A közvetlen kapcsolat, a kötetlen beszélgetés segített jobban megérteni a kialakult helyzetet és személyesebbé tette a tapasztalatot (Kárász, 1989, pp. 44–45.; Paku, 1969, p. 176).

A budapesti vendégek egy része a helyi gazdáknál szállt meg, a többiek a városban, a gimnázium internátusában töltötték az éjszakát. Illyés Gyula Győri Sándor fiatal birtokosnál, Féja Géza Elek Pál gazdánál, Simándy Pál pedig Lázár István gazdánál lakott. Nagy Lajos házigazdája Kruzslicz Flórián 149 kh-as gazda volt, aki nemcsak a saját birtokán kalauzolta körbe az írókat, hanem részletesen beszámolt arról, hogy a gazdasági év nehézségei, a tavaszi fagyok, a pusztító jégeső, majd az aszály a nagyobb földdel rendelkező gazdáknak is komoly gondot okozott, amit sokak esetében az eladósodás csak még tovább súlyosbított. A birtokosok takarékoságból alig fogadnak napszámot, ami viszont a legszegényebb réteg megélhetését lehetetleníti el. Alig akad munkája a tanyai iparosoknak is, mivel a gazdák új dolgokat nemigen vásárolnak, legfeljebb javításokat rendelnek meg. Kruzslicz elvitte Nagy Lajost egy napszámos családhoz, amely rendkívül nehéz körülmények között élt, egy hónapnyi arató-cséplő munka bevétele (3–3,5 mázsa búza ára) és némi alkalmi kereset jelentette az egész éves jövedelmet (Simándy, 1935, p. 5; Nagy, 1935, pp. 662–664).

A vacsorára szintén a Kutasi népházban került sor, majd az írók, újságírók ellátogattak a határ valamelyik szállásukhoz közel eső olvasókörebe. Az egyesületek tagsága már izgatottan várta a budapesti vendégeket. Röviden bemutatták nekik a kör tevékenységét, de a beszélgetés jórészt az orvoslásra váró bajokról szólt. Az helyi lakosságot összefogó és érdekeiket képviselő egyesületek tagsága, vezetése azt remélte, hogy a fővárosi látogatókat nem csupán a személyes kíváncsiság hozta az alföldi tanyavilágba, és ittlétüket nemcsak valamiféle „egzotikus” kirándulásnak tekintik, hanem a maguk eszközeivel megpróbálnak majd segíteni a sürgősen megoldandó problémákon (Kárász, 1989, pp. 44–45).

Másnap, augusztus 26-án, hétfőn megismerkedtek a vendégek a kutasi régió legjelentősebb vállalkozásával, a gyógyfürdővel, ahol tájékoztatást kaptak a fejlesztési tervekről és az azok megvalósítását nehezítő körülményekről. Ezt követően ellátogattak Gregus Máté gazdaságába. A póshalmi, mintegy 40 holdas korszerűen felszerelt szőlő- és gyümölcsstermesztő birtok már három generáció óta volt Alföld-szerte ismert mintagazdaság. A birtokon gyümölcsfaiskola működött, az eladásból visszamaradó gyümölcsök feldolgozására pedig szeszfőzde üzemelt. Gregus nagy hangsúlyt fektetett a magyar parlagi fajta tyúk tenyésztése is. Hús- tojást adott mindenkinek hitelben, aki vállalkozott a keltetésre, hogy a felnövő állományból 3 jércével fizet majd a segítségért (Grezsza & Sipka 1975, pp. 121–122; Féja, 1935a, p. 5).

Később meglátogatták három másik állattenyésztő gazda, köztük Mérai Sándor és Mónus Imre birtokát, ahol sertés-, szarvasmarha-, illetve lótenyésztés folyt. A jól kezelt, termelékeny kisgazdaságok szép eredményeket hoztak, anyagilag azonban ezek sem voltak biztonságos helyzetben. Az állattartásra épülő birtokok valamivel kevésbé voltak kiszolgáltatva az időjárás alakulásának, illetve a terményfelvásárlás során tapasztalható állandó nehézségeknek, de az agrártermelést sújtó problémák ezek jövedelmezőségét is ingataggyá tették. A gazdák általában 4–5 állandó munkást alkalmaztak, további munkaerőt csak ideiglenesen foglalkoztattak. A napszám 1–1,2 P körül mozgott (a dunántúli nagybirtokokon ez mindössze 60–80 fillért tett ki). Ezen tapasztalatok nyomán Féja Géza később több írásában is hangsúlyozta, hogy a kisbirtokos szemmel láthatóan gondosabb gazdája a földnek és jobb munkaadója a napszámosnak, mint a nagybirtokos (Féja, 1935b, p. 4; Simándy, 1935, p. 5).

Gregus Máté a várostól 20–30 km-re eső Kutas-pusztát és annak tanyaközpontját mutatta be a vendégeknek. Részletesen beszélt arról, hogy milyen munkával, szervezéssel, milyen harcok árán sikerült elérni, hogy Kutas, egyfajta falumaggá váljon. A villany bevezetése és a köztéri világítás, a közigazgatási kirendeltség, a telefon bevezetése és a postahivatal, a vasúti rakodó, a fogyasztási és tejszövetkezet, az 5 malom, különböző üzletek és műhelyek, a heti piac, az orvoslakás, az egészségház és a gyógyszertár, a 3 tanítós osztott iskola, az óvoda, a katolikus és református templom, a csendőrőrs jól példázta a külterületi központként működő, községi szintű szolgáltatásokat biztosító Kutas fejlődését. Mindez megkímélte a környék lakosságát, hogy ügyek intézése, egészségügyi vagy oktatási okok miatt be kelljen utazni a városba, amely oda-vissza csaknem egy egész napot vett igénybe. A helyi gazdák komoly vitában álltak a város vezetésével a magas adók miatt. Az egyébként is jelentős állami egyenes adót, még a 140%-os városi pótagó is növelte. Sokan túlzottnak tartották a nagy adókötelezettséget, miközben a városi lét előnyeiből a nagy távolság miatt alig részesedtek. (Paku, 1969, p. 177; Gregus, 1938, p. 365; Lengyel, 1984, p. 86).

Augusztus 26-án délután közös tanácskozásra került sor a Kutasi népházban. Az épület zsúfolásig megtelt, sok érdeklődő jött el a városból, vagy a külterület más részéről, sőt még a szomszédos településekről is. Az értekezlet levezetésére Kiss Károly kapott felkérést. Először Endrey Béla köszöntötte a jelenlévőket, és megnyitotta a tanácskozást. Utána Lázár Dezső városi tanácsnok, és Kun Béla parlamenti képviselő felszólalása következett. A kormánypárti Kun nemzeti érzésekre építő beszéde a társadalom egységét hangsúlyozta, hogy ne úrként és parasztként nézzenek egymásra az emberek, hanem csak a „magyart” lássák egymásban. A felszólalás vitathatatlan tetszést aratott, valójában azonban semmit nem segített a tanyai nép aktuális problémáinak feltárásában és a megoldások keresésében (Simándy, 1935, p. 5; Hajdu, 1977, p. 132; Féja, 1935b, p. 4).

Ez után vitaindító szakmai előadások következtek. Hollósy Antal a tanyavilág szociális gondjairól, Karasz Péter a gazdasági helyzetről, Simándi Béla a kulturális problémákról, Tóth Jakab a tanyai közigazgatás helyzetéről beszélt. Győri Sándor a helyi ifjúság nehézségeit tárta a hallgatóság elé, Gregus Máté pedig a válságból való kilábalás feltételeit és lehetséges útjait foglalta össze. Kiemelte többek között, hogy a nyers termények helyett részben vagy egészben feldolgozott árukat kellene piacra szállítani.

Sürgette, hogy alapítsanak szövetkezeti alapon saját húsüzemet, és ennek termékeivel jelenjenek meg a környező városok piacain (Varsányi, 2006, p. 87; Kárász, 1989, pp. 42–47; Grezsa & Sipka, 1975, pp. 121–122).

A hozzászólások között a legtöbben azt említették, hogy nincs megszervezve a termények megfelelő értékesítése, így a gazdák teljesen ki vannak szolgáltatva a nagykereskedők nyomott felvásárlási árainak. A kevés bevétel miatt az 50 kh alatti birtokos családoknak is alig futja munkások felfogadására, rengeteg munkát vállalnak magukra, miközben a földnélküliek nem tudnak kellő keresethez jutni. Hiányzik az alacsony kamatozású hitel, a nagybankok pedig nincsenek tekintettel a gazdasági nehézségekre, azonnal ráteszik a kezüket az eladósodottak birtokaira. A város sem jó gazda, keveset nyújt a külterületi határrészek lakóinak, miközben jelentős terheket ró rájuk. A tanácskozás során hozzászóltak a vendégek is, köztük Féja Géza, Hódi András, Katona Jenő, Nyisztor Zoltán, Oláh György, Pákozdy Ferenc, Rozványi Vilmos, Sértő Kálmán, Takács Ferenc. Az írók többsége a helyi gondokra alig egy napos tájékozódás után érdemben nem tudott reflektálni, ezért inkább általánosságban nyilatkozott, mit gondol a népről, a hazáról a maga jobb- vagy baloldali, konzervatív, liberális vagy demokrata nézetei alapján. Így a vendégek felszólalásai a gazdák várakozása ellenére nem kínáltak semmilyen konkrét megoldási javaslatot (Paku, 1969, p. 177; Simándy, 1935, p. 5; Illyés, 1935, pp. 222–225).

Féja a kisk gazdaságok nagybirtokkal szembeni értékeiről, egy új földreform és a telepítés szükségességéről beszélt, hogy a lassan elnéptelenedő Dunántúlt, Ormánságot a földjuttatás révén alföldi paraszttal kell benépesíteni. Kiallt a szolidaritás, a kisk gazdák és agrármunkások együttműködésének szükségessége mellett. Szerinte nem egy-egy birtokos kiemelkedése, segíthet a fennálló gondok megoldásában, hanem a gazdát és munkást összefogó közösség megerősödése. Takács Ferenc az agrártársadalom megosztását célzó törekvéseket kritizálta, azokat, akik azzal ijesztgetik a kis- és középgazdákat, hogy egy új birtokreform esetén, mivel a térségben nincs nagybirtok, az ő földjeiket veszik igénybe a napszámosok földhöz juttatásához (Féja, 1935b, p. 4; Kárász, 1989, pp. 42–47; Kovács, 1935, p. 7).

A tanácskozás formális rendje már az első előadás után felbomlott. Közbeszólásokra került sor, egyre hangosabbá váló személyes polémiák zajlottak a teremben. Az utolsó felszólalókat a nagy zaj miatt már csak a körjük gyűlt érdeklődők hallották. A kisebb-nagyobb csoportokba verődő résztvevők között kötetlen formájú lázas eszmecsere folyt, időnként szópárbajokkal tarkítva.

Sokan voltak, köztük Illyés Gyula, akik csoportról-csoportra jártak, hogy minél több véleményt meghallgassanak. A sokféle álláspont jól tükrözte a jelenlévők vegyes összetételét, illetve az egységesnek tűnő népi gondolat képviselői között meglévő eltérő megközelítéseket. Volt, aki a keresztény hagyományra alapozva kereste a kiutat, másokat a németországi példa lelkesített, egyesek a parasztság felszabadításában, mások a szocialista eszmékben látták a megoldást, de voltak hívei az apró lépéseket tevő hivatalos szociálpolitikának is. Tisztviselők és értelmiségiek, nagygazdák és törpebirtokosok, egyetemisták és parasztfiatalok más-más nézőpontból fogalmazták meg a véleményüket. A találkozó során a jelenlévők nem jutottak egyetértésre a problémák okait vagy megoldását illetően. A rendezvény jellegéből adódóan nem is törekedtek valamiféle közös nyilatkozat, vagy cselekvési terv megfogalmazására. A feltárt gondokat azonban mindenki súlyosnak ítélte, és még a kormánypolitika iránt lojális résztvevők is elismerték, hogy hathatósabb lépésekre lenne szükség ezek kezelésére (Gidófalvy, 1935, p. 2; Elek, 1935, p. 3; Illyés, 1935, pp. 222–225; Szórá, 2019, pp. 447–448.).

A harmadik napon, augusztus 27-én Takács Ferenc mutatta be a vendégeknek Vásárhelyet. Megnézték a város legnagyobb ipari üzemét, a Kokron-gyárat. A látogatók megdöbbenek, hogy milyen alacsony az ott dolgozó fiatal lányok órabére. Elmentek a helyi Kaptafagyárba és a Kalmár-féle rostagyárba is, ahol a gazdasági lehetőségek tekintetében talán biztató, de a szociális állapotok szempontjából kedvezőtlen tapasztalatokat szereztek. A sorból csak a Művészek Majolika Telepe emelkedett ki, amely ugyan maga is anyagi nehézségekkel küzdött, de a termelést lényegesen kevesebb szociális probléma kísérte. Ezt követően végigjárták Hódmezővásárhely kulturális és szabadidős intézményeit. Megnézték a termálvizes strandot, a múzeumot, az erdei óvodát és a Mezőgazdasági Szakiskolát. A pozitív tapasztalatokat azonban beárnyékolta a program utolsó állomása, a Serház-téri inséglakások megtekintése. A látottak után különös kontrasztot jelentett a *Fekete Sasban* szervezett hivatalos ebéd (Paku, 1969, p. 17; Varsányi, 2006, p. 87; Kárász, 1989, pp. 45–46).

Ebédet szabadprogram követte minden vendég érdeklődésének megfelelően tájékozódhatott az egyéb látnivalókról vagy gyűjthetett további információkat a helyi viszonyokról. A látogatás lezárásaként irodalmi estet tartottak a városháza dísztermében. Az írókat és a közönséget Soós Pál polgármester köszöntötte. Bár a helyi sajtó előzetesen többször is hírt adott az eseményről, a városi előkelőség csak szerény érdeklődést mutatott, a közönség csupán félig töltötte meg a termet.

Ezt sokan az előző napi heves vitákat hozó tanácskozással magyarázták, melyet a város módosabb rétegei egyfajta szociális demonstrációnak tekintettek és igyekeztek távol tartani maguk a hasonló rendezvényektől. Az est során Matolcsy Mátyás közgazdász a földkérdésről, az újabb földreform szükségességéről beszélt. Kijelentette, hogy a történelem ítélőszéke előtt felel az a kormányzat, amely nem juttat földet és nem biztosítja a termelő munka lehetőségét a legszegényebb agrárrétegeknek. Ez azonban csak egyfajta elvi állásfoglalás volt, mert konkrét megoldási javaslatokkal nem állt elő (Simándy, 1935, p. 5; Grezsa & Sipka 1975, pp. 121–122).

Utána Illyés Gyula és Pákozdy Ferenc mondta el néhány saját versét, majd Szabó Pál egy regényrészletét Simándi Béla olvasta fel. Ezt követően Katona Jenő tartott előadást, melyben a parasztság és az irodalom kapcsolatát elemezte, illusztrációként Féja Géza, Sértő Kálmán és Szamadó Ernő műveit hozta példának. A sorban Nyisztor Zoltán következett, aki *Szociális lelkiismeret az irodalomban* című írását olvasta fel, amelyben mintegy magyarázatot adott a mintegy 30 író és újságíró hódmezővásárhelyi látogatására. A búcsúest után a vendégek egy része az éjszakai vonattal visszautazott Budapestre. A többiek másnap reggel indultak, őket az állomáson Simándi és Karasz búcsúztatta (Kárász, 1989, pp. 45–46; Hajdu, 1977, p. 132).

Az írólátogatás irodalmi és sajtóvisszhangja

A vásárhely-kutasi találkozót követő hetek során mintegy 30 írás jelent meg a résztvevők tollából az országos sajtóban, és nagyjából ugyanennyi írást közöltek a helyi, megyei lapok is. A szerzők saját nézeteik, személyes kötődésük, politikai elkötelezettségük szerint eltérő módon értékelték az összejövetelt, illetve különböző nézőpontokból ítélték meg a tanyai lakosság gazdasági és szociális viszonyait, a szervezők szándékát és a rendezvény megvalósítására tett erőfeszítéseit azonban szinte kivétel nélkül valamennyien nagyra értékelték. A megszólalók többsége kiemelte, hogy a találkozó hozzájárult, hogy egy népi pátosztól mentes, valós képet alakítsanak ki a tanyavilágról, és fellépésre ösztönzött a város és a vidék között lévő szakadék áthidalására (Bárdos, 2014, p. 23; Fenyvesi, 1998, p. 111; Paku, 1969, p. 74).

Az országos sajtóban, a *Magyarország* hasábjain elsőként Féja írása jelent meg, a találkozó befejezését követő napon, augusztus 28-án, *Látogatás a kacagó embernél* címmel. Ebben az író elismeréssel szólt a helyi birtokos réteg törekvéseiről, hogy minden nehézség ellenére, az alföldi kisgazdaságok hatékonyabban termelnek és jobb megélhetést biztosítanak a munkásoknak, mint az ország nagybirtokai. Sürgette, hogy a tiszántúli agrártársadalom földéhségét dunántúli telepítésekkel oldja meg a kormány. Értékelte, hogy a parasztság a maga módján érdeklődő, olvas, és örömmel fogadta az írók látogatását is. Azt is megállapította azonban, hogy a szellemi kultúra emelésében a helyi középosztály nem tesz kellő erőfeszítéseket. A gazdák igyekezete ellenére mintha lelassult volna az idő ezen a tájon, ami nem az ott élő emberek hibája, hanem azt a rossz társadalmi szerkezet, a kasztosodás, a közlekedési és közigazgatási problémák, a gazdasági szervezetlenség, a kulturális és szociális elhanyagoltság okozza. A következőkben Féja további írásokban is foglalkozott ezzel a témával. Érvelt a parasztság összefogása, és a telepítés mellett, vitázott más cikkekkel, köztük az ő fellépését túl radikálisnak minősítő véleményekkel (Féja, 1935a, p. 5; Varsányi, 2006, p. 89; Grezsa, 1993, pp. 24–25).

Illyés Gyula *Írók a nép között* című írása a *Nyugat* októberi számában jelent meg. Ebben kifejtette, hogy a helyi lakosságban erős vágy él a közösség és a kultúra iránt. A tanyavilágban ezt elsősorban a nagyszámú olvasókör tudja biztosítani számukra. A tanyai gazda az egész napos munka után is veszi a fáradságot, és 5–10 km gyalogol vagy kocsizik, hogy este a körben hírekhez, olvasnivalóhoz, emberi szóhoz jusson. Illyés úgy fogalmazott, hogy három napig, a vásárhelyi látogatás során újra azt érezte, hogy érdemes írni. A helyi lakosság anyagi viszonyait azonban rendkívül súlyosnak látta, a többszörös elemi csapások, a magas adók, a sok adósság, az értékesítés szervezetlensége miatt. A földnélküli munkások helyzete még kilátástalanabbnak tűnt számára. A látogatás legnagyobb hasznának azt tartotta, hogy a parasztság hétköznapijaitól bizonyos távolságban élő, alkotó írók megismerték a valóságot. A népi mozgalom romantikus, idealizáló irányzatának képviselői Kutas-pusztán belefutottak a keserű realitásba, a kiábrándult pesszimisták, akik közé Illyés magát is sorolta, viszont kaptak egy „csipetnyi reményt” (Grezsa & Sipka 1975, pp. 121–122; Illyés, 1935, pp. 222–225; Kőszegfalvi, 1995, p. 424).

Nagy Lajos *Találkozás a hódmezővásárhelyi tanyavilággal* címen közölt cikket a *Válasz* hasábjain. Ebben bemutatta a természeti viszonyoknak való kiszolgáltatottságot, illetve a rossz gazdaságpolitika miatti nehézségeket, és

állította pellengérré a helyi politikai elitet, amely kihasználva a tanyai lakosság jól ismert „48-as” felfogását, nacionalista szólammal próbálja elterelni a figyelmet a tényleges gazdasági és szociális gondokról. Szabó Pál *Karácsonyi köszöntés a Kokron-testvérekhez* című írása a *Szabadság*ban jelent meg, és a város legnagyobb textilüzemben tapasztalt viszonyokkal, a munkásnők kiszolgáltatott helyzetével, rendkívül alacsony bérezésével foglalkozott. Simándy Pál ugyancsak a *Szabadság* szeptemberi számában jelentetett meg írást, *Fény és árny váltakozása a vásárhelyi homokon* címmel. Ebben elismerően szólt a helyi kisbirtokosok kezdeményezéseiről, emellett azonban a külterületi mezőgazdasági munkások nehéz körülményeit (alacsony keresetek, rossz lakáskörülmények) is az olvasók elé tárta. Kovács Imre *Urak és nincstelen parasztok* című cikkét szintén a *Szabadság* hozta le. A szerző a súlyos társadalmi és gazdasági problémák megoldására az egyedüli kiutat csak az önszerveződésben, az összefogásban látta, mert szerinte a tanyai lakosság a politikai elit és a helyi intelligencia részéről nemigen számíthat megértésre és támogatásra (Nagy, 1956, pp. 427–430; Kovács, 1935, p. 4; Szabó P., 1935, p. 11)

Voltak persze kritikus hangú észrevételek is. Zsolt Béla *Költők a tanyán* című írásában, amely, *Az Újság*ban jelent meg a rendezvény hiányosságaként említette, hogy a meghívottak többsége a népi gondolat körébe tartozó irodalmárok közül került ki, akik már egyébként is elkötelezettek a parasztság ügye mellett, és van valamilyen képük a vidéki viszonyokról. Érdemesebb lett volna inkább „urbánus” írókat bevonni az eseménybe, hogy ők is ismerhessék ezt a számukra idegen közeget. Zsolt álláspontját többen is bírálták, köztük Féja Géza vagy Szabó Lőrinc. Szabó nem vett részt az írótalálkozón, de tájékozódott a rendezvényről, és az *Aszfalt és föld* című írásában elutasította a találkozó célját és szerepét lekezelő véleményeket. Azt hangsúlyozta, hogy éppen ilyen konkrét kapcsolatfelvételt van szükség a szellemi élet és az agrártársadalom között, mert a parasztság lehet a jövőben a nemzet társadalmi és kulturális kiteljesedésének legfontosabb bázisa (Zsolt, 1935, p. 1; Szabó L., 1935, p. 4; Grezsa, 1993, pp. 24–25).

Simándi rendhagyó kezdeményezése, melynek nyomán, a résztvevő írók cikkei révén a szélesebb nyilvánosság is megismerkedhetett a vásárhelyi tanyavilág gazdasági és szociális problémáival igen kellemetlenül érintette a város vezetését. Szeptember elején Simándi Béla a fővárosban járt és felkereste Nevelős Gyulát a VKM Népművelési osztálya vezetőjét. Nevelős figyelmeztette a fiatal tanítót,

hogy a kutasi tanácskozás során tárgyalt társadalmi problémák és a résztvevő írók kritikus hangú cikkei miatt panaszt nyújtottak be ellene. Csongrád vármegye és Hódmezővásárhely th. város májusban hivatalba lépő új főispánja, Kozma György, aki Kozma Miklós belügyminiszter testvére volt Simándi azonnali áthelyezését követelte. Bár a rendezvényen jelenlévő Nevelős nem látott okot a tanító elmarasztalásra, a kultuszminiszter, Hóman Bálint haladéktalanul intézkedett, és Simándit napokon belül áthelyezték Lajosmizse egyik tanyai iskolájába (Simándi, 1969, p. 8; Kőszegfalvi, 1995, pp. 424–425; Kárász, 1989, pp. 42–47).

Ez az indokolatlan adminisztratív megtorló intézkedés megdöbbenést keltett a találkozó résztvevőiben, és az eseményt követő szélesebb közvéleményben. Többen újságcikkben ítélték el, hogy a helyi vezetés és a kormány miközben nem tesz hathatós intézkedéseket a társadalmi bajok megoldására, az azok feltárásában közreműködőket azonnal bünteti. Matolcsy Mátyás a szovjet diktatúra módszereihez hasonlította az eljárást. Leszögezte, hogy Simándi éveken át kiváló munkát végzett az iskolában, sokat tett a gazdaifjúság nevelése, művelődése érdekében. A találkozón részt vevő írók, újságírók maguk is felismerték a súlyos társadalmi gondokat, a vezető réteg és a gazdálkodók, kétkezi munkások között feszülő ellentéteket. A problémák megoldásában tehetetlennek bizonyuló urak, lelepleződésük miatt most példát statuáltak, és a védtelen tanítón töltötték ki haragjukat. Veres Péter, aki nem volt jelen a rendezvényen, de követte az eseményeket úgy fogalmazott, hogy Simándi Béla sorsa, minden alapot nélkülöző áthelyezése világosan bizonyítja, nem lehet csupán emberi jóakarattal áthidalni a társadalmi szakadékot és helyrehozni a rendszer hibáit, átfogó változásokra van szükség (Matolcsy, 1935, p. 3; Veres, 1936, p. 11).

Simándi is méltánytalannak tartotta a vele szembeni fellépést. A találkozó szervezésekor csak az a szándék vezette, hogy így talán segítséget kaphat a tanyavilág nehéz körülmények között élő lakossága. A rendezvényhez egyébként előzetesen megkérte és megkapta a helyi vezetés jóváhagyását. Kun Béla képviselő, aki maga sem értett egyet az eljárással, azt javasolta neki, hogy nyílt levélben búcsúzzon el a várostól, és felajánlotta, hogy az írást megjelenteti a lapjában, a *Vásárhelyi Reggeli Újságban*. Az elkészült cikkben Simándi kijelentette, hogy nem valamilyen politikai eszme, szervezet nevében lépett fel a találkozó szervezésekor, kizárólag a minden írástudótól elvárható szociális érzék munkált benne. Úgy érezte, szót kell emelnie a parasztság gazdasági, kulturális és szociális előbbre jutása érdekében, mert ez biztosíthatja az ország jövőjét.

Széchenyi szavait idézte, miszerint azon kell munkálkodni, hogy az országban egyetlen ember sem legyen kenyér, ruházat és fedél, szakismeret és műveltség nélkül. Simándi megemlékezett a vásárhelyi évei során elért eredményekről, melyek ebben a szellemben, a helyi lakossággal együttműködve születtek (Simándi, 1935b, p. 3; Ari, 1982, pp. 12–13; Bíró, 1993, p. 4).

Az 1935-ös hódmezővásárhelyi írólátogatás jelentős esemény volt a tanyai lakosság, az alföldi agrártársadalom gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyainak feltárásában és az ország szélesebb nyilvánosságával való megismertetésében. A szervezők támogatást reméltek a meghívott íróktól, hogy a tapasztalataikat szépírói vagy publicisztikai formájában közzé téve segítenek felhívni a döntéshozók figyelmét az égető problémák megoldására. Az eseményen résztvevő vendégek reális képet kaptak az ország egyik legnagyobb mezővárosa „fényeiről” és „árnyairól”, amit aztán megosztottak az olvasóikkal, és bár esetenként eltérő utakon, de együtt keresve a megoldást.

Felhasznált irodalom

- Ari, K. (1982). Kulapityén, akácos tanyán. *Szabad Föld*, 38(13), 12–13.
- Bárdos, Zs. (2014). *Betűvetők konok akaratjáról*. Tildy Zoltán Alapítvány – Munkácsy Mihály Múzeum.
- Bíró, A. (1993). Kulapitye. *Szabad Föld*, 49(51), 4.
- Borus, G. (2011). A Hódmezővásárhelyi Németh László Városi Könyvtár helyismereti gyűjteménye. In Zs. Pál Lászlóné Szabó & M. Gergelyné Bodó (Eds.), *Honismeret Csongrád megyében 1969–2011* (pp. 166–170). Csongrád Megyei Honismereti Egyesület.
- Elek, P. (1935). Írók és parasztok. *Alföldi Gazdaifjú*, 1(9), 3.
- Féja, G. (1935a). Látogatás a kacagó embernél. *Magyarország*, 42(194), 5.
- Féja, G. (1935b). Terhére tán e föld száz Ponciusának: Hódmezővásárhelyi emlék. *Szabadság*, 8(34), 4.
- Fenyvesi, F. L. (1998). A mély csöndből fölszólalni. In Kruzslíc I. G. & Kovács I. (Eds.), *A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve, 1997* (pp. 110–114). Hódmezővásárhely Város Önkormányzata.
- Gidófalvy, P. (1935). A magyar írók vásárhelyi kirándulása. *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 31(197), 2.
- Gregus, M. (1938). Életleírás. *Magyar Gazdák Szemléje*, 43(9), 361–368.
- Grezsa, F. (1993). *Irodalom Vásárhelyen, Vásárhely az irodalomban*. Hódmezővásárhely Város Önkormányzata.

- Grezsa, F., & Sipka, S. (1975). A pusztá az irodalomban. In Gy. Nagy, *Parasztélet a vásárhelyi pusztán* (pp. 121–122). BMM.
- Hajdu, G. (1977). *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak, 1827–1944*. Somogyi Könyvtár.
- Illyés, G. (1935). Írók a nép között. *Nyugat*, 28(10), 222–225.
- Kárász, J. (1989). A vásárhelyi írótalálkozó. *Juss*, 2(3), 42–47.
- Kovács, I. (1935). Urak és nincstelen parasztok. *Szabadság*, 8(35), 4.
- Kőszegfalvi, F. (1995). A hódmezővásárhelyi könyvterjesztés kezdete és virágkora. *Magyar Könyvszemle*, 111(4), 416–426.
- Lengyel, A. (1984). Gregus Máté a „publicista”: Egy esettanulmány vázlata. *Forrás*, 16(3), 77–87.
- Matolcsy, M. (1935). Írói találkozót rendezni tilos! *Szabadság*, 8(36), 3.
- Nagy, L. (1935). Találkozás a hódmezővásárhelyi tanyavilággal. *Válasz*, 2(11), 662–667.
- Nagy, L. (1956). *A menekülő ember*. Szépirodalmi.
- Paku, I. (1969). Vásárhelyi találkozások. *Látóhatár*, 19(1–2), 171–178.
- Simándi, B. (1935a). Írók a tanyák között. *Könyvesláda*, 1(2), 2.
- Simándi, B. (1935b). Vásárhely – Lajosmizse. *Vásárhelyi Reggeli Újság*, 31(270), 3.
- Simándi, B. (1965). Egy írói tanyakirándulás évfordulójára. *Csongrád Megyei Hírlap*, 10(238), 3.
- Simándi, B. (1969). Írók a pusztán. *Szabad Föld*, 25(17), 8.
- Simándy, P. (1935). Fény és árny váltakozása a vásárhelyi homokon. *Szabadság*, 8(32), 5.
- Sinka, I. (1989). *Fekete bojtár vallomásai*. Püski.
- Szabó, L. (1935). Aszfalt és föld. *Magyarország*, 42(200), 4.
- Szabó, P. (1935). Karácsonyi üdvözlét a Kokron-testvérekhez. *Szabadság*, 8(48), 11.
- Szóró, I. (2019). Nevelni és művelni – minden időben: Simándi Béla (1899–1969). In J. T. Karlovitz & J. Torgyik (Eds.), *Szaktódszertani és más emberközpontú tanulmányok* (pp. 445–452). International Research Institute.
- Varsányi, A. (2006). Így láttuk mi: A 20. század Hódmezővásárhelyének első fele irodalmár vendégei szemével. *Tiszatáj*, 60(10), 80–92.
- Veres, P. (1936). A tardi helyzet menthetetlen. *Magyarország*, 43(184), 11.
- Zsolt, B. (1935). Költők a tanyán. *Az Újság*, 11(198), 1.

TRIANON EMLÉKEZETE JELSZAVAKON ÉS SZIMBÓLUMOKON KERESZTÜL

„Mert amit erő és hatalom elvész, azt idő,
és kedvező szerencse ismét visszahozhatják:
De miről a nemzet önmaga lemondott,
annak visszaszerzése mindig nehéz, s mindig kétséges.”
(Deák Ferenc)

Absztrakt: A tanulmányban röviden bemutatom a trianoni békeszerződésnek az ország népességére, területére és gazdaságára gyakorolt hatásait és következményeit, valamint szólok arról, hogyan fogadta a korabeli közvélemény ezt a tragikus eseményt. Külön kitérek a diktátum aláírásának napjaiban, a magyar sajtóban megjelent, témával foglalkozó cikkekre és beszámolókra. Áttekintést adok arról is, hogy a Horthy-rendszer mily módon viszonyult ehhez a történéshez. Valamint felvázolom azokat a szimbólumokat és mindennapi használati tárgyakat, melyek a Trianon-trauma hatására születtek a korszakban.

Abstract: In the study, I am briefly introducing the effects and consequences of the Trianon Treaty on the population, territory and economy of the country. Moreover, I am reporting on how the public opinion of the period received this tragic event. I am particularly touching upon the articles and reports that appeared in the Hungarian press, referring to the topic that came out and dealt with it in the days of signing the treaty. I am also providing an overview on how the Horthy-regime related to this happening. I am also outlining those symbols and everyday objects for use that were created under the influence of the Trianon-trauma in the era.

Trianon: a száraz tények

A trianoni békediktátum a magyarság legsúlyosabb történelmi tragédiája, legnagyobb nemzeti traumája. Ezt az állítást többek között alátámasztja az is, hogy az esemény interpretálása, a szerződés következményeinek elemzése mind a mai napig jelen van a közbeszédben, a tudományos diskurzusokban, valamint gyakran hivatkoznak rá, érvelnek vele a politikusok is. Ennek oka egyrészt az, hogy Trianon óta eltelt bő egy évszázad történelmi léptékben nem túl hosszú idő, így a diktátum, és annak hatásai sokkal élénkebben élnek a mai emberek fejében, mint akár a tatárjárás, akár a mohácsi vész. Másrésztől kétségtelen, hogy a békeszerződés egy egész nemzet sorsára gyakorolt hatást, gyökeres változásokat előidézve magyarok millióinak életében.

De lássuk a száraz tényeket! Az I. világháborúban győztes antant hatalmak Magyarországgal 1920. június 4-én Párizs mellett, Versailles-ben, a Nagy Trianon palotában írták/íratták alá a békét. A gróf Apponyi Albert vezette békedelegáció 1920 januárjától több alkalommal is próbálkozott a Versailles-i konferencián kedvezőbb feltételeket kiharcolni az ország számára, de ezek a kísérletek alapvetően nem vezettek sikerre. Apponyi a január 16-án elhangzott védőbeszédében plasztikusan jelenítette meg az ország békefeltételekhez való viszonyulását és kilátástalan helyzetét: „... ha Magyarország abba a helyzetbe állíthatnák, hogy választania kellene ennek a békének elfogadása vagy visszautasítása között, úgy tulajdonképpen arra a kérdésre adna választ: helyes-e öngyilkosnak lennie, nehogy meghaljon” (Dobó, 2021, p. 136). A magyar kormány végül kénytelen volt elfogadni az oktrojált békét, amit – a közvéleménnyel egyetemben – igazságtalannak és megalázónak érzett. A belpolitikában hosszas huzavona előzte meg, ki vállalja azt a népszerűtlen feladatot, hogy kézjegyével látja el az okmányt. A választás végül két olyan személyre – Benárd Ágoston munkaügyi és népjóléti miniszterre és Drasche-Lázár Alfréd diplomatára esett – akik a továbbiakban amúgy sem szándékoztak a közéletben szerepet vállalni. A 14 részből álló diktátum legfontosabb egysége a második volt, melyben Magyarország új határait rögzítették. Ennek értelmében Magyarország területe – Horvátországot nem számítva – 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, azaz éppen egyharmadára, lakóinak száma pedig 18,2 millióról 7,6 millióra, tehát a korábbi 43%-ára csökkent. Ezzel Magyarország közepes méretű európai országból a térség egyik kisállamává vált.

Rendkívüli veszteség volt hazánk számára, hogy a területekkel egyetemben több, mint 10 millió embert is elcsatoltak, amelyből 3,2 millió, tehát 30,2 % volt magyar. Ez a népesség főként Erdélyben és más Romániához került területeken, Szlovákiában és Kárpátalján, valamint Jugoszláviában élt. Ezen kívül a hadiipar visszafejlesztését és komoly jóvátétel fizetését is előírták. Összességében a nemzeti vagyon kétharmada veszett oda a diktátum következtében (Romsics, 2001, pp. 166-219; Romsics, 2010, pp. 91-97).

1. kép: Irredenta plakát

A korabeli sajtó első reakciói a békediktátumra

A magyar társadalom égbekiáltó igazságtalansággként élte meg a szerződést. Az aláírás napján, június 4-én az üzletek és iskolák zárva maradtak, Budapesten több százezer ember tüntetett ellene. Az országzászlót ettől kezdve mindig csak félárbórig vonták fel. Ugyanez ismétlődött meg november 13-én, amikor a nemzetgyűlés tárgyalta és elfogadta a diktátumot, melyet végül 1921. július 26-án hirdettek ki és iktattak a törvényeink közé (Romsics, 2010, p. 96).

A korabeli lapokban a gyászos hangulat és a heves protestálás egyértelműen visszaköszön. Csak árnyalatnyi hangsúlyeltolódások figyelhetők meg a különböző ideológiai platformon elhelyezkedő orgánumok eseménnyel kapcsolatos írásában.

A polgári liberális Az Ujság június 4-ei vezércikkében a szomorúság és veszteség hangja mellett a remény is kifejeződik: „... Nem gyászolunk és nem esünk kétségbe. Mert Magyarországon, a magyar nemzetben van annyi életakarás és életerő, hogy nyitott sir mellől is újra felálljon s ledobja magáról a félig reázárt koporsófedőlet...” („Junius 4-én.” Az Ujság, 1920. június 4. 1.). A konzervatív irányultságú 8 Órai Ujság elsősorban a külhonba kerülő honfitársakért aggódik, és a helyzetet ideiglenes állapotként fogja fel: „... az amputált ember legnagyobb fájdalmát elvesztett testrészeiben érzi, a legnagyobb gyötrelmet, elvesztett véreinkre való emlékezés okozza nekünk. De ez a fájdalom új kötelességeket ír ró reánk. Államalkotásunk új munkájában sohase szabad megfélekezünk azokról, akiket elvesztettünk, de akik epekedő honvággyal szegeznek tekintetüket a régi hazára, ahová előbb vagy utóbb, de bizton vissza fognak térni... Egyelőre bévül legyünk nagyok. Ez tőlünk függ. Nem ellenségeinktől” („A guzsakötött.” 8 Órai Ujság, 1920. június 4. 1.). A szociáldemokrata Népszava – mely a Horthy-korszak egészében egy kicsit kiénekelte a kánonból – kritikai hangot üt meg, mikor a hibákkal való szembenézésre szólítja fel az országot, és annak politikai vezetőit: „Könnyelműség, sőt ennél is több: politikai hiba volna ezekben a komoly órákban bármit is takargatni és őszintének nem lenni. Meg kell tehát látni a hibákat, észre kell venni a tévelygéseket, és meg kell adni végre a módját annak, hogy a hetvenkedés helyét a munka foglalja el, a handabandázó hengegését az önérték és a visszafelé haladás útját, politikában és a társadalomban, a demokrácia módszereivel való fokozatos előretörés váltsa fel” („A bosszuállás.” Népszava, 1920. június 4. 1.).

A június 5-én megjelenő lapok publicisztikai és vezércikkei már a megtörtént eseményre reagálnak. A békediktátum aláírásával kapcsolatos beszámolók, hírek sok esetben két teljes oldalt is kitesznek az orgánumokban. Az egyes lapok publicisztikai között legfeljebb hőfokbeli különbségek fedezhetők fel. A skála két pólusán a Nemzeti Ujság és a Népszava helyezkedik el. Előbbi sajtó cikke érzelmileg zaklatott, mártírságot kifejező, a többi laphoz képest is radikálisabb gondolatokat fogalmaz meg. Már a felütésben kemény szavakkal, kifejező képekkel jelzi a nemzet lelkiállapotát, illetve a szomszéd országoknak is odaszúr: „Dermedt rémület, elkeseredés és néma harag reszketett végig ma a magyarokon.

Minden magyaron, aki csak él Magyarországon, melyet ma egy tollvonással aláírt béke Romániának is, Csehszágnak is, Jugoszláviának, Ausztriának is nevez...” Biztos benne, hogy bárhová is sodorja a béke a magyarokat, ők nem fognak beolvadni, mindvégig megőrzik nemzetéhez való tartozásukat: „... Az akác soha sem terem vadalmát, a tölgy nem hajt csalánvirágot, a rózsatőn nem fakad bojtortján; a magyarokból soha sem lesznek oláhok, rácok, csehek s az ezeresztendő vérözönével megszentelt magyar föld soha sem fogadja be az idegen vért, mely most uralkodni akarna rajta...” Éles, érzelmileg túlfűtött hangon kikel a békével, a „békecsinálókkal” szemben: „... Béke? Van-e béke a gyalázatosan megraboltak szívében; lehet-e béke a rablók lelkiismeretében? ... Ha ezt nevezik békének, akkor felfordult a világ erkölcsi rendje...” Az írás hitet tesz amellett, hogy ez nem jelenti a nemzet, az ország halálát, és előbb-utóbb megváltozik ez az állapot: „... Magyarország él és megmarad ... A magyar fájdalom hangja végig sikolt az érzéketlen világon s a jövődő felfigyel a meg nem hallgatott igazság közeledő diadalának szavára” („Nincs béke igazság nélkül.” Nemzeti Ujság, 1920. június 5. 1.)

A Népszava publicisztikája nyugodt hangú, a realitások talaján mozgó, nagy pátozatos történelmi képektől mentes. Már az indítással a jövőbe tekint, a konszolidációt, az építő munkát hangsúlyozza: „A békeszerződést aláírták. A formaságoknak eleget tettek, most már a magyarságon van a sor, hogy jövőjére berendezkedjék és elinduljon: visszaszerezni régi nagyságát és hatalmi pozícióját a népek nagy világversenyében. Az ezeréves mult nem csak predesztinál, hanem kötelez is...” Az írás szerint Magyarország állami és társadalmi berendezkedése a háború előtt megközelítette a nyugat-európai szintet, de a lehetőségek most is adóttak ahhoz, hogy a magyarság a nagy kulturnemzetek sorába emelkedjen. Ehhez viszont: „Nem elég élni akarni, élni tudni is kell.” A cikk szerint meg kell találni az utat, „amelyen az ország az új élete felé elindulhat.” Annak ellenére, hogy – ahogy a lap fogalmaz – „a magyar szociáldemokrácia nem tartozott sohasem Apponyi gróf rajongói közé”, elismerve a magyarság ügyében tett szolgálatait és rendkívüli (élet)tapasztalatait, nagy reményeket fűz a politikus jászberényi beszédéhez, melyben kijelölheti „az észszerű politika útjait.” A mostani helyzetben legfontosabb teendő szerintük: „... a népnek nyugalmat, életkedvet és életlehetőséget kell biztosítani.” A publicisztika – a lap korábbi napokban, hetekben látott cikkeihez hasonlóan – kizárja a jelenlegi állapot erőszakos megváltoztatásának módszerét, mikor úgy fogalmaz:

„... Az ellenségeinknek ... be kell bizonyítani, hogy a magyar velük egyenrangú kulturnép és így kell kierőszakolni jobb fölfogásukat rólunk, akikkel szemben barbár módon alkalmazták a bosszuállás alacsonyságát” („Aláírás után.” Népszava, 1920. június 5. 1.).

A többi orgánum publicisztikái a Nemzeti Ujság és a Népszava írásai között helyezkednek el, különböző arányban keverednek bennük az említett újságokban látott motívumok. Fontos megjegyezni, hogy a cikkek tartalma és hangvétele nem minden esetben felel meg az adott ideológiát, politikai irányultságot képviselő orgánummal kapcsolatos elképzeléseknek.

Jelszavak és szimbólumok

A trianoni békediktátum aláírása környékén megjelenő újságok cikkei, publicisztikái egyértelműen a lakosság érzéseit, az eseményhez való viszonyulását tükrözték. A hatalom bármennyire is próbálta már hónapokkal korábban felkészíteni az embereket a várható döntésre, a kedvezőbb feltételekben való bizakodás szinte az utolsó napokig megmaradt. Így a magyar társadalmat sokként érte a végleges szerződés, a kialakult helyzetbe nem volt képes belenyugodni. Már a vesztes világháborút követően szinte azonnal, de különösen Trianon után, megjelent és széles körben elterjedt az irredentizmus és a revízió ideológiája. Az előbbi fogalom olasz eredetű szóból származik, és olyan politikai törekvést takar, mely az idegen uralom alatt álló nemzeti területek visszaszerzését célozza meg. Eszközei, módszerei békések és erőszakosak is lehetnek. A revizionizmus felülvizsgálatot jelent, egy adott nemzetközi szerződés újratárgyalását szeretné elérni, kimondottan jogi úton. A Horthy-korszak külpolitikája alapvetően ugyan revizionista volt, végső esetben azonban nem vetette el a fegyveres megoldás alkalmazását sem. Propagandájában pedig kifejezetten gyakran alkalmazta az irredentizmus harciasabb szövegeit, jelszavait is (Zeidler, 2002, p. 12). A közhangulat kialakításában 1918 végétől – a hatalom szervei mellett – olyan jobboldali és szélsőjobboldali társadalmi szervezetek játszottak nagy szerepet, mint a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, az Országos Propaganda Bizottság, a Magyar Nemzeti Szövetség, az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Magyar Országos Véderő Egyesület és a Magyar Külügyi Társaság.

A kormányzatok és az említett szervezetek munkálkodása során született meg az az alapelv, mely szerint „az ideális természeti és politikai egységet képező történelmi Magyarország felbomlasztása igazságtalan és az egész emberiségre nézve káros cselekedet, a régi határok lehetőség szerinti teljes visszaállítása pedig a magyar társadalom legszentebb célja” (Zeidler, 2002, p. 11).

Már az első világháború lezárulását követően nem sokkal megjelentek a közbeszédben azok a jelszavak, jelmondatok, tiltakozó buzdítások, melyek sokszor művészeti alkotásokra és használati tárgyakra is felkerültek, és így gyorsan beépültek az emberek tudatába, mindennapjaiba. Ezeket a szólamokat, rigmusokat a két világháború közötti időszakban már az elemi iskolában megtanították a tanulókkal, ez által erőteljesen formálva a felnövekvő nemzedékek Trianonnal kapcsolatos beállítódását.

A legkorábbi ilyen jellegű buzdítás a „Nem! Nem! Soha!” volt, mely a Területvédő Liga jelszavaként vált széles körben ismertté. Ezzel együtt a mondat eredetileg nem a jobboldal szólama volt, és a közhiedelemmel ellentétben már több mint egy esztendővel a trianoni békediktátum aláírása előtt megjelent. A Károlyi-kormány 1918 novemberében hozta létre az Országos Propaganda Bizottságot, melynek célja az volt, hogy népszerűsítse a demokratikus társadalmi berendezkedést és a köztársasági államformát, valamint, hogy az országban élő nemzetiségek számára rokonszenvesebbé tegye az új Magyarországot (Bíró-Balogh, 2007 p. 87). Ez a szervezet kérte fel Jeges Ernő, elismert grafikust, hogy készítsen olyan plakátot, mellyel a kormány képes lehet hatni az antant hatalmakra, hogy a békeszerződés feltételeinek meghatározásakor vegyék figyelembe Magyarország történelmi határait. A nyomtatvány 1919 januárjában jelent meg az utcákon. A plakáton jól látható, hogy Magyarország területe még nem a Trianon utáni formáját tükrözi, hanem az előzetes félelmeket testesíti meg. A jelmondatot számtalan nyelvre – köztük angolra (No, no, never!), németre (Nein, nein, niemals!), és franciára (Non, non, jamais!) – lefordították, és ilyen módon is terjesztették. A szólam aztán megjelent – többek között – bélyegen, íróeszközön, falvédőn, pecséten, térképen és szobron is (Virtuális látogatás a Trianon Múzeumban. https://ungvar.eu/trianon/osszes_letoltve: 2025. 01. 27. 10:56).

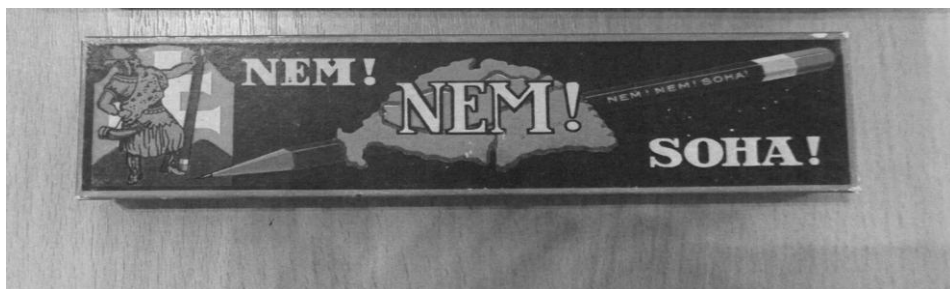
2. kép: Nem! Nem! Soha! postabélyeg 1920-ból. Jeges Ernő plakátja lapján

3. kép: Nem! Nem! Soha! Alumínium tábla

4. kép: Irredenta tanszer

Hogy a „Nem! Nem! Soha!” szlogen milyen mértékben formálta a közhangulatot, és épült be az emberek tudatába, jól jelzi, hogy 1922-ben, az akkor 17 éves József Attila ilyen címmel írt verset. A költeményt, melyben hazafias hévvel a Trianonnál elvesztett területek visszaszerzését vizionálja, a költő sosem publikálta, és először csak 1989 után jelenhetett meg.

1920-ban, nem sokkal a trianoni békediktátum aláírását követően Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája és a Védő Ligák Szövetsége pályázatot írt ki egy olyan, maximum húsz szavas imára vagy fohászra és egy olyan, maximum tíz szavas jelmondatra, amelyek a magyarság trianoni békeszerződésével kapcsolatos érzéseit, és elsősorban az elcsatolt területek visszaszerzésének szándékát testesíti meg. Az „Ima” kategóriában Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna „Magyar Hiszekegy” című háromsorosa győzedelmeskedett. Mint az később kiderült, az író nő már a pályázat kihirdetése előtt megírta „Hitvallás” című, tizenöt szakaszos költeményét, melynek első strófáját küldte be a versenyre. A rövid ima szinte azonmód rendkívül nagy népszerűsége tett szert, és a Horthy-korszak nemzeti imájává vált (Bíró-Balogh, 2007, p. 89). A „Magyar Hiszekegyet” iskolai tankönyvek és füzetek borítójára nyomtatták, falvédőkre hímezték, és megjelent közintézmények falaira helyezett fémtáblákon is. Az ima a korszak szinte minden hivatalos rendezvényen, ünnepségen elhangzott. Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. október 27-én elrendelte, hogy a tanulók minden iskolában a tanítás elején és végén szavalják el a „Magyar Hiszekegyet” (Thúry György Múzeum: A Magyar Hiszekegy. https://tgym.hu/index.php/virtualis-kiallitas/518-a-magyar-hiszekegy_1 letöltve: 2025. 01. 27. 14:18).

5. kép: Korabeli magyar irredenta plakát a „Magyar Hiszekegy” szövegével

6. kép: Korabeli magyar irredenta plakát

A fentiekben említett, 1920-as pályázat „Jelmondat” kategóriájának nyertese B. Szabó Mihály nyugalmazott főispán lett: „Csonka Magyarország – nem ország, egész Magyarország mennyország” frázisával. A szlogen későbbiekben gyakran „Csonka Magyarország – nem ország, Nagy-Magyarország mennyország” formában jelent meg. A jelmondat terjesztésében, népszerűsítésében – ahogy az ima esetében is – nagy szerepet vállalt a korabeli sajtó. Számos orgánum (vezér)cikkeinek címében, írásainak szövegében köszönt vissza a szólam. A jelmondat a „Magyar Hiszekegyhez” hasonló pályát járt be, az iskolákban minden nap elszavaltatták azt a nebulókkal, illetve beírták a tankönyvekbe és felfestették a tantermek falára is. De a szöveg feltűnt képeslapokon és plakátokon is.

7. kép: Képeslap. Csonka Magyarország nem ország. Egész Magyarország mennyország. „Észak”. Kisfaludy Strobl Zsigmond szobrászművész alkotása

8. kép: Irredenta levélzáró

A trianoni békediktátum aláírása után öt esztendővel, 1925-ben Urmánczy Nándor erdélyi származású országgyűlési képviselő meghirdette az Országzászló Mozgalmat. A kezdeményezés azon a felfogáson alapult, hogy egy nemzethez tartozók összetartozása akkor is megmarad, ha az embereket, a közösségeket határok szakítják el egymástól. A nemzeti összetartozás szimbólumaként a csonka Magyarország városaiban oszlopot állítottak, melyen félárbócra eresztett magyar zászlót helyeztek el. Az első országzászlót 1928. augusztus 20-án, Budapesten, a Szabadság téren avatták fel. Két esztendővel később Molnár Ferenc, tarcali pedagógus javasolta, hogy Magyarország más települései is hasonlóan járjanak el, így az országzászló-állítás országos kiterjedésű mozgalommá vált. Az országzászlók számos állandó elemmel rendelkeztek. Ilyen volt a Trianon előtti utolsó hivatalos középcímer, rendszerint angyalokkal ékesítve. A mozgalom által használt jelmondat, az „Így volt, így lesz!” szólam, a zászlón vagy a talapzaton szerepelt. Az árbócrudat rendszerint sávosan piros-fehér-zöldre festették, a tetejét pedig gyakran esküre emelt kéz, turulmadár, kettős kereszt vagy Trianon kereszt díszítette. Sok esetben díszes lépcső vezetett a talapzathoz (Az országzászló mozgalom története. <https://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=post&id=194>, letöltve: 2025. 01. 28. 15:42)

Az „Így volt, így lesz!” jelszó tehát az Országzászló Mozgalom beindulásával és elterjedésével vált a nagyközönség számára is ismertté, és a későbbiekben számos propagandaanyagon, plakátokon, képeslapokon is megjelent.

9. kép: Irredenta plakát

Ahogy arról a korábbiakban szóltam, a két világháború közti magyar kormányzatok külpolitikája revizionista volt, azaz a békeszerződés jogszerű felülvizsgálatát tűzte ki céljául. A revízió mértékével, jellegével kapcsolatban azonban eltérő álláspontok alakultak ki a korszakban, mind a hatalom, mind a közvélemény szintjén. Az etnikai revízió alapvetően a magyarság által lakott területek, azaz a határ menti, túlnyomó többségében magyar lakta térségek, valamint Székelyföld visszaszerzését irányozta elő. Az optimális revízió az adott nemzetközi politikai-hatalmi viszonyok között az elérhető legnagyobb területvisszaszerzést szándékolta, melynek pontos tartalmát sosem határozták meg, de vélhetően szerepelt benne Nyugat-Szlovákia, valamint Kárpátalja újbóli Magyarországhoz csatolása. Az integrális revízió hívei – az előző kettővel ellentétben – az összes elvesztett területre igényt tartottak. A kormányzati propaganda célja a közhangulat formálása és az egységes erő felmutatása volt, ezért a korszak egészében határozottabb hangvételű szövegeket és jelszavakat fogalmazott meg. A lényeg számára az volt, hogy a tömegek ítéljék el Trianont. Ezért egy akkori átlagos magyar állampolgár nem is érzékelte a revízió változatai közötti különbségeket, és nagy eséllyel annak integrális verziójában gondolkodott (Ziedler, 2002, pp. 12-13; Romsics, 2000). Egyértelműen ezt a viszonyulást testesítette meg a „Mindent vissza!” jelszava, mely az 1938. november 2-ai bécsi döntést követően, mikor is Magyarország visszakapta a Felvidék egy részét, újra teret nyert magának.

10. kép: Figurális szöveges falvédő. „Mindent vissza!”

**11. kép: „Mindent vissza”. A Magyar Nemzeti Szövetség
hétnyelvű propaganda plakátja**

A Horthy-rendszer revíziós propagandagépezete – különböző fórumokon és csatornákon keresztül – nemcsak a Trianont tagadó jelszavakat, rigmusokat alakította ki és terjesztette, hanem létrehozta a témához kapcsolódó szimbólumrendszerét is. A fentiekben az utóbbira is már láttunk egy-két példát, de most tekintsük át röviden, mik is voltak a legfontosabb jelképek. Zeidler Miklós, a téma szakavatott kutatója úgy véli, hogy a két világháború közti magyar irredentizmus szimbólumkészlete alapvetően három fő típusból állt. Az első és a legáltalánosabb Krisztus szenvedéstörténetének és a magyarság sorsának párhuzamba állítása (Zeidler, 2002, p. 14). 1920. június 4., péntekre, Úrnapijára esett. A későbbi esztendőkből pedig előfordult, hogy a békeszerződés aláírásának napja pünkösöd ünnepével találkozott. A korabeli sajtó cikkeiben, publicisztikaiban rendszeresen kapcsolatot talált az „események” között, így nagy szerepet játszott a Krisztus-szimbólika kialakításában és terjesztésében. A konzervatív szellemiségű Budapesti Hírlap, egy nappal a békediktátum aláírása előtt publikált, „Corpus Christi” című cikkében a következőképp fogalmaz: „...Úrnapija van ma, a kereszténység, a Megváltó nagy ünnepe, a mikor az egyház kivonul a templomból az utcára ... A magyar nemzet is kivonul e napon, körmenetben járul nagyjai szobra és siremléke elé, ajkán a Szózat, ajkán a Himnusszal, hogy felmutassa a felfeszített és megcsonkított ország vérző testét mind a négy égi táj felé a világnak. És várja a Megváltót...” („Corpus Christi.” Budapesti Hírlap, 1920. június 3. 1.). Az orgánus két nappal későbbi, „Elvégeztetett” című írásában a helyzet súlyosságának és igazságtalanságának érzékeltetésére újfent a Krisztus-magyarság párhuzamot használja: „... A hogy Krisztus egykor vállára vette a keresztet. Vállunkra vettük ma a békekeresztjét. De nem minket feszítettek fel rá. Mi csak visszük. Erre a keresztre is az Igazság van felfeszítve és nekünk kell; a kinek vállára tétetett, az Igazságot élve levonnunk róla...” („Elvégeztetett.” Budapesti Hírlap, 1920. június 5. 1.).

A krisztusi szenvedéstörténet a Trianonnal kapcsolatos művészeti alkotásokban, és a hétköznapi tárgyi kultúrájában is visszaköszönt. A Magyar Revíziós Liga kezdeményezésére első körben a határmenti településeken – majd később számos helyen – emeltek Trianon-kereszteket, építettek emlékműveket és kálváriákat.

12. kép: Trianon kereszt (Kőszeg)

13. kép: Trianon-emlékmű – Fadrusz-kereszt (Budapest-Pestszentlőrinc). Készítette: Fadrusz János (1935). A fotót készítette: Ablonczy Balázs

A szimbólumok második fő típusában a korábbi történelmi korszakok eseményeihez és jeles személyiségeihez nyúltak vissza. Így találtak párhuzamot az 1848-1849-es szabadságharc motívumai és az irredentizmus jelképei között. Az egyik ilyen elem volt például Kossuth Lajos, mint népvézér karaktere (Zeidler, 2002, pp. 13-14). A politikust szoborcsoportokon központi figuraként ábrázolták, és példaképként, szimbólumként hivatkoztak rá.

14. kép: A Kossuth-szoborcsoport. Készítette: Horvay János

A harmadik típus alapját a honfoglaló-honvédő szimbólum aktualizálása jelentette (Zeidler, 2002, p. 15). Ennek kapcsán régi, dicső korok nagy történelmi személyiségeit (Árpád fejedelem, Mátyás király) és legendás mondabeli hősöket (Csaba királyfi) jelenítették meg propagandaanyagokon, vagy szolgáltatottak azok témát a korszak szobrászművészei számára. A jelképek három alaptípusa számos ponton kiegészítette egymást, sőt gyakran egymásba is olvadt.

15. kép: Irredenta képeslap. Árpád fejedelem, Vitéz Nagybányai Horthy Miklós, Mátyás király

16. kép: Magyar Feltámadás szoborcsoport. A Csaba királyfit megjelenítő „Kelet” (Erdély) című szobor.

(Készítette: Pásztor János)

Gyakran használt szimbólum volt a korszakban a turul, a magyar eredetmondák legendás madara. Különböző ábrázolásai más-más jelentéssel és kifejező erővel bírnak. Ülő tartásban megjelenítve hatalmi pozíciót jelez, kiterjesztett szárnyal védő, óvó státuszt tükröz, míg fürkésző ábrázolása támadásra utal. A turulmadár a Horthy-korszakban az első világháborús emlékművek és az országzászlók gyakori szimbóluma lett (Ságvári, 2001, pp. 127-128).

17. kép: Magyar Feltámadás szoborcsoport. „Nyugat” (Alpokalja) című szobor. A szobor központi figurájának lábánál a szárnyát repülésre tárva jelenik meg a Turulmadár.

(Készítette: Sidló Ferenc)

Végül fontos rögzíteni és hangsúlyozni – ahogyan azt a fentiekben egy-két példa (bélyeg, falvédő, ceruzatartó, levélzáró) kapcsán már láthattuk, hogy az 1920-as évektől kezdve az irredentizmus szimbólumai megjelentek és elterjedté váltak különféle használati és dísz tárgyakon (tányér, szódászfifon, gyertyatartó, kitűző, gyufásdoboz, jelvény, könyv, képeslap stb.) is, ez által a Trianon- jelképek az emberek egyéni életterében is helyet nyertek maguknak.

Ezek a tárgyakon központi elemként leggyakrabban a királyi Magyarország területe jelent meg (Tömöri, 2020). Eklatáns példa erre Lanczendorfer Zsuzsanna néprajzkutató vizsgálata, aki egy ritka, hímzőmotívumokkal díszített Nagy-Magyarország térkép készítéstörténetét dolgozta fel (Lanczendorfer, 2026).

18. kép: Tányér. Szabadtéri Néprajzi Múzeum

19. kép: Szódásüveg. Magyar Nemzeti Múzeum

20. kép: Társasjáték. Néprajzi Múzeum

Összegzés

Ahogy azt a fentiekben láthattuk, a magyar társadalom teljes döbbenettel fogadta a trianoni békediktátumot, azt nemzeti tragédiaként élte meg. A Horthy-rendszer propagandája már a békeszerződés aláírását megelőzően megkezdte az eseménnyel kapcsolatos jelszavak és rigmusok kialakítását, valamint az irredentizmus és a revizionizmus eszméihez kötődő szimbólumok megalkotását. Mindezek terjesztésében, népszerűvé tételében a hatalom szervei mellett, jobboldali és szélsőjobboldali társadalmi szervezetek, egyesületek, valamint a korszak sajtója játszottak fontos szerepet. A rendszer fő célja az volt, hogy a társadalom egységesen ítélje el Trianont, abba sose nyugodjon bele, és törekedjen az elvesztett területek visszaszerzésére. A jelszavak, imák és szimbólumok az oktatásba is beépültek, így erőteljesen hatottak a felnövekvő generációk Trianontudatára. Az eszmék és azok kapcsolódó elemei, jelképei a hétköznapi életben is körbevették a kor polgárait. Találkoztak velük a sajtóban, a művészeti alkotásokban, az ünnepségeken és a mindennapi élet tárgyi kultúrájában. Az 1938 és 1941 közötti területi gyarapodások még inkább erősítették az emberekben azt a meggyőződést, hogy Nagy-Magyarország újjászületése megtörténhet. A II. világháborús vereség azonban kijózanítóan hatott, utána évtizedekig nem lehetett Trianonról beszélni.

Kijelenthető, hogy a Horthy-korszak és a szocialista időszak rosszul megválasztott Trianon-feldolgozása is lényeges szerepet játszik abban, hogy a magyar társadalom döntő többsége Trianonra legnagyobb történelmi tragédiaként, nemzeti traumaként tekint.

Felhasznált irodalom

- Bíró-Balogh, T. (2007). Egyszerű, rövid, populáris. „Csonka Magyarország nem ország”: a revíziós propagandagépezet működése. *Forrás*, 39(7-8), 86-105.
- Dobó, A. 2021. *A trianoni békediktátum*. Magyar Kultúra Emlékívek Kiadó.
- Lanczendorfer, Zs. (2026): *Trianon emlékezete egy csodás textilián keresztül*. In: Juhász, Erika – Márkus, Edina (szerk.): Kihívások a művelődés és a felnőttképzés világában. [Acta Andragogiae et Culturae sorozat 31. kötet.] Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet.
- Romsics, I. (2000). A magyar külpolitika útja Trianontól a háborúig. *Rubicon*, 10(9), 17-24.
- Romsics, I. 2010. *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó.
- Romsics, I. 2001. *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó.
- Ságvári, Gy. (2001). Állami és uralkodói szimbólumok a magyar uniformis jelrendszerében. In G. Hausner, K. M Kincses, & L. Veszprémy, (szerk.). *A Hadtörténeti Múzeum értesítője. Acta Musei Militaris in Hungaria. 4. „Kard és koszorú”. Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum 115-132.
- Zeidler, M. 2002. *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Teleki László Alapítvány.

Elektronikus források

- Flier Gergely: Trianon 100: a magyar fájdalom és remény emlékművei az egykori Budapesten. 2020. január 2. 14:00. https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuevei_a_z_egykori_budapesten, letöltve: 2025. 01. 30. 14:29
- Ledán M. István: Ünnepi különszám – Trianon és a latin. https://laudator.blog.hu/2010/06/04/unnepi_kulonszam_trinanon_es_a_lat_in, letöltve: 2025. 01. 30. 11:32
- Millisits Máté: Csaba királyfitól Gábiel arkangyalig. Különleges üzenetet hordoznak Budapest főterein. 2021. február 7. 9:00. https://pestbuda.hu/cikk/20210207_zeusz_templomato_l_csaba_kiralyfiig_erdekes_uzenetet_hordoznak_budapest_monumentalis_szobrai, letöltve: 2025. 01. 30. 14:14

- Az országzászló mozgalom története. <https://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=post&id=194>, letöltve: 2025. 01. 28. 15:42
- Tömöri Szilvia: Mi az az irredentizmus és revizionizmus? Új eszmék Trianon után. 2020. július 2. <https://blog.skanzen.hu/2020/07/02/mi-az-a-revizionizmus-es-az-irredentizmus-uj-eszmek-trianon-utan/>, letöltve: 2025. 01. 30. 15:35
- Thúry György Múzeum: A Magyar Hiszekegy. <https://tgy.m.hu/index.php/virtualis-kiallitas/518-a-magyar-hiszekegy>, letöltve: 2025. 01. 27. 14:18
- Virtuális látogatás a Trianon Múzeumban. <https://ungvar.eu/trianon/osszes>, letöltve: 2025. 01. 27. 10:56

Újságcikkek

- „Junius 4-én.” Az Ujság, 1920. június 4. 1.
- „Aláírás után.” Népszava, 1920. június 5. 1.
- „A bosszuállás.” Népszava, 1920. június 4. 1.
- „Corpus Christi.” Budapesti Hírlap, 1920. június 3. 1.
- „Elvégeztetett.” Budapesti Hírlap, 1920. június 5. 1.
- „A guzsbakötött.” 8 Órai Ujság, 1920. június 4. 1.
- „Junius 4-én.” Az Ujság, 1920. június 4. 1.
- „Nincs béke igazság nélkül.” Nemzeti Ujság, 1920. június 5. 1.

A tanulmányban szereplő képek forrásjegyzéke

- 1. kép: Irredenta plakát (Forrás: [https://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=termek&productid=869#prettyPhoto\[/0/](https://www.trianonmuzeum.hu/index.php?page=termek&productid=869#prettyPhoto[/0/), letöltve: 2025. 01. 22. 11:28)
- 2. kép: Nem! Nem! Soha! postabélyeg 1920-ból. Jeges Ernő plakátja lapján (Forrás: <https://boss.pozsony.net/docs/trian/77.nemnemsobelyeg.jpg>, letöltve: 2025. 01. 27. 11:07)
- 3. kép: Nem! Nem! Soha! Alumínium tábla (Forrás: <https://palocmuzeum.hu/trianon-100/>, letöltve: 2025. 01. 27. 11:39)
- 4. kép: Irredenta tanszer (Forrás: <https://boss.pozsony.net/docs/trian/51/48.irredentatanszerek2.jpg>, letöltve: 2025. 01. 27. 11:46)
- 5. kép: Korabeli magyar irredenta plakát a „Magyar Hiszekegy” szövegével (Forrás: https://szikm.hu/trianon-100/magyar_hiszekegy-928, letöltve: 2025. 01. 27. 17:58)

- 6. kép: Korabeli magyar irredenta plakát (Forrás: https://szikm.hu/trianon-100/magyar_hiszekegy-928. letöltve: 2025. 01. 27. 18:08)
- 7. kép: Képeslap. Csonka Magyarország nem ország. Egész Magyarország mennyország. „Észak”. Kisfaludy Strobl Zsigmond szobrászművész alkotása (Forrás: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1289143/>, letöltve: 2025. 01. 27. 18:57)
- 8. kép: Irredenta levélzáró (Forrás: <https://galeriasavaria.hu/katalogus/reszletek/gyujtemeny/2202069021/ZA501.22-Irredenta-levelzaro-Csonka-Magyarország-nem-ország-1920-s-levelzaro-cimke/>, letöltve: 2025. 01. 27. 19:30)
- 9. kép: Irredenta plakát (Forrás: Ledán M. István: Ünnepi különszám – Trianon és a latin. https://laudator.blog.hu/2010/06/04/unnepi_kulonszam_trianon_es_a_latin, letöltve: 2025. 01. 30. 11:32)
- 10. kép: Figurális szöveges falvédő. „Mindent vissza!” (Forrás: <https://www.meska.hu/p1857086-figuralis-szoveges-falvedo-mindent-vissza>, letöltve: 2025. 01. 28. 11:34)
- 11. kép: „Mindent vissza”. A Magyar Nemzeti Szövetség hétnyelvű propaganda plakátja. (Forrás: <http://www.mvkkvar.hu/kiallitas/trianonkiallitas/tartalom/irredentizmusrevizionizmus.php>, letöltve: 2025. 01. 28. 11:43)
- 12. kép: Trianon kereszt (Kőszeg) (Forrás: https://koszeg1532.blog.hu/2017/03/10/koszeg_kirandulohelyei_csonakazoto_kalvaria_templom_trianon_kereszt, letöltve: 2025. 01. 29. 17:18)
- 13. kép: Trianon-emlékmű – Fadrusz-kereszt (Budapest-Pestszentlőrinc). Készítette: Fadrusz János (1935). A fotót készítette: Ablonczy Balázs (Forrás: <https://trianon100.hu/emlekmu/budapest-pestsztentlorinc-trianon-emlekmu-fadrusz-kereszt>, letöltve: 2025. 01. 29. 17:25)
- 14. kép: A Kossuth-szoborcsoport. Készítette: Horvay János (Forrás: https://pestbuda.hu/cikk/20210207_zeusz_templomatul_csaba_kiralyfiig_erdekes_uzenetet_hordoznak_budapest_monumentalis_szobrai, letöltve: 2025. 01. 30. 14:14)
- 15. kép: Irredenta képeslap. Árpád fejedelem, Vitéz Nagybányai Horthy Miklós, Mátyás király (Forrás: https://muzeumantikvarium.hu/item/horthy-miklos,-arpad-vezer,-matyas-kiraly?set_lang=en, letöltve: 2025. 01. 28. 10:20)

- 16. kép: Magyar Feltámadás szoborcsoport. A Csaba királyfit megjelenítő „Kelet” (Erdély) című szobor. Készítette: Pásztor János. (Forrás: Millisits Máté: Csaba királyfitól Gábel arkangyalig. Különleges üzenetet hordoznak Budapest főterei. 2021. február 7. 9:00. https://pestbuda.hu/cikk/20210207_zeusz_templomatol_csaba_kiralyfiig_erdekes_uzenetet_hordoznak_budapest_monumentalis_szobrai, letöltve: 2025. 01. 30. 11:56)
- 17. kép: Magyar Feltámadás szoborcsoport. „Nyugat” (Alpokalja) című szobor. A szobor központi figurájának lábánál a szárnyát repülésre tárva jelenik meg a Turulmadár. Készítette: Sidló Ferenc (Forrás: Flier Gergely: Trianon 100: a magyar fájdalom és remény emlékművei az egykori Budapesten. 2020. január 2. 14:00. https://pestbuda.hu/cikk/20200101_flier_gergely_a_magyar_fajdalom_es_remeny_emlekmuevei_a_z_egykori_budapesten, letöltve: 2025. 01. 30. 14:29)
- 18. kép: Tányér. Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Forrás: Tömöri Szilvia: Mi az az irredentizmus és revizionizmus? Új eszmék Trianon után. 2020. július 2. <https://blog.skanzen.hu/2020/07/02/mi-az-a-revizionizmus-es-az-irredentizmus-uj-eszmek-trianon-utan/>, letöltve: 2025. 01. 30. 15:35)
- 19. kép: Szódásüveg. Magyar Nemzeti Múzeum (Forrás: https://trianon.neprajz.hu/neprajz.mutargy.04b.php?bm=1&as=353&kr=B_1260_%3D%22Irredentizmus%20haszn%C3%A1lati%20t%C3%A1rgyak%22, letöltve: 2025. 01. 30. 15:45)
- 20. kép: Társasjáték. Néprajzi Múzeum (Forrás: https://trianon.neprajz.hu/neprajz.mutargy.04b.php?bm=1&as=298&kr=B_1260_%3D%22Irredentizmus%20haszn%C3%A1lati%20t%C3%A1rgyak%22, letöltve: 2025. 01. 30. 15:51)

Lanczendorfer Zsuzsanna

TRIANON EMLÉKEZETE EGY CSODÁS TEXTÍLIÁN KERESZTÜL³

*„Aki kézzel dolgozik, az kézműves, aki kézzel és ésszel,
az mester, aki kézzel, ésszel és szívvel, az művész.”*

Aquinói Szent Tamás

Absztrakt: Tanulmányomban bemutatok egy eddig még nem publikált, ritka, hímző motívumokkal díszített Nagy-Magyarországot ábrázoló textíliát. A hímzéstérkép prezentálásával, – mely feltehetően 1930 és 1945 között készült iskolai szemléltető anyag volt, – közkinccsé teszem a tanárok és diákok közös magyar identitásának, Trianon emlékezetének csodálatos tárgyasult formáját, és egyben emléket állítok egy kiváló soproni pedagógusnak is. Interjúk segítségével ismertetem a népművészeti alkotás készítéstörténetét, sorsát, a Trianon 100 című kiállításon át egészen napjainkig.

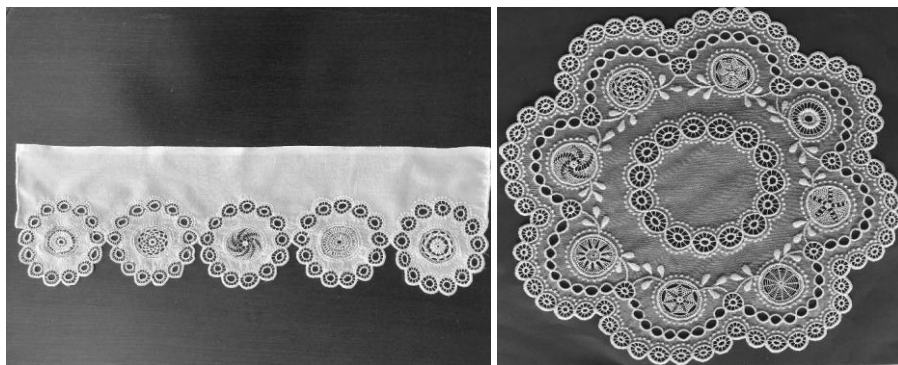
Abstract: In my study, I am presenting a textile, illustrating Greater Hungary, decorated with rare embroidery motives, which has not been published yet. By presenting the embroidery map, which was supposedly a demonstration material made between 1930 and 1945, I am introducing the wonderful objectified form of teachers' and students' Hungarian identity. Furthermore, I am commemorating an excellent educator from Sopron as well. With the help of interviews, I am reviewing the production history and fate of the work of art of folk art, through the exhibition 'Trianon 100' right until today.

³ Köszönetemet szeretném kifejezni adatközlőimnek, elsősorban Papp Istvánnénak Tar Emőkének a sok értékes információjáért és a kutatáshoz nyújtott segítségéért, valamint Lackner Mónikának a Néprajzi Múzeum főmuzeológusának és Szalai Zsoltinak, a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum hozzáférés-támogatási osztályvezetőjének!

Találkozásom a hímzéssel

Néprajzkutatóként, rábaközi gyűjtéseim során talákoztam először hímző asszonyokkal, és az azóta Hungarikummá vált (2023. április 18.) höveji hímzéssel. Ivánkovits Lujza és Katalin hímzőkkel készítettem interjút, akik elmondása szerint dédanyjuk Horváth Borbála honosította meg ezt a hímzésfajtát Hövejen (Lanczendorfer, 1998, pp. 44-48). Majd egy szakrális téma (útmenti szakrális építmények, képoszlop) kutatása során (Lanczendorfer, 2013, pp.18-34) ismertem meg egy csipkevarró asszonyt Nemeshanyban, Zimits Imrénét, Vera nénit (szül.: Somogyi Vera, Nemeshany, 1940.), aki sokat mesélt a helyi csipke készítéséről is.

1. kép: Mintasor és terítő

(Fotó: Lanczendorfer Zsuzsanna, Hövej, 1998)

2. kép: Csipkevarró lányok Nemeshany 1958-ban

(Forrás: Zimits Imréné családi fotóalbuma)

3. kép: Tanulókarton és emléklap

(Forrás: Zimits Imréné családi fotóalbuma)

Jelen tanulmányomban egy tulajdonomban lévő mives alkotás, kézimunka történetét szeretném bemutatni, és egyben emléket állítani egy kiváló pedagógusnak, Molnár Jolánnak. Ehhez interjúkat készítettem kollégáival, rokonaival, és az alkotásról néprajzos „textiles” szakember véleményét is megkérdeztem.

Az ajándékba kapott hímzés

Majd húsz éve ismerem Tar Imre bácsit és feleségét Molnár Joli nénit. Korábban Győrben a Szent Anna Otthonban tartottam többször karitatív előadást. Egyik előadásom után odajött egy mosolygós, kedves házaspár, akik ott éltek és elmondták, hogy ismerték Ménfőcsanakról a szüleimet. (Megjegyzem szülőfalumban, Ménfőcsanakon vannak Tar nevezetűek. Tar Emőke szíves közlése szerint ez a Tar család Csapodról származik.)

4. kép: Tar Imre és felesége, 1958. június 7.

(Forrás: Tar Imre családi fotóalbuma)

Az idők folyamán többször meglátogattuk egymást. Karácsony, húsvét nem múlt el, hogy nem ne találkoztunk volna, köszönhetően annak is, hogy nagyon közel laktunk egymáshoz. Sajnos 2002-ben Imre bácsi közölte, hogy Joli néni „elköltözött”. Temetése után áthozott nekem egy „hímzéstérképet”, és azzal bízta rám, hogy „nálam biztosan jó helyen lesz”. Mivel a terítőn szakadások, foltok voltak, – és sajnáltam volna, hogy tovább romlik az állapota –, megkerestem a Néprajzi Múzeum egyik szakemberét, és a textília restaurálására kértem fel. A textilrestaurátorok egyik szaktekintélye, a tárgyrestaurátor művész Sterbetz Katalin varázsolta újjá a textilt nekem. „Sterbetz Katalin főrestaurátor negyven éve dolgozik a Néprajzi Múzeumban, ez idő alatt sokrétű feladatokat oldott meg magas színvonalon.

Diplomamunkája egy Xantus János és Rómer Flóris által a bécsi világkiállításra gyűjtött – de a múzeum gyűjteményének hányatott sorsa miatt szinte teljesen megsemmisült – Lévai szűrűjás restaurálása volt; ez a tárgy azóta több kiadvány, kiállítás darabjaként is ismertté vált. Tudását szívesen megosztja a fiatalabbakkal, segíti az egyetemi képzést. Restaurátor osztályvezetőként támogatta a Múzeumi Állományvédelmi Program magyarországi indítását. A hazai textilrestaurátorok egyik legjobbjaként tartják számon, szaktekintély, akinek tudására több múzeum is támaszkodik. Elhivatottsága, életszemlélete, felelősségtudata példaértékű.” - olvashatjuk róla a laudációban. (Miniszteri elismerés a Néprajzi Múzeum két munkatársának. 2013. december 20. 13:04, (<https://2010-2014.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/kulturaert-felelos-allamtitkarsag/hirek/miniszteri-elismeres-a-neprajzi-muzeum-ket-munkatarsanak> Letöltés: 2024. 11. 23.)

2000-től 2004-ig a Kisalföld megyei napilapban Hatszög címmel volt egy rovat, és a keddi cikkeket én írtam. A Szeretet odaátról című írásomban Joli néniről és a csodás ajándékról emlékeztem meg: „S a csodákkal teli karácsonyom Győrben sem ért véget. Tar Imre bácsi, nemrég eltávozott másik áldott asszonytól, Molnár Joli nénitől hozott át nekem egy emléket. Attól a pedagógustól, akivel 45 évig boldogságban, békében éltek, és aki sok-sok gyermek, fiatal nevelésére áldozta egész életét. Aki úgy gyűjtötte a Sopron-környéki magyarok és németek földrajzi tájainak neveit, kultúráját, hogy képzett néprajzos is megirigyelhetné, aki úgy ismerte hazánk hímző kultúráját, hogy egybe tudta öltetni ajándékába azt, egy „Nagymagyarország” térképébe. A tőle kapott szöttes térképen csak úgy virítanak tájegységeink hímzéseinek, varrottasaink mintavirágjai. Békés csokorban díszileg a kalotaszegi vagdalásos az úri hímzéssel, a keresztszemes szepesi motívum a halasi csipkével. S Joli néni szeretetteljes lénye, türelmes kezeinek áldása sugárzik hímző kultúránk ember alkotta csodálatos térképéről. Köszönöm, a soproni szívvel és lélekkel áldott embereknek és a már fentről vigyázó és ajándékozó lelkeknek ezt a csodálatos karácsonyi ajándékot, amelyet átélve számomra újból megigazult a karácsony misztériuma és csodája, s az, hogy a jó lelkek örökké velünk maradnak és csodákra képesek.” (Kisalföld, 2003. január 7., Postabontás). Amikor elkészült a restaurált hímzés, fényképet készítettem róla és az írással együtt odaajándékoztam Imre bácsinak. Tar Emőke Imre bácsi hagyatékából nemrég elküldte ezt nekem, aminek nagyon örültem.

6. kép: Kulturális mediáció MA szakos hallgatók diplomaátadás után a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar Bölcsészettudományi Humánerőforrás és -fejlesztési Tanszéken 2014-ben

(Forrás: Lanczendorfer Zsuzsanna fotóarchívuma)

A hímzés mintakincseket ábrázoló terítőt 2020 május 15-én kölcsönadtam a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Trianon 100 című időszak kiállítására, amelyet Győrben az Esterházy-palotában rendeztek meg. A tárlat 2020 június 4 és 2020 december 31 között volt látogatható. Nagy örömmre nagyon sokan nézték meg a kiállítást, és így ezt a remek alkotást is. A tárlatvezetést filmen is megörökítették. (Virtuális kiállításmegnyitó és tárlatvezetés: Trianon 100. „Isten és hazaszeretetünk ezer évig tartotta fenn!” Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum időszak kiállítása. Kurátorok: Cserhalmi Zoltán és Pápai Emese. A hímzést Cserhalmi Zoltán muzeológus, egykori tanítványom mutatta be. (14:23-tól 15:35-ig). <https://www.facebook.com/RomerMuzeum/videos/1925348054265741/?v=1925348054265741> (33:54 perc), Letöltés: 2020. 11. 23.

7. kép: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Trianon 100 című időszaki kiállításának részletei

Fotó: Lanczendorfer Zsuzsanna, Győr, 2020)

8. kép: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum Trianon 100 című időszaki kiállításán a hímzéstérkép előtt

(Fotó: Tar Emőke, Győr, 2020)

Molnár Jolán a kiváló pedagógus, néprajzi gyűjtő és hímző

Molnár Jolán (Budapest 1924 - Győr 2002), akinek hagyatékában volt ez az értékes tárgy 1924-ben Budapesten született. Édesapja Molnár János, édesanyja Sebestyén Terézia. (Horváth Jenő szíves közlése) „*Gyermekkorát Pécsen töltötte, nagyapja onnan származott, aki molnárként dolgozott, ugyanis ott volt malma. Pécsi kertvárosi családi házuk államosítás után az épület óvodaként működött. Joli néni édesapja fűszer csemege üzletet nyitott Budapesten a Ráday utcában. (Inländischer Grosshandel, Budapest, IX. kerület, Ráday utca 3.) A Baross utcában laktak szüleivel, testvére Edit nála 6 évvel fiatalabb volt.*” (96 éves korábban Münchenben hunyt el, gyermektelenül.) *Angolkisasszonyoknál tanult Budapesten. Biológia, kémia szakosként Sopronban kémiát és biológiát tanított az Orsolyitáknál, majd a Martos Flóra Gimnáziumban. Nyugdíjba vonulásáig a Kállai Éva Leánykollégiumban kollégiumi nevelőtanárként foglalkoztatták. 1958 június 7-én házasságot kötött Tar Imrével, akivel Sopronban élt. 2002-ben hunyt el Győrben a Szent Anna otthonban, és a győri Szentlélek templom altemplomában nyugszik. Egész életében szerette a kézimunkát, tanította tanítványait, gyűjtötte és ismerte hazánk hímző kultúráját.*” - tudtam meg Papp Istvánné Tar Emőkéától, bérmaakeresztlányától.

Volt kolléganője, Reischné Richter Erzsébet így nyilatkozott róla: „*1975-76-ban jött át a Martos Flóra Gimnáziumból a Kállai Éva Leánykollégiumba, a Templom utca 1-be. Gyönyörűen hímzett és néprajzi gyűjtéseket végzett Sopron környékén. Bakó Erzsébettel, Zsókával jó barátságban volt, ő is csodálatosan hímzett. Járt a falvakat, mindent gyűjtött, de elsősorban földrajzi neveket, aztán tájszavakat, régi kifejezéseket, nyelvjárást. Biológia kémia szakos tanár, de kiválóan beszélt németül is. Példaértékű életet élt, tartása volt. Hívő ember, kiváló tanár, nagyszerű ember, kolléga. Mindig igényesen, csinosan öltözködött, ezzel is nevelt. Segítette, mentorálta a fiatalokat. Egy kincs volt!*”

Bakó Erzsébet kolléganőjét is sikerült megkérdezni, aki szintén megerősítette, hogy egy csodás pedagógus egyéniség, kiváló ember volt: „*Anyám helyett anyám volt, én ugyanis debreceni származású vagyok. Egy csodálatos, rendszerető asszony, mindig igényesen öltözködött, nett, csinos volt. Megértő, mindenki gondjával foglalkozó ember, aki néprajzi gyűjtéseket végzett, főleg dülőneveket, de volt népi cserepe is.*”

9. kép: Molnár Jolán bérmaferesztlányával, Ravazd, 1964

(Forrás: Tar Emőke családi fotóalbuma)

10. kép: Molnár Jolán, mint osztályfőnök 1948-ban a tablóképen

(Forrás: Dr. Simon Tamás és felesége Horváth Márta családi fotóalbuma)

11. kép: Molnár Jolán Sopron, 1958

(Forrás: Horváth Jenő családi fotóalbuma)

„Nagy-Magyarország” hímzett térképe

A hímzésen piros fonállal hímézve ez a cím látható: „Magyar Népművészeti Női -Kézimunkák”. A textil mérete: 142×92,5 cm. Ez a csodás textília hímzéseink, díszítményeink, motívumaink különféle fajtáját, technikáját mutatja be. A feliratok száma 47: „Baranyai; Békési; Boldogi; Buzsáki; Csicsmándi; Csik megyéből; Debreceni szűr h.; Délsomogyi; H. M. Vásárhelyi; Kalotaszegi írásos; Kalotaszegi Vagdalásos; Halasi csipke; Hunyad megyéből; Hetényi h; Hövelyi; Hont; Ipolypásztói ködmönről; keresztzemes Szabolcs m.; keresztzemes Szepesi; Kalocsa h; Karcagi; kisírást; Küküllői; Kolozs m. Szálánvarott; Matyó; Mezősegi; Mosoni; Nagyszalontai szűr h.; Urihímzés; Uri h; Uri h.; Pozsonyi; Pilisszántó; Pöstyén vidékről; Rábaközi h.; R. keresztzemes; Rimóci; Sárközi; Szeben vidékről; Szegedi rátét; Székely; Szilágysági; Szűr rátéttei; Tardi; Torockói; Veszprémi; Zalai.” (A feliratokat szöveghűen közlöm.) Az elnevezések nem egységesek, hol a tájegységet, hol a technikát jelölik. Motívumok száma többnyire egy, kivétel például a hőveji (3) és zalai (2). A térkép nem teljes, befejezetlennek tűnik, mivel nincsenek kihímézve, hiányosak a déli és az északkeleti területek.

12. kép: Himzés térkép és egy részlete

(Fotó: Lanczendorfer Zsuzsanna Győr, 2024)

A hímzés keletkezésének történetéről Tar Emőke így nyilatkozott: „bérma keresztanyám, Molnár Jolán csodálatosan hímzett, biztosan ezen a terítőn is dolgozott.” Vigné Kovács Margit elmondása szerint Joli néni példaképe volt minden téren. Dr. Domonkos Ottó néprajzkutatónak, múzeumigazgatónak is Molnár Jolán mutatta be, és az ő hatására végzett néprajzi gyűjtéseket. 18 évesen 1967-ben már III. helyezést ért el a csapodi szárazmalomról írt dolgozatával a Szülőföldünk honismereti, helytörténeti és néprajzi pályázaton. (Azóta ez a gyűjtése könyvben is megjelent: Múltidéző. Ünnepek és hétköznapiak a régi Csapodon. Csapod, 2020.) A vizsgált hímzésről ezt nyilatkozta: „dr. Béldi Ferencné, Farkas Juliannával (+Dr. Béldi Ferencné, szül.: Farkas Julianna, Csapod 1932.), kolléganőjével Sopronban sokat hímiztek együtt és ezen a textilián is dolgoztak. Kollégiumban ugye ügyeletben volt idejük, erre a szép tevékenységre.” (Megjegyzem Dr. Béldi Ferencné, mint a soproni hímző szakkör egykori vezetője szerepel a Főtér -Sopron (gyártási év 1999.) 2015. május 03. adásában, ahol Tóth Ágnes népi iparművészt Kis Jankó Bori Díj-as hímzőt, tanítványát mutatták be. (<https://nava.hu/id/2173084/> (39:58) Letöltés: 2025. 01. 15.). Horváth Kamillus rokon szerint, Joli néni, lehet, hogy pécsi nagyszüleitől hozta ezt a terítőt, és hímizhette tovább kollégáival és tanítványaival.

13. kép: Dr. Béldi Ferencné és Bakó Erzsébet a Széchenyi István Gimnázium tablóján

Lackner Mónika – akinek ezúton is köszönöm szakmai segítségét – a Néprajzi Múzeum textil- és viseletgyűjtemény főmuzeológusa is emlékezett arra, hogy sok évvel ezelőtt restaurálták munkahelyén ezt az értékes tárgyat, és sok szakember megcsodálta közben ezt a szép textíliát, így például Dr. Verebélyi Kincső Tanárnőm is. Véleménye szerint 1930-1945 között készülhetett és iskolai szemléltetőanyag is lehetett. „Ez egy fantasztikus alkotás a magyaros divat korszakában született, a két világháború között, amikor a magyar népi hímzések beépültek a rajztanításba, kézimunka oktatásba is. A regionális stílusok mintakincse, technikája oktatási anyaggá vált, ezt a korabeli kézimunka-újságok (pl. Muskátli) is segítették.” A Muskátli című folyóiratot a budapesti m. kir. Állami Nőipariskola igazgatósága adta ki, amelynek célja: „Olyan kézimunka-újság megjelenése, mely a magyar östehetség kincseinek felhasználásával nemcsak a szükséglet és divat, hanem a magyar kifinomult ízlés igényeinek is megfelel, már régóta érzett kívánságot vált valóra.” (Muskátli, 1931. 1. szám
Forrás: https://adt.arcanum.com/hu/view/Muskatli_1931/?pg=0&layout=s
Letöltés: 2024. 11. 29.)

14. kép: Muskátli. Magyar Kézimunka Újság címlapja (1931)

Hímzések tanítása

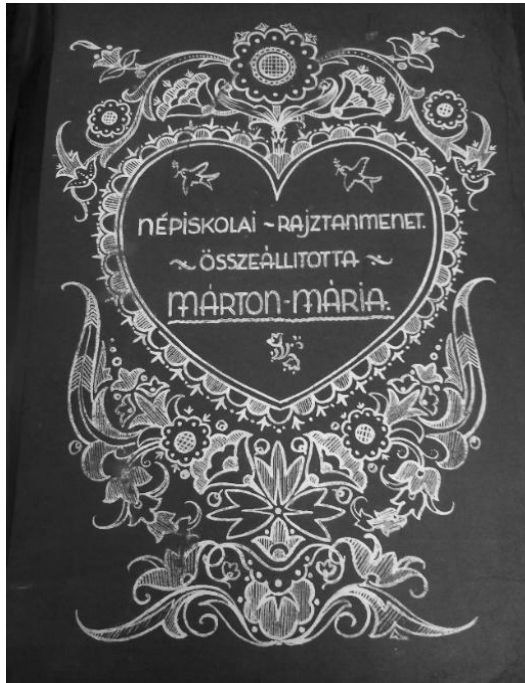
*15. kép: Merle Hugues: A hímzés lecke (1822–1881),
Munkácsy Mihály: Hímző leány (1844–1900)*

A hímzések mintáinak, motívumainak megőrzésére, tanítására több példát, dokumentumot is lehet említeni. Így a győri Széchenyi István Egyetem állandó kiállításán is látható ilyen tárgyi emlék. A Kasztner Janka Iskolatörténeti Gyűjteményt 1996-ban avatták fel az Ezer éves a magyar iskola Győr-Moson-Sopron megyében című rendezvény keretében. „2019-ben a Tanítók napján Kasztner Jankáról nevezték el, aki 1875-ben megszervezte a győri tanítóképzőt, majd 1886-ig vezette azt.” (Bihari & Takács 2022:158). A kiállítás dr. Markó Endre tanár úr ötlete nyomán valósult meg és az akkori Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Pedagógiai Tanszékének tanárai (Dr. Marton Károly, +Dr. Csehi Lajos, Wappel Kálmánné) gyűjtötték a kiállítási tárgyakat. (Köszönet Dr. Marton Károly és Dr. Gróz Andrea kollégáim közléséért!) A két részből álló kiállításon (Népiskolai tanterem a 19-20. századból, valamint a Győri Tanítóképző története) látható egy kézimunkával kapcsolatos dokumentum is: Márton Mária Népiskolai rajztanmenet című összeállítása, albuma, amely több hímzés mintát, leírást tartalmaz autentikus és szép kivitelezésben.

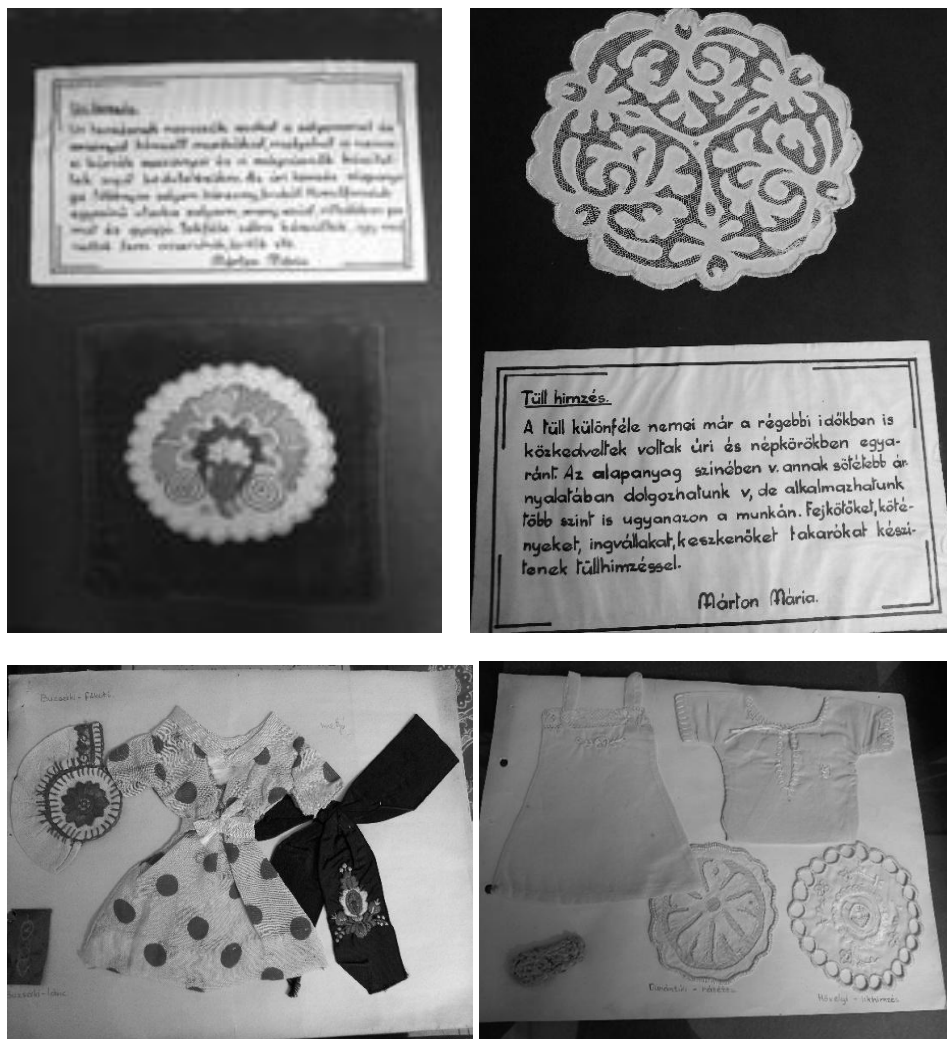
A feliratok: („Buzsáki”; „Dunántúli rátétes”; „Hövelyi likhímzés”; „Mezőségi varrottas”; „Uri hímzés”; „Rece hímzés”; „Tüll hímzés”) és a rövid ismertetések mellett mintákat, kis terítőket, hímzett, csipkével díszített viseletdarabokat is láthatunk. Ez a füzet is bizonyítja, hogy Márton Mária nagy gondot fordított a hímzés motívumok iskolai oktatására, átadására, és valószínű az értékmentésnek ez a módja nem egyedi jelenség volt.

16. kép: Márton Mária Népiskolai Rajztanmenete

(Forrás: Kasztner Janka Iskolatörténeti Gyűjtemény, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, Fotó: Lanczendorfer Zsuzsanna, 2024.)

17. kép: Márton Mária Népiskolai Rajztanmenetének hímzés mintái

(Forrás: Kasztner Janka Iskolatörténeti Gyűjtemény, Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, Fotó: Lanczendorfer Zsuzsanna, 2024.)

„Az Újvidéki Magyar Királyi Állami Nőipariskola 1942-43-as tanévében ünnepelte 2. tanévét, ebből az alkalomból évkönyvet állítottak össze, melynek tananyagában a karádi hímzés is szerepelt.” - írja Kulturális mediáció MA szakos tanítványom, Pécseli Anna a karádi hímzésről írt diplomadolgozatában (Pécseli, 2023, p. 24).

Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy a tulajdonomban lévő textíliához hasonló (Nagy-Magyarország területén hímzés motívumok) kép látható a Magyar Népi Hímzések címmel az Újvidéki Állami Nőiskola 1942-43-as tanév Évkönyv harmadik oldalán. A készítők neve is szerepel a kép alatt: Leitner Mária és Evinger Katalin. A könyv elején Leitner Mária két csoportra osztva („a, Fehérhímzések; b, Színes hímzések”) bemutatja a magyar népi hímzéseket. A szerző megjegyzi, hogy: „Mindezek a felsorolt hímzések még nem adják teljes képét a magyar, illetve az ország területén található népi hímzéseknek. K. b. még fele ennyi található a sokféle szőttes és csipke munkákon kívül.” (Leitner, 1943, p. 6) Itt 32 motívum szerepel, a tulajdonomban lévő hímzésen már 47 a motívumok száma.

18. kép: Magyar népi hímzések
Összeállította: Leitner Mária és Evinger Katalin

(Forrás: Újvidéki Állami Nőiskola 1942-43-as Évkönyv, Újvidék, 1943, p. 3.)

Szerencsére ma is vannak kezdeményezések hímzőkultúránk jelenlegi helyzetének feltérképezésére és átadására. Kiemelnék ismét egy kiváló hallgatónk OTDK-n díjazott kutatását, amelyben a helyi értéktárak, hímzőkörök, egyéniségek (Szuperné Bohus Judit Gránátalma-díjas népi iparművész hímző,

csipkeverő) bemutatására vállalkozott Balaton-felvidék kistelepülésein (Bánkutiné & Lanczendorfer 2023, pp. 115-129). A hímzőkultúra átadásának jelenkori módjára jó példa, a „A SZAKKÖR”, a Nemzeti Művelődési Intézet tudásmegosztó online felülete, amelynek célja, hogy „a hagyományos szakköri tevékenységek egyes fázisaiba az internet segítségével avassa be a látogatókat, ezáltal összegyűjtse, rendszerezze és népszerűsítse a különböző közösségi tevékenységi formákat. A felület bemutató videókon keresztül díjmentesen biztosít lehetőséget a szakköri tevékenységek kipróbálására, megismerteti a látogatókkal a közreműködő mestereket és oktatókat, akik magas szinten, több évtizedes tapasztalattal rendelkezve vállalkoznak tudásuk megosztására.” (A Szakkör. <https://aszakkor.hu/rolunk>. Letöltés: 2025. 01. 20.) A portál a Népművészeti Egyesületek Szövetsége segítségével már indulásakor tanította a hímzést.

Összegzés

A vizsgált tárgy kutatása nem zárult le. Fontosnak tartanám a továbbiakban textiles szakemberek, hímzők bevonását a műtárgy elemzésébe, amelyet szívesen felkínálok. Céлом elsősorban az volt, hogy felkeltssem a figyelmet egy ritka és értékes tárgyra, illetve, hogy megemlékezzek az alkotókról, ajándékozókról. Feltételezhető, hogy ez a hímzés iskolai oktató-, szemléltetőanyagnak készült. Az említett időszakban, ugyanis a regionális stílusok mintakincse, technikája oktatási anyaggá vált. Jól példázza ezt Márton Mária népiskolai rajztanmenete, vagy az említett Újvidéki Évkönyv. Egy azonban bizonyos, hogy az egyéniségeknek, így Molnár Jolánnak és másoknak is meghatározó szerepe volt a hímzés kultúra fennmaradásában. A vizsgált textilián a történelmi Magyarország, néprajzi tájegységeit láthatjuk, az adott területre jellemző hímzés motívumkincs és technika megjelenítésével. Ez a csodás alkotás is segítette a Trianon előtti „Nagy-Magyarország” képi emlékezetének fennmaradását, megőrizte az elvesztett országrészek népi motívumait, Kárpát–medence hímzéseit. Úgy vélem, hogy a trianoni békediktátum szomorú tárgyi emlékeinek (pl.: levelezőlap, plakát, falvédő, emlékmű) körét (Varga, 2026) bővíti ez a népi ihletésű alkotás is, legyen az akár egy régi terítő hímzésének folytatása, vagy akár egy kiváló pedagógus, néprajzi gyűjtő saját alkotása. A majd százéves textil több rendszert élt túl, sok ember örömét „szógáta” az idők folyamán. Örömet szerzett alkotójának, diákoknak, szakembereknek, kiállítás látogatóknak, és 20 éven át az Apáczai Csere János Karon tanuló hallgatóknak.

A hímzés sajnálatos módon, a COVID időszakában visszakerült a tulajdonosához hozzám, és most itt a lakásomban várja további sorsát. Remélem, hogy még folytatja értékmentő, identitás erősítő, örömszerző útját, és további kutatások témájává válik!

Adatközlők, interjúalanyok

Bakó Erzsébet, szül.: Monostorpályi, 1951 (kolléga, barátnő)

Horváth Jenő, szül.: Győr, 1945 (rokon)

+Horváth Jenőné, szül.: Major Gizella, Bősárkány, 1945 (rokon)

Horváth Kamillus, szül.: Fertőhomok, 1948 (rokon)

Papp Istvánné szül.: Tar Emőke Sopron, 1952 (bérmaeresztgyermek, rokon)

Reischné Richter Erzsébet, szül.: Kapuvár, 1954 (nyugdíjas igazgató, kolléga)

+Tar Imre szül.: Győr, 1917 (férje Molnár Jolánnak) Vigné Kovács Margit, szül.:

Csapod, 1948 (rokon)

Felhasznált irodalom

- Bánkutiné Mihalcsik, M., & Lanczendorfer, Zs. (2023). Érték és közösség – Helyi kézműves alkotóközösségek és helyi értéktárak szerepe, egymásra hatása a Balaton-felvidéki kistelepüléseken (II. rész). *Kulturális Szemle*, 10(1), 115–129.
- N.n. (2022). Kasztner Janka Iskolatörténeti Múzeum. In Bihari, Z., & Takács, M. (Szerk.), *Az én városom Győr* (158–159. o.). Győr.
- Lanczendorfer, Zs. (1998). Höveji csipkétől a höveji tányérig. Egyéniségvizsgálat egy új alkotás kapcsán. *Honismeret*, 26(5), 44–48.
- Lanczendorfer, Zs. (2013). A nemeshanyi „kűkép”. In Pilipkó, E. (Szerk.), *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 8. (18–34.). Veszprém, Lackó Dezső Múzeum.
- Leitner, M. (1943). A magyar nép hímzések ismertetése. In Bartus, Ö. (Közzét.), *Az Újvidéki Magyar Kir. Állami Nőipariskola Évkönyve az 1942–43 iskolai évről az iskola fennállásának 2-ik évében* (4–6. o.). Újvidék.
- Pécseli, A. (2023). *A karádi fehérhímzés múltja és jelene* (Diplomadolgozat, Széchenyi István Egyetem, Apáczai Csere János Kar, Győr). Kézirat.
- Varga, B. (2026). Trianon emlékezete jelszavakon és szimbólumokon keresztül. In Juhász, E., & Márkus, E. (Szerk.), *Kihívások a művelődés és*

a felnőttképzés világában (Acta Andragogiae et Culturae, 32. köt.). Debrecen: Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet.

Újságcikkek

- Lanczendorfer, Zs. (2003. január 7.). Szeretet odaátrol. *Kisalföld*, Postabontás.
- Zulawski Elemérné (Szerk.). (1931–1944). *Muskátli. Magyar Kézimunka Újság*. A Magyar Kir. Állami Nőipariskola kiadása.

Elektronikus források

- Miniszteri elismerés a Néprajzi Múzeum két munkatársának. (2013. december 20.). Emberi Erőforrások Minisztériuma. <https://2010-2014.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-minisztariuma/kulturaert-felelos-allamtitkarsag/hirek/miniszteri-elismeres-a-neprajzi-muzeum-ket-munkatarsanak> (Letöltés: 2024. 11. 23.)
- Trianon 100 – Virtuális kiállításmegnyitó és tárlatvezetés. (2020). Facebook. <https://www.facebook.com/RomerMuzeum/videos/1925348054265741/?v=1925348054265741> (Letöltés: 2020. 11. 23.)
- Főtér – Sopron 12. Ismeretterjesztő-oktató műsor. Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA). <https://nava.hu/id/2173084/> (Letöltés: 2025. 01. 15.)
- *Muskátli* (1931. 1. szám). Arcanum Digitális Tudománytár. https://adt.arcanum.com/hu/view/Muskatli_1931/?pg=0&layout=s (Letöltés: 2024. 11. 29.)
- A Szakkör. (é. n.). <https://aszakkor.hu/rolunk> (Letöltés: 2025. 01. 20.)
- 13. kép: Dr. Béldi Ferencné és Bakó Erzsébet a Széchenyi István Gimnázium tablóján. <http://szig.sopron.hu/regi/media/tablo/1970/1975d/> (Letöltés: 2024. 11. 10.)
- 14. kép: *Muskátli. Magyar Kézimunka Újság* címlapja (1931). Arcanum Digitális Tudománytár. https://adt.arcanum.com/hu/view/Muskatli_1931/?pg=0&layout=s (Letöltés: 2024. 11. 29.)
- 15. kép: Hugues Merle: *A hímzés lecke*; Munkácsy Mihály: *Hímző leány*. <https://www.meisterdrucke.hu/m%C5%B1v%C3%A9szek/Hugues-Merle.html>; https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/75/Munk%C3%A1csy_H%C3%ADmz%C5%91_le%C3%A1ny.jpg (Letöltés: 2024. 10. 12.)

KULTURÁLIS CÉLÚ EGYESÜLETEK A POLGÁRI KORI VAS VÁRMEGYÉBEN (1867-1945)

Absztrakt: Levéltári források szerint a mai Vas vármegye területén a polgári korszakban (1867-1945) mintegy 1800 egyesület alakult, ezek közel egyharmada kulturális céllal jött létre. A vidéki Magyarországon, különösen az aprófalvas területeken, mint az akkori Vas vármegye, ezek az egyesületek voltak a közösségi kultúra meghatározó szereplői.

A tanulmány ezeket a szervezeteket különböző szempontokból vizsgálja. Bemutatjuk az egyesületek típusait, keletkezésük főbb időszakait a korszakon belül, a működésük során fennmaradt legjellemzőbb dokumentumokat. Különféle altípusokat is megpróbálunk meghatározni a csoporton belül.

A tanulmány második részében esetpéldaként két kulturális céllal létrehozott, de egymástól nagyon eltérő egyesületet ismerünk meg a fennmaradt dokumentumaik vizsgálata alapján. Az egyik egy dalárda, amely egy egészen kicsi településen, Szenttamáson jött létre 1873-ban – tehát nagyon korán –, a másik pedig az 1925-ben Szombathelyen megalakult Ido Világnyelv Magyarországi Szövetsége.

Abstract: According to archival sources, around 1,800 associations were founded in the area of today's Vas County during the bourgeois era (1867-1945), almost a third of which were established for cultural purposes. In rural Hungary, especially in areas with small villages, such as the County of Vas at the time, these associations were the dominant players in community culture.

The study examines these organizations from various perspectives. The types of associations, the main periods of their creation within the era, and the most typical documents preserved during their operation are presented. We also attempt to define various subtypes within the group.

In the second part of the study, as a case example, we will learn about two associations created with cultural goals, but very different from each other, based on the examination of their surviving documents. One of them is the singing group, which was established in a very small settlement, Szenttamás, in 1873 – so very early – and the other is the Hungarian Association of the Ido World Language, which was established in 1925 in Szombathely.

A kutatás alapjai

2020-2024 között zajlott a Nemzeti Művelődési Intézet és a Magyar Nemzeti Levéltár együttműködésében a polgári kori egyesületek feltárása. A két szervezet megállapodott abban, hogy együttműködnek a Kárpát-medencében valaha létrejött civil szervezetek múltjának feltárásában, ehhez kapcsolódóan pedig online és nyomtatott kiadványok megjelentetésében. Az öt éven át tartó kutatómunkában a Nemzeti Művelődési Intézet közel 50 munkavállalója vett részt, amihez a Magyar Nemzeti Levéltár vármegyei munkatársai nyújtottak segítséget. A nagyarányú feltáró munka folyamatait Závogyán Magdolna, a Nemzeti Művelődési Intézet akkori ügyvezetője, ma kultúráért felelős államtitkár és dr. Juhász Erika, a Nemzeti Művelődési Intézet szakmafejlesztési igazgatója indították el, mellettük pedig dr. Ponyi László, dr. Márkus Edina és e sorok írója koordinálta.

A kutató-feltáró munka a Magyar Nemzeti Levéltár vármegyei levéltáraiban és fióklevéltáraiban folyt, és elsősorban az egyesületi iratanyagokat tartalmazó IV. és X. fondok anyagára terjedt ki. A legjellemzőbb egyesületi iratoknak – adattartalmuk feldolgozása mellett – a digitalizálása is megtörtént. A kutatás során felhasználásra került egy korábban, e témában született alapvető munka is, a kutatásban résztvevők által csak „háromkötetesnek” hívott adattár. (Szedlacsek & Hévízi 2020) A kutatás során országosan mintegy 24.000, a mai Magyarország területén létrejött egyesület került be az adatbázisba, amelyből 19 vármegyei kötet és egy online adatbázis készült. A vármegyei kötetek letölthetők a Nemzeti Művelődési Intézet honlapjáról (<https://nmi.hu/kiadvanyok/letolthetok-kiadvanyok>), az adatvizualizációval ellátott kereshető adatbázis pedig elérhető a <https://egyesuletek.mnl.gov.hu> címen, illetve elérhető a Magyar Nemzeti Levéltár „Adatbázisok Online” gyűjteményében „Polgári kori Magyarország egyesületei” néven.

Jelen tanulmányom első részében ennek a hatalmas adatbázisnak egy szűk szeletét, a kulturális céllal létrejött Vas vármegyei egyesületeket szeretném bemutatni, a teljesség igénye nélkül. Írásom második részében pedig két esetpéldát ismertetek ebből a körből: egy kisközségi dalárdát a dualizmus idejéből, illetve egy mesterséges nyelv művelésére, terjesztésére létrehozott, országos hatókörű, de Szombathely székhellyel létrejött szövetséget.

A Vas vármegyei kulturális célú egyletek

Vas vármegye mai területén a polgári korból, tehát az első egyletek létrehozásától kezdve 1945-ig a feltáró munka során összesen 1836 egyesület vált ismertté. Ezeket a kutatás során tevékenység szerinti kategóriákba soroltuk.

A jelenlegi statisztika az egyesületek tevékenységi terület szerinti besorolásánál az alábbi kategóriákat használja: kultúra; vallás; sport; szabadidő, hobbi; oktatás; kutatás; egészségügy; szociális ellátás; polgárvédelem, tűzoltás; környezetvédelem; településfejlesztés, lakásügy; gazdaságfejlesztés, munkaügy, jogvédelem; közbiztonság védelme; általános adományosztás, -közvetítés, támogatás; nemzetközi kapcsolatok; szakmai, gazdasági érdekképviselő; politika. A kutatás során feltárt egyesületeket e kategóriák valamelyikébe soroltuk be a megtalált alapszabályukban leírt célok, tevékenységek alapján. Több egyesület (pl. KALOT-, KALÁSZ-, levente egyesületek stb.) előnyomott, ún. mintaalapszabályt használt. Ebben az esetben a saját alapszabály megléte nélkül is be lehetett sorolni az egyletet valamely tevékenységtípusba, az ismert analógiák alapján. Ahol sem saját alapszabály nem maradt fenn, sem mintaalapszabályi analógia használatára nem volt lehetőség, ott a besorolást nem tudtuk megtenni. De ilyenekből aránylag kevés van. (Itt jegyzem meg, hogy voltak olyan egyletek is, amelyek végeztek ugyan kulturális tevékenységet, mint pl. az önkéntes tűzoltó egyesületek – amiről levéltári iratok, újságcikkek, visszaemlékezések tanúskodnak –, de mivel az alapszabályuk ezt a tevékenységet nem nevesítette, így nem kerültek be a kulturális szervezetek közé.)

Nagyon sok egyesület azonban nem kizárólag egyetlen tevékenységtípusba sorolható be, hiszen a fennmaradt irataik szerint több irányba ható munkásságot fejtettek ki. Ilyen esetben nem egy, hanem akár 2-3-4 tevékenységkategóriát is az egyletekhez lehetett – és kellett – rendelni. A kategóriákba sorolásnak ez a sajátossága pedig tovább színesíti a civil szféráról ismert képet.

Jól látszik ez Vas vármegye esetében is. A vármegyei levéltár IV. 440-es fondjában (és a „háromkötetes adattárban”) fellelt 1836 vasi egyletből tevékenységtípus szerint kulturális egyletnek tekinthető összesen 581 db. Ebből azonban mindössze 85 db folytatott „tisztán” kulturális tevékenységet. A többi esetében a kulturális tevékenység mellé valami más is párosult; leggyakrabban további egy, de akár további 2-3féle tevékenység is. A kétféle tevékenységtípusba besorolt Vas vármegyei egyleteket az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat: Kétféle tevékenységtípusba (kultúra + egyéb) besorolt Vas vármegyei egyesületek

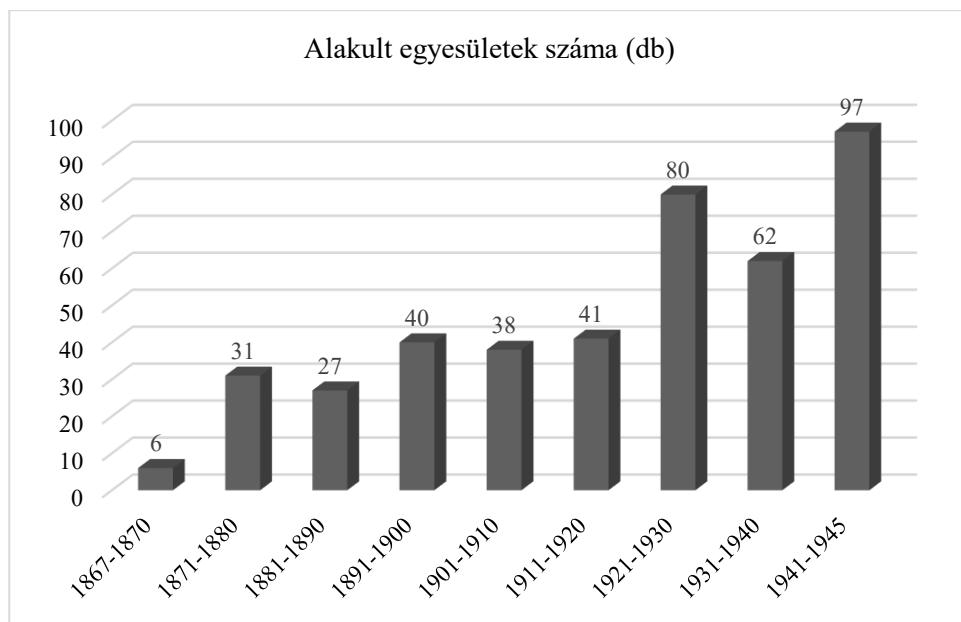
További tevékenységtípusok (a kultúra mellett)	Egyesületek száma (db)
vallás	229
szabadidő, hobbi	150
szakmai, gazdasági érdekképviselő	60
gazdaságfejlesztés, munkaügy, jogvédelem	53
oktatás	33
szociális ellátás	23
politika	18
sport	14
településfejlesztés, lakásügy	9
általános adományosztás, - közvetítés, támogatás	1

(Forrás: saját szerkesztés)

Ezek mellett hármas, négyes besorolás is előfordult, de az ilyenek száma csekély, így annak részletezésétől eltekintünk.

Változatos képet mutatnak a vasi kulturális egyletek az alakulás éve szerint is. A legrégebbi ilyen (ismert) szervezet, az 1830-ban alakult Kis-Czelli Kaszinó (Kis-Czell ma Celldömölk része). 1867 előtt egyébként Vasban 10 egyesület alakult, mind olyan településen, ami napjainkra (kis)város. (Kutatásra érdemes lehet, hogy ezek a korai egyesületek mennyiben járultak hozzá a székhely településük polgárosodásához és várossá válásához.) Ezek nevük szerint kaszinók, társaskörök, dalárdák és olvasóköriek. A kiegyezés évében még nem, de a következő, 1868. évben már újra jött létre kulturális célú civil szervezet, egyelőre 1 db; ez a Kőszegi Concordia Dalárda volt. A korszakban utoljára 1944-ben alakultak vasi „kultúregyletek”: összesen 7 db, ezek KALÁSZ-, KALOT-szervezetek és Gazdakör voltak. Az 1867-1945 közötti korszakban volt néhány év, amikor a vármegye területén nem alakult kulturális célú civil szervezet: 1891-ben, az 1915-19-es években (5 év) és 1930-ban. 52 db vasi kulturális egyesületnek pedig nem ismerjük az alakulási évét. Mindebből a dualizmus idején Vas vármegyében 183 db kulturális célú szervezet alakult, a két világháború közötti időszakban pedig 239 db. A megalakult vasi kulturális célú egyesületek számát évtizedenkénti bontásban az 1. számú ábra tartalmazza.

1. ábra: A Vas vármegyei kulturális célú egyesületek száma alakulásuk évtizede szerint

(Forrás: saját szerkesztés)

Jól látszik az ábráról, hogy a dualizmus idején az 1891 és 1900 közötti évtizedben gyarapodott legnagyobb mértékben a Vas vármegyei kulturális célú egyesületek száma: 40 ilyen alakult akkor. Ehhez képest az új évszázad első évtizedében kis mértékben csökkent az egyletalapítási kedv, ami az első világháborúval sújtott '10-es években azonban újra kismértékben növekedett.

A polgári korszak második részébe átlépve a korábbiakhoz képest sokkal magasabb számokat látunk. Az 1920-as években megduplázódik az újonnan alapított kulturális célú egyletek száma, ami a korszak közepső – '30-as – évtizedében visszaesik, de így is másfélszerese a dualizmus legmagasabb eredményének. A korszak utolsó évtizedében viszont egészen elképesztő számot látunk: az 1941-45 közötti, világháborúval sújtott 4 évben minden addiginál több, 97 db kulturális célú egyesületet alapítottak Vas vármegyében! Ez a magas szám elsősorban a KALOT- és KALÁSZ-szervezetek és a Magyarországi Németek Szövetsége fiókszervezeteinek köszönhető, amelyek kulturális tevékenységet (is) végeztek.

A kutatómunka során a vármegyei levéltárak egyesületi gyűjteményében fennmaradt leggyakoribb dokumentumok feldolgozásra, digitalizálásra kerültek, és ezek megtekinthetők az online adatbázisban. Az egyesületek legalapvetőbb dokumentuma az alapszabály, amelyből a szervezet neve, célja, tevékenysége kiolvasható, utóbbiból pedig a tevékenységkategóriába sorolás elvégezhető. Egyes korai alapszabályok szövegében a cél és a tevékenység összefolyt, ezeket a feldolgozó munkatárnak kellett különválasztania. Egyes alapszabályok az egyesület alakulásának évét is tartalmazták, de nem minden esetben. Egy egyesület a fennállása során egymás után több alapszabályt is használhatott, és emiatt a levéltárban fellelt alapszabály keletkezése nem feltétlenül egyezik az alakulás évszámával. Ha egy szervezetnek több alapszabálya is fennmaradt és a levéltárba került, az kiváló lehetőséget biztosít az adott egyesület történetének kutatásához a dokumentumelemzés és -összehasonlítás módszerével.

A szervezet megalakulásának idejét legpontosabban az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvéből lehet megtudni. Ez az irat (a korai egyesületek kivételével) tartalmazta az alapító tagok névsorát és a megválasztott (végleges vagy ideiglenes) tisztkart. (Egyes korai egyesületek esetében a szervezet létrehozásakor nem választottak azonnal vezetőséget, hanem utaltak a későbbi megválasztásukra.) Az alakuló jegyzőkönyvtől függetlenül is maradtak fenn külön tagnévsorok, vezetőségi listák, választmányi névsorok. A rendes működés során készültek jegyzőkönyvek, továbbá rendkívüli ülések jegyzőkönyvei is fennmaradhattak. Ha az egyesület befejezte a működését, akkor erről felosztási jegyzőkönyv készült, ami – ideális esetben – bekerülhetett a levéltárba, amiből a megszűnés ideje megállapítható. (Más esetben – különösen a II. világháborút követően, belügyminiszteri rendelkezésre – oszlattak fel és tiltottak be egyesületeket; ezek dokumentumai értelemszerűen hiányoznak az egyesületi iratanyagból.) A háború miatt „tagságukat veszített” vagy más ok miatt elhalt egyesületek megszűnését jellemzően alispáni határozat állapította meg, amelyről a vármegyei hatóság értesítette az egyesületi iratokat őrző vármegyei levéltárat. Sok esetben ennek az ügymenetnek az iratai is fennmaradtak. Végezetül pedig az egyesületi dokumentumok körét színesítik a különféle meghívók, plakátok, programok, lajstromok, levelek, számadások, nyugták, egyenruhák rajzai, egyleti épületek tervrajzai és pecsétlenyomatok.

Bár a két világháború közti magyar közigazgatás és államberendezkedés jogfolytonosnak tekintette magát az I. világháború előtti rendszerrel, és ez az egyesületek fejlődésén, működésén is tetten érhető, bizonyos mértékig mégis más típusú kulturális egyesületek jellemezték az 1918 előtti és 1918 utáni korszakot.

Ez természetesen a társadalmi változásokból ered. Így például az ipari munkásság már a 19. század második felében megjelent, de az aprófalvas településszerkezetű, nagyvárossal nem rendelkező Vas vármegyében a dualizmus idején még csekély a munkásság létszáma. A két világháború közti időszakban azonban Vasban is erősödik ez a réteg, és ez az egyletalapításokon is jól látszik. A másik ilyen jelentős tényező a politikai katolicizmus térnyerése a 19. század végén, az egyházpolitikai küzdelmek következtében. Azonban ekkor Vas vármegyében még aránylag kevés katolikus egyesület jött létre, a számuk majd csak az 1920-1930-as években ugrik meg (KALOT, majd az 1940-es évek elején a KALÁSZ-szervezetek).

Még egy jellemző eltérés a két korszak között. Míg a dualizmus idején az egyesületek – kevés kivételtől eltekintve – alulról szerveződve jöttek létre, és később sem tömörültek regionális vagy országos szövetségekbe, addig a Horthy-korszakban gyakran eleve „felülről” hozták létre őket, tehát a települési egylet rögtön egy országos hálózat fiókegylete lett. Ezek a szervezetek használtak előnyomott, ún. sablon- vagy minta-alapszabályt, amit csak a helyi adatokkal kellett kiegészíteni. Ilyenek voltak a már említett KALOT- és KALÁSZ-szervezetek, vagy a kulturális tevékenységet is végző frontharcos- illetve a levente-egyesületek. A dualizmus és a Horthy-korszak legjellemzőbb kulturális célú egyleteit a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat: Jellemző kulturális célú egyesületek megoszlása a korszak két részében

Dualizmus	Horthy-korszak
• Olvasókör/Olvasó Egylet • Kaszinó/Társaskör • Dalárda/Daláregylet • Zeneegylet • Iparos Kör • Önképző Kör • Függetlenségi és 48-as Társaskör • Katolikus Legényegylet • Katolikus Kör/Katolikus Ifjúsági Egylet • Ifjúsági Egylet/Ifjúsági Kör • Műkedvelő Egyesület/Színpartoló Egyesület	• Dalárda/Dalkör • Gazdakörök • Iparoskörök • Falu Országos Földmíves Szövetség fiókegyesületei • KALOT és KALÁSZ • Evangélikus Ifjúsági Egyesületek • Frontharcos Szövetség fiókegyletei • Sportegyesületek • Magyarországi Németek Szövetsége fiókegyesülete • Levente egyesületek

(Forrás: saját szerkesztés)

Esetpélda I.: A Rábaszenttamási Dalárda

Szenttamás falu a Rába-folyó völgyében, Vas vármegyében fekszik, lakóinak száma 1869-ben 176 fő volt, ebből férfi 87. (Kovács, 1970, p. 254) A kisközség ma Püspökmolnári része két egykori szomszédjával, Molnárral és Püspökivel együtt.

Bár hivatalosan csak 1907-től viselte a falu a „Rába” előnevet, az 1873. január 7-én létrejött egyesület mégis a Rábaszenttamási Dalárda nevet vette fel. Célként ezt fektették le az alapszabályban: *„Az egylet főczélja ének által a szívet és kedélyt nemesítő szép művészet iránt kedvet ébresztteni, mellékcélja pedig az egyházi ének emelése és hangversenyek általi zene élvezet szerzése.”* Az egyesület tevékenysége: társasági előadások és nyilvános hangversenyek tartása. Az alapszabály értelmében 4 féle tagsági jogviszonyt határoztak meg: alapító, pártoló, gyakorló és tiszteletbeli tagok lehettek az egyesületben. A dalárdába történő belépés díja, majd az éves tagdíj 1 Ft volt. A gyakorló tagság télen heti 3 (!), tavasszal és nyáron pedig heti 2 alkalommal tartott énekkari próbákat. Rögzítették azt is, hogy az ezekről való „igazolatlan hiányzás” 20 krajcáros pénzbüntetést von maga után. A befolyó tagdíjakból, adományokból és a hangversenyek bevételeiből egy „Fis harmónika” vásárlását határozták el.

Az alakuló közgyűlés jegyzőkönyvéből további részleteket tudunk meg: *„Irt községek fiatalsága a sz.tamási iskola helyiségében azon nemes szándékkal gyűlt egybe, miszerint egy a szívet s lelket nemesítő dalárdát s ennek megtörténtével egy az észt gyarapító olvasó kört alakítsanak. E haladás eszme mindenkinek tetszésével találkozván, az egylet tisztí székei következőleg töltettek be: Elnökül Nagyságos Szabó József Apát Úr, jegyzőül Drágovits László, pénztárnokul Sely Sámuel és ellenőrül Marton János egyleti tagok választattak meg.”* A dalárda alapszabályát Chernel Ferdinánd Vas vármegyei alispán 1873. július 8-án terjesztette fel a belügyminisztériumhoz, ahol – hiánypótlást követően – gróf Szapáry Gyula belügyminiszter (későbbi miniszterelnök) megbízásából egy miniszteri tanácsos hagyta jóvá 1873. szeptember 14-én. (Egyesületi iratok, 1873)

Az egyletalapításról egy korabeli újságcikk is beszámol. (Vasmegyei Lapok, 1873) Ennek névtelen szerzője ismerteti az egyesület célját, a megválasztott tisztviselőket és ír a próbák gyakoriságáról is. A tudósításból azt is megtudjuk, hogy a dalárda szervezői Tormásy Károly katolikus és Ochsenhofer Ede evangélikus tanítók voltak, a próbák helyszínéül szolgáló szenttamási

evangélikus iskola már világítással felszerelt épület volt, az egyletbe pedig 34-en léptek be.

Egy 1878-as címtár szerint az alakulás után öt évvel még működött az egyesület, aminek akkor 20 tagja volt. (Vargha, 1880, pp. 316-317) A dalárda további sorsa és megszűnésének ideje nem ismert.

Véleményem szerint a Rábaszenttamási Dalárda kiváló példa a korabeli kulturális célú civil szervezetek jelentőségének megragadására. A kis falvak sokat nélkülöző parasztemberei a mainál kevesebb szabadidejükben, a szűkös anyagi forrásaikból áldoztak arra, hogy művelődjenek, másokban is kedvet ébresszenek a művészet iránt, egyúttal pedig emeljék lakóhelyük kulturális életének színvonalát. Mindezt úgy, hogy semmilyen külső (pénzügyi) támogatásra (települési, állami, EU-s pályázat) nem számíthattak!

Esetpélda II.: Az Ido Világnyelv Magyarországi Szövetsége

Az előző egylettel szemben a második esetpélda helyszíne egy városhoz, Vas vármegye székhelyéhez, témája pedig a modern, kozmopolita világhoz kötődik. Az Ido Világnyelv Magyarországi Szövetsége – meglepő módon – Szombathelyen alakult meg 1925. január 17-én. (Hogy miért éppen Szombathelyen, ez további kutatásokra érdemes lehet.) Az egyesületnek a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltárában fennmaradt dokumentumai az alábbiak: alapszabály, alakuló közgyűlés jegyzőkönyve, 1927-es jegyzőkönyv és egy tagnévsor (évszám nélküli).

A szervezet célja: „a mesterséges világnyelv problémáját a felszínen tartani és az ido világnyelvet terjeszteni.” Tevékenysége: előadások rendezése a világnyelvről, tanfolyamokon való oktatása, ünnepélyek tartása, hírlapi közlemények által tájékoztatni a közönséget. A szövetségnek könyvtára is volt, amiből kölcsönzést folytatott. Az alapszabály kimondta, hogy legalább 10 fővel helyi csoportok alakíthatók, melyek a központi szövetség alapszabályát használják.

A szervezet választott tisztségviselői 1925-ben: elnök, alelnök, titkár, pénztáros, 2 ellenőr, könyvtáros (ezt a tisztséget nő tölti be), jegyző, továbbá a névjegyzék szerint van egy díszelnöke is. A vezetőség mellett működő 8 tagú választmányban 1 nőt is találunk. Az évszám nélküli tagnévsor elég részletes adatokat tartalmaz, amiből az egylet társadalmi bázisát feltérképezhetjük.

Eszerint a 9 fős tisztikarban volt egy arisztokrata (!) értelmiségi (dr. báró Szentkereszty Zsigmond műegyetemi tanár, a szövetség díszelnöke), egy főreáliskolai tanár, 3 állami tisztviselő, egy magántisztviselő, egy bádogos, egy szobrász (A Vas vármegye szerte kőfaragóként ismert Hudetz Emil) és egy foglalkozás nélküli egyesületi könyvtáros hölgy. A szövetség 8 tagú választmányában találunk egy pénzügyi tisztviselőt, 4 állampénztári tisztet és 3 magántisztviselőt (az egyik magántisztviselő nő). Külön megnevezték a szervezet 10 alapító tagját (akik a szervezet megalakulásakor egy összegben fizettek be egy nagyobb összeget. Köztük 6 nő is van. A 10 alapító tag megszólása: 2 postatisztviselő nő, 2 magántisztviselő, 1 kereskedelmi alkalmazott, 1 mechanikus, 4 nőnél nincs foglalkozás feltüntetve.

A névjegyzéken szereplő 27 fő lakóhelyét is feltüntették: 1 Budapest (a díszelnök), 1 Letenye, 1 Szentgotthárd, 1 Kámon (ma: Szombathely része) és 23 Szombathely. (Egyesületi iratok 1925)

Jól látszik, hogy ez a szervezet mennyire más, mint az első esetpéldában ismertetett dalárda. Itt a nevesített tisztségviselők, választmányi és alapító tagok mind társadalmilag, mind földrajzilag sokkal nagyobb területről kerültek ki, és köztük már nők is előfordultak: bár a tisztikarban és a választmányban még csak egy-egy fővel (11,11% és 12,5%), az alapító tagok között azonban már 60%-os arányban.

Záró gondolatok

A polgári kori egyesületek adatbázisának böngészése alapján kijelenthetjük, hogy a nonprofit szektor világa rendkívül gazdag volt. Még a nagy egészet leszűkítve, a Vas vármegyei kulturális célú civil szervezetek esetében is igaz ez az állítás. Tisztán kulturális céllal kevés egyesület jött létre; leggyakrabban a kultúra mellett további tevékenységek jellemezték az egyletek munkáját. A dualizmus idején megindult számbeli gyarapodás a két világháború között folytatódott, az egyletalapítási kedv fokozódott. A polgári kor két időszakában, a dualizmus idején és a Horthy-korszakban más-más típusú kulturális szervezetek voltak a jellemzőek a szektoron belül. A két esetpélda is erre világított rá: az első esetben egy falusi dalárda működését ismerhettük meg az 1870-es évekből, míg a második példa egy országos hatókörű, 1925-ben létrehozott szövetség életébe engedett bepillantást.

Mindegyikre igaz azonban a „civilség” kritériuma: tagjaik a szabadidejükben, saját forrás biztosításával, más külső anyagi támogatás bevonása nélkül végeztek önkéntes munkát, amivel hozzájárultak önmaguk fejlesztéséhez és szűkebb-tágabb közösségük, lakókönyezetük kulturális szintjének emeléséhez.

Felhasznált irodalom

- Egyesületi iratok. (1873). *A Rábaszenttamási Dalárda iratai*. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára, IV. 440., 13. doboz (Püspökmolnári).
- Egyesületi iratok. (1925). *Az Ido Világnyelv Magyarországi Szövetsége iratai*. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára, IV. 440., 23. doboz 29.
- Kovács, T. (1970). *Vas megye népessége a XIX. században 1804–1870*. Vas Megye Tanácsa Művelődési Osztálya. p. 254.
- Szedlacsek, E., & Hévizi, R. (Eds.). (2020). *A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig: Vidéki egyletek és körök* (2., bővített kiad., I–III. köt.). Nemzeti Művelődési Intézet.
- Varga, G. (1880). *Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban* (pp. 316–317). Statisztikai Hivatal.
- *Vasmegyei Lapok*. (1873, január 26.). Sz-Tamásról írnák... *Vasmegyei Lapok*, 3.

***A LIEBIG KÁRTYÁK TUDOMÁNYOS
ISMERETTERJESZTŐ SZEREPE A MAGAS
MŰVELTSÉG KÖZVETÍTŐIKÉNT, A 19. SZÁZADI
EGYIPTOMI KULTUSZ NYOMÁBAN***

Abstract: *The Liebig meat extract trading cards were published over nearly 100 years, beginning in 1875. While their original purpose was marketing, they soon took on an educational role as well. With over 10,000 cards produced, the Liebig series can be viewed as a comprehensive encyclopaedia of human knowledge. (Hübner – Farkas – Benkei-Kovács, 2023) The aim of our paper is to investigate how cultural information about monuments and operas was disseminated among members of the lower classes, who were not in the position to attend such spectacles in person. We conducted a content analysis on a selected portion of the 11,500-card Liebig database, focusing specifically on depictions related to the theme of Ancient Egypt. For each topic—monuments and operas—we analysed three cards in detail, adopting a contextual approach.*

Our study seeks to answer the following questions: What visual and textual messages do the Liebig cards convey to the broader public? How are canonised monuments and popular operas represented? Which operas were considered sufficiently renowned to merit their own series of Liebig cards by the end of the 19th century?

Key Words: cultural research, Liebig cards, knowledge dissemination, monuments, opera, Egyptomania

Absztrakt: *A Liebig kereskedelmi kártyák komoly ismeretterjesztő és népművelő funkciót láttak el a 19 század fordulójától a 20. század második feléig. A kártyasorozat jellegzetességei, amelyek ma a kulturális örökség részét képezik, a magyar szakirodalomban jelenleg még kevésbé feltártak (Hübner et al., 2023). Az első kiadásuk 1875-ben indult útjára, virágkorát a dualizmus alatt élte, amikor hazánkban is jelen volt. Ezt az időszakot a felnőttoktatás története a szabadoktatás korszakaként tartja számon (Juhász, 2016).*

Kutatásunk célja, hogy megvizsgáljuk, hogy a kulturális kánont érthető és elérhető közkincként milyen módon közvetítik a széles néptömegek számára elérhető Liebig kártyák. Kutatási módszerünk a 11500 kártyát tartalmazó Liebig adatbázis kvalitatív tartalomelemzésére törekszik. Jelen tanulmányunk két kiválasztott területre fókuszál (operaelőadások és műemlékek), különös tekintettel a 19. században népszerűvé váló Egyiptom kultusz tükrében. A kutatás egyik fontos megerősítő eredménye, a Liebig adatbázisok elemzése és a korábbi szakirodalom alapján (Galluzzo, 2022), hogy az operaelőadásokat érintő ábrázolások a 19/20. század fordulóján minden egyéb magaskultúrához tartozó kulturális terméket és műfajt háttérbe szorítanak.

Tanulmányunkban az alábbi kérdésekre keressük a választ: Milyen a vizuális és tartalmi üzenet, ami a szélesebb néptömegek számára még kevésbé elérhető operaelőadások világát bemutatja? Hogyan jelennek meg a kanonizált műemlékek és operák az ismeretterjesztő sorozatban? Melyek azok a operadarabok, amelyek elég sikeresek és elismertek ahhoz, hogy Liebig kártyák között önálló kollekciót kapjanak?

Kulcsszavak: kultúrakutatás, Liebig kártyák, ismeretterjesztés, műemlékek, operaelőadás, egyiptománia

Bevezetés

A Liebig kártyák tudományos kutatása nemrég kezdődött a hazai tudományos szakirodalóban (Farkas & Benkei-Kovács, 2024; Hübner et al., 2023). A kutatás egy, a Budapesti Gazdasági Egyetem Pedagógia tanszéke által szervezett kiállítás kapcsán indult el 2023-ban, és a Liebig-jelenség tematikus vizsgálatként folytatódott.

A Liebig ismeretterjesztő kártyasorozat, amely több mint tízezer különböző nyomat révén számos témát dolgozott fel, és egyfajta 'enciklopédia universalis'-ként bemutatta, - természetesen válogatott módon – megjelenésének évszázada alatt az emberiség által éppen aktuálisan birtokolt tudás jelentős hányadát az 1870-es évektől kezdve. A kártyacsomagok 6os vagy 12es blokkokba rendezve jelentek meg, témakörei tekintve a természettudományos ismeretektől kezdve (mint például őshonos exkluzív ázsiai és afrikai fafajok bemutatása vagy a papucsállatok jellegzetességei) a történelmi tények és személyeken át (mint Michelangelo élete vagy Jugoszlávia (sic!) története,) a magas kultúra eseményei és intézményeit (múzeumok, műemlékek, színdarabok és operaelőadások) is bemutatták (Sanguinetti, 2018).

A jelen tanulmányban a Liebig ismeretterjesztő kártyasorozatnak a magas kultúra közvetítői szerepét vizsgáljuk meg, a 19. századi egyiptomi kultusz tükrében, a kártyasorozatban megjelenő egyiptomi műemlékek, valamint az egyiptomi témájú opera-előadások vizsgálatát állítva a fókuszba.

A két témakör feldolgozásakor eltérő tartalomelemzéseit módszertanilag alkalmaztuk: az egyiptomi műemlékek kapcsán elsősorban ikonográfiai elemzésre törekszünk, egy korabeli litográfia sorozattal összevetve a kiválasztott Liebig ábrázolásokat. Ezzel szemben az operákat ábrázoló kártyák esetében a színpadképek ábrázolásainak hűsége, kerül előtérbe: a korabeli leírásokkal és fotó dokumentumokkal való összevetés révén kiderül, hogy mennyire hűek az egyiptomi kultúra szellemiségéhez, mennyire szakszerű vagy hiteles a Liebig kártyák által felvonultatott motívumok sora.

Mindkét témakör kapcsán hangsúlyoznunk kell azonban előzetesen, hogy itt a kártyák ismeretterjesztő funkciója a magas kultúra átadására helyeződik elsősorban: olyan információt juttatnak el az egyszerű háziasszonyok és gyerekek számára (akik a Liebig húskészítmények megvásárlói, illetve maguknak a kártyáknak a gyűjtői voltak), ami a korszakban nem volt általánosan hozzáférhető a közepes vagy alacsonyabb társadalmi státuszú emberek számára. A magas kulturális tartalmak tehát a Liebig kártyák segítségével is eljutnak azonos középosztálybeli polgári réteg számára, akik a húspótló és ételízesítő Liebig készítmények elsőrendű célcsoportjai voltak: tájékozódhatnak a legnépszerűbb operaelőadások tartalmáról, és az egyiptomi műemlékek jellegzetességeiről. A kártyák hátoldalán kiegészítik a vizuális tartalmat ismeretterjesztő leírások is a, amelyek segítenek értelmezni a képeket és ábrákat.

Ez a szemlélet jól tükrözi a korszak általános jellegzetességét, a tudásmegosztáshoz való filantróp hozzáállást az általános ismeretterjesztés kapcsán. A 19. század második felét általánosan jellemezte ez a tendencia, ezért is határozta meg Juhász Erika ezt a korszakot andragógiatörténeti munkájában találóan a szabadoktatás korszakaként (Juhász, 2016), ahol a formális oktatás mellett a kiegészítő tanulási útvonalak (pl. egyesületek, vagy épp az általunk elemzett kártyacsomagok) jelentősége is kezd megerősödni.

Az Egyiptom-kultusz felerősödése a 19. században

A 19. század érdeklődésnek fókuszába egyre jobban belekerült az Ókor, az ókori nagy kultúrák vizsgálata, elsősorban az egyiptomi, illetve a görög-római történelem és művészet. Ebben az időszakban Egyiptom több különféle szempontból izgatta az emberek fantáziáját: Egyiptom, mint téma, nagy hangsúllyal jelenik meg minden olyan területen, amelyik hagyományosan kötődött az ókori kultúrához régészeti, orientalista, bibliai, vagy ezoterikus szempontból (Humbert & Pantazzi, 1994).

Napóleon egyiptomi hadjárata (1798-1801) is az ókori Kelet felé fordította a figyelmet, hiszen ez nem katonai hadjárat volt csupán, hanem egy tudományos expedíció is. Napóleon egy egész tudós csapatot vitt magával, egy 167 fős mérnökökből, matematikusokból, orientalistákból, térképészekből, építészekből, sőt, botanikusokból álló társaságot, akik folyamatosan és hitelesen dokumentálták a látottakat. Ezekből a leírásokból és rajzokból született meg az „Egyiptom leírása” című gyűjtemény. (Néret, 1994)

A tudós csapat vezetője Dominique Vivant Denon volt, akinek óriási szerepe volt a modern, tudományos egyiptológia, sőt, az egyiptománia kialakulásában is. Munkássága elismeréseként 1804-ben Napóleon kinevezte a Louvre első igazgatójának, mely minőségében folyamatosan gazdagította és katalogizálta a múzeum anyagát. (Néret, 1994) Dominique Vivant Denon munkássága erőteljesen inspirálta többek között Jean-Francois Champolliont, aki 1822-ben, a Rosette-i kő segítségével megfejtette a hieroglif írást. Az írás megfejtése újabb nagy löketet adott az egyiptológia fejlődésének, hiszen olvashatóvá és értelmezhetővé váltak az ókori egyiptomi szövegek (Solomon, 2013).

Egyiptomi műemlékek a Liebig kártyákon

A Liebig kártyasorozatok közül csupán néhány foglalkozik műemlékek bemutatásával. Az ókori Róma (S564 – 1898), a kőkorszaki (S1249 - 1931) a reneszánsz (S1000 -1910) és a gótikus emlékművek (S1051-1912) mellett az egyiptomi ókori emlékművek azok, amelyeknek egy teljes sorozatot szenteltek. Az 1931-ben kiadott 'Ókori egyiptomi emlékművek' sorozat (S1248) 6 ismeretterjesztő kártyát tartalmazott: 1. Philae-i Ízisz templom; 2 Memphis alabástrom szfinx; 3. A thébai Memnón-kolosszusok; 4. Az Abu Szimbel-i nagytemplom /5. A karnak templom szent tava / 6. A karnaki templom északi kapuja. (Trading Card Database, n.d.)

Az alábbiakban három ikonikus egyiptomi emlékmű ábrázolását állítjuk párhuzamba David Roberts litográfiai megoldásaival. Amíg Roberts a történeti pontosság, addig a Liebig cég reklámhordozóin elsősorban a Horatius-i értelemben vett „prodesse et delectare” (tanítani és gyönyörködtetni), hasznos és kellemes ismeretek átadására törekvés figyelhető meg, az esztétikum kiemelése az elsődleges a történeti hűség és pontosság rovására.

David Roberts gyűjteményes kötete összesen 248 litográfiát tartalmaz a Szentföldről, a Közel-Keletről, Egyiptomról és Núbiáról. A korszakban ez volt az egyik legismertebb litográfiai gyűjtemény a témában, amely a Liebig kártyák grafikai megoldásaira is nagy hatással lehetett, akár mint inspiráló vizuális forrás. A gyűjtemény összesen hat kötetben jelent meg, a második része Egyiptom és Núbia (1846-1849) emlékműveit mutatta be széles körben. (Az „Egyiptom, a fáraók világa” kötet többször is hivatkozik rá.) (Schultz & Seidel, 2007.)

A karnaki templomegyüttes az ókori Egyiptom legjelentősebb vallási központja volt, úgyhogy indokolt volt mind a litográfiák, mind a Liebig kártyák közötti szerepeltetése. A Nílus keleti partján állt (a romjai ma is ott láthatók) és Amon-Ré főtemploma volt nagyjából kétezer éven keresztül, amit minden fáraó igyekezett kibővíteni és hozzáépíteni. A karnaki templomot egy hosszú, kosfejű szfinxekkel szegélyezett út kötötte össze a luxori templommal (Hajnóczi, 1967), amelynek jó része ma is épségben van és látogatható. Dominique Vivant Denon volt az a régész, aki elsőként dokumentálta a műemléket és hívta fel a figyelmet a karnaki templomegyüttes és papság kiemelt szerepére az ókori egyiptomi vallási és politikai életében. (Néret, 1994)

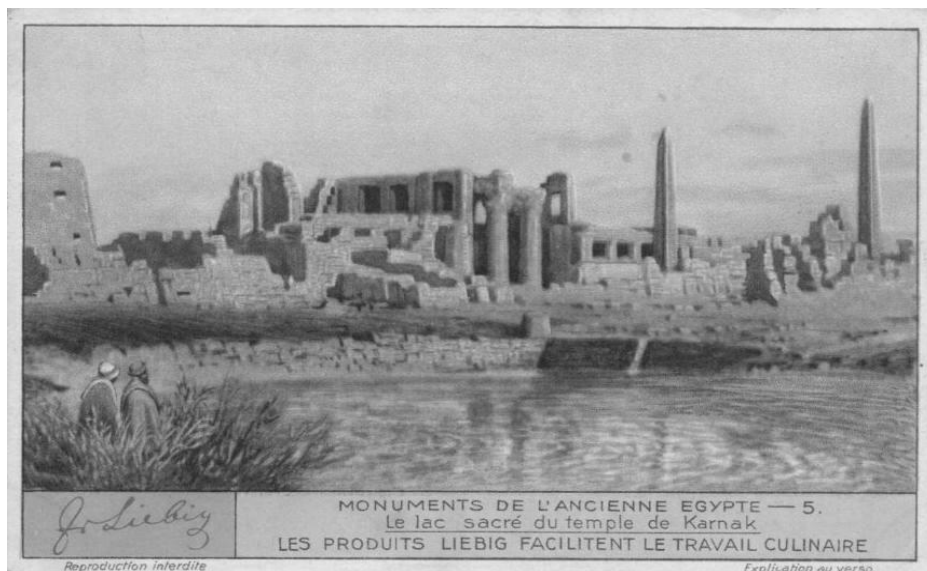
Amíg a Roberts-féle litográfia szinte a táj részeként, távolabbi perspektívából ábrázolja a karnaki romvárost (1- ábra), a Liebig kártya jóval közelebb hozza a nézőhöz, gyakorlatilag belehelyezi a szemlélőt ebbe a színes képi világba (2. ábra).

**1. ábra: Karnaki templomegyüttes látképe Biban-el-Malook irányából
(248/200. metszet)**

(Forrás Roberts 1846-1849, 5. kötet, 200. metszet)

2. ábra: A karnak templom szent tava (S1248/5. számú Liebig kártya -1931)

(Forrás: Trading Card Database, <https://www.tcdb.com>)

A perspektíva-váltás nem véltelen: Roberts a teljes templomot és környezetét ábrázolja, amíg a Liebig kártyán a főszereplővé a Karnaki templom mellett található szent tó válik. A kártya hátoldalon az egyiptomi piramisépítéssel sajátosságai mellett a tó aktuális funkcióiról is olvashatunk: „A karnaki templom kertjei mára eltűntek, csupán néhány pálmafa növekszik itt-ott. A helyi lakosok szívesen gyűlnek össze a szent tó partján, hogy közösen imádkozzanak, vagy megfürödjenek a szent tó vizében, amelynek gyógyító hatást tulajdonítanak” (S1248/5. számú Liebig kártya)

Míg Roberts-féle litográfia színpalettája meglehetősen visszafogott, a halvány sárgától a sötétbarnáig, helyenként a feketéig terjed, a Liebig kártya erőteljes színeket alkalmaz, az égbolt olyan, akár a flamingó szárnya, a szent tó vize üde kék, amelyben visszatükröződik az ég és a templomváros romjai, a bal oldalon álló két arab férfi ruhája kék, illetve élénk piros, a növényzet pedig élénk zöld. (A Liebig kártya alján pedig megtaláljuk szokásos reklámszlogent is: „Liebig termékek megkönnyítik a főzést”).

Második esetpéldának az abu szimbel-i nagytemplomot választottuk (3. és 4. ábrák), amelynek kultúrtörténeti jelentősége a 20. században is meghatározó, hiszen megóvása és áttelepítése az Asszuáni-gát kapcsán hozzájárult az UNESCO Kulturális Világörökség gyűjtemény létrehozásához is, annak legnagyobb szabású, nemzetközi együttműködésen alapuló előfutáraként. (Zivaljevic-Luxor & Pasternak, 2022)

3. ábra: Az Abu Szimbel II. Ramszesz Nagytemplom homlokzata (248/169. metszet)

(Forrás Roberts 1846-1849, 5. kötet, Borítókép)

II. Ramszesz abu szimbel-i Nagy temploma történelmi jelentőségénél fogva is az egyik legkülönlegesebb egyiptomi műemlék, ilyen módon kihagyhatatlan eleme mindkét gyűjteménynek (Hajnóczi, 1967).

David Roberts gyűjteményében az abu-simbeli templom ábrázolása egy fontos és meghatározó témaköre az egyiptomi metszetsorozatnak: a nagytemplom főbejárata különböző nézőpontokból is ábrázolásra került (248/138. ;248/169. és 248/127.; 248/203. számú metszetek), sőt a belső térről is készültek litográfiák, többek között a szentélyről (248/138. nyomat) vagy a folyosókról (248/139. nyomat) (Roberts, 1846-1849).

A David Roberts litográfia még azt az állapotot mutatja be a 19. század közepéről, amikor még részben homok takaró alatt volt, és csak részben látszott ki a sivatagból a templom (3. ábra). A régészek kitartó munkája során azonban a század végére sikerült a homokot eltávolítani és így teljes egészében láthatóvá vált a templom és a bejáratánál elhelyezett négy monumentális ülőszobor, ahogy az 1931-es Liebig kártyán is megjelenik. (4. ábra)

4. ábra: Az Abu Szimbel Nagy templom (S1248/4 számú Liebig kártya)

(Forrás: Trading Card Database, <https://www.tcdb.com>)

A Roberts-litográfia jóval kidolgozottabb, finomabb rajzolatú munka, amely sokkal pontosabban tükrözi a homoksivatag valóságát. A Liebig kártya ezzel szemben a templom környezetéről mesés képet rajzol: a szobrok lábánál folyik a Nílus vize, rajta két vitorlás hajó úszik, a parton zöld növényzet, színeiben élénkebb kontrasztok jellemzik (3. számú ábra). Az információ a kártya hátoldalán, amellyel, hogy a Liebig hústerméket dicséri egy elhatárolt bekezdésben, részletes magyarázatot nyújt itt is a látnivaló jellegzetességeiről, történelmi perspektívába helyezve azt: „Négy kolosszális sziklába vájt II. Ramszesz szobor helyezkedik el egy földalatti templom bejáratánál, amelyet a Napisten Ammon-Rá tiszteletére emeltek. A szobrok kicsivel több mint 20 méter magasak. Annak idején több ezer egyiptomi zarándokolt el ehhez a jelentős templomhoz a vallási ünnepeken.” (S1248/4. számú Liebig kártya)

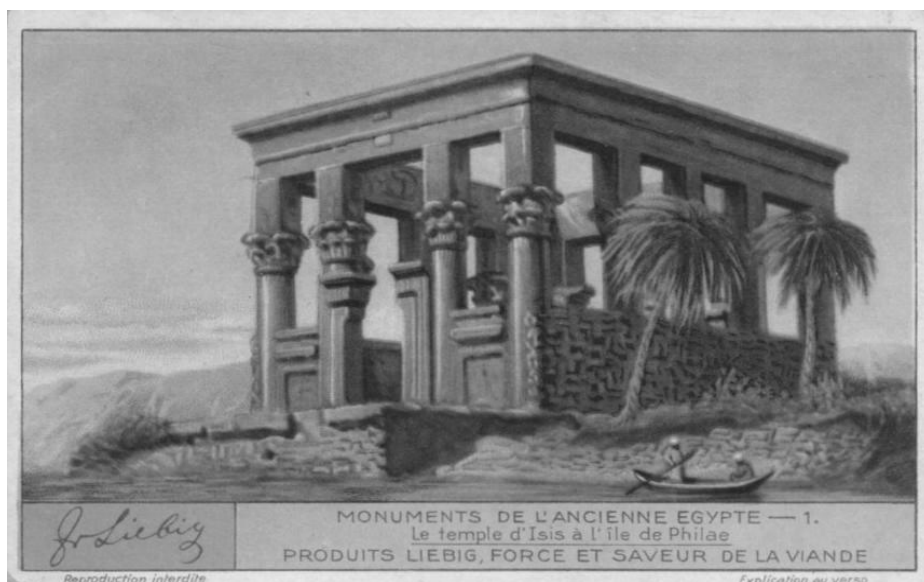
Harmadik esetpéldánk a Philae szigetén álló Ízisz templom, amely az egyik utolsó működő ókori egyiptomi szentély volt, amelyben még a keresztény korszakban is végeztek szertartásokat (5. és 6. ábra). A kultuszhely nemcsak Egyiptom, hanem a Római Birodalom számára is fontos vallási helyszín volt, így történelmi szerepe is kiemelkedő (Hajnóczy, 1967). Csakúgy, mint az abu simbel-i templomegyüttes, az Asszuáni-gát építése miatt veszélybe került ez műemlék is, és darabokra szedve átköltöztették Agilkia szigetére. (Tichindelean et al., 2024). Ebben az esetben is megfigyelhetjük, hogy a Roberts-litográfia (5. ábra) kimunkáltabb alkotás, a Liebig kártya (6. ábra) jóval elnagyoltabb, mesészerű, színes kép, romantikus csónakkal, benne a szokásos kék és piros galabéját viselő arabokkal, borzas fejű pálmákkal.

5. ábra: Philae-i Ízisz templom, a „Fáraó ágya” (248/190. metszet)

(Forrás: Roberts, 1846-1849, 5. kötet, 190. metszet)

6. ábra: Philae-i Ízisz templom (S1248/1 számú Liebig kártya -1931)

(Forrás: Trading Card Database, <https://www.tcdb.com>)

Az emlékművek ábrázolása kapcsán megfigyelhető egyszerűsítés, sematizálás és meseszerűség mellett is ki kell azonban említenünk, hogy az épületeket megpróbálták lehetőség szerint arányosan és pontosan ábrázolni – ez általában jellemző volt a Liebig kártyákra – és ez a színes fényképek elterjedése előtti időszakban nagyfokú érdeklődést és elismerést váltott ki a fogyasztók körében.

Egyiptológia és egyiptománia az opera színpadán a Liebig kártyákon

A Liebig kártyák között számos opera témájú van: jelenetek, színpadképek, vagy főszereplők képeznek különböző sorozatokat. Az operaelőadásokat bemutató kártyasorozatok messze felülreprezentáltak a színházi, múzeumi vagy akár a műemlékeket bemutató kártyasorozatokhoz képest mennyiségileg. A 19. század fordulóján, a filmművészet kialakulása előtt, messze a legmagasabb társadalmi presztízzsel bíró előadó művészeti ág volt az opera, és ezt a feldolgozott témák gyakorisága is jól tükrözi az első kártyasorozatok alapján (Sanguinetti, 2018).

1. számú táblázat: Operasorozatok a Liebig kártyákon 1875 és 1899 között

A Liebig kártya tematikája: az opera címe (és zeneszerzője)	Sanguinetti sorozatszám	Az opera ősbemutatója	A Liebig kártya megjelenés éve
Otello (Verdi)	S221	1887	1888
Jelenetek Wagner operáiból (Parsifal, Lohengrin, A Nürnbergi mesterdalnok, Tannhauser, A Rajna kincse, A walkür)	S248	1845-1882	1889
Aida (Verdi)	S315	1871	1891
Asrael (Alberto Franchetti)	S316	1888	1891
A tolvaj szarka(Rossini)	S317	1817	1891
Az operák hősnői sorozat	S329	vegyes	1891
Faust (Gounod)	S353	1859	1892
Férfi operaszerepek sorozat	S369	vegyes	1893
Falstaff (Verdi)	S377	1893	1893
Lohengrin (Wagner)	S388	1850	1893
Szentivánéji álom (Ambroise Thomas)	S389	1850	1893

A Liebig kártya tematikája: az opera címe (és zeneszerzője)	Sanguinetti sorozatszám	Az opera ősbemutatója	A Liebig kártya megjelenés éve
A walkür (Wagner)	S390	1870	1893
Operajelenetek (Beethoven, Boieldieu, Mexerbeer, Gounod, Wagner, Mozart)	S391	vegyes	1893
Operajelenetek karikatúrái (Meyerbeer, Rossini, Donizetti, Flotow, Boieldieu)	S418	vegyes	1894
Carmen (Bizet)	S454	1875	1895
Az afrikai nő (Meyerbeer)	S485	1865	1896
A próféta (Meyerbeer)	S528	1849	1897

(Forrás Saját összeállítás Sanguinetti 2018 és Trading Card Database. (n.d.). alapján)

Az 1875-1899 között megjelent közel 20 opera témájú kártya sorozatot az 1. számú táblázat mutatja be. Verdi és Wagner operáinak korabeli sikere átütő a megjelenésük gyakoriságuk alapján is, a német operaszerzők mellett (Meyerbeer, Thomas) azonban már megjelennek a francia zeneszerzők is (Bizet, Gounod), és egy-egy olasz operaszerző (Rossini, Frachetti). Mozart operái önálló sorozatokat csak a századforduló utáni évtizedben kapnak majd, Pucciniről munkásságát pedig egyetlen, a Turandot-ról készült sorozat őrizte meg a Liebig univerzumban(S1405), amely 1939-ben készült.

A Liebig kártyák az operaműfaj legnagyobb csillagait és a hirtelen nagy sikereit akarták közvetíteni: Verdi Otellója már az ősbemutatót követő évben (1888), a Falstaff pedig magában a bemutató évében kap egy önálló Liebig sorozatot. Hasonlóképpen Alberto Franchettinek az Asrael című, az emberi lélekért küzdő ördögöt és az angyalokat harcba hívó misztikus operája is három évvel az ősbemutató után saját sorozatot kap 1893-ban. De ezek alapvetően kivételek. Az operaműfaj kínálata meglehetősen széles volt ebben az időben, egy-egy darabnak általában 30-50 évet kellett „várnia” arra, hogy a Liebig kártyasorozatok közé bekerüljön az ősbemutatót követően. (Lásd 1. táblázat)

Jelen tanulmányban olyan operakártyák kontextuális tartalomelemzését valósítjuk meg, amelyek az Egyiptom-kultusz témaköréhez tartoznak (Lásd 2. táblázat): Verdi Aida és Mozart Varázsfuvola operáinak Liebig feldolgozásai alapján.

2. számú táblázat: Operasorozatok a Liebig kártyákon 1875 és 1899 között

Liebig kártyasorozat címe	Sanguinetti sorszám	Konkrét kártya témája	Kiadás éve
Aida (Verdi)	S315	Győzelmi bevonulás (I. felvonás 5. jelenet)	1891
Varázsfuvola (Mozart)	S960	5.kártya: Tamino és Pamina	1909
Férfi operaszerepek sorozat	S369	Quesada (Marchetti Don Juan operájából) és Rhadamesz (Verdi Aida operájából)	1893

(Forrás Saját összeállítás Sanguinetti 2018 és Trading Card Database. (n.d.). alapján)

Az opera színpadképek izgalmas tárházai az egyiptizáló színpadi divat megnyilvánulásaink. A színpadi design minden korban gyorsan reagál az aktuális ízléshullámokra. A világkiállítások is erősíthették a 19. században a nyilvánosságnak az egyiptomi kultúra iránti fogékonyságát. Az 1851-es eseményen a londoni Christal Palace-ban az Egyiptom Udvar kolosszusainak, 1867-ben pedig az egyiptológus Auguste Mariette által épített egyiptomi templomnak letapintható óriási hatása volt. (Humbert et al., 1994) A Liebig-kártyák pedig szinte azonnal reagáltak ezekre a vizuális hatásokra, és erősen leegyszerűsítve népszerűsítették azokat az alaptémákat, amelyekre már eleve társadalmi fogadókészség volt: Kleopátra, Aida, Thot fesztiválja, Ozírisz, Isis és papnői voltak a fő témák. A kötelező vizuális elemek pedig a pylonok, hatalmas oszlopcsarnokok, a szárnyas napkorong, piramisok, obeliszek, és persze a szfinx.

Ahogy fentebb említettük, 19. században született meg a tudományos egyiptológia Jean-Francois Champollion hieroglif írás megfejtésével a Napóleoni hádjáratl Európába került Rosette-i kő alapján. A hádjárat után megjelent monumentális Egyiptom bemutatása (Description de l’Égypte) (1809-1812) szinte azonnal hatással lett a színpadi design-ra. Jean-Baptiste Isabey a párizsi operaházban már ezekre a rajzokra támaszkodott a Pierre Gardel Tékozló fiú című pantomim balettjének színre vitelekor 1812-ben, vagyis szinte a megjelenés után azonnal (Humbert, 2016, p. 26)

A legtöbb ezoterikus hagyomány gyökerénél valamelyik egyiptomi mitológiai figurát találunk: jellemzően csak azokat, amelyeket a hellenizmus és a római kor misztériumvallásai ránk örökítettek, hiszen az eredeti mítoszokhoz nem volt hozzáférése az európai kultúrának. Az ezoterikus örökségben tehát, például a szabadkőművességben az egyiptominak vélt elemek a 19.század időszakára már évszázadok óta, intenzívebben a reneszánsztól kezdve jelen voltak.

Ettől a hagyománytól nem teljesen függetlenül Egyiptom az orientalista hagyományban kiemelt szerepet játszott Indiával együtt: ezeket a kultúrákat az európaiak a sajátjuknál magasabb rendűnek vélték. Az egyiptomiakat már a görögök is kozmikus tudás birtokosának gondolták, Platón az i.e. 5.században Egyiptom történelmét tízezer évesnek vélte. Mivel a hieroglif írást senki nem tudta olvasni a hieroglif jelekben isteni üzeneteket sejtettek. A hieroglif írás megfejtése csak a tudományos körök számára hozott áttörést, a hétköznapi érdeklődés számára továbbra is csak titokzatos és izgalmas jelek maradtak. Egyiptom, mint a fenséges és félelmetes istenségek és grandiózus építmények hazája igazi egzotikus romantikus téma lett, amely az építészettől kezdve, a festészetben és a bútorművészetben át színpadképekig sok területre volt hatással. Az egyiptománia az orientalizmus egyik ágaként a romantikának is egyik fő kerete. Curl úgy fogalmaz, hogy az egyiptizálás nemzetközi stílusirányzat volt, és az ún. romantikus neoklasszicizmus utolsó fejezete, amely grandiozitásra, letisztult monumentalitásra törekedett, így az egyiptomi építészeti formákban könnyen találta meg magát (Curl, 1994, p. 23). Az egyiptizálás tehát egyszerre volt gyökerében romantikus, és klasszicista.

A tudományos egyiptológia kezdeteinél is szembesülünk olyasfajta romantikus hevülettel és értelmezésekkel, mint amikkel Schliemann trójai, vagy Evans krétai ásatásainál látunk. Egyes források szerint Auguste Mariette, akit az egyiptológia egyik első nagy alakjaként tartunk számon adta volna Verdinek az Aida opera történetét. A kevésbé megengedő források is neki tulajdonítják az ötletet, ha magát a libretto-t nem is. (Solomon, 2013) Az ilyen történetek bizonyítják igazán, hogy a tudomány és a romantikus értelmezések, vagyis az egyiptológia és az egyiptománia milyen közel álltak egymáshoz. A Liebig kártyákon a fent felsorolt mindegyik megközelítésre számos példát találunk.

Az orientalizmus megjelenése a Varázsfuvola színpadán

Az építészek számára az egyik legizgalmasabb kihívás a színdarabok és operák színpadképtervezése, díszlettervezése volt. Mozart Varázsfuvolájának több építész is tervezett színpadképet.

A szabadkőműves egyiptomi tematika óriási lehetőség volt a grandiozitás bemutatására. Karl Friedrich Schinkel a berlini Königliche Schauspiele-Opernhaus-ban a Varázsfuvola 1816-os előadásához egy grottába épített egyiptizáló portikuszt tervezett. Ez azért is érdekes, mert Schinkel alaposan tanulmányozta az egyiptomi épületeket, hogy minél autentikusabb legyen (Assman, 2006). Érdekes látni, hogy ahogy a régészet, úgy az építészet sem tudott vagy akart elszakadni attól az egzotikus tónustól és romantikus aspektustól, ami a mai szemünknek egyértelműen az egyiptizálás, vagy egyiptománia terrénümához tartozik, nem pedig akár a régészet, akár az építészet szakmaiságához.

Schinkel egyik Varázsfuvola színpadképén (II. felvonás, 8.jelenet) a hatalmas szfinx sejtelmes hatalmasságában uralja a látványt (7. ábra). A szfinx lesz az egész 19. században az egyiptomi misztikum, félelmetesség és fenségesség szimbóluma. Szinte egyetlen egyiptizáló képről, épületről, vagy színpadi díszletről sem hiányozhatott ez a jelképszerű figura. (Werner Hoffmann A földi paradicsom-19.századi motívumok és eszmék c. könyvében a Nő, mint mítosz című fejezetben hosszan elemzi a szfinx női testének szerepét a romantikában.)

***7. ábra: Karl Friedrich Schinkel: díszlet a Varázsfuvolához
(II. felvonás VII. jelenet) 1816***

(Forrás: Assman, 2006, p. 154.)

A Mozart Varázsfuvola Liebig-kártya feldolgozásán (8. ábra) ezzel szemben úgy trónol egy kis esetlen szfinx, mintha azért lenne ott, hogy egyiptomiként legyen olvasható a látvány. Sem a kép struktúrájához, sem a mondanivalójához nem tesz hozzá: a jelenet ábrázolásán olyan a szemből ábrázolt szfinx, mintha az ablakon nézne ki.

8. ábra: Mozart Varázsfuvola 1909/S960 sorozat 5.kártya: Tamino és Pamina

(Forrás: Trading Card Database (n.d.))

Az eredeti szabadkőműves téma emelkedett ezoterikus mondanivalójának nyoma sincs, az egyes elemek gyermetagsége azt az egyiptizálást mutatja, amit Curl kommerciálisnak nevez (Curl, 1994, p. 156). A háttérben az oszlopokon, akárcsak az Aida férfi operaszereplő képen mintegy díszítésként hieroglif jelek vannak felvonultatva szabad összevisszaságban. A majdnem száz évvel a hieroglif írás megfejtése után a jelek ugyanazon a szinten értelmezhetőek, mint száz évvel Champollion előtt: az izgalmas és ismeretlen világ ugyanakkor itt már nem a kozmikus titkokat sejteti, hanem sokkal inkább egy olcsó és könnyen emészthető eladható termék, mint maga a Liebig konzerv.

Aida

Az Aida opera történetét az egyiptológus Auguste Mariette találta ki és juttatta el Verdihez, de felügyelte a scenario elkészültét is a kairói 1871-es előadásra. (Humbert, 1976). Mariette olyannyira autentikus látványtervet képzelt el, hogy még a legújabb ásatási eredményeket is felhasználta. A VI. jelenetben ábrázolt kolosszális szobrot a III. Ramszesz Medinet Habu-ban feltárt templom oszlopát másolta. Mariette egyébként a kosztümökhöz is hozzászólt. Egyik leveléből (Humbert, 2016, p. 31.) kiderül, hogy aggódott amiatt, hogyha nem kellően korhű ruhákban léptek fel a művészek, nehogy ettől karikatúrába fulladjon az előadás. Attól is tartott, hogy egyes szereplők nem lesznek hajlandók leborotválni a bajuszukat és szakállukat, ami számára olyannak tűnt, mintha az egyiptomi szobrokra magukra ragasztanánk szőrt. (Uő) Itt is érdekes látni, hogy hol volt akkoriban a határ valóságosság és a fantázia, vagyis esetünkben az egyiptológia és az egyiptománia között akár egy komoly régész szakember szemében. Ma ezeket a színpadképeket egészen a fantáziavilágba soroljuk, és komoly régészeket ritkán kérnek fel, hogy kapcsolódjanak be a díszlet kialakításába.

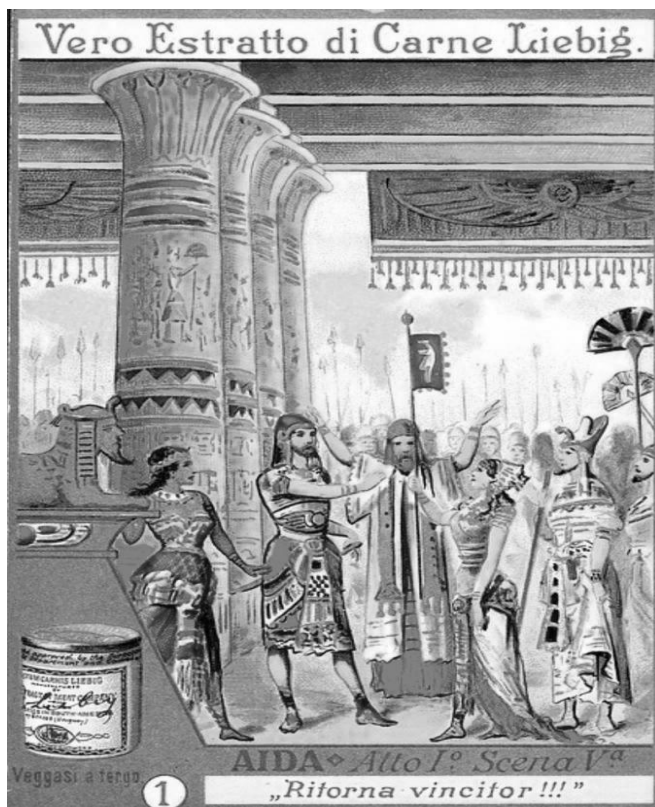
**9. ábra: Giuseppe Verdi Aida operája, 2.felvonás, 2.jelenet, Párizsi Opera.
Radamesz felvonulása a szfinxek övezte úton Théba felé**

(Forrás: Humbert 2016, p. 33, idézi Le Monde Illustré 1880. április 3: 212. alapján)

A Liebig 1891-es Aida sorozatának díszletei messze esnek a Mariette-féle precíziós igénytől: minden egyes darabján látványos fantázia-építészeti háttér előtti jeleneteket látunk. Az elsőt mindjárt ott van az elmaradhatatlan szfinx (10. ábra). Az első három kártyánál az a néző benyomása, mintha nagyjelenetekbe nagyítana bele a kép. A Liebig-kártyák 7x11 cm-es mérete és formátuma nem is volt alkalmas komplett nagyjelenetek bemutatására. A sorozat másik három kép is mintha jelenetek közelképeit mutatná, ezzel kielégítve a nézők részletek iránti éhségét. Így mindenki el tud merülni a hieroglif jelek vizsgálgatásában, amelyek ugyanannyira fantázia jelek, mint bármely egyiptizáló díszítésen az egész 19. században. Az épületelemek, hasonlóan a műemlékeket bemutató kártyákhoz rendszeresen meg vannak rajzolva, az emberábrázolások viszont ügyetlenebbek.

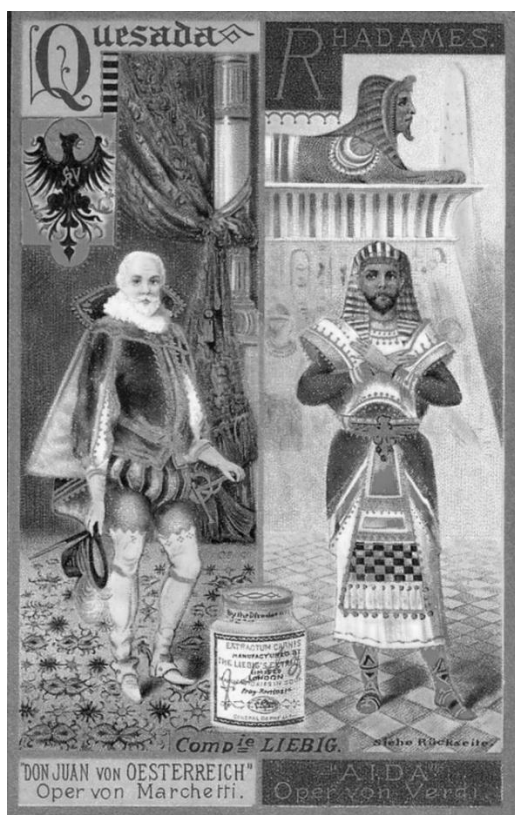
10. ábra Győzelmi bevonulás (I. felvonás 5. jelenet) (S315 – 1891)

(Forrás: Trading Card Database (n.d))

A férfi operaszerepek sorozat (S369 - 1893) minden kártyán két opera szereplőt mutat be. Ez egy 12 kártyából álló sorozat, amely meghatározó opera mellékszereplőket állít a középpontba. Az Aida témája is előkerül, a kártyán az Egyiptomi uralkodót Don Quesada szereplővel párosítják, aki a király tanácsadóját játssza Filippo Marchetti Ausztriai Don Juan című operájában (11. ábra). Liebig kártya jobb oldalán Radameszt látjuk, mögötte egy pylonon pihen az elmaradhatatlan szfinx, legtávolabb pedig a szintén kötelező obeliszk. Itt a hieroglif ábrázolásokat jobban megfigyelte a művész, Radamesz feje mögött balra például egy cartouche-t látunk, amely a királyneveket keretezte. A cartouche alatti emberábrázolásnak is némi köze látszik lenni az egyiptomihoz. A szereplőnek viszont saját arcszörzete van, ami Mariette-et bizonyára megviselte volna.

11. ábra: Férfi operaszerepek sorozat: Quesada és Rhadamesz (1893) S369

(Forrás: Trading Card Database (n.d.))

A Liebig -kártyák egyiptomi témájú képei tehát a korszakban megjelenő minden egyiptizáló témát felsorakoztatnak, de még az ezoterikus témát is a lehető legpopulárisabb szórakoztató megközelítéssel. Különböző témákban rengeteg egyiptomi tematikájú Liebig-kártya sorozat létezik, pontosan visszatükrözve a korszak divathullámain. Az opera témájú Liebig kártyák művészi minősége nagyon különböző, nyilvánvalóan sok grafikus keze munkája nyomán készültek a megjelenés évszázada alatt.

Összegzés

A Liebig kártyák ismeretterjesztő szerepének áttekintése követően megállapíthatjuk, hogy a szélesebb néptömegek számára valóban egyszerűsített formában adták át a magas kultúra jelenségeit, amelyet szimbólumok sematikus ábrázolási módja kísért. Az épületeknek ugyanakkor lehetőleg pontos ábrázolására törekedtek, akár műemlékek, akár színpadi díszletként kerültek bemutatásra. A kártyák kis méretéből fakadóan a színpompás, figyelemfelkeltő grafikai megoldások a gyakoribbak, helyenként kifejezetten harsány színválasztással.

A kanonizált egyiptomi műemlékekről a hátoldalon rövid ismertető leírást is adtak. Az opera műfajt igyekeztek a színpompás kártyák révén is érdekesnek, látványosnak feltűntetni, noha a komoly színpadképek látványelemeiből csak csemegézni lehetett a kis méretből kifolyólag.

Az operaelőadások aránya messze meghaladta az irodalmi művek vagy a színdarabok reprezentációit a kártyákon, különösen a 19. század végét tekintve, hiszen ebben az időszakban az opera voltak a legizgalmasabb és legnagyobb presztízsű, a magas kultúrához tartozó program. A Liebig kártyák lehetővé tették, hogy azok is hírből megismerjék az operák szereplőit, akiknek egyébként nem volt módjuk eljutni az előadásokra, egyfajta hidat kiépítve a kulturális szegénység irányába. Egyszerre volt céljuk a kíváncsiság felkeltése, és egyfajta kommersz jellegű tájékoztatási funkció.

Felhasznált irodalom

- Assmann, J. (1992). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. C. H. Beck.
- Assmann, J. (2006). *Die Zauberflöte: Oper und Mysterium*. Karl Hanser Verlag.
- Curl, J. S. (1994). *Egyptomania: The Egyptian revival: A recurring theme in the history of taste*. Manchester University Press.
- Farkas, J., & Benkei-Kovács, B. (2024). Tudományos ismeretterjesztés a Liebig Egyetemes Enciklopédiában: Dante és az Isteni színjáték korabeli ábrázolása. In *Polymatheia: Művelődés- és neveléstörténeti folyóirat*, 21(1–2), 5–21.
- Galluzzo, A. (2022). Chromolithographed history: brands' trade cards and the coconstruction of the French "roman national" (1900s–1930s). *Journal of Historical Research in Marketing*, (1), 48–65. <https://doi.org/10.1108/JHRM-05-2021-0020>
- Hajnóczy, G. (1967). *Az építészet története*. Tankönyvkiadó.
- Hoffmann, W. (1987). *A földi paradicsom: 19. századi motívumok és eszmék*. Képzőművészeti Kiadó.
- Hübner, A., Farkas, J., & Benkei-Kovács, B. (2023). Kulturális örökség és tudományos ismeretterjesztés a 19. században a Liebig kártyák tükrében. *Kulturális Szemle*, 10(2). pp. 96–118.
- Humbert, J.-M. (1976). Attribution à Auguste Mariette d'un scénario anonyme de l'opéra *Aïda*. *Revue de musicologie*, 62(2), 229–255.
- Humbert, J.-M. (2016). Ancient Egypt on stage from Bonaparte's military campaign up to the present time. *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, 9(1), 26–48. https://doi.org/10.2458/azu_jaei_v09i1_humbert
- Humbert, J.-M., Pantazzi, M., & Ziegler, C. (Eds.). (1994). *Egyptomania: Egypt in Western art, 1730–1930*. Réunion des Musées Nationaux.
- Juhász, E. (2016). *A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma*. Csokonai Kiadó.
- Maróti, A. (1975). *Forrásmunkák a kultúra elméletéből* (A. Maróti, Ed.). Tankönyvkiadó.
- Maróti, A. (2020). *A kultúra fogalmának történelmi változásai*. <https://mek.oszk.hu/21400/21420/21420.pdf>

- Néret, G. (1994/1808). *Description de l'Égypte*. Taschen GmbH.
- Roberts, D. (1846–1849). *Egypt and Nubia*. The American University in Cairo Press.
- Sanguinetti. (2018). *Catalogo figurine e menu Liebig* (14. kiad.). Milano.
- Said, E. W. (2000). *Orientalizmus*. Európa Könyvkiadó.
- Schnapp, A. (1996). *The discovery of the past: The origins of archaeology*. British Museum Press.
- Schulz, S., & Seidel, M. (Eds.). (2007). *Egyiptom, a fáraók világa*. Vince Kiadó.
- Solomon, J. (2013). Aida, Aetos, and the Rosetta Stone. *Acta Museologica*, 85(3), pp. 187–198.
- Trading Card Database. (n.d.). Trading Card Database. <https://www.tcdb.com>
- Tichindelean, M., Brandon, K., & Nagy, I. (2024). Construction, destruction, and reconfiguration of the landscape of Philae. In R. Tamborrino (Ed.), *Città che si adattano? – Adaptive Cities?* (pp. 1273–1286). AISU International Associazione Italiana di Storia Urbana.
- Zivaljevic-Luxor, N., & Pasternak, H. (2022). *60th anniversary of the salvation of the temples of Abu Simbel*. Springer.

III. FEJEZET

OLVASÁS, TANULÁS ÉS TÁRSADALMI INKLÚZIÓ

Bozsó Renáta – Patkósné Hanesz Andrea

***OLVASÓ-SZEMÜVEG – OLVASÁSKUTATÁSOK
FŐBB JELLEMZŐI A XXI. SZÁZADBAN
MAGYARORSZÁGON***

Absztrakt: Mindenki olvas élete során, de az utóbbi évek megfigyelései és mérései szerint egyre kevesebben teszik ezt szabadidős tevékenységként, önszántukból. Pedig az olvasás több szempontból is hasznos tevékenység. Számtalan előnye között több olyan is van, amely a mai modern környezetben is praktikus, mi több, elengedhetetlen. Ilyen például a képzelőerőre gyakorolt hatása, ami növeli a kreativitást, mint a munkaerőpiacon is fontos soft skillt. Szintén a boldogulás záloga a megfelelő szintű kommunikációs készség, amihez hozzájárulhat az olvasás révén elsajátított (és megfelelően alkalmazni tudott) szókincs. Már az iskolai környezetben is kölcsönhatás ismerhető fel a szabadidős olvasás és a tanulmányi eredmények között, de más ok miatt is érdemes a diákságot kutatni, hiszen Ők a jövő potenciális olvasótábor. A gyermekek, fiatalok körében végzett olvasáskutatások közül hozunk példákat az elmúlt két évtizedből, hogy lássuk, hogyan változik a módszertan, a mérőeszköz és az eredmények.

Abstract: Everyone reads at some point in their lives, but recent years' observations and measurements show that fewer and fewer people do so as a leisure activity, by choice. Yet reading is a useful activity in many ways. Among its many benefits, there are several that are practical and even indispensable in today's modern environment. For example, it has an impact on imagination, which enhances creativity, a soft skill that is also important in the labour market. Communication skills are also a key to success, and the vocabulary acquired through reading (and used appropriately) can contribute to this. There is already an interaction between leisure reading and academic achievement in the school environment, but there are other reasons to research the reading habits of students, who are the potential readership of the future. We bring examples of reading research among children and young people over the past two decades to see how the methodology, measurement tool and results are changing.

Bevezetés

A művelődés és a felnőttképzés kihívásaihoz, mint a 2024. évi Durkó Mátyás Emlékkonferencia irányvonalához kívánunk csatlakozni olvasáskutatással foglalkozó tanulmányunkkal. A kapcsolódás kézenfekvő, hiszen bizonyos ismeretszerzési tevékenységek és a tanulás sem nélkülözheti az olvasást, nem képzelhető el anélkül. Mindenki olvas élete során, de annak mélysége, formája, célja, minősége és mennyisége időben és egyénenként is nagy különbségeket mutat. Elég, ha csak Sándor Klárát idézzük és azt, hogy nem ugyanazt jelenti, ha valaki információszerző céllal végzi ezt vagy esztétikai olvasást folytat, azaz magáért a tevékenység során átélt élményért teszi (Sándor, 2011). Az sem mindegy, hogy mindezt nyomtatott formában vagy elektronikusan, önként vagy kötelességszerűen, rendszeresen vagy alkalmanként folytatja. A művelődési tevékenységek közül talán az olvasás az, amelyet az elmúlt fél évszázadban a legtöbbet kutattak, amiről a legtöbb könyv és tanulmány látott napvilágot. Mindez nem véletlen, hiszen annak mennyiségi és minőségi mutatói is jól tükrözik a körülöttünk lévő világ alakulását, leképződnek benne nem csak a politikai, társadalmi változások, de a fogyasztói társadalom jellegzetességei, a technológiai fejlődés, a gyorsfogyasztás és a legutóbbi időkben a pandémia hatásai is.

Nem is mernénk arra vállalkozni, hogy egy tanulmányban a teljesség igényével tekintsük át az olvasáskutatások hazai történetét⁴, inkább csak egy vázlatos áttekintést nyújtunk, és azt is úgy, hogy a gyermekek, fiatalok körében végzett vizsgálatok közül hozunk példákat, bemutatva, hogyan változott a módszertan, a mérőeszköz és az eredmények.

⁴ Az olvasáskutatások történetének további tanulmányozására néhány publikációt adunk például: Kamarás István (1973): Olvasáskutatás Magyarországon: 1962-1972: olvasásszociológiai kutatásokról közművelődési könyvtári szemmel. In: Könyvtári Figyelő, 19. évf. 5. sz. 489-502. p. Nagy Attila (2003_b): Számadás a talentumokról: az olvasáskutatás 35 éve az OSZK-ban, avagy elefántlábak az átszakadó mennyezetben. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 12. évf. 5. sz. 14-21. p. Péterfi Rita (2010_a): Egy értelmiségi műhely az olvasás szolgálatában: a KMK-ban folyó olvasáskutatás története. In: Könyvtári Figyelő, 56. évf. 4. sz. 769-792. p. Pajor Enikő (2011): Villanófényben a magyar olvasásfelmérésekről. 7-19. p. In: Bozsó Renáta-Barátné Hajdu Ágnes-Harkai Daniella-Pajor Enikő- Patkósné Hanesz Andrea: Olvasási szokások a tizenévesek körében Szegeden 2011-ben. Szerk. Viskolcz Noémi. SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet, Szeged Tóth Máté (2020): Olvasás- és könyvtárhasználati kutatások a Könyvtári Intézetben. In: Könyvtári Figyelő, 66. évf. 2. sz. 241-250. p. Tóth Máté (2022_b): A könyvtárak társadalmi szerepei empirikus kutatási adatok tükrében. Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre

Olvasáskutatások indíttatása, céljai

A kutatások többsége pedagógiai indíttatású, de emellett jellemzőek az olvasápszichológiai vagy éppen olvasásszociológiai felmérések is. Ha a témában született publikációkat nézzük, azt találjuk, hogy azok kisebb részben alapkutatások eredményeit tárgyalják (mint például a történeti jellegű vagy éppen értékvizsgálatok mentén készült munkák), többségében pedig alkalmazott kutatásnak tekinthetők, mert ezek révén olyan információkra kívánnak szert tenni, melyeket felhasználnak, melyek nyomán valamilyen változások, fejlesztések indulhatnak. Ezek többsége általában „pedagógusok, könyvtárosok képzéséhez és továbbképzéséhez kíván segítséget nyújtani”(Nagy, 1991, p. 3), ahogyan azt Nagy Attila is kifejtette, mikor az 1970-es, '80-as évek empirikus kutatásainak összefoglaló kötetét szerkesztette. Nem véletlen hát, hogy az olvasáskutatás első centrumai a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése és az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi Módszertani Központja (továbbiakban OSZK KMK) körül alakultak ki, mely utóbbit Nagy Attila az olvasáskutatás egyik legjelentősebb XX. századi műhelyének nevezett, ahol párhuzamosan négy irányban folytak a kutatások, a szociológia módszereivel operáló, az egyes társadalmi rétegek vagy társadalom egészének olvasási, művelődési, könyvtárhasználati szokásait feltáró vizsgálatok; szociográfiai; olvasáspedagógiai; befogadásvizsgálatok; valamint nemzetközi összehasonlító és a határon túli magyarok olvasáskultúráját is feltáró elemzések (Nagy, 2003b; Pajor, 2011).

A kutatásokat végzők

Először a Központi Statisztikai Hivatal végzett olvasással kapcsolatos adatfelvételt, majd Mándi Péter és Ughy Jenő még az 1960-as évek első felében elsőként kérdeztek meg maguk által összeállított kérdőívvel embereket olvasási és könyvtárlátogatási szokásaikról. Mándi országos reprezentatív, a 15 éven felüliek körében végzett kutatásának eredményei a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja, Ughyé pedig az OSZK KMK gondozásában jelent meg 1965-ben (Péterfi, 2010a; Gereben, 1998). Előbbinek címe Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon (Mándi, 1965) volt, utóbbié pedig Ezer falusi lakos és a könyv (Ughy, 1965).

Ezt követően már kvázi iskolateremtők korszakáról beszélhetünk, ami azt jelenti, hogy az olyan társadalom- és művelődéskutatók, mint Bartos Éva, Gereben Ferenc, Halász László, Kamarás István, Katsányi Sándor és Nagy Attila legalább a huszadik század végéig ellátták kutatási eredményeikkel a megrendelőket és az érdeklődőket olvasás témakörben, miközben további kutatók vizsgálatai is érintették még ezt a területet (pl. Hidy Péter, Vitányi Iván, Bokor Ágnes vagy éppen Utasi Ágnes). Az elmúlt két évtizedből leginkább Péterfi Rita, Gombos Péter és Tóth Máté publikációit vettük alapul, de természetesen számtalan kutatás és írás született könyvtárosok, könyvtárostanárok, egyetemi oktatók és hallgatók tollából is.⁵

2011-ben Pajor Enikő így összegezte az olvasáskutatások erejét, értékét: “Az újra és újra nagy erőfeszítéssel végzett olvasásfelmérések az olvasóvá nevelést, az olvasás megszerettetését azért kívánják tudatosítani szülőben, pedagógusban, könyvtárosban egyaránt, mert ha nincs rendszeres olvasás, nincs olvasási készség, enélkül pedig nincs az a gondolkodási aktus vagy “dinamikus interakció”, amely során a mű jelentése kibontakozhatna” (Pajor, 2011, pp. 17-18.).

⁵ Kutatási példák:

Nagy Attila (2003a): Háttal a jövőnek? : középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata. OSZK : Gondolat, Budapest (Nemzeti Téka)

Ábrahám Mónika (2006): 12-14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásai. In: Új Pedagógiai Szemle, 56. évf. 1. sz. 3-23. p. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/12-14-es-gyerekek-olvasasi-konyv-es-konyvtarhasznalati-szokasai> [2024. 10. 13.]

Péterfi Rita (2010_b): Mikszáth vagy Meg Cabot? : a 13-14 évesek könyvtári olvasmányai. In: Az olvasás védelmében. Összeáll. és szerk. Szávai Ilona. PONT, Budapest, 123-133. p.

Tóthné Szűcs Éva (2011): Nyíregyházi középiskolások olvasási szokásai. In: Anyanyelv-pedagógia, 4. évf. 3. sz. 1-15. p. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=331> [2024. 10. 06.]

Péterfi Rita (2012): Mi a helyzet a szabadon választottakkal? : a könyvtárba járó középiskolások és a könyvek. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. évf. 1. sz. 37-43. p.

Dobosné Brezovszky Anikó (2017): Olvasás-könyv-könyvtárhasználat: Somogyi-könyvtári felmérés a középiskolások könyv- és könyvtárhasználati szokásairól. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 26. évf. 7. sz. 36-45. p. https://epa.oszk.hu/01300/01367/00292/pdf/EPA01367_3K_2017_07_036-045.pdf [2024. 10. 13.]

Gombos Péter-Csima Melinda (2019): A digitális bennszülöttek olvasási kedve, olvasáshoz való viszonya a 2017-es és 2019-es felmérések tükrében. In: Anyanyelvi Kultúrákövetítés, 2. évf. 2. sz. 45-57. p. https://epa.oszk.hu/04500/04536/00003/pdf/EPA04536_anyanyelvi_kulturakozvetites_2019_2_45-57.pdf [2024. 10. 13.]

Olvasási adatok omnibuszos kutatások eredményei között

Olvasással kapcsolatos információkat nem csak a fent említett kutatók publikációiban találhatunk, hanem elsődlegesen nem ezt a célt szolgáló felmérések eredményei között is. Lássunk erre is néhány példát az elmúlt évtizedekből.

Már az 1970-es években zajlott életmód és életminőség vizsgálatok végén rákérdeztek például az otthoni könyvtár méretére, a kölcsönkönyvtári tagságra (akkor a Magyar Tudományos Akadémia és az akkori Népművelési Intézet jegyezte a kutatást) (TÁRKI_a). Ebben az évtizedben már zajlottak időmérleg adatfelvételek is, melyek tartalmazták a könyv és újságolvasásra szánt idő rögzítését is, szintén mennyiségi adatokat szolgáltatva ezáltal (Szalai, 1978).

Az 1980-as évek elejéről elérhetőek a kérdőívek a TÁRKI adatbankjában, így pl. egy 1982-es Egységes Lakossági Adtafelvételi Rendszer mérőeszköze is, amely kutatást az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete felügyelt és arra vonatkozóan tettek fel kérdéseket, hogy az alany szüleinek voltak-e könyvei, jár-e könyvtárba és ő maga olvasott-e könyveket gyermekkorában (TÁRKI_b).

A rendszerváltást követően 1996-ban a Sonda Ipsos Kulturális Fogyasztás címmel kérdőíves adatfelvételt végzett 5000 fős mintán a Művelődési és Közoktatási Minisztérium megbízásából. Ez az olvasással kapcsolatban részben kvantitatív jellegű adatokkal szolgált, mint pl. könyvtár és könyvesbolt-látogatás vagy a különböző szabadidős tevékenységek gyakorisága, otthoni könyvállomány mérete, de már az olvasott könyvek jellegére is rákérdezett (TÁRKI_c).

Az új évezred hajnalán is több kutatás tartalmazott olvasással kapcsolatos kérdéseket. A World Internet Project, melyet a TÁRKI végzett 2000 és 2006 között több mint 8 ezer fős mintán az ITHAKA projekt keretein belül, (TÁRKI_d) azt firtatta 1-2 kérdés erejéig, hogy mennyire fontosak a nem internetes információforrások (könyv, újság, rádió, barátok/család...) az alanyok életében.

Az 1998 után készült Háztartás Monitor vizsgálatok is érintettek olvasásra vonatkozó kérdéseket. Így például 2000-ben a TÁRKI negyedéves omnibuszos kutatása keretében a könyvolvasási gyakoriságra, mennyiségre és tartalomra kérdeztek rá (Bernát & Hudácskó, 2020), 2005-ben pedig kiemelt szerepet kapott az olvasás (Nagy & Péterfi, 2006) az utoljára olvasott könyv, a kedvenc író, a

beszerzési források, a folyóiratok olvasása, a könyvtárba járás és a könyvtári szolgáltatások igénybevétele is szerepelt a kérdőívben (TÁRKI_e).

Az Európai Unióhoz történt csatlakozás előestéjén, 2004-ben a Magyar Művelődési Intézet szintén az MTA Szociológiai Intézetének segítségével végzett országos reprezentatív művelődésszociológiai kutatást, melyeknek része volt az olvasás felmérése is. Ez az átfogó szabadidő- és művelődéskutatás már tartalmazta a kérdést, hogy olvasnak-e az emberek az interneten, de még a hírek online olvasása is csak 18%-ára volt jellemző az akkor 14-70 éves alanyoknak (Gyenes, 2005).

Önálló olvasáskutatások

Az omnibuszos kutatások vázlatos áttekintése után olyan felmérésekre hozunk példákat, melyek elsődleges (és általában kizárólagos) célja az olvasás, illetve a könyvtárhasználat vizsgálata volt.

A már korábban említett Mándi Péter és Ughy Jenő úttörő munkáit követő időszokról elmondható, hogy olvasás tekintetében is kiemelt célcsoport lett a munkásság. A rájuk vonatkozó jellemzőket kutatta és foglalta össze Kamarás István az 1960-as évek második felében (Kamarás, 1969). Egy másik célcsoportot, a vidéki lakosságot Gereben Ferenc vette górcső alá az 1970-es években (Gereben, 1982), majd a következő évtizedben többek között a felnőtt lakosság olvasási és olvasmánybeszerzési szokásaira irányult a figyelem (Gereben, 1989). Itt említessék meg a konferencia névadója, Durkó Mátyás neve is, akinek *Olvasás és megértés* című (1976-ban megjelent) munkáját (Durkó, 1976) alapműként kezeli Gereben Ferenc és Nagy Attila olvasáskutató is.

Nagy Attila, akinek írásaival az 1970-es évek óta folyamatosan találkozunk, hol kutatóként, hol szerzőként, hol szerkesztőként a témában, a fiatalokkal kapcsolatban talán a legtöbbet publikáló szerzővé lépett elő, munkái hidat képeznek a rendszerváltást megelőző és követő időszak, valamint a XX. század vége és a XXI. század eleje között.

Az új évezred átfogó olvasáskutatása „Az én könyvtáram” projekthez kapcsolódik, melynek során a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 2017-ben és 2019-ben országos reprezentatív mintán vizsgálta a gyermek- és fiatal korosztály, valamint a felnőttek olvasási szokásait (Farkas, 2020).

A TÁRKI 2020 folyamán - az omnibuszos adatfelvétel mellett - online kérdőíves kutatást folytatott és csaknem 3000 fő válaszolt ennek során olvasással kapcsolatos kérdéseikre (Bernát & Hudácskó, 2020).

A példaként említett kutatások esetében gyakran találkozunk azzal a problémával, hogy bár elég sűrűn és sokszor nagy létszámú mintán vizsgálódtak, de az eredmények összehasonlítása, tendenciák kimutatása csak igen korlátozottan lehetséges. Ennek egyik alapvető oka az eltérő mintavételi eljárásban és mintában keresendő. Voltak ugyanis olyanok, melyek törekedtek a véletlenszerűségeen alapuló valószínűségi mintavételre, így legalább részben reprezentatívak, de másoknál ez nem valósult meg. E mellett a felmérések egy része speciális alapsokaságot érintett, míg mások országos vagy lokális mintavételi keretben gondolkodtak. A másik ok a kérdésfeltevésben megnyilvánuló különbségek, hiszen az eltérően megfogalmazott kérdések, a különböző válaszlehetőségek szintén nem teszik lehetővé az eredmények összehasonlítását, tendenciák egyértelmű kimutatását. A hazai olvasáskutatások kvázi evolúciójának felvázolását az is nehezíti, hogy kevés esetben érhetőek el a nyilvánosság számára a kutatások mérőeszközei.

Kutatások a fiatalság körében

A továbbiakban az ifjúságra irányuló felmérésekre szűkítjük az olvasáskutatások áttekintését. Erre is tudunk példát hozni az 1960-as évekből, hiszen Gereben Ferenc ekkor jelentkezett A középiskolás fiatalok és a könyv című munkájával, melyből többek között az is kiderül, hogy a vizsgált tanulók közül még a kevésbé rendszeresen olvasók is átlagosan kéthavonta elolvastak egy könyvet (Gereben, 1968). Szintén a 60-as években Fekete Dezső bácsalmási könyvtárigazgató, majd ennek ívét felhasználva 1979-ben Kamarás István is vizsgálta a 13-14 éves korosztályt, amely összehasonlítás alkalmával már kimutatható volt a televíziózás hatása az olvasásra, a mennyiségi és minőségi visszaesés (Nagy, 1982, 1986).

Az 1970-es és '80-as években zajlott felmérések a szabadidős tevékenységeken túl az olvasás „okait” is vizsgálták, azaz, hogy ki miért olvas. Ezen kérdőívek gyakran tartalmaztak még felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdést, melyek később eltűntek a mérőeszközökből, ugyanakkor elemezték a különböző szabadidős tevékenységek kedveltségét, amire napjainkig rendszeresen rákérdeznek (természetesen mindig aktualizált formában) az átfogóbb olvasáskutatások.

A fentebb említett Nagy Attila 1969-ben került az OSZK KMK-ba, mint végzett pszichológus és elsődleges kutatási területe a gyermek- és ifjúsági korosztály lett (Péterfi, 2010a). Az 1970-es évektől rendszeresen jelentette meg a maga és kollégái által végzett kutatások eredményeit, illetve azok összefoglalóit.

Az új évezred elején már körvonalazódott, hogy az egyre inkább terjedő internethasználat nem úgy hatott az olvasásra, mint negyedszázaddal korábban a televíziózás, hiszen a könyvet gyakran olvasók az internetet is gyakrabban használták (Nagy, 2003a).

Az évezred elején indult, 15-29 éves korosztályt célzó ifjúságkutatások is vizsgálják a szabadidős tevékenységeket. A TÁRKI 'A mai fiatalok' felmérése már 2000-ben a többi szabadidős tevékenység között vizsgálta az olvasást, és rákérdezett a tanórákon kívüli idegen nyelven történő olvasásra is (de még csak ennek tényét firtatta, se tartalmát, se ráfordított idejét), ami szintén visszatérő kérdés azóta is (TÁRKI_f).

Péterfi Rita 1994-ben csatlakozott az OSZK KMK Olvasószolgálati Kutató Osztályához és több olyan vizsgálatban is részt vett/részt vesz, melynek fiatalok (voltak) a célcsoportjai (Gombos et al., 2019). Mára ő és mások is a digitális vagy netgeneráció felé fordították figyelmüket (Gombos et al., 2015) és ennek sajátosságait igyekeznek leírni. Ez utóbbi vonulatba tartozik az a trendkutatás is, melynek során Szegeden 10-18 éves tanulók olvasási és könyvtárhasználati szokásai kerültek felmérésre eddig két alkalommal: 2011-ben és 2022-ben (Bozsó et al, 2011; Bozsó & Patkósné, 2022, 2023; Bozsó et al., 2024).⁶ Ennek a kutatásnak a második felvonása során már lehetőség nyílt a 2017-ben és 2019-ben lezajlott országos reprezentatív kutatás kérdőívét és eredményeit is tanulmányozni és annak figyelembevételével aktualizálni a mérőeszközt. Az említett kutatások Az én könyvtáram projekt keretében végzett felmérések voltak, ami a 3-18 éves korúakat célozta (Tóth, 2017, 2019). Ezek a kutatások aztán inspirációkkal szolgálnak további adatfelvételekhez, illetve maguk is célul tűzték ki az átalakulások vizsgálatát.

⁶ 2011-ben az SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet Könyvtár- és Múzeumpedagógiai Szakcsoportja egy trendkutatás első állomásának tekintette az olvasáskutatást a tizenévesek (10-18 évesek) körében, majd a vizsgálat újbóli megismétlésére 2022-ben az SZTE JGYPK Művelődéstudományi Tanszék keretein belül működő KAPOCS kutatócsoport által került sor. Lásd még: KAPOCS Kultúra – Könyvtár – Közösség, Andragógia, Pedagógia, Oktatás Kutatócsoport. <https://www.jgypk.u-szeged.hu/kutatas/szte-jgypk/kapocs-kultura-konyvtar> [2024. 10. 13.]

Változások a kutatásokban

Amikor azt írtuk az imént, hogy cél a változások nyomonkövethetősége, akkor nem azt állítjuk, hogy ilyen szándék eddig nem társult a kutatásokhoz. Az eddigiekben vázolt kutatások esetében többször is előfordult – ahogyan arra korábban is utaltunk – hogy ugyanazzal vagy nagyon hasonló kérdőívvel dolgoztak, két eltérő minta vagy bizonyos idő elteltével hasonló korosztály eltéréseinek kimutatása céljából. Ennek azonban mindig voltak korlátai és nehézségei, ami most sincs másként.

Bár már a korai publikációkból is látszik, hogy vannak kérdések, melyek szinte állandó szereplői a mérőeszközöknek az 1960-as évek óta (pl. szabadidős tevékenységek kedveltsége, olvasás formája és gyakorisága, utoljára olvasott, illetve kedvelt olvasmányok, könyvtári tagság...), de még ezek esetében is ritka, hogy azok minden változtatás nélkül jelenjenek meg különböző mérések alkalmával. Mi az oka ennek? Amint az több longitudinális kutatás esetében (Nagy & Fekete, 2020), itt is problematikus, hogy egyszerre szükséges tartani a lépést a haladással, ami szókészletben, kérdésfeltevésben is megnyilvánul, miközben biztosítani kellene az összehasonlíthatóságot, aminek feltétele a változatlan eszközkészlet.

A 2000-es évekre vonatkozó néhány módszertani változást, változtatást ismertetünk, melyek egy része technikai, másik része formai, illetve tartalmi.

A 2001-es középiskolásokat megszólító kérdőívből kiindulva és a 2022-es szegedi kutatásig végezve az áttekintést azt találjuk, hogy Nagy Attilának 2001-ben még magázva tették fel a kérdéseket (Nagy, 2003_a), ezt követően általánosan tegező forma lett jellemző a fiatalok körében végzett vizsgálatoknál.

Másik jelentős módosítás, hogy az évezred elején készült adatfelvétel nyomtatott kérdőíveken zajlott és 2011-ben is ez volt még célravezető a szegedi 712 fős adatfelvétel esetén. A papír alapú kérdőívekről fokozatosan áttértek a kutatók az online felületen végzett adatgyűjtésre. A 2017-es és 2019-es „Az én könyvtáram” projekt olvasáskutatása ebből a szempontból átmenetet képvisel, mert ott kérdezőbiztosok keresték fel az 1502 (2017)-1500 (2019) fő gyereket (illetve szüleiket) és élőszóban feltett kérdésekre laptopon rögzítették a válaszokat (Tóth, 2017, 2019).

Ami az adatlapok tartalmát illeti, azokban azt látjuk, hogy lassan eltűntek a korábban jellemző felekezetre, vallásgyakorlásra vonatkozó kérdések (a 2001-es kutatás még tartalmazott ilyet). Míg az évezred elején a televíziózásra irányuló

felmérések voltak hangsúlyosabbak, de már megjelent a számítógép- és internethasználat tanulmányozása is, addig a későbbi évtizedekben az arányok változtak: a tévzés szorult háttérbe és a netes aktivitás került az érdeklődés előterébe. Állandó témák között ott szerepel a könyv olvasás gyakorisága, a kedvenc könyvek, a könyvtári tagság és a könyvek beszerzésének forrása. Utóbbi jó példa arra, hogy miért nem lehet állandó válaszlehetőségekkel dolgozni, hiszen az internetről történő letöltés lehetősége korábban nem volt opció erre, így nem szerepelhetett a megjelölhető válaszok között. Ugyanezen okból kell folyamatosan aktualizálni a szabadidős tevékenységek listáját az erre irányuló kérdésekben és figyelni arra, hogy az olvasás formái és keretei mindig az elérhető lehetőségeknek megfelelően legyenek feltüntetve. Ez magyarázza, hogy a videózást felváltotta a filmnézés, a magnózást a zenehallgatás, miközben a számítógépes és internetes tevékenységek is folyamatos újragondolást és átfogalmazást igényeltek. Ennek megfelelően az internethasználat gyakoriságára történő rákérdezés esetében is szinte évente érdemes új kategóriákban gondolkodni. Példaként álljon itt a két szegedi kutatás vonatkozó kérdése. 2011-ben még olyan válaszlehetőségek voltak feltüntetve, hogy az alany „naponta több órán át”, „naponta-kétnaponta”, „hetente egy-két alkalommal”, „maximum hetente”, ennél is ritkábban vagy soha nem használja az internetet, aztán 2022-ben már „napi 6 vagy több órán át”, „napi 4-5 órán át”, „napi 2-4 órán át”, „napi egy órát” jelölhettek be vagy azt, hogy nem használják a netet napi rendszerességgel.

A fiatalok által kedvelt műfajok esetében szintén nem juthat nyugvópontra a kérdésmegfogalmazás, hiszen egyrészt bizonyos régen használt kifejezések mára már nem érthetőek az ifjúság számára, másrészt új műfajok hódítottak teret az olvasmányok piacán. Így például nem tudnák már – egyformán – értelmezni a korábban a kérdőívekben szereplő „társadalmi regény” (Gereben, 1998) kategóriáját, viszont a XXI. századi könyvpiacnak pedig egyre nagyobb szeletét képezik az önéletrajzi- és naplóregények, valamint a fantasy és disztópia kategóriájába tartozó művek, sőt már az ún. fanfiction irodalom is.

Az olvasáskutatások igyekeznek tehát tartani a tempót a világ alakulásával, a technológiai, társadalmi és gazdasági környezet előrehaladásával. Ennek jegyében időről időre új kérdésekkel is gazdagodnak a felmérések. Ezek egy része csak alkalmilag kerül a tesztekbe vagy a minta vagy a körülmények speciális jellege miatt, mások viszont hosszabb vagy rövidebb távon a megkérdezés részei maradnak. Az átmeneti kérdésekre jó példa a 2022-es szegedi kutatásban a

Covid19 világjárványt kísérő karantén helyzetek olvasásra gyakorolt hatására történő rákérdezés. Ennek során arra voltak kíváncsiak a kutatók, hogy az adott élethelyzetben többet vagy kevesebbet és inkább nyomtatott vagy inkább digitális tartalmakat olvastak-e az alanyok.

Az új kérdések bevezetése kapcsán a Tóth Máté által publikált országos adatfelvétel szolgál kiváló példával. Ez a kérdőív egy felsorolást tartalmazott különböző szövegtípusokkal az akciós újságok tanulmányozásától kezdve, a rövid elektronikus üzeneteken át és a hosszabb blog-bejegyzéseken keresztül a nyomtatott könyvekig és arról kellett nyilatkozni az alanyoknak, hogy a megkérdezést megelőző napon fordítottak-e időt ezek olvasására. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések már tartalmazzák az esztétikai olvasáson túl az információszerző olvasásra irányuló érdeklődést is és figyelembe veszik azt, hogy a fiatalok napjuk jelentős részében online vannak jelen és okostelefonjukon olvasnak inkább rövidebb szövegeket. (Tóth, 2017, 2019)

A jövő könyvtára

Az olvasáskutatások többsége kitér a könyvtárhasználat kérdésére is, egy részük pedig még ennél is tovább menve az ahhoz kapcsolódó tevékenységekre, véleményekre, elvárásokra vagy javaslatokra is. A XXI. században jelentős kérdés, hogy a könyvtárak mit tudnak megőrizni eredeti funkciójukból, milyen irányban kell változniuk, hogy létjogosultságuk továbbra is megkérdőjelezhetetlen legyen. Nem tudhatjuk, hogy mit hoz a jövő, hogyan alakulnak át ezek az intézmények a digitalizáció és a mesterséges intelligencia hatására, ezért a következő felmérésekben biztosan többen kitérnek majd a fiatalok ezzel kapcsolatos jövőképeire is. Tóth Máté már elképzelte ezt, írásából idézünk:

„A könyvtár egy olyan hely lesz, ahol a hangsúly a találkozásokon van. Emberek találkoznak emberekkel, emberek dokumentumokkal, tartalmakkal, a sajátjától eltérő véleményekkel. Ezekből a találkozásokból születhet új inspiráció, új érték, új tartalom. A jövő könyvtára továbbra is egy könyves hely lesz, ahol az olvasás és a papír alapú könyvek lesznek középpontban. A következő évtizedekben is megmaradnak a könyvtárárpületek, amelyek megjelenésükben sokkal kevésbé emlékeztetnek majd a csendes elmélyülésre alkalmas terekre és sokkal inkább olyan zajos agórákra, amelyek véleményformálásra, érvek és értékek ütköztetésére adnak lehetőséget” (Tóth, 2022a, p. 70.).

Befejezés

A kutatások sora nem ér véget, sőt sűrűsödik. Látjuk, hogy a felnőtt társadalmat vizsgáló felmérések azt mutatják, hogy egyre nagyobb azon gyermekek és fiatalok aránya, akik nem láthatják otthon olvasni a szüleiket, mert a válaszadó felnőtt lakosság 53%-a a nem olvasók közé tartozik (Bernát & Hudácskó, 2020). Hogy mindez milyen hatással van a digitális környezetben felnövekvő nemzedékekre, azt követni érdemes. A szegedi szándék is az, hogy a korábbi évtizednyi távolságot lecsökkentve öt év különbséggel vegyék fel az újabb adatokat a trendkutatáshoz, hiszen a digitális generációk esetében a fordulatok szorosabb követésére van szükség ahhoz, hogy az eredmények ténylegesen hasznosíthatóak legyenek a könyvtáros szakma és oktatás számára. Feltételezhető, hogy a nagyobb költségvetéssel járó, átfogóbb kutatásokra hosszabb időt kell várni, de online felmérések, kisebb kezdeményezések, helyi adatgyűjtések lehetőséget biztosíthatnak arra, hogy lássuk azt például, milyen olvasási szokásokkal rendelkező hallgatói állományra számíthatunk a felsőoktatásban és mire lehet építeni később a felnőttoktatás és felnőttképzés esetében. Ideális lenne, ha legalább települési szinten ötévente lehetőséget kapnának a kutatók egy-egy adatfelvételre az általános és középiskolás diákok körében, mert a kutatás feltételei sokat nehezedtek az adatvédelmi jogszabályok szigorodása, a GDPR⁷-nak való megfelelés kapcsán és egyre kevesebb az olyan intézmény, melyben nyitott az iskolavezetés a közreműködésre. Ezúton is köszönjük a múlt, a jelen és a jövőbeli együttműködő intézményeknek, kollégáinak a segítséget ebben a munkában.

⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2016. április 27-i (EU) 2016/679 Rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600679.eup>

Felhasznált irodalom

- Ábrahám, M. (2006). 12–14 éves gyerekek olvasási, könyv- és könyvtárhasználati szokásai. *Új Pedagógiai Szemle*, 56(1), 3–23. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/12-14-eves-gyerekek-olvasasi-konyv-es-konyvtarhasznalati-szokasai>
- Bernát, A., & Hudácskó, Sz. (2020). *Könyvolvasási és könyvvásárlási szokások*. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet. https://www.tarki.hu/sites/default/files/2020-09/TARKI_olvasas2020_tanulmany.pdf
- Bozsó, R., Barátné Hajdu, Á., Harkai, D., Pajor, E., & Patkósné Hanesz, A. (2011). *Olvasási szokások a tizenévesek körében Szegeden 2011-ben* (N. Viskolcz, Ed.). SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet.
- Bozsó, R., & Patkósné Hanesz, A. (2022). Olvasáskutatás újratöltve: Szegedi fiatalokra irányuló felmérések eredményeiről. In E. Juhász & E. Márkus (Eds.), *Innovációk a művelődés és a felnőttképzés világában* (pp. 126–141). Debreceni Egyetem BTK Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet.
- Bozsó, R., & Patkósné Hanesz, A. (2023). Unalom? Nyugalom? Izgalom? Szegedi gimnazisták olvasási szokásai és azok változásai egy évtized alatt. *Közösségi Kapcsolódások*, 3(2), 29–39. <https://doi.org/10.14232/kapocs.2023.2.29-39>
- Bozsó, R., Patkósné Hanesz, A., & Urbanik, T. (2024). eZ a generáció ugyanaZ? Szegedi fiatalok olvasási szokásainak változásai egy évtized alatt. *Közösségi Kapcsolódások*, 4(1), 31–44. <https://doi.org/10.14232/kapocs.2024.1.31-44>
- Dobosné Brezovszky, A. (2017). Olvasás-könyv-könyvtárhasználat: Somogyi-könyvtári felmérés a középiskolások könyv- és könyvtárhasználati szokásairól. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 26(7), 36–45. https://epa.oszk.hu/01300/01367/00292/pdf/EPA01367_3K_2017_07_036-045.pdf
- Durkó, M. (1976). *Olvasás, megértés*. Gondolat.
- Európai Parlament és Tanács. (2016). Az (EU) 2016/679 rendelet (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről... <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1600679.eup>

- Farkas, F. (2020). A Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek projekt keretében megvalósult Az én könyvtáram program eredményei. *Könyvtári Figyelő*, 66(3), 437–455.
- Gereben, F. (1968). *A középiskolás fiatalok és a könyv: Felmérés három középiskolában és egy közművelődési könyvtárban*. KTTK.
- Gereben, F. (1982). *A falusi lakosok olvasási és könyvbeszerzési szokásai: Egy kétszakaszos felmérés eredményei*. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése.
- Gereben, F. (1989). *A felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai: Egy reprezentatív országos vizsgálat eredményei*. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.
- Gereben, F. (1998). *Könyv, könyvtár, közönség: A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*. Országos Széchényi Könyvtár.
- Gombos, P., & Csima, M. (2019). A digitális bennszülöttek olvasási kedve, olvasáshoz való viszonya a 2017-es és 2019-es felmérések tükrében. *Anyanyelvi Kultúráközvetítés*, 2(2), 45–57. https://epa.oszk.hu/04500/04536/00003/pdf/EPA04536_anyanyelvi_kulturakozvetites_2019_2_45-57.pdf
- Gombos, P., Hevérté Kanyó, A., & Kiss, G. (2015). A netgeneráció olvasási attitűdje: 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról. *Új Pedagógiai Szemle*, 65(1–2), 52–66. https://epa.oszk.hu/00000/00035/00168/pdf/EPA00035_upsz_2015_01-02_052-066.pdf
- Gombos, P., Tóth, M., & Péterfi, R. (2019). Hogyan és mit olvas a digitális generáció: A 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai. *Könyv és Nevelés*, 21(3–4), 12–50. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-nevelés/hogyan-es-mit-olvas-a-digitalis-generacio-a-2017-es-reprezentativ-olvasasfelmeres>
- Gyenes, E. (2005). *Olvasási szokások*. Magyar Művelődési Intézet: MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Kamarás, I. (1969). *A munkások és az olvasás*. Népművelési Propaganda Iroda.
- Kamarás, I. (1973). *Olvasáskutatás Magyarországon: 1962–1972*. *Könyvtári Figyelő*, 19(5), 489–502.

- KAPOCS Kultúra – Könyvtár – Közösség, Andragógia, Pedagógia, Oktatás Kutatócsoport. (n.d.). <https://www.jgypk.u-szeged.hu/kutatas/szte-jgypk/kapocs-kultura-konyvtar>
- Mándi, P. (1965). *Könyvolvasás és könyvvásárlás Magyarországon*. Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja.
- Nagy, Á., & Fekete, M. (2020). Ifjúságkutatási góltotó: A 2020-as nagymintás ifjúságkutatás módszertani dilemmái. In A. Gergely, Kapitány, Kovács, & Paksi (Eds.), *Kultúra, közösség és társadalom* (pp. 179–186). Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Nagy, A. (1982). A 13–14 éves gyerekek olvasási szokásai 1965-ben és 1979-ben. *Könyvtáros*, 32(11), 669–675.
- Nagy, A. (1986a). A 15–18 évesek olvasási kultúrájáról. *Kortárs*, 30(2), 136–144.
- Nagy, A. (1986b). A 15–18 éves fiatalok motivációs bázisáról. *Kultúra és Közösség*, 13(5), 74–95.
- Nagy, A. (1991). *Keresik életük értelmét? Olvasás, könyvtár, szocializáció*. OSZK KMK.
- Nagy, A. (1992). Olvasási szokások és nemzeti azonosságtudat. *Kortárs*, 36(8), 101–110.
- Nagy, A. (1999). Tiffany vagy Baradlay Jenő. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 9(5), 22–34.
- Nagy, A. (2003a). *Háttal a jövőnek?* OSZK: Gondolat.
- Nagy, A. (2003b). Számadás a talentumokról. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 12(5), 14–21.
- Nagy, A., & Péterfi, R. (2006). Olvasás, könyvtár- és számítógéphasználat. *Könyvtári Figyelő*, 52(1), 31–44.
- Pajor, E. (2011). Villanófényben a magyar olvasásfelmérésekről. In R. Bozsó et al., *Olvasási szokások a tizenévesek körében Szegeden 2011-ben* (pp. 7–19). SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet.
- Péterfi, R. (2010a). Egy értelmiségi műhely az olvasás szolgálatában. *Könyvtári Figyelő*, 56(4), 769–792.
- Péterfi, R. (2010b). Mikszáth vagy Meg Cabot? In I. Szávai (Ed.), *Az olvasás védelmében* (pp. 123–133). PONT.
- Péterfi, R. (2012). Mi a helyzet a szabadon választottakkal? *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 21(1), 37–43.

- Sándor, K. (2011). *Olvasáskutatás*. Eszterházy Károly Főiskola. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/8656/06_olvasaskutatas.pdf
- Szalai, S. (Szerk.). (1978). *Idő a mérlegen*. Gondolat Könyvkiadó.
- TÁRKI. (n.d.-a). Kérdőív (a66). https://adatbanktest.tarki.hu/adatbank-h/katalog/dokument/kerdoiv/a66_kerd_b.pdf
- TÁRKI. (n.d.-b). Kérdőív (a41). https://adatbanktest.tarki.hu/adatbank-h/katalog/dokument/kerdoiv/a41_kerd_s.pdf
- TÁRKI. (n.d.-c). Kérdőív (d53). https://adatbanktest.tarki.hu/adatbank-h/katalog/dokument/kerdoiv/d53_kerd.pdf
- TÁRKI. (n.d.-d). Kutatási adatlapok (TDATA-G03; TDATA-G41). https://adatbanktest.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkimain_en.pl?sorszam=TDATA-G03
- TÁRKI. (n.d.-e). Kérdőív (g20). https://adatbanktest.tarki.hu/adatbank-h/katalog/dokument/kerdoiv/g20_kerd_e.pdf
- TÁRKI. (n.d.-f). TÁRKI adatbank (TDATA-E30). https://adatbanktest.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-E30
- Tóth, M. (2017). *A 3–17 éves korosztály olvasási szokásai: Egy országos reprezentatív felmérés eredményei*. <http://www.azenkonyvtaram.hu/documents/11543/23159/FSZEK+-+kozvelemenynykutatasa+-+3-17+evesek.pdf>
- Tóth, M. (2019). *A 3–18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben*. http://www.azenkonyvtaram.hu/documents/11543/49234/Toth_Mate_gyerek_olvasas_konyvtarhasznalat.pdf
- Tóth, M. (2020). Olvasás- és könyvtárhasználati kutatások a Könyvtári Intézetben. *Könyvtári Figyelő*, 66(2), 241–250.
- Tóth, M. (2022a). A könyvtárak 2050-ben. *Tudásmenedzsment*, 23(1), 59–71. <https://doi.org/10.15170/TM.2022.23.1.4>
- Tóth, M. (2022b). *A könyvtárak társadalmi szerepei empirikus kutatási adatok tükrében*. Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár.
- Tóthné Szűcs, É. (2011). Nyíregyházi középiskolások olvasási szokásai. *Anyanyelv-pedagógia*, 4(3), 1–15. <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=331>
- Ughy, J. (1965). *Ezer falusi lakos és a könyv*. OSZK KMK.

Adamovich Ferenc Tamás

**AZ AFFEKTÍV MOZGÁSPEDAGÓGIA
FELHASZNÁLÁSA KONCENTRÁCIÓ ÉS TESTTUDAT
FEJLESZTÉSHEZ A KÖZNEVELÉSI
PROGRAMOKBAN**

Absztrakt: *A tanulmányban vizsgálom és definiálom a tudatos és a készség szintű mozgásvégrehajtás közötti különbségeket pszichológiai, színháztudományi és tánc tudományi nézőpontból, amelyet az affektív mozgáspedagógia rendszere segítségével foglalkoztatási keretbe. Felhasznált tanulmányokból kiemelt és saját gyakorlati példák segítségével támasztom alá, milyen tevékenységek esetében előnyös a tudatos és milyen tevékenységek esetében előnyös a készség szintű mozgásvégrehajtás. Majd bemutatom, hogy a drámapedagógiai foglalkozásokhoz kapcsolódóan, milyen gyakorlatokkal és elméleti ismeretekkel segítem a középiskolásokat, hogy a mozgásvégrehajtás tulajdonságait megfigyelve a saját testükön és az osztálytársaik megfigyelésén keresztül markáns különbséget tudjanak tenni a tudatos és a készség szintű mozgásvégrehajtás között. Ehhez kapcsolódóan vizsgálom az affektív mozgáspedagógia felhasználhatóságát önálló óraként és a mindennapos testnevelés órába integrálva. Végül a statikus és a dinamikus figyelmi fókuszpontok jelennek meg a témám horizontján, amelyek tovább indokolják a figyelemvezetés jelentőségét és hatását a mozgásvégrehajtásra.*

Abstract: *In this paper, I explore and define the differences between conscious and skill-level movement performance from a psychological, theatrical and dance perspective, framed through the framework of affective movement pedagogy. I will highlight from the studies used and provide my own practical examples to illustrate which activities benefit from conscious movement execution and which activities benefit from skill-level movement execution. I will then demonstrate how, through exercises and theoretical knowledge related to drama pedagogy sessions.*

I help secondary school students to make a distinctive difference between conscious and skill-level movement execution by observing the characteristics of movement execution in their own bodies and through the observation of their classmates. Related to this, I will explore the feasibility of using affective movement pedagogy as a stand-alone lesson and integrated into the daily physical education lesson. Finally, static and dynamic attentional focus points emerge on the horizon of my topic, further justifying the importance and impact of attentional guidance on movement execution.

Affiliáció: Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének ösztöndíjasa és megbízott kutatója.

Adamovich Ferenc⁸ vagyok, táncművészként, pedagógusként és gyakorlatvezető mentortanárként végeztem a Magyar Táncművészeti Egyetemen, majd húsz éven keresztül Magyarország vezető színházaiban és nemzetközi produkciókban dolgoztam, az elmúlt öt évben a Vígszínházban. Színházi munkáim közben 2022-ben elvégeztem a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Doktori Iskolájának színháztudományi képzését, ahol doktori kutatásom témája a tudatos mozgásra és a mozgás és az érzelmek közötti kapcsolatrendszer vizsgálatára épülő rendszer az affektív mozgáspedagógia kialakítása volt (Adamovich, 2025).

Az elmúlt tíz évben a mozgástanulás kognitív és affektív háttérének vizsgálatával foglalkoztam. A készség és a tudatos mozgásvégrehajtás közötti különbségeket definiáltam és ezen keresztül a mozgás és az érzelmek közötti kapcsolatrendszert. Ahogy bővült az ismeretem és a tapasztalatom a kutatási területen, úgy a felhasználhatósági területek is bővültek. Így jutottam el addig, hogy az eredmények a közoktatásban önálló óráként vagy a mindennapos testnevelés órába integrálva is eredményesen használhatók.

⁸ Dr. Adamovich Ferenc Tamás: A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének ösztöndíjasa és megbízott kutatója, valamint a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja és a Néprajztudományi Bizottság tagja.

Táncművészként a teljes életpályámon keresztül foglalkoztatott az a kérdés, hogy miként hajtunk végre egy mozdulatot. Így kezdtem felépíteni az affektív mozgáspedagógia rendszerét, amely a proprioceptív érzetekre, a figyelemvezetésre és ezzel a tudatos mozgásvégrehajtásra épül (Adamovich, 2022a). Az affektív mozgáspedagógia gyakorlatai azért a tudatosan végzett mozgásokhoz kapcsolódnak, mivel a figyelmünket végig a proprioceptív érzetekre és a mozdulatokhoz kapcsolódó erővonalakra irányítjuk (Adamovich, 2019a). A mozgáspedagógia segítségével érzelmi állapotot hangolhatunk elő az elmében a mozgás segítségével, amely Paul Ekman által meghatározott alapérzelmek és a neutrális állapot kialakításához is felhasználható (Ekman et. al., 2013)

A tudatos és készség szintű mozgásvégrehajtást műszeres mérések segítségével, objektív adatokkal szeretném definiálni, egyszerre megfigyelve három dimenziót: a mozdulat formáját, az izom aktivitást és az agyi aktivitást. Az affektív mozgáspedagógiához kapcsolódó kutatási programban (Adamovich, 2022b) a mozgásvégrehajtáson keresztül vizsgálom a figyelemvezetés következményeit az agyi aktivitásra. A mentális előfeszítéssel dolgozok és a különböző motoros reprezentációk aktivitása és transzferhatása foglalkoztat. A kutatási program új szellemiséget visz a mozgás- és táncoktatásban, amely hiánypótló lehet a színházi és a táncművészeti pedagógiai programokban is. A kutatás eredményei innovatívak lehetnek a közoktatás, a sporttudomány a neurológiai és prevenciós eljárások és az agy-számítógép interfész hatékonyságának növelése területén.

A tanulmány célja, hogy felhívjam a figyelmet a tudatos mozgás fizikai és mentális hatásainak előnyeire, amelyek műszeres mérések segítségével azonosíthatók. Majd az eredmények alapján kísérletet tegeyek átstrukturálni a mindennapos testnevelés óra gyakorlatait, szintén mérésekkel alátámasztva, és megfigyeljem az eredmény kiváltásához kapcsolódó instrukciókat. Végül az így kialakult rendszert, egy pedagógiai módszerré formálva, pedagógus továbbképző programot alakítsak ki.

Készség szintű mozdulatvégrehajtás

A Magyar Táncművészeti Egyetem képzései alatt, amikor még nem kezdtem foglalkozni a mozgástanulás kognitív és affektív hátterének kutatásával, akkor arra figyeltem a gyakorlati óráim során, hogy hogyan tudom a legpontosabban leutánozni az előttem álló koreográfust vagy mestert. Ez a hagyományos módszere a tanulásnak, amikor a demonstráció technikájával dolgozunk. A mester bemutatja a mozdulatokat verbális instrukciókkal kiegészítve, a diák pedig utánozza. Ilyenkor figyelmünket nem a testünkre, hanem a mester mozdulataira irányítjuk és elkezdjük lemásolni a mozdulatokat, készség szinten végrehajtani, egyre pontosabban. Itt fontos megemlíteni azt, hogy a készség szintű mozdulatvégrehajtásról akkor beszélünk, amikor figyelmünket nem a testünkre irányítjuk a mozgásvégrehajtás közben, hanem kifelé irányítva például arra figyelünk, hogy egy pozíciót elérjünk a végtagunkkal, magunkat nézzük a tükörben vagy a mesterre figyelünk. Készség szintű az a mozgásvégrehajtás is, amikor a figyelmünket befelé irányítjuk egy dinamikus fókuszpontú célra, amelyet a tanulmányban tárgyalni fogok. Ilyenkor egy emléket vagy egy belső dinamikus vizualizációt jelenítünk meg az elménkben. Készség szintű mozgásvégrehajtásra egy gyakorlati példa, amikor a karunkat oldalsó középtartásba emeljük a hagyományos, legkevesebb figyelmi aktivációt igénylő módon. Ebben az esetben először a képzeletünkben (vizuális motoros reprezentáció) megjelenik milyen az oldalsó középtartás helyzetének képe, majd a karunkat felemeljük a helyes pozícióig. Eközben a figyelmünkkel arra koncentrálunk, hogy a karjaink vízszintesek legyenek és elérjék a megfelelő pozíciót ezzel kialakítva a mozdulat formáját. Ebben a helyzetben a figyelmünket a mozdulat formájának kialakítására irányítjuk és eszerint koordináljuk a testünket. Tehát a készség szintű mozgásoknál a figyelem kifelé a környezetünkre irányul vagy befelé egy dinamikus fókuszpontú belső képre, miközben a mozgás végrehajtása alacsony figyelmi kapacitást igényel. Ebben a helyzetben a figyelemnek lehetősége van másra irányulni (környezet, napi történések) amivel gyengülhet a motiváció és ezzel együtt a teljesítmény is.

Tudatos mozgásvégrehajtás

Ha tudatos mozgást végzünk akkor figyelmünket a testünkre irányítjuk vagy statikus fókuszpontú vizualizáció létrehozására és fenntartására. A figyelmi fókuszpontok lehetnek erővonalak vagy testrészek, amelyeket a proprioceptív érzeteinkkel tudatosítunk. Ebben a helyzetben figyelmünket az oldalsó középtartás végrehajtása közben referenciapontokra irányítjuk. Például megnyújtózunk a körmökkel a vállcsúcsból vagy más erővonalakat tudatosítunk. Így a mozdulat végrehajtása nem célorientált lesz, ami a készség szintű mozgásokhoz kapcsolódik, hanem folyamatorientáltá válik.

A tudatos mozgással kapcsolatban több terminológiát is megvizsgáltam. Egyrésztől jógaoktatóként vizsgáltam a tudatos mozgások pszichofizikai hatását. Másrésztől a színházpedagógiai gyakorlati módszereket és a hozzá kapcsolódó hátteret tanulmányoztam. Ez azért fontos, mivel ott is a figyelmünk irányításának segítségével hangolunk elő egy érzelmi állapotot, amelyhez a tudatos mozgás segítségével kialakuló neutrálishoz közeli mentális állapot kialakulása is kapcsolódik. Mivel elsődlegesen Sztanyiszlavszkij munkássága kapcsolódik az affektív mozgáspedagógiához, ezért azt kiemelt figyelemmel tanulmányoztam. Sztanyiszlavszkij rendszerének kialakításkor figyelemben vette és beépítette a kor pszichológiai eredményeit. A pszichológia azóta lényegesen tovább fejlődött és a kognitív tudományok újabb összefüggéseket tártak fel. Ezeket az eredményeket vizsgálva értelmezem újra Sztanyiszlavszkij rendszerét. Ezenkívül a sport területén keletkeztek fontos eredmények a mozgással kapcsolatban, amit szintén körültekintően elemezek. Ezeknek a vizsgálatoknak az alapján határozom meg egyre pontosabban a két mozgásvégrehajtás közti különbséget. A kutatást segíti, hogy ma már fejlett digitalizáló, elektrofiziológiai és képalkotó eljárásokkal van lehetőség vizsgálni a mozgást és a következményét.

Az agyi aktivitásban a különbség figyelem eltérő irányítása miatt alakulhat ki. 2024 júliusában végrehajtottam az első agykutatással összefüggő, empirikus, művészeti célú mozgástudományi vizsgálatomat a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Kognitív Tudományi Tanszékén, ahol hat professzionális táncművésszel és jógaoktatóval dolgoztam együtt. A kutatásban 64 csatornás elektroenkefalográf készülékkel vizsgáltam a tudatosság fokozata és a kinesztetikus motoros reprezentáció összefüggését a mozgásvégrehajtáson keresztül. A kísérlet elsőre nem hozott egyértelmű eredményt, így a paradigma megváltoztatásával szeretném újra végrehajtani.

A mozgástanuláson keresztül eszközök nélkül még nem vizsgáltam, de az előzetes tanulmányok elemzése előrevetíti, a kétféle mozgásvégrehajtás eltérő tanulási idejét, amelyet vizsgálni szeretnék. A figyelem eltérő minősége miatt a mozdulat formájának reprodukciója is megfog változni, mivel másféle eljárással alakítjuk ki a mozdulatokat. Olyan készség szintű mozdulatokat szeretnék vizsgálni és transzponálni tudatos mozgásokká, amelyeket a testnevelés órán is használunk. Ezeket a tulajdonságokat figyelembe véve szeretnék kísérletet tenni nemcsak a mindennapos testnevelés órába, hanem a művészeti nevelésbe is beépíteni a mozgástanulás innovatív megközelítését.

A tudatos mozgásvégrehajtás előnye számos területen megmutatkozik. Az egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy a figyelemvezetésen keresztül a jelenlétet és ezzel együtt az átélés szintjét is fokozhatjuk, mivel közben nem képződnek a gyakorlatok végrehajtásának szempontjából redundáns gondolatok. A tudatos mozgás által koncentrált állapot alakul ki az elmében a tevékenységtől eltérő gondolatok kizárásával, amelyet a jóga területén több tudományos eredmény is megerősít. A mozgásvégrehajtás segítségével kialakult koncentrált állapot előhangolása a nap további részében, a közismereti órákon is hatékonyan segíti növelni a tanulók teljesítményét, valamint a mentális egészség szempontjából is rendkívül hasznos.

A bevonódást eredményesen segíthetjük a csapatjátékok segítségével is, de az affektív mozgáspedagógia segítségével egyénileg és adaptívan szeretném elérni ezt a hatást. Ennek eredményeként megváltozik a mindennapos testnevelés óra atmoszférája, a versenyhelyzet helyett egy bizalommal teli légkör és a hatékonyabb egyéni fejlődés veszi át a szerepet, így mindenkinek sikerélménye keletkezik. A bevonódás, tehát az átélés szintje a mozgásvégrehajtás módjától függően változhat. A készség szintű mozgások végrehajtásánál azért lehet alacsonyabb szintű az átélés, mert ilyen helyzetekben a figyelmünknek nem szükséges a mozdulat végrehajtására irányulnia. Ilyenkor a tevékenység végrehajtásától eltérő gondolatok képződnek az elmében, valamint a figyelmi kapacitásunk nincsen eléggé leterhelve, ezért a készség szintű mozgásvégrehajtás lehetőséget ad arra, hogy például a többi résztvevőt megfigyeljük vagy összehasonlítsuk velük a mozdulatainkat, amely hatással van motivációnkra és ezzel együtt a teljesítményünkre is.

Amikor a figyelmünket a proprioceptív érzetekre irányítjuk az hatékonyan leköti a figyelmünket és markánsan csökkenti a lehetőségét, hogy másra gondoljunk. Nem fogunk elgondolkodni azon, hogy mit reggeliztünk vagy hogyan utaztunk

az iskolába, vagy mit fogunk csinálni az óra után. Tehát a tudatos mozgás végrehajtása segítségével csökkenteni tudjuk a múlttal és a jövővel kapcsolatos gondolatainkat. A másik jótékony hatása pedig, hogy ezzel együtt egy koncentrált és a neutrális mentális állapothoz közeli agyi aktivitás alakul ki az elmében, az érzelmek elcsendesítésének következményeként. Ezt a mentális előhangolást úgy tudjuk elérni, hogy figyelmünkkel folyamatosan a proprioceptív érzetekre koncentrálunk, ezért közben kevesebb olyan gondolat áramlik be az elmébe, amely a mozgás végrehajtásától eltér vagy érzelmet tartalmaz. A mindennapos testnevelés órába vagy a drámapedagógia órába, ha beépítjük az affektív mozgáspedagógia gyakorlatát, akkor hatékonyabb lesz a mozdulat formájának reprodukálása és jobban fognak figyelni a gyerekek a mozdulatokra, amivel hatékonyabb fizikai és a mentális teljesítményt érhetnek el.

A technika emellett a mozdulat végrehajtásához kapcsolódó teljesítményt is fokozza a tudatos mozgás által létrejött mozdulatokkal és a hozzá kapcsolódó izomaktivitásokkal, amelynek szerepe hosszútávon az izomnövekedésre is hatással van. Valamint a tudatos mozgásvégrehajtással megváltozik a hagyományos, utánzásához kapcsolódó mozgástanulás folyamata, mert az affektív mozgáspedagógia eljárásával, nem a pedagógusra irányítjuk a figyelmünket, hanem a testünkre. A pedagógusi instrukciókat a saját testünkön alkalmazva adaptívan hozzuk létre a tudatos mozgást. Ennek eredményeként megváltozhat a mozdulat tanulási ideje, a kialakult mozdulat formája, az izom aktivitás és az agyi aktivitás is a készség szintű mozgásvégrehajtással szemben.

A tudatos és készség szintű mozgás következményei a gyakorlatban

A tudatos munkafolyamat hatással lehet arra is, amikor a képzeletünk segítségével felelevenítünk vagy a próbateremben megfigyelünk egy mozdulatot, amelyet korábban gyakoroltunk. Általában a vizuális reprezentáció dominanciájával idézünk fel egy mozdulatot. Ilyenkor gyakran kívülről vagy a saját szemszögünkből nézve látjuk magunkat és a környezetünket, ahogy megjelenítjük képzeletünkben a mozdulatokat. Amikor a kinesztetikus motoros reprezentációt használjuk, akkor mozdulathoz tartozó izomaktivitást idézzük fel, amelyet a tudatos mozgástanulás közben rögzítettünk.

Nemcsak egy újonnan tanult mozdulat válhat készség szintűvé hogyha sokat gyakoroljuk, hanem akár egy összetett mozgássorozat vagy koreográfia végrehajtása is. Amikor egy koreográfiát tanulunk, akkor a figyelmünket először még arra irányítjuk, hogy megjegyezzük a mozdulatok helyes sorrendjét. Ahogy a koreográfia a tanulási folyamat során egyre inkább készség szintűvé válik, egyre kevesebb energiát használ a figyelmünk a mozdulat végrehajtásához, így teret adunk a figyelmünk elkalandozásának, amely növelheti a sérülések kockázatát is. Természetesen nem az a cél, hogy minden mozdulatunk tudatos legyen, de a tudatos mozgás fontos lehetőségeket hordozhat magában, amelyeket kutatni szeretnék.

Azzal a gyakorlattal szeretném érzékeltetni a készség szintű és a tudatos mozgás közti különbséget, amellyel a Londonban megrendezett Jacques Lecoq tréningen találkoztam (Adamovich, 2019b). Az egyik gyakorlatnál sétálnunk kellett a teremben, majd Jos Houben⁹, aki a tréninget vezette, azt kérte, hogy üljünk le. Leültünk. Ezután azt kérdezte: „emlékszel, hogy hogyan ültél le?”. A legtöbben nem emlékeztünk rá, köztük én sem. Majd megismételtük a feladatot, miután már mindenki pontosan megfigyelte, hogy a keze melyik pontja érinti először a talajt, majd azt, hogy melyik testrészek követik a mozgás folyamatában. A figyelmünket a testünkre és a proprioceptív érzetekre irányítva a leülés folyamatára már pontosan emlékeztünk, el tudtuk mondani, hogy zajlott le a mozdulatsorozat.

Ez a példa azt a kérdést veti fel, hogy más lett-e tudatosan végrehajtva a leülés mozgássora és végpozíciója, mint amikor készség szinten hajtottuk végre a mozgássorozatot? Valószínűleg nem lett markánsan más, kívülről talán hasonlóan is nézhet ki a két mozdulat. Viszont tudatos végrehajtás után reprodukálva a mozdulatot az pontosabb lesz. Hasonló izomaktivitás és mentális állapot mellett kialakulnak azok a referenciapontok, amelyeket szemelőt tartva már a megfigyelt pontokon és aktivitásokon végighaladva hajtjuk végre a gyakorlatot.

Több tanulmány is tárgyalja a kétféle mozgásvégrehajtás közötti kapcsolatot (Montero, 2010). Mikor hasznos, ha a testünkre figyelünk és tudatosan mozgunk és mikor hasznos, ha nem a testünkre irányítjuk a figyelmünket és készség szinten mozgunk. Mindkét mozgásvégrehajtásnak megvannak az előnyei és hátrányai is.

⁹ Jos Houben színész, rendező, a Jacques Lecoq Nemzetközi Színházi Iskola vezető mestere

Figyelemvezetéssel kapcsolatos kísérleti példák

A figyelem irányítása azért is fontos tényező, mert ha nem foglaljuk le a figyelmünket akkor automatikus folyamatok indulnak el, amelyek nem mindig hasznosak az aktuális feladatunk szempontjából. Fontos megemlíteni az agy alaphelyzeti hálózataról szóló tanulmányt, amelyben bizonyítják, hogy az alaphelyzeti hálózat nem csak akkor aktivizálódik, amikor nem koncentrálnak semmire, hanem akkor is, amikor nem teljes koncentrációval végzünk egy cselekvést, vagy egy erős érzelem hatása alatt vagyunk egy szubjektív tapasztalatunk vagy a környezetünk ingerei miatt. A cél az, hogy a koncentrációnk erősödjön és minél jobban tudjunk figyelni a kiválasztott fókuszpontra. Amikor nem elég erősen koncentrálnak, akkor az agynak lehetősége lesz más kognitív elemeket is a figyelem horizontjára helyezni, amely változtatni fog a kialakuló mozgás formáján és minőségén. (Rachile et al., 2010)

Meg kell találni azokat a feladatokat, amelyek optimálisan lekötik a figyelmet, miközben fenntartják a motivációt. Olyan feladatok szükségesek, amelyek se nem túl könnyűek, se nem túl nehezek és a figyelem célpontja pontosan deklarálható. A testtudatossággal összefüggő interoceptív érzetek minősítés nélküli megfigyelése készség szintű mozdulat végrehajtása közben jól lefoglalja a figyelmi központot, jobban mintha egy mozgássorozatot tanulnánk. Tehát miközben tudatosítjuk a belső képet vagy testrészeinket az erővonalak segítségével és a testérzetekre figyelünk, a koncentrációs képességünket is fejlesztjük, valamint elcsendesítjük az elmét a zavaró gondolatoktól.

Most szeretnék bemutatni néhány kísérletet, amelyben a készség szintű mozgásvégrehajtás és a kifelé irányuló figyelem hatékonyabb volt a teljesítmény fokozása szempontjából. A következő három példában vizsgálták a figyelemvezetés hatását a mozgástanulásra és a teljesítményre, amelyeket Wulf és Prinz tanulmányában (Wulf & Prinz, 2001) olvashatunk, akik végrehajtottak és összegyűjtöttek számos kutatást a területtel kapcsolatban. A kutatásokban megfigyelhetjük, hogy a figyelem irányítása hatással van a teljesítményre és milyen esetekben hatékonyabb, ha a figyelmünket kifelé irányítjuk és készség szintű mozgást végzünk. Az első kísérletben a síelés tevékenységén keresztül mutatják be a teljesítményváltozást a figyelem hatására, majd golfozás közben, végül álló helyzetben csukott szemmel egyensúlyozás közben. A kísérletek lényege, hogy megfigyeljük milyen hatással van a teljesítményre, amikor külső pontra fókuszálnak a kísérleti alanyok a belső megfigyelés helyett.

A bemutatott kísérleteknél a teljesítmény romlott amikor belső instrukciókra (fókuszpontokra) koncentráltak a kísérlet résztvevői, tehát tudatosan mozogtak.

Az első példában a síszimulátor kísérletben (Wulf & Weigelt, 1997) a résztvevők utasításokat kaptak a leghatékonyabb mozgástechnikáról. Több napos gyakorlás után jelentős teljesítménycsökkenés következett be, feltehetően azért, mert a résztvevők fokozott figyelmet fordítottak a helyes mozgással kapcsolatos instrukciókra. A síelés példája a focilabdával történő szlalomozás példájához hasonlóan (amikor labdavezetés közben kellett megfigyelni, hogy a lábfej mely része érinti a labdát, amely jelentősen rontotta a játékosok teljesítményét) nem egy repetitív vagy egy egyszeri lendületből végrehajtható tevékenység, ezért folyamatos mozgáskoordinációra van szükség, a környezeti tulajdonságoknak megfelelően. Ilyenkor figyelmünket kifelé a környezetünkre irányítjuk, amely dinamikus fókuszpontnak felel meg, amelyet később tárgyalok. Amikor ezekben a helyzetekben még plusz tényezőkre, mint például a helyes mozgásra kell figyelünk (vagy megfigyelni, hogy a lábfej melyik része érinti a focilabdát), akkor a teljesítmény romlani fog. Ezek közül is kiemelkednek a térbeli helyzetekre irányuló instrukciók.

Táncművészeti környezetben ezeket az eredményeket a mozgástanulásnál vehetjük figyelembe. Amikor egy koreográfiát tanulunk, azt a síelés példájához viszonyíthatjuk, addig a pontig, amíg nem rögzül készség szinten a koreográfia, mert ilyenkor még fokozott figyelmet kell fordítani a mozdulatok sorrendjének a rögzítésére és a mozdulatok kivitelezésére. A folyamat a síelés tevékenységével szemben azért lesz más hatású, mert nem kell külön figyelmet fordítani a környezeti tulajdonságokra. A tanulási folyamatban a mozgásunkra hatással vannak aktuális érzelmeink és izmaink állapota. Szélsőséges helyzetben túlzott energiával hajthatunk végre egy mozdulatot, aminek következtében meghúzódhatunk, vagy kevesebb energiával jön létre egy mozdulat, amely a sérülés veszélyét hordozhatja magában. Tehát a síelés példát a mozgás végrehajtás közben úgy tekinthetjük, hogy az egy készség szintű mozdulat, mivel a külső figyelemvezetés (a környezetre való figyelem) a hatékonyabb a teljesítmény szempontjából. Összegezve, a koreográfia tanulásánál a sorozat megtanulása okozza a készségszintű mozgások létrejöttét, a síelésnél pedig a környezet változása és az ehhez kapcsolódó folyamatos „improvizáció”.

A sielés közben amikor a mozgásra kellett figyelni romlott a teljesítmény, viszont amikor egy egyszerű vagy repetitív módon is végrehajtható mozgást végzünk, akkor figyelhetünk egyes testrészeink koordinációjára vagy proprioceptív érzeteire is a mozgásvégrehajtás közben anélkül, hogy markánsan romlana a teljesítmény. Ehhez a futás példáját érdemes felidézni. A futás közben megfigyelhetjük a környezetünket vagy akár azt, hogy a lábunk mely része érinti a talajt miközben a teljesítményünk nem fog változni. Kutatásomban az egyik célom, hogy tudatos mozgással kigyakoroljunk mozdulatokat, majd azok sorozatát kell megjegyezni, miközben az instrukciókat csak szóban adom, tehát vizuálisan nem látják a gyakorlatot. A vizsgálat tárgya, hogy melyik módszerrel lehet gyorsabban és pontosabban elsajátítani egy hasonló koreográfiát.

A második kísérletben a golfos példában szabadtéren gyakorolják a golf ütéseket. Itt már keresnek egy külső fókuszpontot is, amelyre figyelve növekedhet a teljesítmény. Általában, ahogy a sielés példájánál is először belső fókuszú instrukciókat kapnak a kísérlet résztvevői, hogy összpontosítsanak a karjuk lengésére, ahogy ezt egy golfoktatáson mondaná az oktató. A másik csoportot arra utasították, hogy összpontosítsanak a golfütő inga szerű mozgására, ami külső fókuszú utasításnak feleltethető meg, mert a golfütőre figyelnek az alanyok. A külső fókuszú utasítások jelentősen javították a mozdulatok pontosságát nemcsak a gyakorlatban, hanem az összehasonlítási tesztben is, a belső fókuszú utasításokhoz képest. Azt írják a kutatók, hogy ez a tanulmány volt az első bizonyítása annak, hogy milyen előnyökkel jár, ha a mozgáshatásokra összpontosítunk, nem pedig a mozgásokra magukra (Wulf et al., 1999).

A harmadik példában Riley és munkatársai meghatározó kísérletének eredményeit mutatom be az egyensúlyhelyeztetel kapcsolatban. A jógaórámon is gyakran kezdem az órát azzal, hogy csukott szemmel zárt állásban az a cél, hogy mozdulatlanok maradjunk. Ilyenkor szemléljük a stabilitásunkat és megfigyeljük, hogy mely izmok aktiválódnak amikor kibillenünk az egyensúlyi helyzetből. Az egyensúly, ahogy Lecoq (2021) is mondta nem egy fix pont. Riley és munkatársai (1999) kísérletükben a testtartás imbolygását mérik, miközben a résztvevők csukott szemmel egyenesen állva ujjbegyeikkel nagyon könnyedén megérintenek egy függőnyt. Azért függőnyt használtak, mert nem nyújtott mechanikus támasztékot a testtartás megtartásához. Érdekes módon a függőny megérintése jelentősen csökkentette a testtartás ingadozását, ahhoz képest, amikor nem érintették meg, de csak akkor, amikor a résztvevőket arra kérték, hogy minimalizálják a függőny érintéséből eredő mozgását (*érintés-releváns* állapot).

Amikor a résztvevőknek azt mondták, hogy a függöny megérintése irreleváns a kísérlet szempontjából (*érintés-irreleváns* állapot), a testtartás imbolygása alapvetően ugyanaz volt, mint amikor nem érintették meg a függönyt. A két állapot figyelmi fókuszpontja meghatározó ebben a helyzetben. Az egyik esetben a résztvevők arra koncentráltak, hogy próbálják meg mozdulatlanul tartani a függönyt, a másik helyzetben, mivel ezt nem kérték a kísérletvezetők, ezért a fókuszpont az egyensúlyi állapot megtartására irányult.

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy nem egyszerűen az érintésből származó érzékszervi információk csökkentették a testtartás imbolygását lásd (Jeka et al., 1997), a szomatoszenzoros információk testtartásra gyakorolt hatásával foglalkozó tanulmányt. Ehelyett a függöny mozdulatlanul tartása a testtartás ingadozásainak spontán csökkenését eredményezte. Ezek az eredmények megerősítik azt a nézetet, hogy az egyének arra való utasítása, hogy egy külső mozgáshatásra összpontosítsanak, javítja a teljesítményüket azáltal, hogy lehetővé teszi az automatikus vezérlési folyamatokat működni. A kérdés azonban továbbra is az, hogy elengedhetetlen-e a mozgáshatásra összpontosítani, vagy elegendő-e, ha nem magukra a mozgásokra fókuszálunk.

Az affektív mozgáspedagógia alkalmazás a gyakorlatban a középiskolai környezetben

A fentebb említett példákon keresztül kezdtem el tárgyalni, hogy milyen mozdulatoknál és milyen helyzetben érdemes tudatosan mozogni, amellyel koncentrált állapotot alakíthatunk ki az elmében. Megkülönböztetek egyszerű és összetett mozdulatokat. Egyszerű mozdulatoknak tekintem a mozgásvégrehajtás szempontjából azokat a mozdulatokat, amely elrugaszkodás nélkül valósulnak el. Az egyszerű mozdulatok nem csak statikus vagy nyújtott végtaggal kialakított mozgásokat jelenthetnek, hanem például egy végtagnak a nagy ízületek mozgástartományához kapcsolódó köríven történő elmozdulását is. Különböző referencia pontokat rögzíthetünk a figyelmünk segítségével és ahhoz képest valósulhat meg az elmozdulás. A referenciapont lehet bármelyik testrészünk, amelyet pontosan deklarálunk figyelmünk segítségével. Ebből a pontból indítva az erővonalat, megnyújtózunk egy másik testrészünkkel. Az a célom, hogy az egyszerű gimnasztikához kapcsolódó gyakorlatokat tudatos mozdulatokká transzponáljam.

Elsődlegesen azokkal a mozdulatokkal szeretnék foglalkozni, amelyek nem tartalmaznak elrugaszkodást és vektoriális erővonalakkal leírhatók. Így szeretnék kialakítani egy olyan rendszert, amely integrálható a mindennapos testnevelés órába.

A fentebb említett előnyös tulajdonságok miatt is fontosnak tartom, hogy a középiskolások különbséget tudjanak tenni a tudatos és a készség szintű mozdulatok között, akiknek már kellően érett arra az idegrendszer, hogy folyamatosan a testérzetekre irányíthassák a figyelmüket. A KultUP program országsszerte megrendezett témanapjain keresztül, a színházi nevelés programomban, amelynek testtudat és koncentráció fejlesztés a címe, rendszeresen tanítom a középiskolásoknak az affektív mozgáspedagógiát, amelynek segítségével a diákok szert tehetnek a saját tapasztalataik megfigyelése közben arra a tudásra, amellyel különbséget tudnak tenni a kétféle mozgásvégrehajtás között.

Fontosnak tartom a program elején a ráhangolódás folyamatát, hogy előfeszítsük az elmét a proprioceptív érzetek megfigyelésére és elkezdődjön a gondolatok elcsendesítése az elmében, hogy ezzel fokozzam a koncentrációt. Ehhez a feladathoz egyszerű a figyelemvezetéshez kapcsolódó testtudatosító és légzés ellazító gyakorlatokat alkalmazok. Ezután az óra első felében a tudatos mozgással folytatom az óra felépítését, miként a járáson keresztül a diákok megtapasztalják, milyen a talp érzeteit megfigyelve tudatossá tenni a járás folyamatát. Majd a következő feladatban az instrukció, hogy csendben kell menni, úgy, hogy egyáltalán ne legyen hangja a mozgásunknak. Ilyenkor a figyelem automatikusan a talp munkájára és érzeteire koncentrálódik. Ezután azzal folytatjuk az órát, hogy párban végezve a gyakorlatot, az egyik diáknak csukott szemmel kell megfigyelnie, hogy a vizuális ingerek kizárásával, hogy változnak meg a proprioceptív érzetekhez kapcsolódó tapasztalatai, miközben a partnere vezeti. Majd feladatot cserélnek és így ismételjük meg a gyakorlatot. Ennek a feladatnak a segítségével fokozhatjuk a tudatosság szintjét, a vizuális ingerek kizárásával. Az óra későbbi részében ezeket a tapasztalatokat kell feleveníteniük, miközben nyitott szemmel járnak. Ezekkel a feladatokkal vezetem rá a diákokat, hogyan tudjuk fokozni a mozgás tudatosságát. Szembetűnő megfigyelni szabad szemmel a mozgásvégrehajtáson keresztül, ahogy figyelmük irányításával a készség szintű mozgás tudatos mozgássá válik. Ilyenkor megváltozik a járás tempója és a lépéshossz is. Természetesen ennél sokkal több változás és következmény is történik, de ezek szabad szemmel nem láthatók, csak megfelelő eszközök

használatával. Ebből az is következik, hogy egy kinematikai labor segítségével a mozgás elemzéséből arra is következtethetünk, hogy a tanuló a mozgásra figyelt, vagy éppen más valamire gondolt.

Amikor a készség szintű mozdulatokat gyakoroljuk, akkor körben sétálunk, és a figyelmünket éberén tartva figyeljük a körben lévő összes résztvevőt, mert az a feladat, hogy közösen kell döntést hozni és azonnal reagálni a többiek mozgásváltoztatására. Háromféle döntési lehetősége van résztvevőknek: sétálnak, megállnak vagy megfordulnak a köríven. Miután kialakítottuk a kör térformát elkezdünk sétálni a köríven. Majd először csak az előttünk és a mögöttünk haladóra kell figyelniünk, hogy egyforma távolságot tartsunk köztük. Majd figyelmünket kiterjesztve mindenkit látnunk kell a körben, hogy egyszerre tudjunk döntést hozni. Ilyenkor a figyelmi fókuszpontunk dinamikus a környezetre való irányítása miatt, ezért lesz készség szintű a mozgásvégrehajtás. Erősen kell koncentrálnunk a körben lévő többi résztvevőre, hogy egyszerre tudjunk mozdulni velük. Itt több nehézség is van, ahhoz képest amikor egy ember mozgását kell követniünk, egy általános, a demonstráció módszerére épülő mozgástanulás során. A legfőbb nehézség abból adódik, hogy a döntés meghozatala is bizonytalan, függ az összes résztvevő figyelmének érzékenységétől és reakciójától.

Általánosan elmondható, hogy az óra végén közösen végzett relaxációban a diákok sokkal nyugodtabban vannak jelen, az óra eleji relaxációhoz képest. A bizalom és az együttműködő légkör kialakulását jelzi, hogy az óra végi relaxációban sokkal többen hunyják le a szemüket és tartják végig csukva, mint az óra elején. Valamint általában az jellemző az órára, hogy két csoportra bontom a résztvevőket. Így mindenkinek lehetősége van önmagán kívül, a másik csoport résztvevőin keresztül is megfigyelni, hogy milyen hatása van a figyelemvezetésnek és a mozdulat tudatosításának a mozgásra. Az észrevételeket mindig szoktam kérni, hogy jegyezzék meg és a feladat gyakorlása után mondják el. A válaszokból arra következtetek, hogy jól kiegészítik a saját testükön szerzett tapasztalatokat a külső megfigyelésből keletkezett tapasztalatok. Természetesen az óra elején az elméleti bevezetésben is már felkészítem őket az óra feladatira és a figyelem vezetésének fontosságára, amely eredményesen foglalja keretbe az óra gyakorlati anyagát. Az óra végére a diákok markáns különbséget tudnak tenni a tudatos és a készség szintű mozgásvégrehajtás között.

A dinamikus és a statikus figyelmi fókuszpontok definiálása

A dinamikus figyelmi fókuszpont fogalma meghatározó tényező. A figyelmi fókuszpont eredményeim alapján lehet statikus vagy dinamikus. Akkor tekintem a figyelmi fókuszpontot statikusnak, amikor egy statikus belső képet vizualizálunk, amelyen nem kell tovább dolgoznunk a figyelmünkkel. Ilyenkor lehetőségünk van tudatos mozgást végezni, mert az elképzelt kép állandó. Erre jó példa, amikor elképzéljük, hogy vízben sétálunk, amely a térdünkig ér. Ebben a helyzetben a figyelmünk megoszlik az elképzelt kép és a mozdulat tulajdonságainak monitorozása között, tehát nem beszélhetünk teljes tudatosságról. Amikor egy emléket kell felidézni a mozgásvégrehajtás közben azt dinamikus fókuszpontnak tekintem, mert folyamatosan építjük fel az emléket a figyelmünk segítségével. Ilyenkor a felelevenített emlékbe éljük bele magunkat, és éljük át a hozzá kapcsolódó érzelmet, miközben nem tudunk a testérzetek tudatosítására figyelni. Természetesen mindkét esetben a figyelem befelé irányul, de az egyik helyzetben egy statikus képet vizualizálunk képzeletünkben és tudatos mozgást hozunk létre, a másik helyzetben egy dinamikus folyamattal építjük fel a vizualizációt a képzeletünkben és készség szintű mozgást alakítunk ki. Úgyis meghatározhatjuk a kétféle fókuszpontot, hogy attól függően alakul ki, hogy a figyelmünknek a figyelem tárgya a végcélja, vagy további műveleteket kell elvégeznie. A dinamikus fókuszpontra az emlékek felidézése mellett jó példa, amikor fejben 60-tól hetesével számolunk vissza. A statikus fókuszpontra ebben a kontextusban a példa amikor egy darab szám képét vizualizáljuk a képzeletünkben és ezt az állapotot tartjuk fent. Ha a felvetett számokkal kapcsolatos tevékenységek közben sétálnánk és a járáshoz kapcsolódó fizikai érzetekre kellene figyelnünk, akkor dinamikus fókuszpont esetén kevésbé vagy egyáltalán nem tudnánk figyelni a proprioceptív érzetekre, még statikus fókuszpont esetén ezt könnyedén megtehetnénk.

A körben sétálás gyakorlatnál a figyelmünket kifelé irányítjuk és közben alkalmazkodunk a résztvevők helyzetéhez arra figyelve, hogy megtartsuk az egyenlő távolságot az előttünk és a mögöttünk lévő között. Ilyenkor készség szintű mozgásvégrehajtásról beszélhetünk, mivel a külső fókuszpont, amely az előttünk és a mögöttünk haladó résztvevőre irányul, folyamatosan változik, tehát dinamikus fókuszpontról beszélünk, amelyhez folyamatosan alkalmazkodnunk kell. Az alkalmazkodás a lépések nagyságán és a járás tempóján keresztül realizálódik. Ez olyan szintű koncentrációt igényel, hogy közben nincs lehetőségünk megfigyelni, milyen érzetek vannak jelen a testünkben.

Természetesen a kifelé irányított figyelem is hatással lesz a mozgásunkra: megváltozik a mozgás sebessége vagy a lépés hosszúsága, de ez automatikusan, készség szinten alakul ki. Ilyenkor a figyelmünk nem a saját mozgásunkra, hanem a többi résztvevő mozgására irányul. Amikor a figyelmi fókuszpontot a körben lévő összes résztvevőre kiterjesztjük, akkor sokkal erősebben kell koncentrálnunk ahhoz képest, amikor az előttünk és a mögöttünk haladó résztvevő mozgásához kell viszonyítanunk vagy ahhoz képest amikor a hagyományos demonstráción alapú tanulási folyamatnál, egy ember mozgását kell lekövetnünk.

Összefoglalás

Először leírtam a tudatos és a készség szintű mozgásvégrehajtás közötti általános különbségeket, hogy definiáljam a pontos meghatározásukat. Majd a fizikai és a pszichológiai különbségeket határoztam meg és gyakorlati példákkal és tanulmányokkal indokoltam meg, hogy a tudatos mozgás miért fejleszti a koncentrációt, hogyan hozhatunk létre a segítségével egy neutrális állapothoz közeli mentális előfeszítést az érzelmek elcsendesítésével, és ez milyen hatással van a mozdulatok kialakulására és a hozzá kapcsolódó izom és agyi aktivitásra. Majd megvizsgáltam milyen tevékenységeknél hasznos a különböző mozgásvégrehajtás, ahol a teljesítmény közötti különbség a figyelemvezetés következményeként alakul ki. Majd bemutattam, hogy az affektív mozgáspedagógia alkalmazása a gyakorlatban miért előnyös a mindennapos testnevelés órán. Miért erősíti a motivációt a gyakorlatok adaptív végrehajtása és miért alakul ki a bizalommal teli légkör, miként mindenki a saját képességeinek megfelelően hajtja végre a gyakorlatokat a verbális instrukciók segítségével. Ezután bemutattam a dinamikus és a statikus fókuszpontok közötti különbséget befelé és kifelé irányuló figyelemirányítás esetén. Vizsgáltam, hogy a figyelmi fókuszpontok milyen hatással vannak a tudatos és a készség szintű mozgások végrehajtására.

Azért tartom fontosnak, hogy a középiskolások különbséget tudjanak tenni a kétféle mozgásvégrehajtás között, mivel így a jövőben az aktuális céljuknak megfelelően választhatják meg, hogyan hangolják elő a figyelmüket. Ha az a fontos, hogy jobban tudjanak figyelni a közismereti órákon a nap folyamán, vagy növelni akarják a teljesítményüket a testnevelés órán, akkor ajánlott tudatos mozgást végezni. Ha pedig dinamikus fókuszpontú tevékenységet szeretnének végezni például sportolás közben, akkor a legtöbb esetben a készség szintű

mozgások lesznek kedvezőek számukra. De már abból a szempontból is érdekes és hasznos lehet számukra az affektív mozgáspedagógiával való megismerkedés a saját tapasztalatikból szerzett tudással, hogy felhívjam a figyelmüket arra, hogy kétféle képpen hajthatunk végre egy egyszerű mozgást, amelynek típusa a figyelem vezetésétől függően alakul ki. Bízom benne, hogy az élet más területein is, amikor egy mozdulatot végrehajtanak, például felemelnek egy poharat az asztalról, akkor is be tudják majd azonosítani a mozgásvégrehajtás típusát és elgondolkodnak azon, hogy tudatosan miként lehetne reprodukálni ezt a mozdulatot.

Felhasznált irodalom

- Adamovich, F. (2019a). Affektív mozgáspedagógia – A düh érzelmének gyakorlatai a Tesla Teátrumban tartott workshop alapján. In B. Burkus & M. Tinkó (Eds.), *Színház és néző: Tanulmánykötet* (p. 8.). Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály.
- Adamovich, F. (2019b). A természetes mozdulatok megjelenésének lehetőségei Lecoq technikájában és az affektív mozgáspedagógiában használt referenciapontok alapján. In A. Lanszki (Ed.), *XII. Tánc és kulturális örökség: VII. Nemzetközi tánc tudományi konferencia a Magyar Táncművészeti Egyetemen*, 2019. november 15–16. Magyar Táncművészeti Egyetem.
- Adamovich, F. T. (2022a). A multimodális vizsgálatok szerepe az affektív mozgáspedagógia szemszögéből a kinesztetikus reprezentációt vizsgálva. In *Tánc a változó világban: VIII. Nemzetközi Tánc tudományi Konferencia konferenciakötet*. Magyar Táncművészeti Egyetem.
- Adamovich, F. T. (2022b). Affektív mozgáspedagógia. *Theatron*, 16(2), 7.
- Adamovich, F. T. (2025). Utam az affektív mozgáspedagógia felé In: Kékesi-Kun, Árpád; Porogi, Dorka; Muntag, Vince (szerk.), *Borsószemek a földön. Írások Jákfalvi Magdolna 60. születésnapjára*, Budapest, Magyarország, Theatron Műhely Alapítvány, 2025, 11-19.
- Ekman, P., Friesen, W. V., & Ellsworth, P. (2013). *Emotion in the human face: Guidelines for research and an integration of findings* (Vol. 11). Elsevier.

- Jeka, J. J., Schöner, G., Dijkstra, T., Ribeiro, P., & Lackner, J. R. (1997). Coupling of fingertip somatosensory information to head and body sway. *Experimental Brain Research*, 113, 475–483.
- Lecoq, J. (2021). A költői test (V. Péter, Ford.). Magyar Táncművészeti Egyetem. (Eredeti mű megjelenése: 1997)
- Köteles, F., & Ferentzi, E. (2019). Tanulmányok az interocepcióról. In G. Bárdos (Ed.), *Bárdos György professzor tiszteletére* (p. 29.) ELTE PPK Kiadó.
- Montero, B. (2010). Does bodily awareness interfere with highly skilled movement? *Inquiry*, 53(2), 105–122.
- Raichle, M. E., MacLeod, A. M., Snyder, A. Z., Powers, W. J., Gusnard, D. A., & Shulman, G. L. (2001). A default mode of brain function. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98(2), 676–682.
- Riley, M. A., Stoffregen, T. A., Grocki, M. J., & Turvey, M. T. (1999). Postural stabilization for the control of touching. *Human Movement Science*, 18(6), 795–817.
- Wulf, G., & Weigelt, C. (1997). Instructions about physical principles in learning a complex motor skill: To tell or not to tell.... *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 68(4), 362–367.
- Wulf, G., Lauterbach, B., & Toole, T. (1999). The learning advantages of an external focus of attention in golf. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 70(2), 120–126.
- Wulf, G., & Prinz, W. (2001). Directing attention to movement effects enhances learning: A review. *Psychonomic Bulletin & Review*, 8(4), 648–660.

***AZ ISKOLÁS ÉS A NYUGDÍJAS KOROSZTÁLY
KAPCSOLATÁNAK ELŐSEGÍTÉSE, MINT A
PEDAGÓGIAI PREVENCIÓ RÉSZE***

Absztrakt: *A generációk közötti kapcsolatok ritkábban tárgyalt területe az iskoláskorúak és az idősek viszonya a társadalomban. A családon belüli kapcsolatot gyakrabban vizsgálják. Fontos lenne a fiatalok különböző korcsoportjai idősek irányában tanúsított attitűdjeinek, véleményeinek ismerete. Az elvégzett felmérések vegyes eredményt mutattak: a negatív előítélet (ageizmus) olykor jelentős mértékben jelenik meg. A szakirodalom közös, generációközi programok eredményeit is közli, amelyek igazolják az attitűdök kedvező irányú eltolódását, és ezek egyúttal az iskolások személyiségfejlődését és az idősek önmegítélését is előnyösen befolyásolták (kétirányú pozitív effektus). Az iskoláknak (mindegyik szinten) tudatosan tervezett intergenerációs programokat kellene indítaniuk a pedagógiai prevenció részeként, tanterven belül és azon kívül. Kulcsszavak: iskoláskorúak és idősek, intergenerációs kapcsolat, pedagógiai prevenció*

Abstract: *The contacts between schoolchildren and the elderly is a rarely discussed field of intergenerational relationships in society. This relation inside the family has been examined more frequently. It should be important to know the attitudes and opinions of different age-subgroups of the youth towards the elderly. The surveys performed earlier yielded mixed results in which negative prejudice (age-ism) also appeared, sometimes to a considerable extent. At the same time, sociological literature publishes the results of joined, intergenerational programmes which have proved to be a positive shift of attitudes, further they have influenced both the development of personality in schoolchildren and the self-esteem of the old people favourably (bidirectional positive effect). It should be necessary, as a part of pedagogical prevention, to launch intergenerational programmes on all educational levels, within and beyond the curricula. Keywords: schoolchildren and the elderly, intergenerational relationships, pedagogical prevention*

Bevezetés

Az iskolás és idős korosztály viszonyának több vonatkozását kívánom felvázolni. A két korosztály viszonya inkább narratív szinten jelenik meg a mindennapok világában, annak pozitívumai is, a családtól független vonatkozások és a pedagógiával, a pedagógiai prevencióval való kapcsolata, az ezt érintő kutatások kevésbé közismertek.

Az első és harmadik kor.

Laslett, a kiváló angol gerontoszociológus a következőképpen különítette el a korosztályokat:

1. (első kor) születéstől az iskolai tanulmányok befejezéséig, tehát a testi és szellemi kifejlődés kora, kb. 20-22 év körül zárul (G 1, első generáció);
2. (második kor) a karrierépítés, a munkavállalás, a családteremtés ideje, tulajdonképpen a felnőttkor, a középkor ideje, az ebbe a csoportba tartozók képviselik a társadalom fő áramát (G 2, második generáció);
3. (harmadik kor) a nyugdíjazás előtti években kezdődik, a testi, szellemi képességek megtartottak, a szociális szerepek változnak, a funkcionális készségek megtartásáig tart (G 3, harmadik generáció);
4. (negyedik kor) a testi és/vagy szellemi funkciók beszűkülése utáni periódus, önálló életvitel akadályozott, igen magas kor önmagában is idetartozik (G 4, negyedik generáció) (Laslett, 1994, pp. 436-447).

Mint látható nem pontos évszámokhoz kötött az egyes korcsoportok közötti határvonal, hanem a funkcionális állapot szabja meg. Az ENSZ megpróbálta konkrét korokhoz kötni, azonban - az átlagos állapot általános javulása miatt az idősebb korosztályokban - idővel a korhatárok módosítására kényszerült. A harmadik kor kifejezést leginkább a „harmadik kor egyeteme” vonatkozásában használjuk.

A generációk közötti (intergenerációs) kapcsolat, szolidaritás fogalma alatt a tudomány (gerontológia) és a szakmapolitika (szociális szféra) a G2 és a G3+G4 korcsoportok kapcsolatát érti, ha az elemzéseknél a szélesebb értelmezés meg is jelenik. Ez érthető, mivel a társadalomban a G2 korosztály a domináns, a modern korban ők határozzák meg az időséssel kapcsolatos szabályokat. Ebben a vonatkozásban a történelem folyamán az idősök irányába egy bizonyos kettősség, ambivalencia volt jellemző, elismerték az élet- és szakmai tapasztalat többletét, de a funkció-csökkenés ténye is napirenden volt.

A fejlődés nagyfokú gyorsulása miatt az idők tapasztalati előnye megcsorbult, negatív megítélésük került előtérbe. Robert Butler, amerikai professzor („a modern gerontológia atyja”), megalkotta az age-izmus fogalmát, amely társadalmi jelenség az idők csak kor miatti negatív diszkriminációját, viselkedésük, gondolkodásuk maradinak ítéletét foglalja magába, sőt megengedi a fiataloknak, hogy az időseket maguktól eltérőnek, különbözőnek tekintsék. Itt lép be a G1 korosztály viszonya az időkhez. Fontos, hogy konkrétan hány éves az adott fiatal, de lényegesebb - ha rövid életszakaszra is tekinthet vissza kora miatt - hogy milyen behatások érték, érik. Lényeges az őket körülvevő G2 korosztály viszonya az időkhez, akár a családban, akár tágabb közösségben, azok viselkedése, véleménye az időkkel kapcsolatban. A társadalomban terjedő előítéletek, fals ismeretek is eljutnak hozzájuk. Hathat már saját tapasztalata is. Piaget fejlődési koncepciója értelmében a gyerekek észlelési, fogalomalkotási képességének alakulása kihat tudatukban az öregség fogalmának megjelenésére és változására, 2 és 7 éves kor között, a preoperacionális (műveletek előtti) fázisban a látvány alapján, mintegy szimbólumai által éli meg (ősz haj, hajlott hát, ráncok, bothasznalat), 7 és 12 év között, az operacionális (konkrét műveleti) fázisban már dedukcióra is képes, általánosít, absztrakt fogalommal is tudja összekötni (bölcsesség). Ennél meg kell említeni, hogy erősen befolyásolhatja magatartását az idők viselkedése, mind pozitív, mind negatív értelemben. A gerontológusok általában az idők oldaláról, az ő támogatásuk irányából közelítik meg a kérdést, de az idők esetleges bántó, kellemetlen megnyilvánulásai negatívan befolyásolhatják a fiatalok viszonyát az idős korosztály iránt.

A kapcsolatok elemzésénél fontos az első korosztályt tovább osztani (Piaget-t meghaladóan), talán 5 alcsoport különíthető el: a kisgyerekek 3 alcsoportja, 1-3, 3-6, 6-12 év közöttiek, ezután kamaszok (teenager-kor) 18. év tájáig és a fiatal felnőttek húszegynéhány éves korig (ez a tanulás végéig tart). Első sorban a harmadik kor képviselőivel találkoznak, családban röviden az elesettebbekkel is. El kell különíteni a téma elemzésénél a családon belüli és egyéb élet- és társadalmi terekben való találkozásokat és ezek megnyilvánulásainak tudati és érzelmi hátterét.

A kommunikáció problémái

A más történelmi idők generációi között a megértés, az egyetértés alakulását, sőt egyáltalán a kommunikáció megvalósulását több tényező hátráltathatja, tehát ezeket tudatosan kell elhárítani.

1. Más a mentális modell, amely a tudatban a gondolkozás, ítéletalkotás alapját képezi. A nagyszülő-korúaké két generáció idővel korábban alakult ki, az unoka-korúak a jelen világ norma-világát (vagy normanélküliségét?) sajátítják el. Eltér az értékek hierarchiája, a munka, a másik ember tisztelete, a saját érvényesülés, az anyagi haszon elérési formája, megbecsülése, a gyors eredmény, a mélyebb tartalom megítélése.
2. Az idős ember tapasztalata miatt egy-egy fogalomnak összetettebb tartalma, esetleg más mélyebb értelme, érzelmi együtthatója van.
3. Egyes szavak, kifejezések szemantikai értelemben más értelmet hordoznak az egyes korszakokban. Vannak új, csak fiatalok által használt szavak, akár a technikai fejlődés (kibernetika), akár a szlengeknek a mindennapi beszédbe nyomulása miatt.
4. A beszéd egymással nehezített lehet az idős ember lassabb, komplikáltabb kifejezési módja, körülményes fogalmazása miatt, esetleg foghiány, izmok beidegzési zavara miatt az artikuláció is zavart.
5. Az idős hosszabb, mélyebb és személyes kommunikációt igényel, a fiatal rövidebbet, felszínebbet és megelégszik az elektronikus kapcsolattal, ha egyáltalán igényli.
6. Az esztétikai szempont is gát lehet (a fiatal a ráncos arcot idegennek tartja, az idős hányavetinek ítéli a fiatal mozgékonyágát).
7. A kommunikáció etikettje sérülhet: meg kell hallgatni a másikat, elfogadni a másságot, belegondolni a másik érvrendszerébe.

Unoka és nagyszülő

Az ember pszichológiai érésének – amely az élet végéig tart, sok korábbi elmélettel szemben – egy új dimenziókat felnyitó, a léttel új viszonyt is indító eseménye az első unoka megszületése. Rowland az időskor 8 meghatározó eseménye közé sorolja. A biológiai, genetikai továbbélés élményét erősíti meg, ami már a gyerekek születésekor megjelenik, de a gyerekek korosodásával ismét kísérthet a megtorpanás lehetősége.

Az unoka fejlődése folyamán a nagyszülővel való kapcsolat a hagyományos családban az együttlakás következtében folyamatos volt (legalább az egyik nagyszülő-párral), a nukleáris és az ún. módosult kiterjedt család-forma (modified extended family, Litwak) kialakulásával személyi és affektív tényezőktől vált függővé. A kapcsolat tovább komplikálódott az ún. második demográfiai váltás (de Kaa) után, amikor erősen felfaporodtak a válások és mozaik-családok jöttek létre.

A szakirodalom a klasszikusnak mondható, a három generáció folyamatos kapcsolatát fenntartó családban a nagyszülők különböző típusait írja le. A legismertebb a neves szociálgerontológus, B. L. Neugarten (1964) csoportosítása:

1. formális: időnként segít felügyelni az unokára, önmaga iránt figyelmet fenntart a gyerekben, azonban nem igazán érintett, involvált;
2. szórakozást nyújtó (funseeker): időnként elviszi programokra;
3. gondozó: szülő gondozási szerepét átveszi (surrogate);
4. a családi bölcsesség forrása (reservoir of family wisdom): tanácsot ad, esetleg a szülőket is kontrollálja;
5. „távoli figura”: ritka találkozás, kevés ismeret egymásról.

Még néhány felosztást említek, melyek kissé másként különítik el a típusokat, bár a megnyilvánulásokban vannak közös vonások. Rebecca Wilson felosztása:

1. imádják az unokát, bármilyen viselkedésű;
2. szeretik az unokát, dicsekednek vele, de keveset foglalkoznak vele, más dolgok fontosabbak;
3. mintegy második szülőként viselkedik, menedzseli az életét, de inkább oktatja, neveli, nem az érzelmi vonal a döntő;
4. nem tudja, hogyan kezelje (formális), távolságot tart, félti lakása rendjét a fiataloktól, várja az unoka felnövését;
5. várják, hogy az unoka foglalkozzék velük, legyenek figyelmesek velük.

Gidden és Cole 3 típust különít el:

1. aki az unokáért él;
2. szeretik az unokát, de nem tudják magukat, mint nagyszülő definiálni;
3. nem akarnak bevonódni a nagyszülői szerepbe, vagy nem tudják, hogyan kellene.

A tíz éven aluliakra a nagyszülő hathat, például, ha szülők elfoglaltsága miatt felügyeletre kéri meg, ha iskolai feladatok elvégzésénél segítenek, ha játékos programokra viszik el. Később ritkábbak általában a közös alkalmak, meg a mai teenager-ek befolyásolása nehéz a korszak és a korosztály-effektusok erős hatása miatt. A pozitív érzelmi-értelmi kapcsolat azonban mindkettőjük belső identitását érintheti (az identitás mindig személyközi interakcióban alakul). A gyerek alakuló világképébe beépül általános érvénnyel is az idős korosztály képe, az iránta formálódó érzésvilága, viszonya. A párbeszéd pedig elősegíti az idősek megértő magatartását a fiatal korosztályok irányába (a személyiség még idős korban is képes valamennyire változni). A távolságtartó élmények is természetesen jelentőséggel bírnak.

Az okok, amiért kerüli a nagyszülőt a fiatal, a következők lehetnek:

1. konfliktus szülő és nagyszülő között;
2. nagy földrajzi távolság;
3. gyakran kritizált szülő vagy unoka;
4. nagymama-nagyapa illetve szülő-nagyszülő eltérő nevelési szabályai.

Ezen problémák esetén nehezen alakul ki megfelelő kapcsolat, beszélgetés és így nem adódik alkalom a gazdagító gondolatok átadására.

A korosztályok kapcsolata az általános társadalmi közegben

A szociológia elkülöníti az emberek kapcsolódásának két formáját: csoport: többségében ugyanazon egyedek időben tartós, valamilyen elv alapján összetartott közössége (lakóközösség, iskolai osztály), aggregátum: időlegesen, véletlenszerűen, átmeneti közös cél alapján együtt tartózkodó egyedek halmaza (repülőgépen, színházi előadáson). Mindkét esetben a bekövetkezik a különböző korosztályok találkozása és ekkor a klasszikus etikett szerint a fiatalnak előzékenynek illik lennie az időssel szemben: előre engedni az ajtónál, ülést átengedni, előre köszönni stb. A respektus alapvető társadalmi kapcsolati forma. A mai mindennapi élet folyamán ez az esetek nagy részében nem következik be. Oka lehet nevelési hiány (akár a szülő, akár a nevelők oldaláról), a hierarchia elvetése vagy a korszak fő gyakorlati elve, amely a saját érdek mindenek feletti érvényesítését hirdeti (individualizmus, melyhez korcsoport-elfoglaltság is járulhat).

Máskor meg a szabályok időselesekkel szembeni merev betartását tapasztaljuk, például nem engedik előre közlekedési eszközre történő felszállásnál („pozitív diszkrimináció”), csak érkezési sorrendben (jó esetben!), ilyent még fejlett kultúrájú országban is észleltem. Emellett tanúi lehetünk a közösségi terekben a fiatalok erőszakos, agresszív viselkedésének az idősekkel szemben, akár inzultálásuk formájában, ahogy Buzzati olasz író leírja – egy kiélezett történetben – Hajtóvadászat öregekre című novellájában. Ilyen események a Butler professzor által leírt age-izmus jelenség végletes formáiként foghatók fel. Sanders és társai (1984) egyetemisták körében végzett vizsgálatot (1984) a fiataloknak az idősek iránt megnyilvánuló attitűdjeiről. Az időseket, akikről véleményt kellett írniuk, virtuálisan 6 csoportra osztották, 65-74 év, 75-99 év közöttiek, 100 éven felüliek, mindegyiken belül külön vették a férfiakat és nőket. 20 emberi tulajdonságot kellett minősíteni 1-7 ponttal (tehát összpont 20 és 140 között). A csoportok közötti különbségek alig mutattak szórást. A legtöbb emberi tulajdonság a neutrális zónába került (70 és 90 pont közé), így például: aktív, segítő, érdeklődő. Legpozitívabb eredményt (50%-ban magasabb, mint 5 pont): bölcs, kedves, megbízható, barátságos. A negatív ítéletek közül kiemelkedett: küllem, panaszkodó, konzervatív. Bár ez a vizsgálat meglehetősen régen készült, ma is sokan alapnak tekintik.

1992-ben Írorszáiban készült egy nagyon értékes, több összetevőt tartalmazó vizsgálat. 166 kollegista kikérdezését foglalta magába. Néhány fontosabb adatot idézek. 75%-ban élt legalább egy nagyszülőjük. Csak egy harmaduk véli, hogy az időse egész életében értékes a társadalomban. Kétharmaduknak nincs időse barátja és ugyancsak ennyinek nincs rendszeres kapcsolata időse emberrel. 52% dominánsan negatív tulajdonságokkal jellemzi az időseket, 31% pozitív értelemben és 13% kiegyensúlyozottan. 60% úgy gondolja, hogy az időse nem értik meg a fiatalokat, 40%, hogy félnek a fiataloktól és csak 19% hiszi, hogy örömet érez az időse fiatal társaságában. Egészében 72%-ban vélik, hogy az időse dominálón negatívan ítélik meg a fiatalokat (17% szerint pozitívan, 7%-ban kiegyensúlyozottan). Ez a vizsgálat meglepően a negatív vonatkozások többségét mutatta, de a modern fejlett világra – úgy gondolom – ez jellemzőnek tartható. Ettől eltérő eredményt mutatott egy amerikai felmérés, amely szerint 13-15 éves gyerekek 77, 16-17 évesek 69%-ának volt időse emberrel baráti kapcsolatban (meglepő, hogy mindez Butler hazájában!).

Így Aday és társai 2004-ben végeztek több részes kísérletet: az attitűdök vizsgálata után 9 hónapos közös tevékenységi programot állítottak össze a fiatalok és idősek között egy idősek klubjában, utána megismételték a kiindulási felmérést, amelyben szignifikáns javulást tapasztaltak, sőt a mellékvizsgálatban az idősek énképének javulását is igazolni tudták.

Intergenerációs programok kétirányú hozamai

Az ismertetett Aday-program már mutatta, hogy a G1 és a G3 közötti kommunikáció, közös tevékenység mindkét generációban pozitív változásokat indukál. Ezt több egyéb vizsgálat is igazolta, így például egy 11-13 éves tanulókat és időseket összehozó 6-hetes program (Meshel), amelynek végén a pozitív attitűd-változás volt kimutatható mindkét generációnál a másik korosztály irányába. Ennek megfelelően már tudatosan ennek a dupla-effektusnak vizsgálatát tűzte ki célul Kessler és Staudinger (2007). Alap: a generativitás (tapasztalat-átadás) és az identitás-alakulás (személyiség) komplementer motívációjának egymásra hatása. 90 70-74 éves nőt és 90 14-15 éves leányt hozták össze 90 perces üléseken. Számukra konkrét élet- illetve aktuális média-problémákat jelöltek ki megbeszélésre. A vizsgálat végén kimutatható volt, hogy a fiatalokban gyorsult a szociális fejlődés, javult az ön- és világismeret és ez azonos volt mindkét témakör tárgyalásait követően. Az időseknél javult a kognitív funkció, a sebesség, a beszéd folyamatossága, az érzelmi kontroll (ezt tesztekkel igazolták és ez nagyobb mértékű volt, mint a kontrollként használt idős-idős párban végzett témamegbeszélés után). Ez igazolta, hogy a fiatalok más, friss gondolkodása kihívás, de egyúttal nagyobb gondolati mozgásra készítő hatás volt.

Ennek a kétirányú hatásnak „gyógyító” eredményét igazolták további vizsgálatok. M. S. Marx és kollégái 10 8-11 éves problémás, „szétszórt” gyereket 4 hónapon át havonta egyszer egy órára idős személlyel hoztak össze, közös tevékenységet végeztek (írás, játék, főzés, képnézés stb.). A gyerekek ezt követően érdeklődőbbek lettek, aktívabbak a tantermi tevékenységben és kevésbé szorongóak.

Hernandez és Gonzalez (2008) 101 enyhén depressziós időst (átlagos életkor 75 év) mozgási programokra osztottak be. Három alcsoportot alkottak, az első csak az idősök klubjának átlagos programját hajtotta végre, a második képzett gyógytornászok vezette külön testmozgási gyakorlatokat végzett, a harmadik ugyanezt, de egyetemisták irányították a programokat. A 8 hónapos program (hetente egyszer 50') végén az eredményt depressziós skálán mérték le. Az első csoportnál romlást észleltek, a másik kettőnél javulást, de az egyetemisták által vezetett csoportnál a javulás nagyobb mértékű volt. Ez igazolni látszik a fiatal személyek motiváló hatását az idősebb korosztály aktivitására.

Lényegében a Budapesti Művelődési Házban 20 éve indított „Kattints rá, Nagy!” című programjának hasonló effektusa volt, benne iskolás tanulók tanítják az időseket az internet-használatra. A korosztályok közötti kapcsolat a közvetlen tanítási célt meghaladóan a világnézetek közelítésében is mutatott eredményt.

A találkozás helye lehet az iskola, idősök otthona, művelődési intézmény, valamelyikük lakása.

A szakirodalmi összegzések egyértelműen az előnyös tulajdonságok erőteljesebbé válását, negatív jelenségek, a sztereotípiák csökkenését bizonyító vizsgálatokat sorolnak fel mindkét generáció vonatkozásában. Az iskolás korúaknál kedvezőbbé válik az idősök iránti attitűd, az élettapasztalat értékének elfogadása, javul általános értelemben is a szociális magatartás és fejlődés, az empátia, az érdeklődés, az iskolalátogatási kedv, az aktivitás, a közérzet, esetleg segítséget kapnak lelki problémáik megoldására (protektív szerep). Az időseknél javul az önmegítélés, önérzet, büszkeség, főleg az élettapasztalat megosztásának élménye, a modell-adás lehetősége által, javul egészségi közérzetük, főleg mentális és emocionális értelemben, csökken az apátia, passzivitás, izoláció, feleslegesség-érzés, a fiatalok lelkivilágának, a jelen világ kihívásainak jobb megértését nyújtja a kapcsolat.

A pedagógiai prevenció és kapcsolata a generációs kérdéssel

A pedagógiai prevenció fogalmán a formális oktatás keretén belül megvalósítható megelőzést szolgáló, a tudást és magatartást befolyásoló nevelési folyamatot értünk. A konkrét tartalmát illetően különböző megközelítésekkel találkozunk. Ilyen meghatározások:

- tanulási készségek fejlesztése a lemaradás megelőzése céljából, elsősorban személyes adottságok problémái esetén;
- szocializációs hátrány leküzdése, alacsonyabb intellektuális szintű család esetén;
- családi veszélyek (pl. abúzus) felderítése;
- az általános gyermek-, ifjúságvédelmi prevenció iskolai része (pl. drog, bűnözés stb.)

Leginkább ez utóbbi értelemben használják. A pedagógiai társaságoknak van prevenciós bizottsága, több főiskolán, egyetemen indítottak ilyen szakot.

A legkifejezőbbnek a következő komplex meghatározást tartom: az oktatás minden szintjén, minden tantárgyban megjeleníthető, holisztikus igényű oktatói stílus, attitűd, módszer, amely pozitív emberkép kialakítását célozza meg az identitás kifejlődése idején és ezáltal a devianciák, ismeretelsajátítási, viselkedési, beilleszkedési zavarok megelőzését szolgálja.

Fontosnak tartom annak hangsúlyozását, hogy ez a társadalom és a pedagógia egyik leglényegesebb találkozási pontja. Az oktatás és a társadalmi folyamatok közelbe hozását, pontosabban utóbbiak megjelenésének szükségét az adott kor edukációs rendszerében, tantervi tartalmában már korábban megfogalmazták a nagy pedagógusok. Itt Comenius, Pestalozzi neve említendő, de Paul Natorp nevéhez kötik a szociálpedagógia fogalmát (19. század). Hangsúlyozta, hogy a pedagógia szociális tartalmú kell legyen, az oktatási folyamat és a társadalom kölcsönhatását mindig figyelembe kell venni. Az 1920-as években Herman Nohl hozta elő ismét ezt a gondolatot, kiemelte az érett felnőtt és az alakulóban levő gyerek kapcsolatát (meg kell említeni, hogy sokan a szociálpedagógia fogalmán a szociális témák oktatását értik). A másik hasonló pedagógiai koncepció a Carel P. Germain (1999) által körülírt ún. ökológiai modell, amely az egyén és a környezet egységét hangsúlyozza. Továbbfejlesztője U. Bronfenbrenner (1979), aki ebben az ökológiai szisztémában elkülöníti a mikro- (család, lakhely), mezo- (iskola), exo- (település) és makro- (hiedelmek, nézetek) alrendszert. Azért fontos a prevenció vonatkozásában ezeket a vonulatokat megemlíteni, mert a pedagógiai prevenció a társadalom negatív hatásainak megelőzésére hivatott a tanuló jelenlegi és elkövetkezendő életében és lehetőleg a legszélesebb áttekintést kell nyújtsa.

Az UNESCO az 1990-es évek elején egy pedagógiai prevenciós programot indított, pontosabban a bűnözés elleni intézet, az UNICRI (United Nations Interregional Crime and Justice Research Institut) szervezte, az olaszok irányították és hazánk is részt vett benne 1993-95 között (vezetője dr. Czako Kálmán (2002) volt). A személyiségalakulás idején bekövetkező külső negatív hatások kivédésének taktikája, a pozitív szocializáció, testi, lelki, szellemi fejlődés elősegítése: ezek voltak a megfogalmazott célok. A célok természetesen a tanárok felkészítése révén valósulhat meg. A veszélyek részletes tárgyalása indította a témákat: alkohol-, kábítószer-fogyasztás, dohányzás, devianciák, bűnözés, konfliktusok. Ezekhez a témákhoz mi hozzávettük a generációk közötti konfliktusok kérdését is, elsősorban a fiatal, tehát még tanuló és az idős korosztály kapcsolatát. Több száz tanár számára tartottunk interaktív tanfolyamokat azzal az elfogadott tervvel, hogy ők további tanfolyamokon adják tovább az ismereteket mintegy ramifikáció formájában. A tanfolyamon minden szaktárgy oktatója részt vehetett, mert tantárgytól független nevelési attitűd átadása, kialakítása volt a cél, minden tantárgy oktatása során lehet az alapcél megvalósítani. Megjelent lektorálásunkkal az olasz szerzők által írt alapkönyv, saját anyagainkat is publikáltuk (Iskolakultúra).

A jelen program lényegében ezen az alapon lett újrafogalmazva.

Az intergenerációs kérdés a tervezetbe két oldalról kerülhet be. Egyrészt a tanulók számára az idősekkel, az időszedéssel kapcsolatos ismereteket közölni, másrészt foglalkozásokat szervezni, amelyeken közvetlen találkozás, esetleg közös munka valósulhat meg. Kérdés, hogy milyen szempontból jelentenek ezek prevenciót a tanuló számára. A teenagerek (12-18 év) az Erikson-féle 5. életstádiumban vannak, amikor az identitás-kialakulás – szerepdiffúzió alternatívájával, mint megoldandó krízishelyzettel kell szembenézniük. A jelen stabilizálása mellett az életperspektívák ismerete – beleértve a középkor utáni időskort, az élet értelmének felvázolását is - elősegíti a pozitív kimenetelt. Az idősekkel való találkozás ezt konkretizálja és a megfelelő idősök személyisége kiegyensúlyozó, harmóniát sugalló hatású is lehet. A közvetlen hatást meghaladón ezek az ismeretek, hatások – sikeres kódolás esetén – kihat a tanulók felnőtt korára is, harmonikusabban illeszkednek majd az idősebbeket, kifejezetten öregeket is magába foglaló társadalomba, toleránsabbak lesznek, kevesebb konfliktus alakul ki.

Konkrét megvalósítás

Az oktatók felkészítésének formájáról már szoltam. A tanulók felé továbbadás módjairól adok áttekintést a fentiekben bemutatott téma vonatkozásában. A legfontosabb – mint minden téma tekintetében - a pedagógusok személyes átítatottsága, elköteleződése, hogy tantárgyának egyes fejezeteinél megérezze az adott prevenciós téma illesztési lehetőségét és a meggyőződését metakommunikatív úton is adja tovább. Egyes tárgyakhoz is köthető az időződés témaköre (a környezetismeretektől a történelemig). Külön tantárgy is kellene képviselje az emberi élet egyes időszakainak biológiai, életmódbeli, pszichológiai, magatartási, társadalmi jellemzőit. Konkrétan az osztályfőnöki órák, tanterven kívüli foglalkozások alkalmasak szélesebb tartalmú megbeszélésre. A felsőoktatásban is – minden karon – lenne fontos gyakorlati szerepe az időskori sajátságok ismertetésének (a jogtól az építészetiig). A különböző korosztályok ismeret- és véleménycseréjére (tudástranszfer) lehetőséget ad a több országban működő intergenerációs oktatás (altersgemischte Studiengruppen, université interâge).

Óvodások, kisiskolások és idősek közös foglalkozásainak sok formája valósítható meg (közös játék, tanulás, sakkdélután, mesedélután, kirándulás, közös főzés, kertészkedés, tánc, zenélés, hímzés, rajzolás, torna, könyvtárlátogatás; miskolci programtervezet). Jó hatású kezdeményezés volt unoka nélküli idősek és elérhető nagyszülő nélkül élő gyermekek együtt nyaraltatása. A kapcsolatot elősegítheti az iskola által szervezett mindennapi segítséget nyújtó program, akár a most előírt kötelező gyakorlati óra keretében.

Hatékony eszköz az idős ember értékének megismertetésére jelentős, produktív idős emberek meghívása, bemutatása az iskolában. A művészeti alkotások is szerepet játszhatnak, akár úgy, hogy idős művész alkotását mutatják be, akár úgy, hogy idős embereket vonzó módon megjelenítő alkotás a megbeszélés tárgya. A pozitív attitűd kialakítását a média nagymértékben segíthetné (jelenleg inkább negatív megnyilvánulásoknak vagyunk tanúi, például a reklámoknál).

Felhasznált irodalom

- Balassa, O. (2015, augusztus 13). *Nagyszülő–unoka kapcsolat: 4 dolog, amire figyelj...* Nagyszülők Lapja.
- Boga, B. (n.d.). A társadalom magatartása az öregekkel szemben: Age-izmus. In *Csillagfényben. A pedagógiai prevenció* (pp. 107–117). Örökségünk Könyvkiadó Kft.
- Boga, B. (2014). Gerontológia és etika: Age-izmus. In B. Boga, *Pillantás a dombról* (pp. 159–192). United P. C.
- Bóna, J. (2013). *A spontán beszéd sajátosságai az időskorban*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Bruno, F. (Ed.). (1996). *Prevenzióról röviden: Kézikönyv a deviancia és a társadalmi beilleszkedési zavarok megelőzéséről* (I–II. kötet). UNICRI–MKM Prevenció Programiroda.
- Carroll, J. (2002). *The generation connection: Teens and the elderly*. Gallup.
- Czakó, K. (2002, január 12). *A pedagógiai prevenció*. ELTE BTK Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Dobos, C. (2016, május 30). *Együtt – egymásért. A generációk közötti tudástranszfer jelentősége napjainkban* [Konferencia-előadás]. VI. Miskolci Gerontológiai Szimpózium.
- Germain, C. B., & Bloom, M. (1999). *Human behavior in the social environment: An ecological view* (2nd ed.). Columbia University Press.
- Giddan, J., & Cole, E. (n.d.) *The 3 types of grandparents in the world*. Huffington Post. www.huffingtonpost.com/jane-giddan-and-ellen-cole/types-of-grandparents_6_7723372.html
- Hämmäläinen, J. (2003). The concept of social pedagogy in the field of social work. *Journal of Social Work*, 3(1), 69–80.
- Hernandez, C. R., & Gonzalez, M. Z. (2008). Effects of intergenerational interaction on aging. *Educational Gerontology*, 34, 292–305.
- Holden, M. (n.d.) *Why should teens respect their elders?* ModernMom.
- Horgan, A. M., & Fees, B. S. *Children's perceptions of older adults*. www.kon.org/urc/horgan.html (2016. 07. 15.)

- Kessler, E.-M., & Staudinger, U. M. (2007). Intergenerational potential: Effects of social interaction between older adults and adolescents. *Psychology and Aging*, 22(4), 690–704.
- Laslett, P. (1994). The third age, the fourth age and the future. *Ageing and Society*, 14(3), 436–447.
- *Lépjünk együtt nagy! – Játsszunk együtt nagy! Generációk találkozásának módszertani kiadványa.* (2014). Harmadik Kor Egyeteme Miskolc Közhazsnú Alapítvány; Miskolci Belvárosi Óvoda.
- Lindley, S. E., Sellen, A., & Harper, R. (2009). Bridging the gap between grandparents and teenagers: Lightweight vs. heavyweight contact. *CHI Workshop on Age Matters*.
- Marx, M. S., Pannel, R. A., Parpura- Gill, A., & Cohen-Mansfield, J., (2004). Direct observations of children at risk for academic failure: Benefits of an intergenerational visiting programme. *Educational Gerontology*, 30(8), 663–675.
- Meshel, D. L., & McGlynn, R. P. (2004). Intergenerational contact, attitudes and stereotypes of adolescents and older people. *Educational Gerontology*, 30(6), 457–479.
- Neugarten, B. L., & Weinstein, K. K. (1964). The changing American grandparent. *Journal of Marriage and the Family*, 26, 199–204.
- Piaget, J. (1970). *Válogatott tanulmányok* (pp. 72–73). Gondolat.
- Power, B. (1992). *Attitudes of young people to aging and the elderly* (Report No. 16). National Council for the Ageing.
- Sanders, G. F., Montgomery, J.E., Pittman, J., & Balkwell, C. (1984). Youth's attitudes toward the elderly. *Journal of Applied Gerontology*, 3(1), 59–70.
- Stewart, D. (n.d.) *Why do a lot of American kids, teenagers and young adults seem not to have respect for older people?*
- Stuart-Hamilton, I. (2000). *The psychology of ageing* (3rd ed.). Jessica Kingsley Publishers.
- Westly, E. (2008). Socializing with youth improves the elderly's health, life span. *Scientific American Mind*.
- Wilson, R. (n.d.) *Playmate or surrogate? The 5 (very) different types of grandparents.*

***HOGYAN SEGÍTSÜK AZ INFORMÁCIÓK KÖZÖTTI
ELIGAZODÁST IDŐSKORBAN?
AVAGY A PERCEPTUÁLIS KÉSZENLÉT
JELENTŐSÉGE A GERONTAGÓGIÁBAN***

Absztrakt: Az élethosszig tartó (life-long) és az életszélességet (life-wide) figyelembe vevő tanulási koncepció értelmében az emberi idegrendszer az egész élet folyamán fogadja és feldolgozza a környezetből érkező ingereket. J. S. Bruner perceptuális készenlét elmélete szerint az észlelés aktív, elhatározást kiváltó folyamat. Az agy egy kategória-rendszerrel rendelkezik, amelynek minden tagja főleg az előzőleg szerzett tapasztalatok nyomán alakult ki. Az új inger azonosítás utáni osztályozás alapján kerül egy kategóriába. Ezután ennek a kategóriának tagja lesz, amely a készenlét formáját és mértékét meghatározza. J. Reischmann kompozíciós teóriájának hasonló gondolati alapja van: az identikus, hasonló témák azonos „dobozba” (box) kerülnek az agyban. Az idős ember hosszabb élete ideje alatt sok tapasztalatot gyűjthet és több behatás érheti. Ennek alapján a „kategória” és a „box” bennük komplexebb, mint a fiatalabbakban, ezt számításba kell venni a gerontagógiában, főleg a non-formális típusnál.

Abstract: In the sense of life-long and life-wide learning conception the human neural system receives and works up stimuli arriving from environment during the entire lifetime. According to Bruner's perceptual readiness theory the perception is an active process, a decision making. The brain owns a category system, each member of it has been formed mainly from the tracks of previous experiences, the new stimulus after identification is classified to enter a category, after this the new one become a member of the category which decides the form and measure of the readiness. The Reischmann's compositional learning theory contains similar theorem: the identical themes are collected into a same box. An aged human being could collect many experiences during his/her longer life and could be attached by more effects. In this way the "category" and the „box” are more complex in them than in the younger. It must be to take into consideration in gerontagógia, mainly in the non-formal type.

Bevezetés. Tanulási kontinuum

Az ember születésekor egy kész kettős világba érkezik: egy részben természetes, részben mesterséges fizikai (Umwelt) és egy emberek által meghatározott, szociális világba (Mitwelt). Ezekben kell megteremtse alkalmazkodását ezek szabályrendszeréhez, valamint biológiai és humán igényeinek kielégítését. Az ember üres lappal (tabula rasa), tapasztalat nélkül születik, de élete első pillanatától ingerek érik, amelyeket érzékel, valamilyen formában és mértékben reagál rájuk, ezekből egyre többel találkozik, sokat rögzít, testi-szellemi fejlődésével párhuzamosan, humán környezetéből tanulva egyre több igényének teljesítését önmaga végzi. Ennek fő időszaka a 15 és 25 életév közötti periódus, amikor először találkozik a felnőtt társadalmi elvárásokkal. Ez – pszichológusok szerint – a reminescence bump időszaka (emlékek csúcsideőszaka) (Munawar, 2018), ugyanis később ezekből az évekből marad meg a legtöbb emlék, mely a szubjektív önéletrajz viszonylag hosszú részét tölti ki. Ez logikus, mivel ekkor történt a legtöbb esemény „először”.

Az elmondottakból következik, hogy a gyerek, az ifjú, majd a felnőtt is meg kell tanulja a szabályokat és tartalmi ismereteket, hogy az adott társadalmi helyzetben el tudjon foglalni egy adekvát pozíciót. Pontosabban: a felnőtt kor elérésekor rendelkezzen az előző életkorokban megszerzett, aktuálisan szükséges élettapasztalattal, tudással. Ehhez a mindennapi életből származó informális és az iskolai rendszerből származó formális tanulás egyaránt fontos.

A felnőtt ember is új tudást igénylő feladatokkal, kihívásokkal szembesül élete folyamán. Ezek lehetnek kötelezettségek, de lehetnek belső inspirációból fakadóak is. Maslow 1943-ban felépített emberi igény-sorrendjébe 1970-ben a kognitív és esztétikai igény szintjét is beillesztette (Maslow, 1970).

A várható élettartam jelentős növekedése és az életminőség javulása megteremtette az időskorúak tanulását magába foglaló „élethosszig tartó tanulás” koncepcióját és paradigmáját (life-long learning, 1960, Montreal), majd gyakorlatát („harmadik kor egyeteme”, 1973, Toulouse).

Mindezzel együtt az idős ember kikerül a társadalmi élet fő vonulatából. Kettős inkongruencia helyzetébe kerül (össze-nem-illés): egyrészt testi hanyatlása miatt képességei romlanak (Nagy, 2019, pp. 88-90), másrészt az őt körülvevő és alkalmazkodásra készítő társadalmi és technikai világ változik. Ha csak az egyik változna, az is gondot jelentene, a kettő együtt fokozottan nehezíti a kompetens, autentikus lét biztosítását. Ezért találó M. Mead megállapítása: az idősek bevándorlók az időben (immigrants in time).

Ehhez az időskori tanulás mellett, hogy konkrét elfoglaltságot ad, a korbeli adottságok megoldásához tudományos alapú segítséget is nyújt.

Mindezek áttekintése alapján fontos végig gondolni az egyes egyének „tanulási biográfiáját” (Reischmann), ennek kapcsolatát egyéb életeseményekkel. Fontos a belső motiváció a tanulásra, ennek fő megjelenési formája a kíváncsiság, ami ismeretforrásokat keres, saját utakat is talál. „Az elme a kíváncsiság révén tekinthető egy önmagáért való tudást generáló rendszernek” (Pléh, 2017, p. 1397).

A tanulási formák egymásra hatása, interakciója

Az életet végig kísérő és formáló tanulás tehát az egyén számára egy jellemző kontinuumot valósít meg. Adott korban és társadalomban ez hasonló folyamat lehet, de főleg tartalmában egyedi. A megszületéstől halálig tartó informális vonulathoz az iskolai és foglalkozás-előkészítő formális járul, és felnőttkorban a nem-formális, esetlegességgel. A gyerekkori környezeti informális hatásoknak és iskolai oktatásnak szerepe lehet a továbbtanulás és annak irányának kiválasztásában. A formalist kísérő informális tényezők (pl. az oktató ismertető stílusa) is szerepet játszhatnak ebben. Kezdetől fogva, de egyre nagyobb valószínűséggel megjelenik az önvezérelt tanulás, amely lehet a választást és kapcsolódást befolyásoló vagy autodidakta.

A formális tanulásnak érdeklődést kiváltó befolyása által lehet, sőt bizonyára igen gyakran van is informális ismeretbővítést indító hatása, pl. utána-olvasás, digitális információk szerzése.

Mind az informálisan szerzett ismeretnek, mind pedig a formálisnak (főleg felnőttkorban szinten tartó képzés, vagy második karrierre készülés) lehet további nem-formális ismeretszerzést indukáló effektusa. Itt kell kiemelni a geroeducáció témáját: idősök ilyen tanulásának igényét (szenior akadémiák) vagy korábbi időszakból származó érdeklődésük (akár iskolai korból), vagy aktuális témák megismerésének óhaja váltja ki.

Tehát összefoglalásként elmondható, hogy bármelyik tanulási formának lehet egy másik formában kiegészítő vagy új ismeretszerző tanulást megindító hatása. Emellett párhuzamosan is lehetséges több formában való részvétel.

Az élet minden területére kiterjedő tanulás

Jost Reischmann, német andragógus vezette be a life-wide learning fogalmát („élet-széles” tanulás, az élet minden területére kiterjedő tanulás) (Reischmann, 2017, 2024, pp. 58-64, Jackson, 2012). Bár korábban jelentős gondolkodók (pl. Comenius) már megfogalmazták azt a tényt, hogy életünk folyamán állandóan, minden tapasztalatból tanulunk, az 1920-as évek folyamán jelentek meg tudományos igényű ezzel foglalkozó művek (Dewey, Lindeman, Yeaxlee). A kibontakozó life-long tanulás fogalmát a kapcsolódó life-wide fogalma tette szélesebbé, amely az előző egyik dimenziójaként is felfogható: az időbeli dimenzióhoz hozzá teszi a tartalmi diverzitást, azaz a mindennapok gyakorlatából származó ismeretek skáláját. Reischmann ezt írja: szituációk, alkalmak – a körülöttünk szervezettektől az életünkben történőkhig – minden pillanatban akarva-akaratlan tanítanak minket.

A life-wide tanulás fogalmából újabban leválasztották a life-deep (élet-mély) tanulás területét (Banks, 2007), ez a morális, etikai, vallásos, spirituális, szociális értékek ismeretét foglalja magába, valamint azok jelentőségét a mindennapi viselkedésben. A lényege: ezek ismertetése függetlenül a személy hitétől és meggyőződésétől. Jelentőségét már Maslow is látta, 1970-ben a szükségletek hierarchiájának tetejére odahelyezte a transzcendentálist, valamint alátámasztja a ma már tudományosan is igazolt és elfogadott gerotranszcendencia jelensége (Tornstam, 1997), mely szerint az ember idős korára élete eseményei hatására közelebb kerül a transzcendens, spirituális gondolatokhoz, keresi az élet értelmét, többet foglalkozik a halál, túlvilág kérdésével.

Gerontagógia, gerontoeducáció

Az idős korosztály tanulásának szükséglete mindkét oldalról megjelent a 20. század harmadik harmadában: mind a társadalom, mind az egyén oldaláról. Az igény és a megvalósulás pedig elméleti alátámasztást követelt: a felnőttoktatáson, az andragógián belül kialakult az idősoktatás, időstanulás speciális vonulata (gerontoeducáció, gerontagógia), amely diszciplína fokozatosan külön entitássá vált. Három tényező figyelembevételére igazolta ezt:

- a tanulás célja többségében eltér a többi korosztályétól, egyedileg is többféle lehet;
- az idős több tudásbeli élettapasztalattal rendelkezik;
- a korral bekövetkező élettani változások befolyásolják a tanulás menetét.

Az ismeretgyarapítás bármelyik formáját is vesszük számba, az új ismeret ugyanazon a belső idegrendszeri úton jut az egyén szellemi birtokába, ezért fogadhatjuk el Farkas Éva felfogását, hogy ezeket (formális, informális, nem-formális) csak a hely, az alkalom különíti el egymástól. Ugyanígy a jelenség közvetlen tapasztalata és közvetett ismertetése (tanítás, képi láttatás) mutat párhuzamos rögzítési pályát.

A gerontoeducációt a megismeréstudomány nézőpontjából vizsgálva az állapítható meg, hogy az alapjelenségek területén az idősödés általános hanyatlási tendenciáinak következményeivel kell számolni, tehát bár az érzékelés, transzdukció, észlelés folyamata ugyanúgy zajlik, az időbeli lefolyás, az útkeresés tévedési valószínűsége, a rögzítés nehézsége jelenthet gondot. A különböző elméletek – lényegében mind – az érzékelést követő észlelési többlet kialakulásának kérdésével foglalkoznak, mint alapjelenséggel (Csépe, 2007, p. 35), pl. David Marr három szintű elmélete (input -agy-output) (Csépe, 2007, p. 65). A teóriák az időskori változásokkal nem foglalkoznak. Az időskor más, a pozitív adottságból levezethető következménye viszont kimondva-kimondatlanul a megismerés-felismerés gyakorlatában megnyilvánul: a hosszabb életidő által lehetővé váló több általános és egyedi élettapasztalat hatással bír a szellemi működésre. Ennek a tényezőnek szerepét J. S. Bruner percepció-elméletében fedezhetjük fel (percepció-szűrés, perceptual readiness). A kor szerepe nem direkt jelenik meg, jelentősége a megismerési folyamatnak a szerző által kifejtett teóriának lényegéből fakad. A koncepció így hangzik: az észlelés alapja, hogy a külvilágból érkező ingereket a belőlük kivonható jelzőingerekre támaszkodva, következtetés útján osztályba soroljuk, kategorizáljuk; ez az azonosítás, nem kell, hogy tudatos legyen.

Bruner perceptuális készenlét fogalma

Az előzőekben egy mondatban összefoglalt koncepciót a szerző a következő lépések részletezésével bontja ki (Bruner, 1957, 1975, pp. 125-170):

- kiinduló pont: „A percepció magában foglalja a kategorizálás műveletét.” Ebből minden levezethető. „Ha azt mondjuk, hogy a mindenség egy eleme vagy tárgya beletartozik a mindenség egy alcsoportjába, akkor az elemet vagy tárgyat kategorizáltuk”, azaz egy kategóriába soroljuk, ez lehet kisebb-nagyobb, tiszta vagy homályosabb értelmű; a percepció a valóságosság különböző mértékét reprezentálja.

A besoroláshoz az elem azonosítása szükséges. Első lépés az elemi kategorizálás, amely lehet veleszületett készségen alapuló és nem tudatos, ezután az elengedhetetlen jellemző jelzőinger keresése és megtalálása következik, illetve az adott kategóriában elhelyezést alátámasztó ún. megerősítő inger. Mindezek összefoglalásaként így fogalmaz a szerző: a percepció döntési folyamat.

- A perceptuális készenlét a fentiek alapján azt jelenti, hogy az agyban kategóriák rendszere áll rendelkezésre (mentális készlet, set), az új jelenség ingerét elővizsgálók, „ajtónállók” fogadják, ezek már vizsgálatuk eredménye alapján vezetik a megfelelő kategória felé. A kategóriába engedés további sajátos mechanizmusok által valósul meg, amelyek kritikai megítélést is tartalmaznak: szűrés, csoportosítás, integráció lehetősége, összeillés – össze-nem-illés elkülönítése, hasonló kategóriával való versengés, hasonló ingerrel találkozás gyakorisága, annak emléknymai stb. (Bruner, 1975, p. 142). A kategóriák határait aktuális tényezők (kulturális hatás, emóció stb.) is befolyásolhatják. Itt említendő a szerző másik rövid, lényegre kifejező tétele: a tudást megalkotjuk, nem készen kapjuk (Bruner, 2004a). A hozzáférhetőség (gyors, könnyű besorolás vagy ellentéte) külön pszichológiai és neuroélettani elemzést igényel (1. neurológiai mintázatok, Pléh, 2011, p. 25).

Bruner eredeti dolgozatában a kategóriák jellemzőiről, kialakulásáról viszonylag keveset ír, egyrészt példáiban általános, mindenki által érintett gondolatcsoportokat említ, másrészt – vélem – az egyedenként érdekes vagy kezelt témák belső világára utal. A gyermek fejlődése folyamán kialakul a befogadó agyi struktúra, mint egy hardware és ezzel párhuzamosan találkozik a környezetből származó ingerekkel, ezeket dolgozza fel, ezekből alakít ki élete folyamán belső gondolatkosarakat, amelyek, mint software a fogadás tartalmi feltételeit határozzák meg. Az eleinte tág, kevésbé válogató kategóriák alakulnak ki az egyénben, majd fokozatosan szűkülnek, az odatartozás követelményei szigorodnak, ebből következik, hogy újabb kategóriák kell szülessenek, így viszont a szisztéma gazdagodik. Bruner ennek a folyamatnak kapcsán említi a kategóriák versengését az adott inger, jelenség „megnyeréséért”. Emellett a szélesedés által is fejlődik, hogy az egyes kategóriákon belül alcsoportok is formát öltenek, ami a feltételek pontosítását teszik szükségessé (például egészség kategórián belül a testedzés). Másrészt Bruner kétféle megismerést különít el: narratív és

elméleti formát. Az első történeti, időleges, személyes, a másik időtlen, személytelen (Bruner, 2004b, Pléh, 2011, p. 107), a kettő a kategóriában találkozik.

A kategóriák tovább alakulása tehát alapvetően lényeges lehet az egyéni élet folyamán, a kialakult alakzat meghatározó fogalmai, határai az újabb befogadott ismeret tapasztalata által módosulnak, azaz ez egy állandó önalakító folyamat.

Három lényeges momentum meghatározó ezen elmélet szerint a megvalósuló működésben:

- az egyén által korábban elsajátított tapasztalat és tudás; ennél lényeges, hogy a korábbi találkozás nyoma a jelenséggel ne illanjon el, rögzüljön, benne legyen a kategória aktuális keretében;
- az idegrendszer kész legyen bizonyos inger fogadására, észlelésére; itt fontosnak tartom, hogy ne csak konkrét jelenség-fajtára legyen várakozás, a beállítódás szunnyadt állapotából konkrét találkozásnál aktiválható legyen;
- a szelektív figyelem; fontos, hogy a jelentkező momentum lehetőleg a megfelelő kategóriába kerüljön.

Fontosnak tartom, hogy – véleményem szerint – a transzcendens tartományába sorolható ismeretek, elképzelések, ideák is hasonló belső folyamaton mennek át, attól függetlenül, hogy mi a kapcsolatuk a való világhoz.

Számomra, mint gerontológus számára az egyes kategóriák tartalmi kérdései érdekesek a történelmi idő függvényében bekövetkező változások szempontjából is, ebben a fogalmak eltűnése, mások születése, tágasságuk, kategória-váltásuk és pozitív vagy negatív megítélésük. Akár egy emberöltő alatt bekövetkeznek mindennapi életet kísérő változások. Egy-két technikai tudást befolyásoló példa: az autó megjelenése, a mobiltelefon elterjedése. Az emberi magatartás változásaiból: a tiszteletadás egyes formáinak eltűnése, az öltözködési végletek elfogadása.

A kompozicionális tanulás fogalma

J. Reischmann (1986, Reischmann, 2024, pp. 49-57.) az andragógiában kiemelt szerepet tulajdonít az informális tanulásnak, korral távolodva a formális tanulási kötelezettségektől egyre nő az informális hatása és jelentősége, ezen belül nő a környezettel való kapcsolatban jelentkező incidentális (véletlenszerű) találkozások, hatások és tapasztalatok befolyása. Érdekes a már említett life-wide felnőtt-tanulásnak a szerző által alkalmazott felosztását áttekinteni. Két fő csoport különül el: akaratlagos és nem-akaratlagos. Az utóbbit ő „en passant” csoportnak nevezi. Az eredetileg francia, de általánosan használt kifejezés azt jelenti, hogy „menet közben, útközben, mellesleg”, tehát itt azt jelenti, hogy bármit teszünk, vagy bármi történik velünk, abból tanulunk, később felhasználható tanulság nyoma marad; ez az élet iskolája. Reischmann (2024, pp. 59-60) három típusát különíti el:

- részvétel mások által szervezett eseményen, pl. társas utazás;
- személyes élet eseménye, pl. közeli rokon halála;
- a mindennapi rutint befolyásoló tényezők, pl. szülői feladat ellátására ható külső behatások és saját tapasztalatok, amelyek együtt mintegy gondolati mozaikot alkotnak.

A szerző szerint a tanulás, ismeretszerzés folyamán tudásunk témák szerinti dobozokba (boxes) kerül, amelyben a különböző eredetű ismeretek kompozíciót alkotnak, mindig nyitottak maradnak új információ befogadására, ezáltal az élet folyamán mindig változnak, másrészt egyéb dobozokkal interakciót folytatnak, ez is a kompozíció része. Mindezek alapján Reischmann a felnőttkori tanulást kompozicionális tanulásnak nevezi (Reischman, 2024, p. 61), ez párhuzamba állítható a klasszikus műveltség fogalmával és mint ilyen az identitás alakulására is hatással van.

A „kategória” és a „doboz”

Bruner „kategória” és Reischmann „doboz” fogalma között nagy hasonlóságot találunk. Mindkettő a gondolkodás folyamatában a megérkező ismeretek elrendezésére vonatkozik, mindkettő egy nagyobb entitásba utalja ezeket, annak kritériuma szabja meg, hogy melyikbe kerül, tehát ez egy top down aktus, ugyanakkor a befogadás után a továbbiakban az egyedi ismeret az együttes részeként nyilvánul meg, másrészt lehet viszont az egészre befolyása változtató hatással.

A két fogalom hasonlósága ellenére nincs hivatkozás a kettő közül korábbi elméletre a későbbi megjelenésekor. Bruner fogalma ismeretelméleti, Reischmann elmélete andragógiai összefüggésben szerepel azóta is a szakirodalomban.

Gerontológiai vonatkozások

Az életkor előrehaladásával – a dolgok természetéből fakadóan – a személyt érő ingerek és azok közül a tudásként beépülők mennyisége növekszik, így időskorra a „készenlétet” meghatározó státusz több, előzőleg aktív szelekción és feldolgozáson átment tényezőt foglal magába, tehát azok eredménye. Ez természetesen érvényes a „kompozícióban” gyülekező tudás-mémek mennyiségére és kapcsolódására (asszociációk) is, mivel lényegében a két megközelítés ugyanarra a folyamatra vonatkozik, más oldalát kiemelve. Időskorra alakuló mentális státuszt a biológiai gyengülés és az említett tapasztalatgyarapodás következtében főleg az jellemzi, hogy az ún. fluid/folyékony intelligencia gyengül, a kristályosodott intelligencia erősödik (Catell, 1963, Boga, 2014, pp. 265-267). Az előző a tudásmentes (knowledge-free) készségeket, a gyorsaságot, a gyors helyzetfelismerést jelenti, az utóbbi a megfontolt, sok tapasztalaton, megszerzett tudáson (knowledge-rich) alapuló, megmérettetésen átesett ítélkezést. A fiataloknál fordított a helyzet, az első erősebb, a második gyengébb, Az első időszakban szaporodó élmények emléknyma vezet át fokozatosan a második jellemzőihez, az elsőben gyűlik a második tartalma.

Az elmondottakat az időskori tanulás szempontjából fontos figyelembe venni. Az informális tanulás kérdéskörét Reischmann elemzése lényegében teljesen áttekintette, az innen származó új inger átmegy a bruneri kategorizálás folyamatán és elfoglalja a megfelelő kategóriában a helyét vagy a feleslegesnek ítélt kiesik. Az ember magánszemélyi mivoltában gyűjtött ismeretek alapján, abban érdeklődési sorrendet kialakítva teremti meg saját kategóriáit, jelöli ki azok határait. Idős korra – ahogy már említettük – a kategóriák tartalma, a besorolási kritériumok több, az életben jelentkező élményekből származó tényező hatására formálódtak.

A formális tanulásban részvétel idősök számára – a ritka, számukra is megengedett közép- és felsőfokú oktatástól eltekintve – szakmai jellegű továbbképzés formájában valósul meg. A tudás és alkalmazás (pl. technika,

ügyvitel) fejlődése szükségessé teszi – további munkaalkalmazás esetén – az idős, előző korszakban gyakorlatot szerzett személy számára az újdonságok elsajátítását: ez a több szakmában kötelezővé tett szinten tartó oktatás, amely vizsgával végződik. Ahogy régen a hosszú időn keresztül végzett munka szakmai tapasztalata oktatói szerepre is jogosított, ma adott esetben a rögzült korábbi ismeret gát lehet az új elsajátításában. Most a fiataltól kell tanuljon az idős. Az itt szükséges belső kategória nyitott, flexibilis, mobilizálható kell legyen az új befogadására. Az oktatás végrehajtói tisztában kell legyenek a szakma korábbi és mostani feltételeivel, valamint az andragógia/gerontagógia didaktikai módszereivel. Ugyanakkor minden hivatás, foglalkozás gyakorlása ad egy, szóban megfogalmazhatatlan, belső, magatartásban megnyilvánuló habitust, amelynek megmutatása, érzékeltetése az oktatás része lehet vagy kell, hogy legyen.

A másik formális tanulási forma akkor jelentkezik, ha az idős új szakmai tudást igénylő foglalkozást kezd (második karrier, second carrier), ilyen például: nyugdíjas tanár a szociális ellátásban vállal munkát. Előnyös, ha az eredeti foglalkozáshoz közeli jellegű munkát vállal, de a tudást igénylő önkéntes munkánál is a képzettség, képzés szükséges lehet.

A nemformális tanulás (szenior akadémiák, harmadik kor egyeteme stb.) szerepe igen fontos a munka világából kikerülő egyének számára, ez nagyjából a 65 éven felüliek korosztálya. Az 1970-es Maslow-féle igényskálán már külön megjelenő kognitív és esztétikai igény egész életünk során megmarad, sőt sok esetben a kristályosodó intellektus alakulása folyamán növekszik. A nemformális tanulási alkalmak szervezésénél az előzőekben kifejtett tényt figyelembe kell venni: az egyén a korábbi élmények alapján kialakult perceptuális készenlét állapotban várja az aktuális információt. Eleve a téma választásánál számításba kell venni, hogy egyáltalán az adott korosztálynak lehet-e róla kialakult kategóriája. Ha nincs (pl. új digitális fogalmak) vagy feltehetően keveseknek vagy sokaknak olyan kevés, hogy nem elég kategória kialakításához. Ebben az esetben olyan előadás kell elhangozzék, hogy segítsen az érdeklődőknek megindítani ilyen kialakítását. Abban az esetben, ha feltehetően mindenkinek van ismerete már a témáról, azaz valamilyen kategóriafogalommal rendelkezik, ennek általános szintjét is feltételezni kell. A didaktika a biológiai változást és ezeket a tényezőket feltétlenül figyelembe kell vegye. A legfontosabb didaktikai ajánlatok (Boga, 2014, pp. 269-271):

- hangsúly a tanuláson, ne a tanításon legyen,
- a tanuló tapasztalataira építeni, az új ismeretet ehhez kötni,
- időhiány ne legyen, ritmust ehhez illeszteni, ismétlésre, vitára is maradjon,
- többirányú megközelítés példákkal, illusztrációval.

Az így alakított ismeretközlés optimális esetben illeszkedik a személyes kategória előzőleg kialakított tartalmához, az befogadja és idővel az új ismeret a készenléti állapot alkatrésze lesz.

A fő témacsoportok vagy jelen-orientáltak, pl. testi és környezeti változások, vagy múlt-orientáltak, pl. történelem, művészetek. Különösen a gerontagógiában érvényes Pléh Csaba megállapítása: „a látszólag fölösleges tudások (is) olyan életmódszervező tényezőkké válnak, amelyek segítenek abban, hogy pusztán a tudás, a kifinomultság, a sokoldalúvá válás révén az ember máshogy éljen, és a teljesítmény és a tanulás öröme révén élvezze életét” (Pléh, 2017, p. 1397).

A kíváncsiság szellemet fenntartó és működtető szerepe időskorban vitális jelentőségű. Az autotelikus személyiség magában a cselekvésben, a megismerésben talál kielégülést (Csíkszentmihályi, 2004). Úgy tűnik, hogy – Bruner kategóriaelmélete felől nézve – az új jelenség, az új ismeret, mely új kategóriát nyit, serkentő hatású. Picasso híres mondását kell idézni: időskorban mindenkinek valami újat kell kezdeni, de mindenkinek magának kell megtalálnia, hogy mit. A legtöbb embernél azonban csak a már meglevő áll rendelkezésre, de ennél is a kíváncsiság, a fogadási beállítottság megőrzése talaján lehet új kapcsolatot, megközelítést találni, ebben örömet lelni: a tudás öröm (Pléh, 2017, p. 1387). Az idős emberben nagyobb az érzelmi igény, ezt tehát kognitív oldalról is meg tudja kapni: így a felismerés eredményeként meghatódás alakulhat ki, a kíváncsiság jutalma lehet a csodálkozás (Breithaupt, 2024).

Felhasznált irodalom

- Banks, J. A., Au, K. H., Ball, A. F., Bell, P., Gordon, E. W., Gutierrez, K. D., Heath, S. B., Lee, C. D., Lee, Y., Mahiri, J., Nasir, N. S., Valdés, G., & Zhou, M. (2007). *Learning in and out of school: Life-long, life-wide, life-deep*. Life Center, University of Washington.
- Boga, B. (2014). Tanulás időskorban. In B. Boga, *Pillantás a dombról* (pp. 257–292). United P. C.

- Breithaupt, F. (2024). *A narratív agy: Miért gondolkodunk történetekben?* Typotex.
- Bruner, J. S. (1975). A perceptuális készenlétről. In L. M. Marton (Ed.), *A tanulás szerepe az emberi észlelésben* (pp. 125–170). Gondolat Könyvkiadó.
- Bruner, J. S. (2004a). A perceptuális készenlétről. In C. Pléh & O. Boross (Eds.), *Bevezetés a pszichológiába* (pp. 236–265). Osiris.
- Bruner, J. S. (2004b). *Az oktatás kultúrája*. Gondolat.
- Cattell, R. B. (1963). Theory of fluid and crystallized intelligence: A critical experiment. *Journal of Educational Psychology*, 54(1), 1–22.
- Csépe, V., Győri, M., & Ragó, A. (2007). *Általános pszichológia*. Osiris.
- Csíkszentmihályi, M. (2004). Az autotelikus személyiség. In C. Pléh & O. Boross (Eds.), *Bevezetés a pszichológiába* (pp. 466–476). Osiris.
- Jackson, N. J. (2012). *Lifewide learning: History of an idea*. https://www.lifewideeducation.uk/uploads/1/3/5/4/13542890/a1._norman_jackson.pdf
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality* (2nd ed.). Harper & Row.
- Munawar, K., Kuhn, S. K., & Haque, S. (2018). Understanding the reminiscence bump: A systematic review. *PLoS ONE*, 13(12), e0208595. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0208595>
- Nagy, Z. (2019). *A csodálatos agy*. Semmelweis Kiadó.
- Pléh, Cs. (2004). A műveltségkép és a modern pszichológia. *Educatio*, 13(2), 195–215.
- Pléh, Cs. (2011). *A lélektan a kultúra útján*. Kairosz Kiadó.
- Pléh, Cs. (2017). Tudásfajták a kognitív kutatásban, az iskolában és a köznapokban. *Magyar Tudomány*, 178(11), 1387–1398.
- Reischmann, J. (1986). Learning “en passant”: The forgotten dimension. <http://www.reischmannfam.de/lit/1986-AAACE-Hollywood.pdf>
- Reischmann, J. (2017). Lifewide learning – Challenges for andragogy. *Journal of Adult Learning, Knowledge and Innovation*, 1(1), 43–50.
- Reischmann, J. (2024). *Andragogy: Contributions to an emerging discipline*. Books on Demand.
- Tornstam, L. (1997). Gerotranscendence: The contemplative dimension of aging. *Journal of Aging Studies*, 11(2), 143–154.

A BÖRTÖNKÖNYVTÁRAK SZEREPE, FUNKCIÓJA, TÍPUSAI ÉS MŰKÖDÉSÉNEK KIHÍVÁSAI

Absztrakt: Tanulmányunk célja annak feltárása, hogy miért fontos az olvasás a börtönökben, milyen funkciókat töltenek be a börtönkönyvtárak – beleértve a könyvtáros szerepét –, valamint milyen kihívásokkal kell szembenézniük. Kutatási kérdéseink megválaszolásához áttekintettük a legjelentősebb nemzetközi szakirodalmat és kutatásokat. A börtönkönyvtárak sok tekintetben menekülést kínálnak a fogvatartottaknak a mindennapok valóságából, betekintést nyújtva a börtönfalakon túli világba, és lehetőséget adva arra, hogy biztonságos, barátságos környezetben olvassanak. Az olvasás a zárt intézményekben nem csupán szabadidős tevékenység, hanem túlélési stratégia is lehet. Tanulmányunkban részletesen bemutatjuk azokat a tényezőket, amelyek megnehezítik a könyvtári feladatok ellátását, különös tekintettel a biztonsági előírásokra és a cenzúrára. Kulcsfontosságú ugyanakkor a téma vizsgálata, mert a könyvtárak látogatása pozitív hatással van a fogvatartottak mentális egészségére, ami kulcsfontosságú ahhoz, hogy szabadulásuk után sikeresen reintegrálódjanak a társadalomba.

Abstract: The aim of our study is to explore why reading is important in prisons, what functions and organizational methods prison libraries fulfill—including the role of librarians—and what challenges and problems they face. To answer our research questions, we reviewed the most significant international literature and research. In many ways, prison libraries offer inmates an escape from the reality of everyday life, providing insight into the world beyond prison walls and an opportunity to read in a safe, friendly environment. Reading in closed institutions is not only a leisure activity, but can also be a survival strategy. In our study, we present in detail the factors that make it difficult to perform library tasks, with particular regard to security regulations and censorship. However, it is crucial to examine this topic because visiting libraries has a positive effect on the mental health of prisoners, which is key to their successful reintegration into society after their release.

Bevezetés

A börtönkönyvtárak a börtönfalakon túli világra nyitnak ablakot azáltal, hogy a fogvatartottak saját, szabadidős vagy oktatási olvasási érdeklődésüknek hódolhatnak, könyvet kölcsönözhetnek, kulturális programokon vehetnek részt, vagy egyszerűen csak időt tölthetnek el egy biztonságos és barátságos környezetben. Ezek a tevékenységek segíthetnek a fogvatartottaknak, hogy egy időre elfelejtsék a börtönélet valóságát, kulturálódjanak és információhoz jussanak.

A jó börtönkönyvtáraknak olyan állománnyal kell rendelkezniük, amely támogatja a fogvatartottak sokféle olvasási, tájékozódási és szabadidős igényét (Krolak, 2019). A bebörtönzött személyt is megilleti a tanuláshoz és az információhoz való hozzáférés joga, azonban törvényszerű, hogy a börtönkönyvtár állománya biztonsági okokból eltér a közkönyvtárak állományától, azonban az anyagokhoz való hozzáférés korlátozása akkor történhet meg, ha az veszélyt jelent a börtön biztonságára (Lehman & Locke, 2005).

Tanulmányunkban a börtönkönyvtárak szerepét, funkcióit és megszervezésének módozatait vizsgáljuk meg, a következő kutatási kérdések mentén: Miért fontos a könyvtár a börtönben? Milyen szerepe van a börtönkönyvtárnak? Milyen módokon kerülhet megszervezésre, kialakításra ez a speciális intézmény? Miért fontos a jó börtönkönyvtáros szakember? Milyen kihívások, problémák jelentkezhetnek a börtönkönyvtárak működtetése kapcsán?

A börtönkönyvtárak működtetése során számos nehézség merül fel a helyzet összetettsége okán. A börtönökben számos kevésbé támogató körülménnyel találkozunk a könyvtári ellátás megszervezése során, például alapvető problémaként jelentkezik, hogy ellentét feszül a biztonság és a különböző zárkán kívüli programok között (Shaw & Humber, 2007). A fogvatartottak számára szervezett oktatási, képzési, kulturális, korrekciós célú programokat a közvélemény emellett gyakran luxusnak tekinti, mondván, hogy a fogvatartottak nem érdemelnek ilyen kedvezményeket (Carter & Russell, 2005). A kutatások azonban börtönökben biztosított programokon való részvételnek számos pozitív hatását mutatták ki, így például hozzájárulhat ahhoz, hogy a börtön, mint intézmény jobban működjön (Johnson, 2008), illetve pozitívan hat a fogvatartottak mentális és fizikai egészségére is. (Nelson, Specian, és Tracy, 2006).

A börtönkönyvtárak fontossága és szerepe

A börtönkönyvtárak történetének feltárásán keresztül Rubin munkái (1973, 1974; Rubin & Souza, 1989) mellett számos kutató foglalkozik részletesen a börtönkönyvtári szolgáltatások elméleti megalapozásával (Clark & McCreagh, 2006; Billington, 2011; Garner, 2017). A börtönkönyvtárak számos szerepet töltenek be, így olvasmányok kölcsönzése mellett önálló tanulási központokként is funkcionálnak, támogatják a formális oktatást (például azáltal, hogy információt nyújtanak oktatási lehetőségekről), szabadidős tevékenységeket, pl. könyvklubot szerveznek, ellátnak jogi információs központi feladatokat, támogatják a gyógykezelési programokat (például kábítószerrel való visszaélés és a dühkontroll programok támogatásával), valamint személyes elvonulási központként is működhetnek. (Rubin, 1997) A személyzet, a finanszírozás és a hely korlátozott volta miatt egyetlen börtönkönyvtár sem képes ellátni a felsorolt összes szerepet. Számos tényező befolyásolja azt a döntést, hogy melyik szerepkörre helyeződik a hangsúly, ezek közé tartozik az intézmény mérete és biztonsági szintje, a könyvtári szolgáltatásokhoz való hozzáférés módja (korlátozott vagy szabad mozgás az intézményen belül), a fogvatartottak demográfiai összetétele, a büntetések hossza, valamint az egyéb tevékenységek köre és jellege, mint például a kezelési és oktatási programok, szociális szolgáltatások és a fogvatartottak munkalehetőségei. (Lehmann, 2000, p. 3)

Rubin (1973) már korai munkáiban is felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy *“annak ellenére, hogy a fogvatartottak körében az analfabetizmus jelenleg háromszor nagyobb, mint a lakosság körében, a fogvatartottak ötször annyi könyvet olvasnak, mint a lakosság tagjai”* (Rubin, 1973, p. 3). Ha a könyvtár naprakész és kiegyensúlyozott gyűjteménnyel rendelkezik, az olyan mutatók, mint az egy főre jutó példányszám és a gyűjtemény fluktuációs aránya (éves átlagos példányonkénti átlagos példányszám) akár tíz-tizenötszöröse is lehet egy hasonló közkönyvtár arányszámaihoz képest. Ennek az eltérésnek részben az az oka, hogy a fogvatartottak meg vannak fosztva szabadságuktól, ezáltal több idejük van olvasni. (Lehmann, 2000, p. 4) A fenti adatokból nyilvánvalóvá válik, hogy a fogvatartottak intenzíven használják a könyvtárakat és ezekre az intézményekre szükség van, létjogosultságuk nem kérdőjelezhető meg.

Jelentős eltérések mutatkoznak a börtönkönyvtárak kialakításában világszerte, mert minden börtönkönyvtár egyedi, illeszkedik a börtön sajátosságaihoz, lehetőségeihez.

Börtönkönyvtárról széles megközelítésben beszélhetünk, a hivatásos könyvtári fiókkönyvtárától kezdve egy szekrényig, néhány régi könyvvel. Vannak vonzó és hívogató terek, amelyeket a külső nyilvános könyvtárak mintájára alakítottak ki gondosan válogatott könyvtári anyagokból, találkozó- és társasági teret is biztosítva, de találunk elhanyagolt, elavult könyvtárakat is, régi, nem releváns könyvekkel, anyagokkal. Vannak olyan könyvtári terek is, ahova nem léphetnek be a fogvatartottak, hanem anyagokat kell rendelniük a cellájukba, például egy nyomtatott katalóguson keresztül. Más helyeken a "könyvtár" egy kerekeken guruló könyvszállító kocsia, amely celláról cellára jár a válogatott anyagokkal, amelyek közül a fogvatartottak választhatnak. (Krolak, 2019, p. 26) Egyes börtönkönyvtárak korlátlan hozzáférést biztosítanak és a fogvatartottakat arra ösztönzik, hogy használják őket a saját szabadidejükben. Más esetekben szigorú szabályok vannak érvényben arra vonatkozóan, hogy ki látogathatja a börtönkönyvtárat, mikor és mennyi időre (például egy vagy két alkalommal egy héten, alkalmanként 30 percig). Ez gyakran függ a börtön vezetőségének hozzáállásától és támogatásától, valamint a börtönért felelős személy elképzeléseitől, a börtönkönyvtárért felelős vezetőtől. (Krolak, 2019, p. 26)

A börtönkönyvtárak elviselhetőbbé teszik a fogvatartottak számára a büntetésük letöltését, segítenek nekik információs igényeik, kulturális és oktatási érdeklődésük kielégítésében, valamint megkönnyítik számukra a szabadulás utáni reintegrációt a társadalomba. Rubin (1973) úgy véli, hogy a fogvatartottaknak nyújtott könyvtári szolgáltatások alapját nem a börtönkönyvtárak biztosításának jogi szükségessége mentén kellene vizsgálni, hanem a rehabilitációban, reintegrációban betöltött szerepének hangsúlyozására kellene fókuszálni. Ahogyan Coons fogalmaz, "*A könyvek megmenthetnek. Ez a lényeg*". (Coons, 1972, p. 46)

A következő fejezetben részletesen bemutatjuk, hogy milyen területeken fejti ki hatást a börtönkönyvtárak látogatása, az olvasás a fogvatartottakra, hogyan jelenik meg a börtönkönyvtár, mint menedék és milyen módon járul hozzá többek között a fogvatartottak készségeinek, képességeinek fejlesztéséhez.

A börtönkönyvtárak fogvatartottak életében betöltött szerepe, hatása

A börtönkönyvtárakat a szakirodalom oktatási, információs és rekreációs központként írható le, ahol különböző tevékenységek zajlanak, az anyagok kölcsönzésétől kezdve a nyugodt és biztonságos környezetben való tartózkodásig. (Clark & McCreaigh, 2006; Billington, 2011; Garner, 2017) A börtönkönyvtárakat olyan helyként, menedékként azonosíthatjuk, mint ahol az olvasás segíti a fogvatartottakat az unalom és a mindennapi gondok előli elmenekülésben, csökkenti a stresszt és a szorongást, és általában véve hozzájárul a mentális egészség megőrzéséhez, a szabadság érzésének eléréséhez a szigorúan ellenőrzött börtönkörnyezetben. (Clark & McCreaigh, 2006; Schillinger, 2009; Begum, 2011; Billington, 2011; Garner, 2017; McNeil Capers et al., 2021; Faletar Tanacković et al., 2021)

A könyvtár, mint menedék, a jóllét eszköze

A börtönkönyvtárak a fogvatartottak számára a kényelmes, nyugodt környezetet biztosítanak, és hozzájárulnak a mentális egészségük védelméhez. Amikor valaki bekerül a börtönbe, gyakran szembesül különféle nehéz helyzetekkel, amelyeket negatívan befolyásolhatják a pszichológiai állapotát. Pszichológiai problémák, beleértve a depressziót és a börtönkörnyezethez való alkalmazkodás során felmerülő nehézségeket, számos ok következtében kialakulhatnak, ilyen például a szűkös élettér, a magánélet hiánya és az áldozattá válás fokozott veszélyeztetettsége. (Reingle Gonzalez & Connell, 2014) A börtönbüntetés felszámolja a pozitív társadalmi kötődéseket, kapcsolatokat és gyakran új negatív asszociációkat hoz létre, emellett megszünteti az egyén autonómiáját és megszilárdíthatja a bűnözői identitást (McNeill & Weaver, 2010; Liebling, 2012). Ezen negatív hatások enyhítésére vonatkozóan a szakirodalom számos pozitív hatásról számol be a börtönkönyvtárak használatának vonatkozásában.

A börtönkönyvtárak menekülést biztosítanak a stresszoroktól azáltal, hogy a fogvatartottaknak egy olyan helyet biztosítanak, ahol kényelemre lelhetnek, szabadidejüket hasznosan tudják eltölteni és gondoskodhatnak a mentális egészségükről. Sullivan szerint a fogvatartottak a börtönkönyvtárban való olvasásban a lelkük megmentésének eszközét látják (Sullivan, 2008). A börtönkönyvtárban eltöltött idő hatására a fogvatartottak stresszintje csökken, jobb lesz a közérzetük, könnyebben meg tudnak küzdeni a negatív helyzetekkel, szituációkkal. (Liebling, 2012)

A börtönkönyvtári szakirodalomban a "normalitás" és a "normalizáció" szavak többször is megjelennek (Vogel, 2009; Lehmann, 2011; Dilek-Kayaoglu & Demir, 2014), mivel a könyvtár gyakran az egyetlen olyan hely a börtönön belül, amely nyilvános szolgáltatást nyújt, és hasonlít a külvilághoz a nyugtalanító, feszültségekkel teli börtönkörnyezet közepette. Túl azon, hogy egyszerűen menedéket kínál a fogvatartottak számára, a könyvtár elősegítheti egy olyan környezet kialakítását, amely a bizalmon és az egymás iránti kölcsönös tiszteleten alapul. (Finlay & Bates 2018, p. 130) Vogel (2009, p. 20.) a könyvtárat egyenesen az *"egyenlőség és a tisztelet oázisaként"*, egy békés helyként írja le egy egyébként ellenséges környezetben, amely gyakran lealacsonyítja és dehumanizálja az egyéneket. Stevens doktori kutatásának egyik résztvevője megjegyezte, hogy *"a könyvtárban egy kicsit több tiszteletet kap"* (Stevens, 1995, p. 160). Egy ilyen térnek óriási jelentősége lehet a fogvatartottak jóléte szempontjából, ahogyan azt Hulley és munkatársai is megállapították, a börtönbüntetés negatív hatásairól készített tanulmányukban, a fogvatartottak között, valamint a fogvatartottak és a személyzet közötti kapcsolatokban egyaránt szükség van a bizalomra és a tiszteletre (Hulley et al., 2012).

Liebling (2011) a börtönbeli élet erkölcsi minőségét vizsgáló kutatásában arra a következtetésre jutott, hogy a börtönök közötti igazán fontos különbségek az interperszonális kapcsolatok, a bánásmódok, valamint a hatalom használatának, azzal való visszaélésnek a területén jelennek meg. Liebling rámutat arra a hatásra, amelyet a *"tisztelet, a méltányosság és az emberség különböző szintjei"* gyakorolhatnak a fogvatartottak tapasztalataira (Liebling, 2011, p. 533). Egy könyvtári tér, ahol a kölcsönös tisztelet mellett elismerik az egyéniséget és a különbözőségeket, jó példaként szolgálhat arra, hogy mi lehetséges egy börtönben, és ezen túlmenően pozitív hatással lehet a szélesebb börtönkultúrára.

A könyvtárlátogatásnak a kreatív és örömteli tevékenységek mellett további hozadéka a börtönben töltött idő hasznos, konstruktív eltöltése, felhasználása. (Finlay & Bates 2018, p. 128). Kvalitatív kutatások is kiemelték az olvasás pihentető, megnyugtató, jóllétet (wellbeing) támogató jellegét, és azt mutatják, hogy az olvasás olyan tevékenység, amely azáltal képes enyhíteni a stresszt, hogy segít elterelni a figyelmet az aktuális körülményekről (National Literacy Trust, 2016; Reading Agency, 2017). Clark hangsúlyozza továbbá, hogy a céltudatos tevékenység létfontosságú a jóléthez a fogvatartás alatt és a kedvtelésből való olvasás az úgynevezett céltudatos tevékenység egyik formája, ezáltal hozzájárul a wellbeing, jóllét érzéséhez is. (Clark, 2016)

A jól felszerelt börtönkönyvtár a szabadidős olvasmányok mellett olyan forrásokat is kínál, amelyek kifejezetten az egészséggel, a mentális egészséggel és az általános jólléttel kapcsolatos kérdésekre összpontosítanak. (Finlay & Bates, 2018) Az egyik különösen sikeres kezdeményezés, amely az Egyesült Királyságban a közkönyvtárakban indult, a Reading Well: Books on Prescription, amelyet mostanra az Egyesült Királyság börtönkönyvtáraiban is bevezettek. Ez egy egészségügyi szakemberek által támogatott program, amelynek célja, hogy segítsen az egyéneknek *"kezelni mentális egészségüket és jólétüket azáltal, hogy hozzáférést biztosítanak megfelelő öngyógyító olvasmányokhoz"* (Society of Chief Librarians, 2015, p. 3). A könyveket vagy az egészségügyi szakemberek ajánlják az egyéneknek, vagy egyszerűen csak a polcokon állnak rendelkezésre bárki számára kölcsönözhetőek.

Krolak (2019) rámutat arra, hogy a börtönkönyvtárban töltött idő nemcsak arra alkalmas, hogy a fogvatartottak megérezzék az olvasás örömét szórakozási céllal, hanem támogatja olvasásukat akár tanulási céllal, sőt, arra is motiválhatja a fogvatartottakat, hogy elkezdjék vagy folytassák tanulmányaikat.

A könyvtár, mint az informális tanulás, készségek fejlesztésének terepe

A börtönkönyvtárak kulcsfontosságú szerepet töltenek be oktatási lehetőség fogvatartottak számára történő biztosításában, lehetővé téve, hogy fejleszthessék olvasási készségeiket, valamint olvasási és kulturális tevékenységekben vegyenek részt. Az írástudás és az olvasás olyan készségek, amelyek alapvető fontosságúak az egyén általános fejlődéséhez. Ezek hiánya a börtönben a fogvatartottak elszigeteltségéhez és tehetetlenségéhez vezethet, negatív érzéseket kelthet bennük például, ha nem tudják megérteni a családtagjaik leveleit, vagy nem tudják elsajátítani a börtönben végzett munkához szükséges készségeket. (Han, 2023, p. 108)

A börtönkönyvtárak szerepe összetett, az olvasási készségek fejlesztésén túl lehetőséget biztosítanak az egyének számára a személyes és kulturális érdeklődés kielégítésére (Lehmann & Locke, 2005). A börtönkönyvtárak az egész életen át tartó tanulás terepei is. Azok a fogvatartottak, akik rendszeresen látogatják a börtönkönyvtárat, gyakrabban érdeklődnek más börtönprogramok vagy tevékenységek iránt is, vesznek részt például műveltség- és olvasásfejlesztési programokon (Finlay & Bates 2018, p. 128).

A témával foglalkozó kutatók (Irwin, 2003, 2008; Farley & Pike, 2016; McNeill, 2014; Warr, 2016) kiemelik, hogy a fogvatartottak gyakran vonakodnak részt venni a formális oktatási programokban, mivel oktatási rendszerben eltöltött éveik során számos nehézséggel, problémával, kudarccal szembesültek, negatív tapasztalatokat szereztek a bebörtönzést megelőzően a tanulást illetően. Irwin (2008) egyenesen kritizálja a börtönben kínált, gyakran rugalmatlan tanulási módokat, mivel ezek a fogvatartottak identitásába oly mélyen beágyazott negatív tanulási epizódokat ismétlik meg. McNeill (2014) részletesen kifejti, miért olyan fontos az informális tanulás lehetőségeinek biztosítása egy börtönben. Hangsúlyozza, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszer sokáig úgy tekintett az oktatásra, mint pusztán rehabilitációs eszközre, vagy mint a bűnisméltés csökkentésére szolgáló mechanizmusra. (McNeill, 2014) Ugyanakkor ez a megközelítés sokszor inkább kontraproduktív, a fogvatartottak gyakran úgy tekintenek az oktatásra, mint egy újabb, rájuk kényszerített reformmódszerre és ez a gondolat tovább erősítheti az oktatásról alkotott, sok fogvatartott által amúgy is negatívan megélt képet. Az informálisabb, rugalmasabb tanulás lehetőséget biztosít a fogvatartottaknak arra, hogy enyhítsék ezeket a korábbi negatív tapasztalatokat, mivel az egyén tanulási igényeiből, vágyaiból fakad és nem a kormányzat vagy az oktatási rendszer céljait szolgálja (McNeill, 2014). A fogvatartottak részvételének motivációit vizsgáló kutatásában Behan is hasonló következtetésre jut, amikor megfogalmazza, hogy a börtönnek olyan tereket kell kínálnia, amelyek lehetővé teszik az egyének számára, hogy *"önkéntesen részt vegyenek különböző típusú tanulásban, saját tempójukban, az általuk választott időpontban"* (Behan, 2014 p. 20).

A könyvtárban való olvasás segíthet a fogvatartottaknak abban, hogy kialakuljon bennük az élethosszig tartó tanulás iránti elkötelezettség. (Brosens et al., 2015) Az informális tanulás és egész életen át tartó szerepe azért sem elhanyagolható, mert számos készség és tudatos állampolgárrá váláshoz szükséges tulajdonság, mint például kritikai gondolkodási készség, önbizalom, önbecsülés gyakran az önirányított tanulási lehetőségek révén fejleszthetők (Warr, 2016, p. 18). Az oktatás tehát nemcsak az ismeretek megszerzésének eszköze, hanem ahogyan Duncan-Andrade és Morrell megfogalmazza, elősegíti a *"kompetens és humánus polgárok fejlődését, akik proaktív résztvevői a társadalmi életnek"* (Duncan-Andrade & Morrell, 2008, p. 18), amely a társadalomba történő visszailleszkedés szempontjából kulcsfontosságú.

A következő fejezetben körbejárjuk, hogy milyen modellek jelennek meg a börtönkönyvtárak működtetése kapcsán, milyen főbb típusok különíthetők el világszerte, néhány sajátos példával szemléltetve az egyes szervezési módokat.

A börtönkönyvtárak működtetésére vonatkozó modellek

A börtönkönyvtárak működtetésére világszerte számos szervezés lehetőség érhető el és az egyes országok között jelentős eltérések fedezhetőek fel. Az összehasonlításnál számos szempont vehető figyelembe, mi a börtönkönyvtárak intézményes felépítése és a nyilvános könyvtárakkal való együttműködés alapján történő csoportosítás alapján mutatjuk be a lehetséges könyvtárszervezési módokat. A különböző országokból származó példák jól szemléltetik a tapasztalatok sokféleségét, de ezek csak "pillanatképek" és nem állíthatjuk, hogy átfogó képet, globális áttekintést nyújtanak, célunk csupán a főbb típusok felvillantása, bemutatása.

Intézményi keret és felépítés alatt a szervezeti struktúrát és az intézményi elhelyezést értjük, amelyben a börtönkönyvtár működik. Ez befolyásolja a börtönkönyvtár általános helyzetét, a finanszírozást és a személyi állományt. Egyes börtönkönyvtárak a börtön oktatási részlegéhez közel, vagy éppen a részlegben találhatóak, néhány börtönkönyvtár a pszichoszociális kezelési részleghez tartozik, emellett találunk önálló börtönkönyvtárakat is. Egy másik fontos különbség a különböző külső szervezetekkel, nevezetesen a közkönyvtárakkal való együttműködés eltérő mértéke. Ez széles spektrumot ölel fel, találunk olyan büntetés-végrehajtási intézeteket, ahol a börtönöknek nyújtott könyvtári szolgáltatásokat teljes mértékben közkönyvtárak nyújtják, tehát a szolgáltatás teljes körű biztosítása ilyen módon kerül megvalósításra. Más börtönökben szórványos együttműködés valósul meg, vagy a börtönök könyvtári szolgáltatásainak kiegészítését könyvtárközi kölcsönzési rendszeren keresztül biztosítják. Előfordulnak olyan intézetek, ahol a börtönkönyvtári személyzet képzésében valósul meg együttműködés és szervezett információcsere.

Az első modell az importmodell, amely esetben a börtönkönyvtár a helyi nyilvános könyvtár egy fióktelepének tekinthető és az importált szolgáltatásokat a börtönökben a külső közösségben nyújtott szolgáltatásokért felelős hatóságok, állami szervek nyújtják. Ez a modell tipikusan Norvégiában figyelhető meg, ahol a börtönkönyvtárak a nemzeti könyvtári hálózat részét képezik, és a helyi közkönyvtárak fiókkönyvtáraiként működnek. (Krolak, 2019, p. 22) A

Norvégiában élők közül a törvény értelmében mindenki jogosult a könyvtári szolgáltatásokhoz való hozzáférésre, ez a jog a fogvatartottakat is megilleti. A szolgáltatásokat a kormány finanszírozza a Norvég Nemzeti Könyvtár és a feladatok ellátásáért felelős önkormányzatok közötti megállapodások alapján. A felelősségi körök a könyvtár és a büntetés-végrehajtási intézet könyvtára között oszlanak meg a két fél között megkötött megállapodás alapján. Minden börtönkönyvtárt hivatásos könyvtárosok vezetnek, és a fizetésüket és a börtönkönyvtári könyvvállományt a Norvég Nemzeti Könyvtár finanszírozza. (Bolt & Ra, 2018; Langelid, 2009)

A második modell esetében a börtönkönyvtár nem a helyi nyilvános könyvtár fióktelepe, de szorosan együttműködik a helyi nyilvános könyvtárral. Az Egyesült Királyság figyelemre méltó példája az ilyen típusú berendezkedésnek, amely a modellnek a háttérében a második világháborúhoz kapcsolódóan megjelenő finanszírozási nehézségek álltak. A pénzügyi korlátok és a viszonylag magas költségek miatt nehézkessé vált az új könyvek beszerzése, így aktív együttműködés vált szükségessé a közkönyvtárakkal. Ennek eredményeként a börtönhatóságok díjat fizettek a közkönyvtáraknak, cserébe a könyvtárak kötelesek voltak a börtönöket ellátni elegendő könyvvel. (Sutter, 2015) A több évtizedes gyakorlat után a könyvtárak működésének alapértelmezett modelljévé vált, ezt tekinthetjük a második alaptípusnak.

A harmadik modell esetében a börtön könyvtára korlátozottan együttműködik a helyi nyilvános könyvtárral. Ez igen gyakori megközelítés, mégpedig változatos megoldási módokkal. Például Dél-Afrikában, bár vannak bizonyítékok az együttműködésre a börtönkönyvtárak és a nyilvános könyvtárak között, ez nem egy következetes és fenntartható modell, és csak néhány helyen, bizonyos körülmények között működik. Egyéb országok elszigetelt együttműködési kezdeményezésekről számoltak be a közkönyvtárral való együttműködésről. Kolumbiában a kerületi Bogotai Közkönyvtári Hálózat (BiblioRed) a börtönök számára biztosítja állományuk egy részét a könyvtárközi kölcsönzésre irányuló kezdeményezésen keresztül, az úgynevezett "Utazó bőrönd" program, amelynek keretében egy-egy változó könyvkészletet szállítanak egy bőröndben. (Krolak, 2019, p. 24) Eközben a bulgáriai börtönkönyvtárakról készült tanulmányból kiderült, hogy a 13 börtönkönyvtárból csak kettőnek volt valamilyen kapcsolata a helyi könyvtárral. Ezek a párbeszédok az egyéni együttműködésen alapultak és nem voltak részei egy nemzeti stratégiának. (Tsvetkova & Adrekova, 2016)

Horvátországban egy 2013-as felmérésből kiderült, hogy a 23 börtönből 11-ben volt alkalmi kapcsolat a helyi nyilvános könyvtárral, elsősorban akkor, amikor az utóbbi már kölcsönzésben nem elérhető anyagokat küldött a börtönbe; egy másik börtönkönyvtárat rendszeresen látogatott a könyvtári könyvszállító kocsi; öt pedig arról számolt be, hogy nem volt semmilyen együttműködés a börtönkönyvtár és a közkönyvtár között. A fennmaradó börtönkönyvtárak könyvtárközi kölcsönzési rendszerben vesznek részt a helyi nyilvános könyvtárakkal. (Šimunic et al., 2016)

A negyedik modell esetében a börtönkönyvtár és a nyilvános könyvtár között semmilyen együttműködés nincs. Elmondható, hogy a börtönkönyvtárak mindig függenek a börtönvezetés jóindulatától, de ez különösen igaz erre a modellre, mivel a börtönkönyvtárak elszigetelten működnek, gyakran külső szervezetekre kell támaszkodniuk, így civil szervezetek, vallási szervezetek, adományozók támogatására szorulnak. Indiában a börtönkönyvtárak minősége nagyban függ attól, hogy a börtönök vezetősége hogyan viszonyul a könyvtárak és az olvasás fogalmához, és hogyan látja a szerepüket a börtönökben. Például Nigériában nincs hivatalos együttműködés a közkönyvtárakkal, azonban a Enugu börtönben a nyilvános könyvtár volt az egyik legfontosabb adományozó szervezet. Az Enugu Állami Könyvtár emellett, számos civil szervezettel együtt hozzájárult a börtön könyvtári helyiségeinek felújításához. Egy másik afrikai ország, Ghána is a közkönyvtárakkal való együttműködés hiányáról számolt be (Mfum, 2012). A kuvaiti börtönkönyvtár sem számolt be együttműködésről a nyilvános könyvtárral. Nincs könyvtárközi kölcsönzési rendszer, a könyvek beszerzésére sincs lehetőség a könyvtári rendszer keretein belül, a börtönkönyvtár állománya adományoktól függ, amely felajánlások következtében a könyvtár gyűjteménye igen elavultnak tekinthető. Közös ezekben az országokban, hogy a forráshiány részben a börtönkönyvtárak létrehozását előíró törvények vagy politikák hiányának tudható be. (Krolak, 2019)

Az ötödik modell a mobil könyvtári szolgáltatásokat biztosító megoldási mód. Azokon a helyeken, ahol nincs házi könyvtár, egy a mozgó könyvtár praktikus és költséghatékony megoldást jelenthet megoldás. Nicaraguában például a Bibliobús Bertolt Brecht különböző vidéki falvakba utazik, iskolákba, gyárakba és intézményekbe, köztük számos börtönbe is, rendszeres időközönként. Szolgáltatásait egy német civil szervezet finanszírozza (Hanemann & Krolak, 2017). A Ljubljanei Mobil Könyvtár a szlovéniai Ljubljana Városi Könyvtár önálló egysége.

Ez a könyvekből álló utazó gyűjtemény 1974 óta járja az országot, 47 különböző megállóhellyel és speciális csoportokra helyezi a hangsúlyt, akik fizikai korlátok miatt nem tudják felkeresni a könyvtárat, például azért, mert szabadságvesztés büntetésüket töltik. E célcsoport elérése érdekében partnerséget alakítottak ki a Correctional Facility Ig (CFI) börtönnel. Mivel nem kell tagdíjat fizetni, a fogvatartottak mentesülnek a késedelmi díjak, bírságok alól és lehetőség kínálkozik hosszabbított kölcsönzésre is, 75 napos kölcsönzési idővel. (Krolak, 2019, p. 25)

A börtönkönyvtárak szervezési modelljeinek bemutatása után a következő fejezetben megvizsgáljuk, miért döntő fontosságú a börtön könyvtárosának elkötelezettsége a professzionális könyvtári szolgáltatások nyújtása szempontjából.

A börtönkönyvtáros szerepe

A börtönkönyvtáros funkciója túlmutat az egyszerű szervezési feladatok ellátásán és a gyűjtemény felügyeletén, kulcsfontosságú szerepet játszik a börtönkönyvtár sikerének biztosításában. Gyakran a könyvtáros az egyetlen alkalmazott szakember és az összes segítő személyzet a fogvatartottak közül kerül ki, ezért a könyvtáros irányítja a könyvtár működésének minden aspektusát (Lehmann, 2000).

Több dolog különbözteti meg a börtönkönyvtárosok munkáját a nyilvános könyvtárakban dolgozóktól. A börtönkönyvtárosoknak gyakran szűkös erőforrások között kell dolgozniuk, munkájuk során biztonsági óvintézkedések miatt korlátozásokkal, a helyiségek fokozott igénybevételével találkoznak. Emellett a börtönkönyvtárosok számára fontos, hogy egyensúlyt teremtsenek az intézményvezetés, a biztonsági szempontok és a fogvatartottak igényei között. Az eredményesség kulcsa a nyílt, de professzionális, bizalomra épülő kapcsolat kialakítása a könyvtárat látogató fogvatartottakkal, hogy a könyvtár olyan térre váljon, amely elősegíti, hogy a fogvatartottak kényelmesen kifejezhessék igényeiket. (Krolak, 2019, p. 26)

Előnyös, ha a könyvtári személyzet valamilyen képzésben részesül arra vonatkozóan, hogy hogyan nyújtsa a könyvtári szolgáltatásokat. A szükséges szakmai képesítések mellett, a börtönkönyvtárosnak hatékonyan kell dolgoznia egy börtönkörnyezetben, és ideális esetben kiegészítő ismeretekkel vagy tapasztalattal rendelkezik például a pszichológia, kriminológia, pedagógia, szociális munka területén. A börtönkönyvtárosok optimális esetben rendelkeznek néhány éves tapasztalattal a börtönrendszeren kívüli könyvtári térben. Ez az elszigeteltség miatt ajánlott, ugyanis a börtönkönyvtárosok gyakran nemcsak elszeparálódnak más börtönkönyvtáros kollégáktól, hanem sokszor támogatást nyújtó szakmai egyesületekben sem tudnak részt venni. (Krolak, 2019, p. 26)

A könyvtári szakemberek személyiségjegyeit vizsgálva számos fontos tulajdonsággal találkozhatunk, így elengedhetetlen a rugalmasság, az érzelmi intelligencia, az asszertivitás, az erős stressztűrő képesség és a türelem. A börtönkönyvtárosoknak munkájuk során nagyon heterogén fogvatartotti csoporttal kell kapcsolatba kerülniük, eltérő kulturális háttérrel, személyes helyzettel, más-más készségekkel és tudásszinttel. A börtönkönyvtári tér csak akkor tölti be funkcióját igazán, ha azok, akiket szolgálni hivatott, kényelmes közegben érzik magukat. Lényegében, minden fogvatartottat, függetlenül attól, hogy miért került börtönbe, úgy kell tekinteni, mint olvasókra, akik pusztán irodalmat, olvasnivalót keresnek. (Krolak, 2019, p. 28)

A börtönkönyvtáros nem viselkedhet elfogultan, fontos, hogy minden felhasználóval azonos szakmai tisztelettel bánjon. A könyvtáros fogvatartotti olvasói igényekre való megfelelő reagálása kulcsfontosságú annak tekintetében, hogy a könyvtár pozitív szerepet töltsön be a fogvatartottak mindennapi életében. (Lehmann, 2000) Egy sikeres börtönkönyvtár működtetéséhez nagyfokú teherbírásra van szükség a börtönkönyvtáros részéről, de az is fontos, hogy e munka elvégzése elégedettséget is keltsen a dolgozóban. Például egy Egyesült Államokbeli börtönkönyvtáros munkáját a következőképpen írja le a *"legnehezebb, leghálásabb, legszomorúbb, legboldogabb, kihívást jelentő, szemet gyönyörködtető, frusztráló és legérdekesebb könyvtárosi pozíció"* (Andrew, 2017).

A börtönkönyvtárosok lehetnek a legemlékezetesebb dolgozók a börtönszemélyzet köréből a börtönben töltött időből. Ez a pozitív visszajelzésekből is kiderül, amelyet egy svédországi börtönkönyvtáros említett, aki visszaemlékezett arra, hogy a rabok azt mondták neki:

"Te vagy a legeslegjobb legfontosabb ember ebben a börtönben" és *"Te vagy azon kevés pozitív dolgok egyike, amit a börtönben töltött időm alatt tapasztaltam a Skänningeanstaltenben"* (egy közepesen szigorúan őrzött börtön körülbelül 200 km-re Stockholmtól). (Krolak, 2019, p. 28) A könyvtárak teret, lehetőséget és időt kínálnak a fogvatartottak számára, hogy elmerüljenek egy-egy irodalmi műben, ezzel mintegy elmenekülve a valóság elől. A könyvtárosok munkájának köszönhetően beleivódhat az olvasás szeretete a fogvatartottakba, szokássá válhat számukra az olvasás. (Krolak, 2019, p. 28)

Bármilyen meghatározó ugyanakkor a könyvtáros szerepe a börtönkönyvtár működtetésében, a fogvatartottak olvasási kultúrájának támogatásában, nem kerülhetőek el a kihívások ebben a sajátos közegben, amelyekkel nap mint nap meg kell küzdeniük mind a könyvtárosoknak, mind a személyzetnek, mind a fogvatartottaknak a helyszín specialitásából kifolyólag.

Kihívások, nehézségek a börtönkönyvtárak működésével összefüggésben

A börtönkönyvtár nem önállóan, hanem a börtönkörnyezeten belül működik, amelynek küldetése és biztonsági politikája gyakran ellentétes a könyvtári szakma kódexével, etikai szabályzatával és az információhoz való szabad hozzáférésbe vetett hitével. A börtönkörnyezet nem hagyományos terep, olyan prioritásokkal, amelyek megkérdőjelezzik a "hagyományos" könyvtárosi munkát és filozófiát.

Számos nehézség merül fel a börtönkönyvtárak működésével kapcsolatban, sajnos nem minden börtönkönyvtár nyújt magas színvonalú szolgáltatásokat, ennek hátterében számos körülmény állhat, ilyen lehet például a nem megfelelő finanszírozás vagy a szakképzett személyzet hiánya. Finanszírozással, közkönyvtárakkal való nem megfelelő együttműködés állhat annak hátterében, ha a gyűjtemény elavult és így nem felel meg a fogvatartottak olvasási érdeklődésének. (Bajic, 2015; Canning & Buchanan, 2021; Eze, 2015; Faletar Tanacković, et al., 2021).

Törekedni kell arra, hogy a gyűjtemény sokszínű, változatos legyen, a könyveknek tükrözniük kell fogvatartottak többdimenziós igényeit, mégpedig különböző olvasási képességükkel összhangban. Mivel a világ legtöbb országában a fogvatartottak többsége nem rendelkezik megfelelő iskolai végzettséggel vagy alacsonyfokú írási és olvasási készséggel (Campbell, 2006), így rájuk is fókuszálni kell a börtönkönyvtárak működtetése során, azonban ez sokszor nem valósul meg. (Šimunić, et al., 2014; Folorunso & Folorunso, 2019). Ings és Joslin (2011) problémaként fogalmazza meg, hogy a börtönkönyvtárak működtetése során nem lenne szabad figyelmen kívül hagyni rehabilitációs, reintegrációs folyamatban betöltött szerepüket, azonban sajnos gyakran mégis ez történik. Folorunso és Folorunso (2019) kritikaként említi, hogy a börtönkönyvtár jelentősége leginkább csak abban nyilvánul meg, hogy támogatja a fogvatartottak olvasási élményeit, különösen az élvezeti vagy rekreációs olvasást és nem fókuszál a rehabilitáció elősegítésére.

Számos kérdést vet fel a digitális média- és a technikai eszközök használata a börtönkörnyezetben, főleg biztonsági és költségmegtérítési vonatkozásban. Biztonságot fenyegető veszélyként jelentkezik a helytelen használat kockázata, a külvilággal való kommunikáció és az eszközök manipulációjának kérdése. Az erőforrások korlátozottsága, a költségmegtérítési szempontok két területen okozhatnak problémát, egyrészt a hard- és szoftverek magas költségei, másrészt a műszaki berendezések karbantartásához szükséges szakképzett személyzet iránti igény okán. (Krolak, 2019, p. 39) Míg a veszélyeztetettség és a korlátozott erőforrások kérdései a biztonságot fenyegető veszélyek továbbra is a vita előterében állnak, a biztonsági megfontolások miatt érthető, hogy kihívást jelent nyílt hozzáférést biztosítani az internethez a börtönökben. De akár a zárt online szolgáltatások nyújtása is kiváló módszer arra, hogy ablakot nyissunk a rengeteg információra, ami a börtön falain kívül elérhető. (Krolak, 2019, p. 39)

A börtönben minden szervezeti szabályzatot – nemcsak a digitális eszközök használatát – jelentősen meghatároznak a biztonsági megfontolások, a cenzúra fontos kérdés a gyűjteménykezelés- bővítés során. A cenzúra célja jellemzően az, hogy megelőzze a börtönben a szökéseket, lázadásokat, erőszakos magatartást és a csempészetet. A börtönkönyvtár a büntetés-végrehajtás részét képezi, ezért vonatkoznak rá a biztonsági követelmények, előírások, mégpedig két vonatkozásban.

Először is, rendelkezéseket kell hozni annak érdekében, hogy a fizikai létesítményt, a könyvtár terét és a kölcsönzött anyagokat ne használják fel illegális célokra, például tiltott üzenetek továbbítására, kábítószer csempészésére. Másodszor, a cenzúra megvalósul a könyvek visszatartása útján is, ha úgy találják, hogy tartalma az általános rend ellen hat, vagy például pornográf vagy erőszakos jellegű. (Krolak, 2019, p. 32) A cenzúra kiemelt téma a börtönkönyvtárakban az USA-ban, ahol a börtönkönyvtárosoknak egyensúlyra kell törekedniük az állomány gyarapítása, gondozása kapcsán. (Garner, 2017, p. 337) A cenzúra kemény valóság a börtönkönyvtárosok számára és ellentmondásos a könyvtáros szakma szempontjából, de a börtönben a biztonság szempontja mindennél fontosabb. Ebből kifolyólag előfordul, hogy a fogvatartottak bizonyos jogai csorbulnak, például nem férnek hozzá minden olvasmányhoz, amihez szeretnének. (Andrew, 2017). Ideális esetben a cenzúrát csak akkor léptetnék életbe, ha nélkülözhetetlen, és nem akadályozná az irodalomhoz való hozzáférést és a fogvatartottak oktatási fejlődését.

Láthatjuk tehát, hogy nagyon szerteágazó problémarendszerrel kell szembesülnie adott esetben a börtönkönyvtárak működtetésével kapcsolatosan akár a börtön vezetésének, akár a személyzetnek és mindig reagálni kell e helyzetek, problémák kezelése kapcsán a felmerülő újabb és újabb kihívásokra.

Összegzés

A börtönkönyvtárak világszerte elismert fontos szereplők, a fogvatartottak fejlődésének katalizátorai. Hozzáférést biztosítanak könyvekhez és egyéb forrásokhoz, oktatási lehetőségeket biztosítanak a börtönkörnyezetben, ezáltal lehetővé téve azt, hogy a fogvatartottak fejlesszék írní-olvasni tudásukat, és bővítsék ismereteiket. Azáltal, hogy nyugodt környezetet biztosítanak a fogvatartottak számára, hozzájárulnak a fogvatartottak fizikai és mentális jólétének támogatásához. A fogvatartottak számára minőségi szabadidőt, valamint az információhoz, a kultúrához és az oktatáshoz való hozzáférést biztosítanak (Lehmann & Locke, 2005; Austin & Jacobson, 2021; Bandaranayake, 2021, amelyet alapvető emberi jognak tekintenek (Egyesült Nemzetek Szervezete, 2015; Európa Tanács, 2006). Az olvasáshoz és a könyvtári szolgáltatásokhoz való hozzáféréshez való jogot tekintik különösen fontosnak tartják a börtönökben, mivel az ezekben az intézményekben tartózkodó személyek korlátozott a mobilitásuk, és általában túl sok szabadidejük van.

Gulker véleménye szerint egy jó börtönkönyvtár "humanizálhatja a környezetet", és "a hihetetlenül steril légkört a tanulás produktív területévé alakíthatja át" (Gulker, 1973, p. 55). Mivel az oktatás egyre nagyobb teret nyer a rácsok mögött, a fogvatartottaknak is egyre nagyobb szükségük van a tudományos információkhoz való hozzáférésre és az ilyen típusú tanulást elősegítő környezetre, így a börtönkönyvtárak szerepe is felértékelődik. A frissebb kutatásokban, 2000-es évek utáni szakirodalomban már nemcsak a börtönkönyvtár oktatási folyamatok elősegítésében, fogvatartottak készségeinek, képességeinek fejlesztésében betöltött szerepét hangsúlyozzák a szakemberek, megjelenik a társadalmi kapcsolatok építésében, egymás megértésének elősegítésében betöltött szerepe is. (Finlay & Bates 2018; Maruna & LeBel, 2010; McNeill, 2009)

Krolak (2019) a könyvtári szolgáltatások különböző modelljeit azonosítja az egyes országokban, és rámutat, hogy a börtönkönyvtárak szervezésének különböző megközelítései a hagyományoktól és a helyi kontextustól (intézményi, pénzügyi, szakmai, biztonsági stb.) függnék. Közös ezekben a modellekben a cél, hogy egy tanulási, szocializálódási lehetőséget teremtő teret hoznak létre, ugyanakkor a kivitelezésben, megvalósításban jelentős különbségek vannak. Egy megfelelően működő börtönkönyvtár költséghatékony módja lehet az értékes erőforrások megosztásának, és azáltal, hogy egy tanulási, szocializálódási lehetőséget teremtő teret hoz létre, egyrészt hozzájárul ahhoz, a fogvatartottak számára elviselhetőbbé váljanak a börtönévek, másrészt ezen túlmenő, messzemenő és tartós hatásokkal is jár. Mivel a börtönkönyvtárak segítséget nyújtanak a fogvatartottak készségeinek fejlesztésében - beleértve az információs írástudást -, ami hozzájárulnak a fogvatartottak szabadulás utáni foglalkoztathatóságához, ezáltal csökken a börtönbe kerülés valószínűsége, így társadalmi hasznosságuk megkérdőjelezhetetlen.

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (azonosítószám: BO/00099/24/2) támogatásával készült.

Felhasznált irodalom

- Andrew (2017). A day in the life of a prison librarian. Public Libraries Online, 20 Oct 2017. <https://publiclibrariesonline.org/2017/10/a-day-in-the-life-of-a-prison-librarian/> (letöltve: 2024. december 1.)
- Bajić, M. (2015, May 26). Information Needs and Reading Interests of Prisoners. Re:inventing Information Science in the Networked Society. Proceedings of the 14th International Symposium on Information Science (ISI 2015), Zadar, Croatia. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17931>
- Bandaranayake, P. (2021). Experiencing prison libraries in Sri Lanka: Drawbacks and Potential. *Exploring the Roles and Practices of Libraries in Prisons: International Perspectives*, 201-226.
- Behan, C. (2014). Learning to escape: Prison education, rehabilitation and the potential for transformation. *Journal of Prison education and reentry*, 1(1), 20-31.
- Billington, J. (2011). Reading for life: Prison reading groups in practice and theory. *Critical Survey*, 23(3), 67-85.
- Bolt, N., Ra, E. (2018). A visit to Bastøy Prison Library in Norway. *International Leads*; Chicago, 33(2), p. 11.
- Boucher, A., Giovanelli, M., Harrison, C., Love, R., & Godfrey, C. (2024). Reading as a Coping Strategy. In *Reading Habits in the COVID-19 Pandemic: An Applied Linguistic Perspective* (pp. 63-82). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-52753-1_4
- Brosens, D., De Donder, L., Dury, S., Vanwing, T., & Verté, D. (2015). Life long learning: the prison library as a bridge to participation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 191, 1496-1500.
- Canning, C., & Buchanan, S. (2021). Exploring the Rehabilitative Role of the Prison Library: Addressing Sensitive Information Needs via Cultural Activities. In J. Garner (Ed.), *Advances in Librarianship* (pp. 11-37). Emerald Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S0065-283020210000049002>
- Carpenter, J. (2024). What Can You Read in Prison? <https://www.esquire.com/entertainment/books/a61099133/prison-books-libraries-explained/> (letöltve: 2025. január 11.)
- Clark, R. (2016). How education transforms: Evidence from the experience of Prisoners' Education Trust on how education supports prisoner journeys. *Prison Service Journal*, 225, 3-8.

- Clark, S. & MacCraigh, E. (2006). *Library services to the incarcerated: Applying the public library model in correctional facility libraries*. Libraries Unlimited.
- Coons, W. R. (1972). A Recent Inmate Recalls: Books and People Behind Bars at Attica, *Wilson Library Bulletin*, 46(7), 614-619.
- Dilek-Kayaoglu, H., & Demir, G. (2014). Prison libraries in Turkey: The results of a national survey. *Journal of Librarianship and Information Science*, 46(2), 130-138.
- Duncan, S., Cullinan, C., & Kelly, E. (2024). Reading the way: a social practice approach to reading development in prisons. *Research and Practice in Adult Literacies (RaPAL) Journal*, 109(Summer), 23-33.
- Duncan-Andrade, J. M. R., & Morrell, E. (2008). *The art of critical pedagogy: Possibilities for moving from theory to practice in urban schools* (Vol. 285). Peter Lang.
- Eze, J. U. (2015). Problems and prospects of providing library and information services to the prisoners in Nigeria. *Library Review*, 64(4/5), 285–304. <https://doi.org/10.1108/LR-06-2014-0064>
- Farley, H., & Pike, A. (2016). Engaging prisoners in education: Reducing risk and recidivism. *Advancing Corrections: Journal of the International Corrections and Prisons Association*, 1, 65-73.
- Finlay, J., & Bates, J. (2018). What is the role of the prison library? The development of a theoretical foundation. *Journal of Prison Education and Reentry*, 5(2), 120-139.
- Folorunso, F. J. & Folorunso, P. O. (2019). Roles of library services to prison inmates' rehabilitation in some selected prisons of South Western Nigeria. *Library Philosophy and Practice*. 2429, 1-21.
- Garner, J. (2017). Australian prison libraries: A study of existing knowledge and recent findings. *Journal of the Australian library and information association*, 66(4), 331-343.
- Garner, J. (2020). Experiencing time in prison: the influence of books, libraries and reading. *Journal of Documentation*, 76(5), 1033-1050.
- Hafner, L. E. (1970). Reading for Survival. *Journal of Reading Behavior*, 2(3), 254-258.
- Han, K. (2023). The Role of the Prison Library. *International Journal of Education and Humanities*, 9(3), 108-112.

- Hanemann, U. & Krolak, L. (2017). Fostering a culture of reading and writing: Examples of dynamic literate environments. Hamburg, UNESCO Institute for Lifelong Learning. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000257933> (letöltve: 2025. február 5.)
- Harvey, K. (2019): Censorship in Prison Libraries: Danville and Beyond. *Illinois Library Association Reporter*, 38(4), 18-23. https://www.ila.org/content/documents/reporter_0819.pdf
- Hulley, S., Liebling, A., & Crewe, B. (2012). Respect in prisons: Prisoners' experiences of respect in public and private sector prisons. *Criminology & Criminal Justice*, 12(1), 3-23.
- Ings, C. & Joslin, J. (2011). Correctional Service of Canada Prison Libraries from 1980 to 2010. *Library Trends*, 59(3), 386-408. <http://hdl.handle.net/2142/18741>
- Irwin, T. (2003). Prison education in Northern Ireland: Learning from our paramilitary past. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 42(5), 471-484.
- Irwin, T. (2008). The 'inside' story: Practitioner perspectives on teaching in prison. *The Howard Journal of Criminal Justice*, 47(5), 512-528.
- Johnson, C. A. (2008). How do public libraries create social capital? An analysis of interactions between library staff and patrons. *Library & information science research*, 34(1), 52-62.
- Langelid, T. (2009): Norway. In: Langelid, T., Mäki, M., Raundrup, K. & Svenolov S. (Eds.): *Nordic Prison Education – A Lifelong Learning Perspective*. Copenhagen, TemaNord - Nordic Council of Ministers.
- Lehman, V. & Locke, J. (2005). *Guidelines for library services to prisoners*. IFLA. <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/publications/professional-report/92.pdf> (letöltve: 2025. március 5.)
- Lehmann, V. (2000). The prison library: A vital link to education, rehabilitation, and recreation. *Education libraries*, 24(1), 5-10.
- Lehmann, V. (2011). Challenges and accomplishments in US prison libraries. *Library Trends*, 59(3), 490-508.
- Liebling, A. (2011). Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain. *Punishment & Society*, 13(5), 530-550.
- Liebling, A. (2012). Can human beings flourish in prison. Paper presented at Prison Phoenix Trust Lecture, London, 29 May 2012.

- Maruna, S., & LeBel, T. P. (2012). 4 The desistance paradigm in correctional practice: from programmes to lives. In *Offender supervision* (pp. 91-114). Willan.
- McNeill, F. (2009). What works and what's just?. *European Journal of Probation*, 1(1), 21-40.
- McNeill, F. (2014). Desistance, rehabilitation and (prisoner?) learning. [Blog post]. Discovering Desistance. <http://blogs.iriss.org.uk/discoveringdesistance/2014/04/25/desistance-rehabilitation-and-prisoner-learning/> (letöltve: 2025. február 15.)
- McNeill, F., & Weaver, B. (2010). Changing Lives? Desistance Research and Offender Management. Glasgow: Scottish Centre for Crime and Justice Research. http://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2012/11/Report_2010_03_-_Changing_Lives.pdf
- Mfum, C. (2012). Prospects and Challenges of prison libraries in Ghana: A case study of the Nsawam Medium Security Prisons. *Library Philosophy and Practice*, 851 Available online: <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/851/> (letöltve: 2025. február 13.)
- National Literacy Trust. (2016). *Books Unlocked Evaluation* 2014/15. London: National Literacy Trust
- Reingle Gonzalez, J. M., & Connell, N. M. (2014). Mental health of prisoners: Identifying barriers to mental health treatment and medication continuity. *American journal of public health*, 104(12), 2328-2333.
- Rubin, R. J. (1973): US prison library services and their theoretical bases. Occasional Papers, *University of Illinois Graduate School of Library Science*, Number 110. 1-22.p. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED088439.pdf>
- Rubin, R. J. (1974). Service to the ex-advantaged. *Catholic Library World*, 45, 438-442.
- Rubin, R. J. (1997). *The Planning Process for Wisconsin Institution Libraries*. Rubin Consulting.
- Rubin, R. J., & Souza, S. J. (1989). The challenge continues: prison librarianship in the 1980's. *Library Journal*, 1, 47-51.
- Schroeder, R., & Hollister, C. V. (2014). Librarians' Views on Critical Theories and Critical Practices. *Behavioral & Social Sciences Librarian*, 33(2), 91-119. <https://doi.org/10.1080/01639269.2014.912104>

- Šimunić, Z., Faletar Tanacković, S., & Badurina, B. (2014). Library services for incarcerated persons: A survey of recent trends and challenges in prison libraries in Croatia. *Journal of Librarianship and Information Science*, 48(1), 72-89. <https://doi.org/10.1177/0961000614538481>
- Šimunić, Z., Tanacković, S. F., & Badurina, B. (2016). Library services for incarcerated persons: A survey of recent trends and challenges in prison libraries in Croatia. *Journal of Librarianship and Information Science*, 48(1), 72-89. <https://doi.org/10.1177/0961000614538481>
- Society of Chief Librarians. (2015). Reading Well Books on Prescription Evaluation 2014-15. <https://tra-resources.s3.amazonaws.com/uploads/entries/document/1611/RWBOPEvaluationReport2015.pdf> (letöltve: 2025. február 22.)
- Stevens, T. (1995). *The role of the prison library in the reform and rehabilitation process* (Doctoral dissertation, University of Sheffield). http://etheses.whiterose.ac.uk/5982/2/245696_vol1.pdf.
- Sullivan, L. E. (2008). "Prison Is Dull Today": Prison Libraries and the Irony of Pious Reading. *PMLA*, 123(3), 703-706.
- Sutter, T. (2015). *Lesen und Gefangen-Sein: Gefängnisbibliotheken in der Schweiz*. Springer-Verlag.
- Tanacković, S. F., Bajić, M., & Ivanović, M. D. (2021). Reading behind bars: Exploring reading interests and library use of prisoners in Croatian Correctional Facilities. In *Exploring the roles and practices of libraries in prisons: international perspectives* (Vol. 49, pp. 183-200). Emerald Publishing Limited.
- Vogel, B. (2009). *The prison library primer: A program for the twenty-first century*. Scarecrow Press.
- Warr, J. (2016). *Transformative dialogues (re) privileging the informal in prison education*.

**Miklósi Márta – Molnár Attila Károly – Magdalena Ondicová
– Petra Krivosudska – Márton Sándor**

**AHOL A REINTEGRÁCIÓ KEZDŐDIK –
FOGVATARTOTTAK KOMPLEX TÁMOGATÁSÁNAK
VIZSGÁLATA SZLOVÁKIAI BÖRTÖNÖKBEN EGY
KVANTITATÍV KUTATÁS TÜKRÉBEN**

Absztrakt: A szlovák börtönök a társadalom védelme mellett törekednek a fogvatartottak reszocializációjának támogatására oktatási és kulturális programok segítségével. 2024-ben három szlovák börtönben folytattunk kérdőíves kutatást. Kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a fogvatartottak milyen formális és informális tanulási lehetőségekhez jutnak ezekben az intézetekben, mennyire tartják ezeket hasznosnak, mi motiválja őket a tanulásra, milyen tényezők akadályozzák a programok hatékony megvalósítását meglátásuk szerint. Összességében a kérdőívek kielemezését követően megállapíthatjuk, hogy bár a börtönben elérhető tanulási és kulturális tevékenységek jelentős előnyökkel járnak, a hozzáférést és a minőséget jelentős rendszerszintű hiányosságok befolyásolják.

Abstract: In addition to protecting society, Slovak prisons strive to support the resocialization of inmates through educational and cultural programs. In 2024, we conducted a questionnaire-based survey in three Slovak prisons. Our research focused on the formal and informal learning opportunities available to inmates in these institutions, how useful they consider these opportunities to be, what motivates them to learn, and what factors they believe hinder the effective implementation of the programs. Overall, after analyzing the questionnaires, we can conclude that although the learning and cultural activities available in prison have significant benefits, access and quality are affected by significant systemic shortcomings.

Bevezetés

Az európai börtönrendszerek a biztonság garantálása mellett egyre inkább hangsúlyt fektetnek a szabadságvesztés büntetésüket töltő személyek személyes fejlődésének, későbbi reintegrációjuknak támogatására is. Szlovákiában a szabadságvesztés büntetés célja a büntetés letöltése mellett az intézetben töltött idő olyan módon történő felhasználása, amely elősegíti a társadalomba történő visszailleszkedést az oktatás, a kulturális tevékenységek és a munkatevékenység támogatása révén. Az oktatás és a kultúra kulcsfontosságú eszközöknek számítanak a személyiségfejlesztés támogatásában, a visszaesés csökkentésében és a sikeres társadalmi reintegráció elősegítésében, ennek megfelelően a reszocializációs programok megvalósítása a szlovák büntetés-végrehajtási rendszer prioritásai között szerepel. (Zboru Väsenskej a Justicnej Stráže, 2024)

Tanulmányunkban célul tűztük ki a tanulási és kulturális tevékenységek vizsgálatát három szlovák büntetés-végrehajtási intézetekben, konkrétan Hrnčiarovce nad Parnou, Nitra-Chrenova és Leopoldov börtönökben. Vizsgáljuk a fogvatartottak oktatási lehetőségekkel kapcsolatos ismereteit, részvételi motivációikat, valamint azokat a tényezőket, amelyek támogatják vagy akadályozzák a tanulást és kulturális programokban való részvételt a börtönben. A kutatásban 452 fogvatartott vett részt, akik anonim kérdőívet töltöttek ki három különböző profilú intézetben, ezen kérdőívek első eredményeit tartalmazza ez a tanulmány.

Szlovákia büntetés-végrehajtási rendszere

A büntetés-végrehajtási intézet egy felülről irányított rendszer részeként működik, amelynek kettős küldetése van: a társadalom védelme, valamint a fogvatartottak rehabilitációjának, reintegrációjának és reszocializációjának támogatása. (Zboru Väsenskej a Justicnej Stráže, 2024) Szlovákia büntetés-végrehajtási rendszerét a demokrácia és a jogállamiság elvei irányítják, miközben támogatják az emberi jogokat és küzdenek a diszkrimináció minden formája ellen. (Zboru Väsenskej a Justicnej Stráže, 2024)

Szlovákia büntetés-végrehajtásra vonatkozó legfontosabb jogszabálya, a 475/2005 sz. törvény, amely kimondja, hogy a börtönökben tiszteletben kell tartani az emberi méltóságot, és nem alkalmazható kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés. (Act no. 475/2005)

A jogszabály a fogvatartottak kezelését „*olyan tevékenységek összességéként határozza meg, amelyek célja a törvény szerinti jogok és kötelezettségek differenciált gyakorlásának biztosítása, a felelősségérzet, a törvények és társadalmi normák betartásának, a pozitív személyiségjegyek, mások iránti tisztelet, önbecsülés és a családdal való pozitív kapcsolat kialakításának támogatása és fejlesztése. A fogvatartottakkal való bánásmód során törekednek a börtönkörnyezet kedvezőtlen hatásainak korlátozására.*” (Act no. 475/2005 11.§)

A szlovák büntetés-végrehajtási rendszer számos problémával küzd, a legfontosabb kihívás a fogvatartottak magas száma, a túlszűfoaltság és a fogvatartottak számának folyamatos növekedésével kapcsolatos kapacitáshiány. (Nagy & Michal'ov, 2020) A szakirodalom rámutat arra is, hogy a szlovák büntetőpolitika túlnyomórészt represszív szemléletű, ami tovább erősíti a túlszűfoaltságból eredő feszültségeket. (Vráblová, 2022)

Szlovákiában a fogvatartottak oktatása kevésbé kutatott terület. (Lukáč & Lukáčová, 2022) Az oktatáshoz és a reintegrációt támogató programokhoz való hozzáférés nem tekinthető egységesnek, a jogszabályi keretek és a tényleges intézményi gyakorlat közötti eltérések miatt. A börtönoktatás jogi szabályozása és az intézményi megvalósítás több ponton ellentmondásos, a börtönökben zajló oktatás nem egységesen hozzáférhető, a gyakorlatban jelentős rendszerszintű inkonzisztencia tapasztalható a törvényi előírások és a tényleges végrehajtás között, amely eltérések akadályozzák a reintegrációt és a fogvatartottak oktatáshoz való hatékony hozzáférését. (Lukáč & Lukáčová, 2022)

A World Prison Brief (2025) statisztikái alapján megállapíthatjuk, hogy Szlovákiában (2025.11.1 adatok alapján) a 100.000 lakosra jutó fogvatartottak aránya 149., 8 063 fogvatartott tölti büntetését a 18 büntetés-végrehajtási intézet egyikében.

A szlovák Büntetés-végrehajtási Rendszer 2022–2030 közötti időszakra vonatkozó koncepciója szerint a büntetés-végrehajtási rendszer fő céljai a következők:

1. Célzott reszocializációs és oktatási programok kidolgozása, beleértve az inkluzív oktatást is, különös tekintettel a szabadult fogvatartottak munkaerőpiacra való reintegrációjának támogatására.
2. A biztonság erősítése.
3. Emberi jogi továbbképzések biztosítása a börtönszemélyzet számára, szociális és kommunikációs készségek fejlesztése, valamint válsághelyzetben alkalmazható gyakorlati készségek fejlesztése. (Zboru Väsenskej a Justicnej Stráže, 2024)

A hosszú távú jövőkép egy társadalmilag elismert, modern és átlátható szervezet létrehozása, amely az európai dokumentumoknak és a legújabb tudományos kutatások megállapításainak megfelelően tartalommal és célirányos reszocializációs tevékenységekkel segíti a fogvatartottak társadalomba történő visszailleszkedését. (Zboru Väsenskej a Justicnej Stráže, 2024)

Empirikus kutatás

Kutatásunk célja a fogvatartottak számára elérhető tanulási lehetőségek és a börtönkörnyezetben szerzett korábbi tanulmányi háttérének vizsgálata, kíváncsiak voltunk továbbá a fogvatartottak tanulási motivációinak, valamint az oktatási és kulturális fejlődésüket akadályozó tényezők alakulására, valamint szeretnénk volna felmérni a börtönben zajló tanulási folyamatok eredményeit.

Kutatási kérdéseink a következők:

- Mennyire tájékozottak a fogvatartottak a számukra elérhető tanulási lehetőségekről?
- Milyen előzetes ismeretekkel rendelkeznek a fogvatartottak arra vonatkozóan, milyen tanulási lehetőségeik vannak?
- Melyek a fogvatartottak tanulási motivációi?
- Milyen tényezők akadályozzák a fogvatartottak tanulását és kulturális programokban való részvételét?

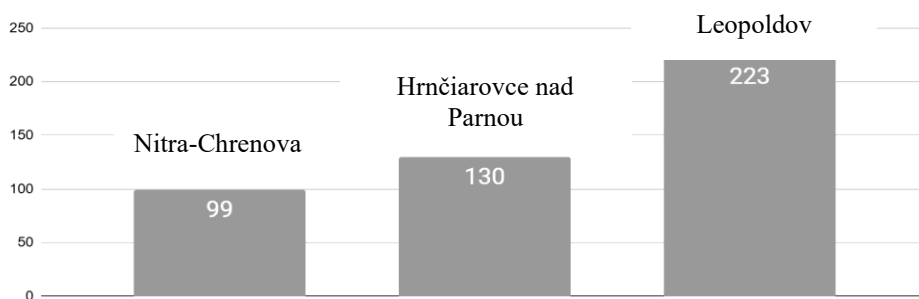
Kérdőívünk 10 kérdésből állt, a szociodemográfiai kérdések (nem, születési év, legmagasabb iskolai végzettség) mellett megkérdeztük azt, milyen oktatási és kulturális programokon vett részt, mi motiválta erre, mennyibe segítik őket ezek a programok a börtön negatív hatásainak kompenzálásában, mennyire elégedettek az intézet által nyújtott oktatási és kulturális lehetőségekkel. A kérdőíveket magyarul szövegeztük meg 2024 januárjában, majd ezt Molnár Márta szlovák nyelvre lefordította, amely szöveget a kutatócsoport szlovák tagjai (Dr. Magdalena Ondicová; Dr. Petra Krivosudska) is ellenőriztek, javítottak. A kérdőíveket 2024 márciusa és májusa között töltöttük ki 3 szlovákiai börtönben a kutatócsoport szlovák tagjainak segítségével. A kitöltött kérdőívek szöveges válaszai 2024 júniusa és szeptembere között kerültek lefordításra Molnár Márta és Pándy Árpád által. A kérdőívek 2025 februárjáig kerültek rögzítésre SPSS programban, majd ezt követően elemeztük ki az adatokat, ebben a tanulmányban az első eredményekről számolunk be.

Kutatásunk helyszíne

Kutatásunkat három szlovák büntetés-végrehajtási intézetben végeztük (1. ábra).

1. Nitra-Chrenova Büntetés-végrehajtási Intézet: enyhe-, közepes és maximális biztonsági fokozatú börtön női fogvatartottak számára (N=99; 21,9%)
2. Hrnčiarovce nad Parnou (Trnava) Büntetés-végrehajtási Intézet: Enyhe biztonsági fokozatú börtön Nagyszombat közelében (N=130; 28,8%)
3. Leopoldov Büntetés-végrehajtási Intézet (N=223; 49,3%)

1. ábra: A kutatás helyszínei és a kitöltött kérdőívek száma

(Forrás: saját szerkesztés)

Büntetés-végrehajtási intézet – Nitra-Chrenova

A Nitra-Chrenova büntetés-végrehajtási intézet enyhe, közepes és maximális biztonsági fokozatban működik jogerősen elítélt felnőtt, valamint fiatalkorú női fogvatartottak szabadságvesztés büntetésének letöltési helyszínéként. A normál részlegek mellett az intézet speciális részlegekkel is rendelkezik, mint például a befogadó részleg, az életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt nők részlege, a zárt részleg, a különleges bánásmódot biztosító részleg és a szabadulásra felkészítő részleg. A női fogvatartottakkal való bánásmód megtervezésekor figyelembe veszik fiziológiai és pszichológiai jellemzőiket, erre a Nitra-Chrenova börtön különösen tekintettel van. A társas kapcsolatok támogatása kiemelten hangsúlyos azon női fogvatartottak esetén, akiknek kiskorú gyermeke van. Az oktatás segíti a fogvatartottakat a szabadulás utáni visszailleszkedésben, így könnyebben megtalálhatják helyüket büntetésük letöltése után a civil életben, nagyobb eséllyel illeszkednek vissza a társadalomba. Az oktatási kínálat gerincét az általános iskolai oktatás adja, emellett támogatott a moduláris jellegű képzési forma is, különös tekintettel a szociális nevelésre, lehetőséget kínálva a távoktatásra és a tanfolyamokon való részvételre. Az írástudatlan fogvatartottak speciális kurzusokon vehetnek részt, amelyekben nemcsak az olvasás és írás alapjait sajátíthatják el, hanem alapvető természet- és társadalomtudományi ismeretekben is részesülnek. (Zboru Väsenskej a Justicnej Stráže, 2024)

Büntetés-végrehajtási intézet – Hrnčiarovce nad Parnouban (Trnava)

A Hrnčiarovce nad Parnou-i büntetés-végrehajtási intézetet 1988. november 3-án adták át, 1433 elítélt férőhellyel Szlovákia legnagyobb befogadóképességű intézménye. Jelenleg enyhe biztonsági fokozatba besorolt férfi fogvatartottak töltik büntetésüket az intézetben. A büntetés-végrehajtás hatékonyságának növelése érdekében a fogvatartottakat különböző részlegekbe sorolják, speciális részlegek közé tartozik a befogadó osztály, a különleges bánásmódot biztosító osztály (mentális betegségben szenvedők, beilleszkedési problémákkal küzdő fogvatartottak számára), a szabadulásra felkészítő részleg és a speciális biztonsági szabályok mentén szervezett részleg. A fogvatartottak oktatása prioritást élvez az intézet kezelési folyamatában, ennek keretein belül az intézet a nagyszombati P. Jantausch püspöki érseki gimnáziummal együttműködve középfokú általános oktatást nyújt a fogvatartottaknak és a nagyszombati Kereskedelmi és Szolgáltatási Szakiskolával együttműködve szakképzést is biztosít szakács és asztalos szakmában. Az oktatás egyéb formái közé tartoznak

a különböző programok, mint például a „Jogi alapismeretek” és a „Pénzügyi ismeretek”. Az intézet részt vett az „Esély a visszatérésre” elnevezésű országos projektben, amelyet az Európai Szociális Alap finanszírozott. A projekt fő célja a társadalmi kirekesztés kockázatának csökkentése és a büntetés letöltése utáni foglalkoztathatósági készségek növelése volt. (Zboru Väsenskej a Justicnej Stráže, 2024)

Büntetés-végrehajtási intézet és fogvatartási intézet – Leopoldov

Az eredetileg 1669-ből származó katonai erőd épülete 1856 óta büntetés-végrehajtási célokat szolgál és börtönként működik. 1989 decembere és 1990 márciusa között itt zajlott a legnagyobb csehszlovák börtönlázadás. A zavargások során az intézmény egyes részei megrongálódtak vagy teljesen megsemmisültek, az állami vagyonban keletkezett kár pedig összesen 23 millió csehszlovák koronát tett ki. A Leopoldov Büntetés-végrehajtási Intézet a szlovák büntetés-végrehajtási rendszer egyik legrégebbi, és méretét, személyzeti létszámát és fogvatartotti befogadóképességét tekintve legnagyobb létesítménye. Speciális részlegeket működtet a fogvatartottak számára (életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték részlege, speciális osztály a súlyos mentális problémákkal vagy beilleszkedési nehézségekkel küzdő fogvatartottak számára). Az intézmény teljes befogadóképessége 1408 fő. (Zboru Väsenskej a Justicnej Stráže, 2024)

A kutatás eredményei

Minta

Kutatásunk mintáját három büntetés-végrehajtási intézetekben fogvatartott felnőtt személyek alkották, akik szabadságvesztés büntetésüket töltik. 340 férfi (75.2%) és 101 nő (22.3%) töltötte ki a kérdőívet, 11 fő (2,5%) nem adta meg a nemét. A legfiatalabb válaszadó 18 éves volt, a legidősebb 73, az átlagéletkor 38 év volt.

A válaszadók iskolai végzettsége jellemzően alacsony volt, legtöbbször általános iskolát (31,4%) vagy szakiskolát (34,5%) fejeztek be, mielőtt büntetés-végrehajtási intézetbe kerültek, ahogyan ezt az 1. táblázat is mutatja.

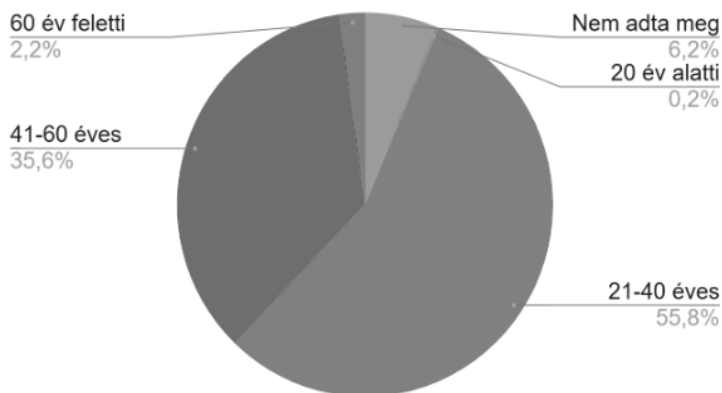
1. táblázat: Iskolai végzettség szerinti megoszlás

Fő	Százalékos megoszlás (%)	Tanulmányok befejezése
10	2,4	Befejezetlen általános iskola
132	31,4	Befejezett általános iskola
145	34,5	Szakképző iskola, szakiskola
18	4,3	Befejezett középiskola
97	23,1	Középiskolai végzettség
18	4,3	Főiskolai vagy egyetemi diploma
32	7,1	Nem adta meg

(Forrás: saját szerkesztés)

A fogvatartottak életkori megoszlását a 2. ábra mutatja, a megkérdezett fogvatartottak többsége 21-40 év közötti (55,8%) vagy 41-60 év közötti (35,6%) volt.

2. ábra: Korosztályos megoszlás

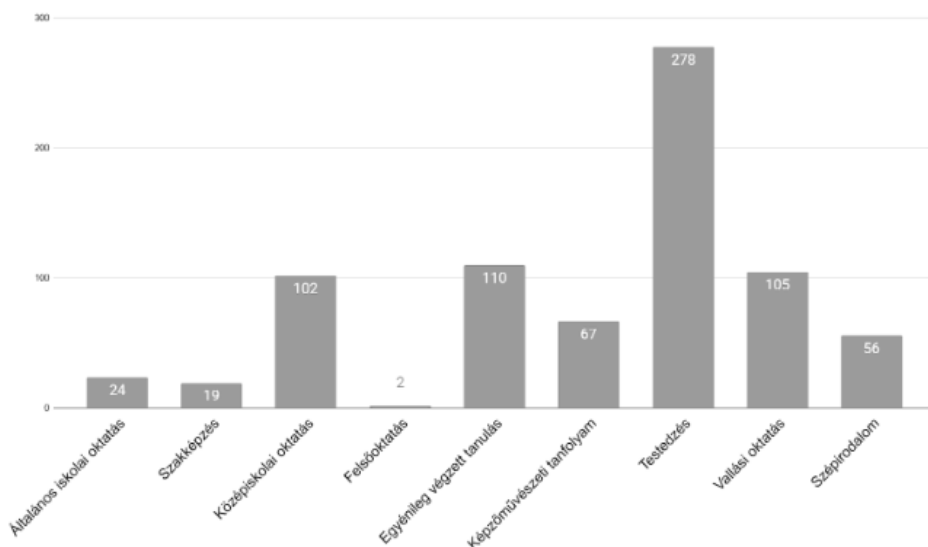

(Forrás: saját szerkesztés)

Tanulásban való részvétel és motiváció

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a fogvatartottak a börtönben betöltött szerepük szerint milyen formában vesznek részt az oktatásban. A fogvatartottak többsége azt válaszolta, hogy részt vesz sportprogramokon ($61,5\% = 278$), autodidakta tanulásban sajátít el új ismereteket ($24,5\% = 110$), vallási programokban, hitoktatásban ($23,3\% = 105$) vagy középiskolai oktatásban vesz részt ($22,7\% = 102$), amint ez az 3. ábrán is látható.

3. ábra: Részvétel a tanulásban

(Forrás: saját szerkesztés)

Érdekes összefüggés, hogy a képzőművészeti tevékenység szignifikánsan népszerűbb volt a Nitra Chrenova-i intézetben ($21,2\%$ választotta), mint a másik két intézetben, Hrnčiarovce nad Parnou-ban ($7,8\%$) és Leopoldovban ($16,1\%$), vagyis a nők esetében sokkal nagyobb az igény az ilyen jellegű szabadidőeltöltésre.

Szignifikáns összefüggés volt felfedezhető a vallási programok jelentőségét illetően is, nagyobb népszerűségnek a Nitra Chrenova-i intézetben ($26,3\%$ választotta) és Leopoldov intézetben ($26,5\%$) örvend a fogvatartottak körében, mint Hrnčiarovce nad Parnou intézetben ($15,6\%$).

Szintén szignifikáns összefüggés volt a szépirodalom népszerűségét illetően, sokkal többen választották a Nitra-Chrenova-i intézetben (22,2%), mint Hrnčiarovce nad Parnou (8,6%), vagy Leopoldov (10,3%) börtönökben, a nemek arányát vizsgálva két és félszeres az eltérés a nők javára (nők: 21,8%; férfiak: 9,4%).

Kíváncsiak voltunk arra, hogy milyen más tanulási módokat választanak a börtönben, a nyitott kérdésre adott válaszok a következőképpen alakultak:

- Közösségi játékok, versenyek; Előadások; Képeslapok készítése, horgolás; Csoportos találkozók; Anonim Alkoholisták – önkéntes találkozók a függőség kezeléséről; Kulturális oktatási tevékenység – színház; Idegen nyelvek tanulása; Kertész szakkör; Keresztrejtvényfejtés; Zene: gitárjáték; Modellező kör; Rajz; Beszélgetések; Koncertek; Viták.

Láthatjuk a válaszokból, hogy a fogvatartottak oktatási, kreatív és társasági tevékenységek, például előadások, idegennyelv-tanulás és csoportos beszélgetések keverékén keresztül tanulnak. Gyakorlati és művészi készségeiket kertészkedés, kézművesség, zene, rajzolás, színház és szakmai jellegű szakkörök fejlesztik. A szocializációt és a személyes fejlődést közösségi játékok, kulturális események, addikciókat kezelő találkozók támogatják.

Megkérdeztük a fogvatartottakat arról, hogy részt vettek-e bármilyen tanulási vagy kulturális tevékenységben, és mi motiválta őket arra, hogy elkezdjék. A nyitott kérdésre adott válaszok a következők voltak:

- A szabadidő hasznos eltöltése; Új ismeretek és tapasztalatok; Az életvezetési készségek bővítése; Érettségi megszerzése; Unalom; Vallási okok; Az egészséges életmód iránti vágy; Képesítés megszerzése; Személyiségfejlődés; Tanulmányok befejezése; figyelem-elterelés és mentális támogatás.

A válaszokból egyértelműen kiderül, hogy a fogvatartottak elsősorban azért kezdtek el tanulni vagy kulturális tevékenységekben részt venni, hogy értelmesen töltsék el szabadidejüket és kevésbé unatkozzanak. Sokukat az új ismeretek megszerzésének, az életkészségek bővítésének, tanulmányaik befejezésének, illetve középiskolai végzettség vagy képesítés megszerzésének vágya motiválta.

Másokat a személyes fejlődés, a személyiségfejlesztés, valamint az egészséges életmód vagy a vallási értékek fenntartása vezérelt. Megjelenik a pszichológiai jellegű motiváció is, néhány válaszdó számára ezek a tevékenységek mentális megkönnyebbülést is jelentettek, segítettek nekik pszichológiailag megbirkózni a helyzetükkel és javítani az életkörülményeiken.

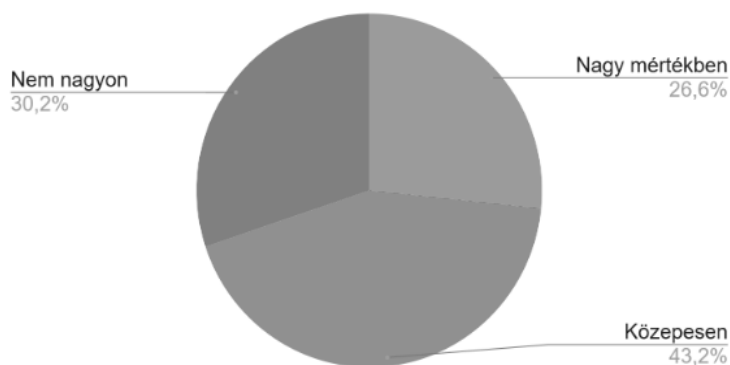
A tanulási folyamat és kulturális tevékenység, mint segítő tényező

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek mennyire segítik a fogvatartottakat abban, hogy kevésbé érezzék magukat elszigeteltnek másoktól. A válaszok a következő eredményeket mutatták (4. ábra):

- 106 nagyrészt
- 172 mérsékelten
- 120 nem túl

Vagyis leginkább mérsékelt, vagy nem túl nagy mértékben segítette a válaszdókat börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenység abban, kevésbé érezzék izoláltnak magukat.

4. ábra: Milyen mértékben segítenek a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek ellensúlyozni az elszigeteltség érzését?

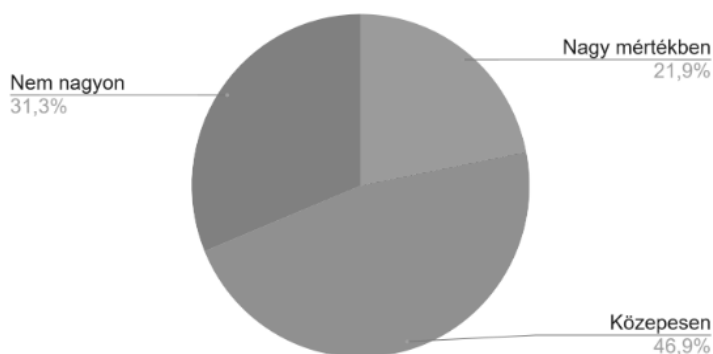
(Forrás: saját szerkesztés)

Szerettük volna azt is megtudni, hogy milyen mértékben segítenek a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek ellensúlyozni a börtön negatív hatásait. A válaszok a következő eredményeket mutatták (5. ábra):

- 84 nagyrészt
- 180 közepes
- 120 nem túl sok

A válaszok alakulása rámutatott, hogy leginkább közepes, vagy nem túl nagy mértékben segítette a válaszadókat börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenység abban, ellensúlyozni tudják a börtön negatív hatásait.

5. ábra: Milyen mértékben segítenek a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek ellensúlyozni a börtön negatív hatásait?

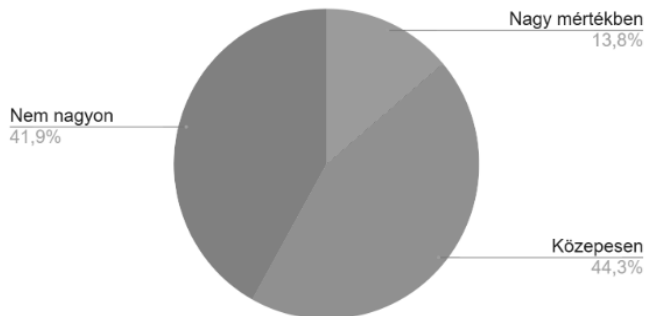
(Forrás: saját szerkesztés)

Kíváncsiak voltunk arra is, milyen mértékben segítenek a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek a stigmatizáció ellen. A válaszok a következő eredményeket mutatták (6. ábra):

- 52 nagyrészt
- 167 mérsékelten
- 158 nem túl sok

Vagyis igen nagy arányban (167 – 158 válaszadó) azt válaszolták, mérsékelten, vagy nem igazán segíti őket a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenység a stigmatizáció ellen.

6. ábra: Milyen mértékben segítenek a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek ellensúlyozni a börtön stigmatizáló hatásait?

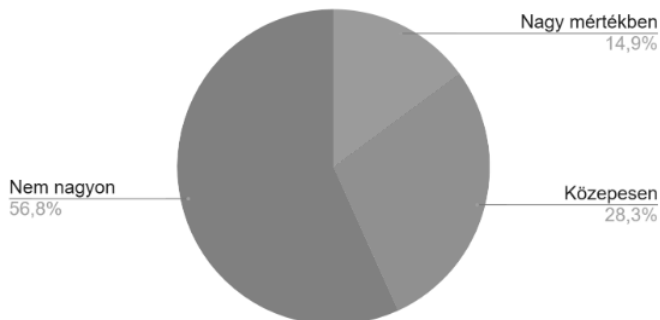
(Forrás: saját szerkesztés)

Szerettük volna azt is megtudni, milyen mértékben segítenek a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek a fogvatartott-társak általi bántalmazás ellen. A válaszok a következő eredményeket mutatták (7. ábra):

- 56 nagyrészt
- 106 mérsékelten
- 213 nem túl sok.

Ennél a kérdésnél kaptuk a legrosszabb eredményeket a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek esetleges hatásait vizsgálva, tehát a válaszadók jelentős többsége szerint nem igazán vég a fogvatartott-társak általi bántalmazástól az a tény, ha valaki tanulási, kulturális folyamatban vesz részt.

7. ábra: Milyen mértékben segítenek a börtönben zajló tanulási és kulturális tevékenységek ellensúlyozni a fogvatartott-társak bántalmazó magatartását?

(Forrás: saját szerkesztés)

Tanulást támogató tényezők

Szerettük volna megtudni, mennyire támogatják a felsorolt tevékenységek a tanulmányaikat és a kulturális tevékenységeiket a börtönben. A válaszok a következő eredményeket mutatták: A fogvatartottak többsége rokonokat (269); könyvtárat (244); más fogvatartottakat (140); személyzetet (130); vallási tevékenységeket (61); önkénteseket (45) vagy civil szervezeteket (22) említette. További válaszok a következők voltak: tanárok a börtöniskolában, TV, napilapok, rádió, színházi események, testmozgás, ügyvéd, ismerősökkel való beszélgetés és látogatás.

A fogvatartottak leggyakrabban arról számoltak be, hogy tanulmányaikat és kulturális tevékenységeiket rokonaik és a börtönkönyvtár támogatják. Jelentős számban említették más fogvatartottak és a börtönszemélyzet segítségét is. További támogatást nyújtanak vallási tevékenységek, önkéntesek és civil szervezetek. Egyes fogvatartottak tanárookra, médiára, kulturális eseményekre, testmozgásra, jogi segítségre és ismerős emberekkel való kapcsolatra is támaszkodtak a bátorítás és a tanulás érdekében.

Nyitott kérdésben szerettük volna megtudni, hogy milyen egyéb módszereket alkalmaznak a fogvatartottak új ismeretek megszerzésére. A válaszok a következő eredményeket mutatták:

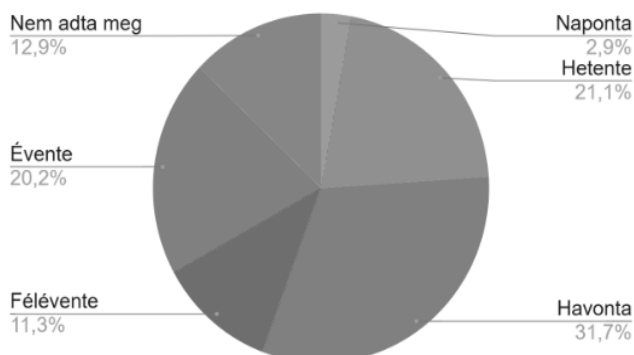
- Munkatapasztalatból; TV, dokumentumfilmek; Postán keresztül érkezett csomagok; A börtönközösség; Az alkotmány tanulmányozásából; A sajtóból; Zenén keresztül; Beszélgetések közben; Vallási szertartásokon; Irodalom.

A fogvatartottak gyakorlati munkatapasztalat és a börtönközösségen belüli mindennapi interakciók révén sajátítanak el új ismereteket. A média és az információs források, mint például a televíziós dokumentumfilmek, a sajtó, az irodalom mellett meglepő módon az alkotmány tanulmányozása is fontos szerepet játszik az új ismeretek szerzésében. Ezenkívül a tanulás beszélgetéseken, zenén, vallási szertartásokon és postai úton kapott anyagokon keresztül is történik.

A fogvatartottak olvasási szokásai

Szerettük volna megtudni, hogy a fogvatartottak milyen gyakran látogatják a könyvtárat. Az eredményeket a 8. ábra tartalmazza.

8. ábra: A könyvtárlátogatások gyakorisága

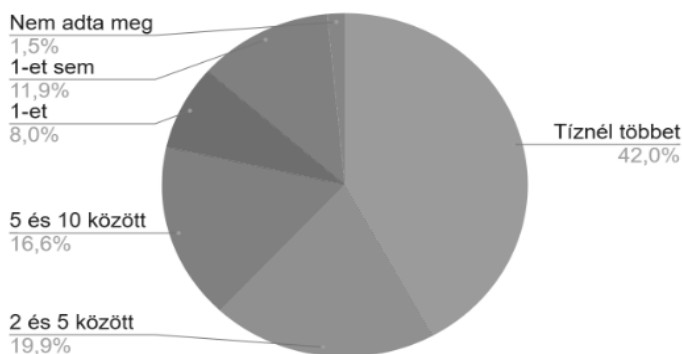

(Forrás: saját szerkesztés)

A válaszadók 31,7%-a havonta, 21,1%-a hetente, 20,2%-a pedig évente látogatta a könyvtárat, míg a fogvatartottak 2,9%-a azt válaszolta, naponta látogatta a könyvtárat.

Kíváncsiak voltunk, hogy hány könyvet olvastak el az elmúlt 12 hónapban. (9. ábra)

9. ábra: Az elolvasott könyvek száma

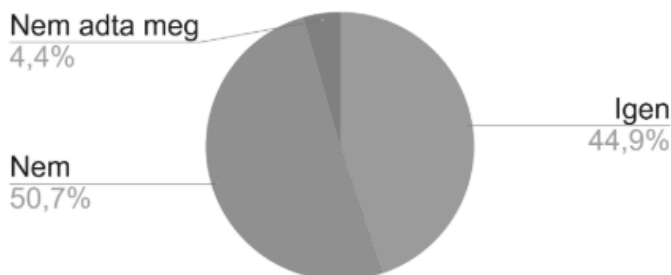
Forrás: saját szerkesztés

A fogvatartottak többsége (42%) azt válaszolta, hogy több mint 10 könyvet olvasott, a válaszadók 19,9%-a 2-4, 16,6%-a pedig 5-10 könyvet olvasott el az elmúlt 12 hónapban.

A fogvatartottak elégedettsége a körülményekkel

Szerettük volna megtudni, hogy a fogvatartottak mit gondolnak a börtönben elérhető oktatási és kulturális környezet megfelelőségéről. (10. ábra)

10. ábra: A fogvatartottak elégedettsége a körülményekkel

Forrás: saját szerkesztés

A fogvatartottak többsége (50,7%) elégedetlenségét fejezte ki a börtön oktatási és kulturális környezetének megfelelőségével, míg 44,9% elégedettnek mutatkozott.

Azok, akik igennel válaszoltak a kérdésre, a következő tényezőket emelték ki indoklásukban:

- A szakképzés technikai feltételei megfelelőek; A munkatársak elkötelezettek; Jó könyvválaszték és számos kulturális lehetőség elérhető; Elérhető elegendő kulturális tevékenység és képzés, A civil tanárok nyugodtabb légkört hoznak az intézetbe. Láthatjuk tehát, hogy az elégedett válaszadók hangsúlyozták a szakképzés megfelelő technikai feltételeit, az elkötelezett oktatókat, a könyvekhez való jó hozzáférést, a megfelelő kulturális tevékenységeket és a civil tanárok által biztosított nyugodtabb légkört.

Az elégedetlen válaszadók a következő hiányosságokat emelték ki:

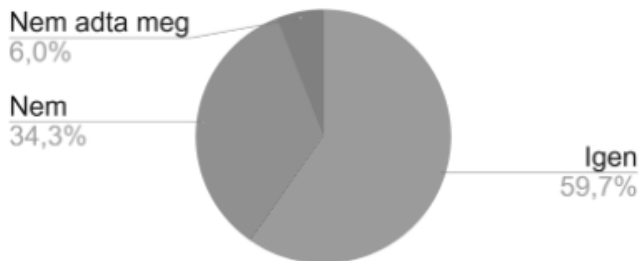
- Kevés az oktatási és kulturális lehetőség; Minimális tanítási óraszámot biztosítanak, Nincs lehetőség főiskolai tanulmányokra; Nincs elegendő anyag (könyvek, irodalom), Az internethez való hozzáférés korlátozása; Állandó zaj a folyosón; Nincs semmink, csak a tévénk, Itt mindennek a kezelése hosszadalmas; A könyvtár korlátozott hozzáféréssű, A dolgozó fogvatartottaknak nincs idejük kultúrára.

Az elégedetlen fogvatartottak korlátozott oktatási és kulturális lehetőségeket, minimális tanítási órákat, felsőoktatáshoz való hozzáférés hiányát és elégtelen tananyagokat említették negatívumként. További problémát jelentett a korlátozott internet- és könyvtári hozzáférés, az állandó zaj, az adminisztratív késedelmek, a televíziótól való túlzott függés, valamint a dolgozó fogvatartottak kulturális tevékenységekben való részvételére fordított időhiány.

Eltérés volt az egyes intézetek között is, a válaszadók a leginkább elégedettek a Nitra-Chrenova intézet oktatási és kulturális környezetével voltak (63,6%), ezt követte Hrnčiarovce nad Parnou (48%), majd elégedettségben az utolsó Leopoldov intézete volt, 38,6%-os értékkel.

Szerettük volna megtudni, hogy a fogvatartottak mit gondolnak a börtönökben dolgozó tanárok és kulturális programszervezők munkájáról. (11. ábra)

11. ábra: A börtönökben dolgozó tanárok és kulturális programszervezők alkalmassága

(Forrás: saját szerkesztés)

Azok, akik igennel válaszoltak a kérdésre, a következő tényezőket emelték ki indoklásukban:

- Eleget figyelnek ránk, mindent beleadnak, amijük van; Van türelmük az elítéltekkel bánni; Elkötelezettek; A tanárok magas szinten képzetek; Személyes fejlődési lehetőségeket kínálnak, Sokat tesznek értünk, sőt gyakran még többet is; Erős idegekkel viseltetnek irántunk; Mindig jól felkészültek, jó témákat hoznak; A tanárok igyekeznek jó légkört teremteni; Igyekeznek a legtöbbet kihozni a helyzetből és a lehetőségekből

Az elégedett fogvatartottak kiemelték a tanárok elkötelezettségét, türelmét és magas szakmai színvonalát. Nagyra értékelték, hogy a tanárok jól felkészültek, pozitív légkört teremtettek, és támogatták a személyes fejlődést, miközben nagy erőfeszítéseket tettek a fogvatartottak megsegítésére.

Az elégedetlen válaszadók a következő hiányosságokat emelték ki:

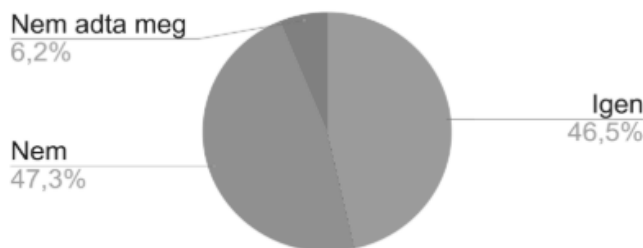
- Gyenge szervezés, kevésbé támogató hozzáállás; Minimális erőfeszítés az elítéltek megsegítésére; Negatív hozzáállás, bizalmatlanság; A hajlandóság hiánya; Szakmaiatlanság

Az elégedetlen válaszadók megkérdőjelezték az oktatás minőségét, és a gyenge szervezésre, valamint a fáradt vagy gyenge hozzáállásra mutattak rá. Kritizálták továbbá a hajlandóság hiányát, a segítőkészség minimális mértékű növelését, a bizalmatlanságot és a szakszerűtlen viselkedést.

Eltérés volt az egyes intézetek között is, a válaszadók a leginkább elégedettek a Nitra-Chrenova intézet tanáraival és kulturális programszervezőivel voltak (83,8%), ezt követte Hrnčiarovce nad Parnou (64,7%), majd elégedettségben az utolsó Leopoldov intézete volt, 53,1 %-os értékkel.

Szerettük volna megtudni, hogy a fogvatartottak mit gondolnak a tanulást és a kulturális tevékenységeket támogató eszközökről, megfelelőnek és elegendőnek tartják-e. (12. ábra)

12. ábra: Tanulást és kulturális tevékenységeket támogató eszközök

(Forrás: saját szerkesztés)

Azok, akik igennel válaszoltak a kérdésre, a következő tényezőket emelték ki indoklásukban:

- Itt gyakorolhatunk, és mindig mindenünk megvan, amire szükségünk van; A lehető legjobb feltételek biztosítása; Van itt elég tanulási anyag; Az iskolai részlegen minden megtalálható, ami a tanuláshoz szükséges

Láthatjuk, hogy az elégedett fogvatartottak hangsúlyozták, a tanulási környezet stabilitást és olyan feltételeket biztosít, amelyeket ma már elengedhetetlennek tartanak. Megjegyezték, hogy a gyakorlás lehetséges, és az iskolai részleg általában rendelkezik a tanuláshoz szükséges anyagokkal. Több válaszadó úgy érezte, hogy a lehető legjobb feltételek biztosítottak, és a tanulási források kellően rendelkezésre állnak. Összességében ezek a fogvatartottak megfelelőnek és támogatónak ítélték az oktatási környezetet az igényeik szempontjából.

Az elégedetlen válaszadók a következő hiányosságokat emelték ki:

- Hiányoznak a számítógépek az oktatásból; Nincs elég szakirodalom a könyvtárban, és más informatikai eszközök is hiányosak; PC nem engedélyezett; Taneszközök hiánya; Nincs itt semmi, csak az iskola; Nincs elég könyv; A számítógép használata tanulásra lehetetlen; Hiányzik az internet

Az elégedetlen válaszadók azonban határozottan rámutattak a számítógépek hiányára és a digitális eszközökhöz való korlátozott hozzáférésre. Fő akadályként az internet-hozzáférés hiányát és a számítógépek tanuláshoz való használatának lehetetlenségét emelték ki. Sokan kritizálták a könyvek, irodalom és taneszközök hiányát a könyvtárban. Ezen fogvatartottak számára a korlátozott technológiai és anyagi erőforrások jelentősen csökkentették a tanulási környezet hatékonyságát. Ennél a kérdésnél is eltérés volt felfedezhető az egyes intézetek között is, a válaszadók a leginkább elégedettek a Nitra-Chrenova intézet tanáraival és kulturális programszervezőivel voltak (60,6%), ezt követte Hrnčiarovce nad Parnou (55,8%), majd elégedettségben az utolsó Leopoldov intézete volt, 40,8 %-os értékkel.

Összefoglalás

A szlovák börtönnek kettős feladata van, a társadalom védelme és a fogvatartottak reszocializációja, ez utóbbi cél elérése érdekében oktatást és kulturális lehetőségeket biztosít a fogvatartottak számára. A szlovák büntetés-végrehajtási rendszer célja olyan reszocializációs és oktatási programok kidolgozása, amelyek elősegíthetik a fogvatartottak társadalomba történő visszailleszkedését.

A Hrnčiarovce nad Parnou-i (N=130) büntetés-végrehajtási intézetben, a Nitra-Chrenova-i büntetés-végrehajtási intézetben (N=99) és a Leopoldov-i büntetés-végrehajtási intézetben (N=223) megkérdezett fogvatartottak beszámoltak oktatási, kulturális tapasztalataikról a kérdőívre adott válaszaikban. A bemutatott kutatás átfogóan vizsgálta a fogvatartottak tájékozottságát a számukra elérhető tanulási lehetőségekkel kapcsolatban, előzetes tudásukat, a fogvatartottak tanulási motivációit, a fogvatartottak tanulását és kulturális programokban való részvételüket akadályozó tényezőket, valamint a börtönben zajló tanulási folyamat eredményeit.

Tanulmányunkban a tanulási és kulturális tevékenységek formáit, motivációit és észlelt hatásait vizsgáltuk a fogvatartottak körében. Az eredmények azt mutatják, hogy a börtönoktatás magában foglalja a formális oktatást, a kreatív kifejezést, a szakképzést és a szociális tanulást, hozzájárulva mind a készségfejlesztéshez, mind a szocializációhoz. A részvételt nagyrészt az idő konstruktív felhasználásának, az unalom csökkentésének, a formális oktatás befejezésének, valamint a személyes fejlődés, a mentális jólét és az egészségesebb életmód elősegítésének szükségessége motiválja. Sok fogvatartott ezeket a tevékenységeket a pszichológiai megküzdés és a mindennapi börtönélet javításának eszközeként is tekinti.

A bebörtönzés hatásait illetően a válaszadók többsége arról számolt be, hogy a tanulási és kulturális tevékenységek nagy vagy mérsékelt mértékben segítenek ellensúlyozni a börtönélet elnyomó jellegét, bár jelentős részük csak korlátozott előnyöket érzékelt. Hasonló minták mutatkoztak az elutasítás és a stigmatizáció csökkentésével kapcsolatban is, a válaszadók leggyakrabban mérsékelt hatásokról számoltak be. A tanuláshoz nyújtott támogatás elsősorban a rokonoktól származik és a börtönkönyvtárakból érkezik, ezt követik a kortársak, a személyzet, valamint a vallási vagy önkéntes szervezetek. Az informális tanulás munkatapasztalat során, a média által, az irodalom, a beszélgetések és a vallási gyakorlatok segítségével történik.

Az oktatási körülményekkel való elégedettség a megfelelő technikai erőforrásokkal, az elkötelezett személyzettel, a könyvekhez való hozzáféréssel és a támogató tanulási légkörrel járt együtt, különösen akkor, ha ebben a civil tanárok is részt vettek. Ezzel szemben az elégedetlenség a korlátozott oktatási lehetőségekből, az elégtelen tanítási órákból, a felsőoktatási lehetőségek hiányából és a korlátozott tananyagokból fakadt. A válaszadók olyan strukturális akadályokat is kiemelték, mint a korlátozott internet- és számítógép-hozzáférés, a könyvtári korlátok, a zaj és a dolgozó fogvatartottak időbeli korlátai. Mindhárom elégedettséget mérő kérdés esetén ugyanaz a sorrend körvonalazódott az intézetek között, a fogvatartottak a leginkább elégedettek Nitra-Chrenova intézet tanulási lehetőségeivel, tanáraival és kulturális programszervezőivel, tanulási körülményeivel voltak, ezt követte Hrnčiarovce nad Parnou (64,7%), majd utolsóként mindhárom kérdés esetében Leopoldov intézete szerepelt, ezzel is alátámasztva azt a megállapítást, hogy az oktatáshoz és kulturális programokhoz való hozzáférés nem egységes Szlovákiában, az egyes intézetek között komoly különbségek vannak. Érdekes eltérések voltak felfedezhetőek továbbá az intézetek között a szabadidő-eltöltés módját illetően: a képzőművészeti tevékenység és a szépirodalom olvasása szignifikánsan népszerűbb volt a Nitra Chrenova-i intézetben a női fogvatartottak körében, mint Hrnčiarovce nad Parnou-ban és Leopoldovban a férfi fogvatartottak esetében, a vallási programok fontosabb szerepet töltöttek be a Nitra Chrenova-i intézetben és Leopoldov intézetben, mint Hrnčiarovce nad Parnou intézetben. Összességében az eredmények azt mutatják, hogy bár a börtönoktatás érdemi előnyöket kínál, hatékonyságát anyagi, szervezési és technológiai hiányosságok korlátozzák és megjelennek eltérések az egyes intézetek által kínált programok, szabadidő-eltöltési lehetőségek között is.

Felhasznált irodalom

- Act No. 475/2005 Coll. on the Execution of Imprisonment. (2005).
- Lukáč, M., & Lukáčová, S. (2022). Education of the incarcerated in Slovak legislation. *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*, 12(2).
- Nagy, A., & Michal'ov, L. (2020). Overcrowding in prisons in Hungary and Slovak Republic. *European Integration Studies: A Publication of the University of Miskolc*, 16(1), 5–14.
https://real.mtak.hu/142052/1/01_nagylukas.pdf
- Statistical Office of the Slovak Republic. (2025). *Statistics*.
<https://slovak.statistics.sk>
- Vráblová, M. (2022). Slovakia 1. In *The impact of COVID-19 on prison conditions and penal policy* (pp. 465–476). Routledge.
- World Prison Brief. (2025). *World Prison Brief online database*.
<https://www.prisonstudies.org>
- Zbor väzenskej a justičnej stráže. (2024). *Ročenka 2024 (Yearbook 2024)*.
<https://www.zvjs.sk/api/file/file-preview/4be13e64-3e05-48ee-8f7f-5e3b9d7e214f.pdf>

IV. FEJEZET

**FELSŐOKTATÁS, FELNŐTTKÉPZÉS
ÉS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI
HATÁSOK**

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA MEGJELENÉSE AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁSBAN AZ INTÉZMÉNYEK SZEMSZÖGÉBŐL

Absztrakt: Az IKT-eszközök ma már a teljes pedagógiai folyamat részét képezik, elősegítve az átmenetet a hagyományos, tanárközpontú modellek felől a tanulóközpontú, helytől és időtől független tudásszerzés irányába. E folyamat egyik legújabb és legmeghatározóbb eleme az MI-műveltség kialakítása, amely olyan kompetenciákat foglal magában, mint az algoritmusok kritikus értékelése, valamint a technológiával való tudatos és etikus együttműködés.

A ChatGPT 2022-es megjelenése óta az MI robbanásszerű fejlődése egyedülálló kihívás elé állította az akadémiai szférát, mivel az innováció üteme gyakran meghaladja az intézményi szabályozó rendszerek alkalmazkodóképességét. Ugyanakkor a technológia jelentős előnyöket kínál.

A pozitívumok mellett azonban komoly aggályként merül fel az akadémiai integritás megsértése és a plágium kockázata, ami szükségessé tette a globális és nemzeti szintű irányelvek kidolgozását. Olyan szervezetek, mint az UNESCO, az OECD és az Európai Unió már közzétették etikai ajánlásait és szabályozási kereteiket, köztük az EU 2025 februárjában hatályba lépett MI-rendeletét, amely előírja a technológiával dolgozók megfelelő szintű képzését. A magyar felsőoktatásban – a nemzetközi tiltó tendenciákkal szemben – alapvetően pozitív fogadtatás jellemző; a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kara például az elsők között rögzítette a felelősségteljes, dokumentált használat és az etikus alkalmazás feltételeit. Az intézményi stratégia részeként megindult a hallgatók és oktatók módszertani felkészítése is, biztosítva, hogy a mesterséges intelligencia a tudomány hagyományos értékeinek megtartása mellett válhasson a modern oktatás részévé.

Abstract: ICT tools are now part of the entire pedagogical process, facilitating the transition from traditional, teacher-centered models to learner-centered, location- and time-independent knowledge acquisition.

One of the newest and most significant elements of this process is the development of AI literacy, which includes competencies such as critical evaluation of algorithms and conscious and ethical collaboration with technology.

Since the release of ChatGPT in 2022, the explosive growth of AI has presented the academic sphere with a unique challenge, as the pace of innovation often exceeds the adaptability of institutional regulatory systems. At the same time, the technology offers significant benefits.

However, alongside the positives, there are serious concerns about breaches of academic integrity and the risk of plagiarism, which have necessitated the development of global and national guidelines. Organizations such as UNESCO, the OECD, and the European Union have already published their ethical recommendations and regulatory frameworks, including the EU's AI Regulation, which came into force in February 2025 and requires an appropriate level of training for those working with the technology.

Contrary to international trends, artificial intelligence has been received positively in Hungarian higher education; the Faculty of Arts at the University of Debrecen, for example, was among the first to establish conditions for responsible, documented use and ethical application. As part of the institutional strategy, methodological training for students and teachers has also been launched, ensuring that artificial intelligence can become part of modern education while preserving the traditional values of science.

Bevezetés

A mesterséges intelligencia terjedését vizsgálva elengedhetetlen tisztázni a felsőoktatás területén jelen lévő IKT-eszközök használatát társadalmi kontextusban, hiszen továbbra is egyenlőtlenségeket tapasztalhatunk ezen eszközökhöz való hozzáférésben és használatukban, valamint a használatukkal kapcsolatos attitűdökben.

Az oktatásban, és különösen a felsőoktatásban, ha vizsgálni kívánjuk az IKT eszközökkel kapcsolatos attitűdöket, valamint a mesterséges intelligencia megjelenési formáit, a kiindulási pontunk az oktatáspolitikai döntések és ajánlások mellett a konkrét intézményi jelenlét kell, hogy legyen.

Az IKT-eszközöket és a közösségi média platformokat ma már az egész pedagógiai és tanítási-tanulási folyamatban használják, és használatuk egyre elérhetőbbé és kíváncsabbá válik az oktatásban érdekelt valamennyi szereplő számára (Byungura et al., 2016). Ezen elvek egyre inkább meghatározóak a mesterséges intelligencia felsőoktatási jelenlétével kapcsolatosan is.

Felsőoktatóként és kutatóként láthatjuk, hogy az egyetemeken az IKT-infrastruktúra kapacitásának fejlesztése egyre fontosabbá válik a humánerőforrás felhasználása szempontjából, a felsőoktatási politikától egészen a végrehajtásig (Byungura et al., 2016).

Az IKT használatára vonatkozó oktatási elképzelések mellé belépve a mesterséges intelligenciával kapcsolatos stratégia gondolkodás határozott irányvonalat kezd ölteni a hazai felsőoktatásban. Már önmagában az eszközök, az appok és a közösségi média platformok segítségével a felsőoktatási rendszerben is kialakultak a hallgatók, tanárok és adminisztrátorok közötti társadalmi interakciók, amelyek elemi módon szabályozzák az IKT és mesterséges intelligencia eszközökhöz kapcsolódó részvételt.

A felsőoktatási intézmények IKT-gyakorlatát vizsgálva láthatjuk, hogy az információs társadalom különböző szocializációs szereplői különböző pedagógiai gyakorlatokat, intézményi attitűdöket és hallgatói használati mintákat alakítanak ki a különböző társadalmi rendszerekben. Egy adott társadalom kulturális erőtere nagyban befolyásolja az oktatási rendszerbe beépülő programok és alkalmazások használatát és gyakorlatát (Herczegh, 2022).

A mesterséges intelligencia (továbbiakban MI) mai használata ezen a sokszínű társadalmi és pedagógiai háttéren alapul, tovább árnyalva a társadalmi szinten megjelenő alapvető társadalmi-kulturális különbségeket.

AZ IKT és MI műveltség

Az IKT-eszközök fejlesztése és használata és hozzá kapcsolódóan az MI megjelenési formái, intézményi szinten is változásokat hozott, összhangban a globális trendekkel. Hat alapvető terület körvonalazódik az IKT eszközök oktatási használatában. Az első változást az oktatási célrendszerben a tanulóközpontú tanulás megvalósítása jelentette. Az IKT olyan technológiát biztosít, amely megkönnyíti és ösztönzi az oktatás átalakulását a tanárközpontú modellekből a tanulóközpontú modellek irányába.

Mivel a diákok nagy többsége használja az internetet információforrásként és tudásépítő eszközként, a technológia a tanulási szokásaikra is kihat: az online platformokat részesítik előnyben a hagyományos tudásszerző helyszínekkel szemben. Másodikként a tudásépítés támogatása jelenik meg. A modern IKT-eszközöket és platformokat alkalmazó tanulási stratégiák előtérbe helyezik a gyakorlatorientált tanulási folyamatokat, akár online formában is. Harmadik elemként a helytől független tanulás képessége és lehetősége jelenik meg. Az IKT-eszközök segítségével az oktatási intézmények távoli elérésű programokat kínálhatnak. A negyedik elem az időtől független tanulás lehetősége, hiszen a technológia által támogatott oktatási programok megszüntetik a földrajzi és időbeli korlátokat. Ez a rugalmasság tudásszerzési esélyt biztosított sok olyan diák számára, akik korábban akadályozottak voltak. Az ötödik oktatási elem az információs műveltség kialakítása. Az IKT egy mindennapi eszközkészlet, amely formális és informális eszközökkel egyaránt hozzájárul az információs műveltség szélesebb körű elsajátításához (Toro-Joshi, 2012; Herczegh, 2022). A hatodik cél, amelyet felismert az oktatás globális rendszere, az MI-műveltség létrejötte, amely az információs műveltségre épülve tudatos és etikus MI használatot eredményez. Az MI-műveltség olyan kompetenciák összessége, amelyek lehetővé teszik az egyének számára, hogy kritikusan értékeljék az MI-technológiákat, hatékonyan kommunikáljanak és együttműködjenek az MI-vel, valamint képesek legyenek az MI eszközöket használni (Európai Bizottság, 2025).

Az MI jövője az akadémiai kutatásban és oktatásban

Az International Artificial Intelligence in Education Society (IAIED) 1997 óta működik és az MI oktatási szintű beépülésének lehetőségeit vizsgálja azóta is. Az utóbbi években, különösen a Chat GPT 2022-es megjelenése óta, a mesterséges intelligencia gyors fejlődése és elterjedése egyedülálló kihívást jelent a felsőoktatási intézmények és a tudományos kutatás világának. Alapvető tudományos elvárás lett a gyors és átfogó intézményi és oktatási reakció az MI által előidézett változásokra, de a jelenlegi intézményi szabályozási keretek nem mindig egyértelműek (Rajkai et al., 2024).

Az oktatáskutatók számos területen vizsgálják az MI oktatási és kutatási potenciálját. Ilyen előnyös területek például nagy adathalmazok szintézise és elemzése, a kutatócsoportok és intézmények közötti együttműködések kialakításának elmélyítése ezen keresztül, valamint az interdiszciplináris jelenlét erősítése a széles körű szakirodalmi és adathozzáférésnek köszönhetően. Folyamatosan alakulnak azok a felhasználási elvek, amelyek a tudomány demokratizálására, a tudományos etika alapelveire és egyaránt a gyakorlati szempontokra összpontosítanak. Az MI segíti a kutatókat a hipotézisek megfogalmazásában, a kísérletek tervezésében és az adatok elemzésében, ezáltal jelentősen képes felgyorsítani a kutatási folyamatot és rövidíteni a kutatás időtartamát. (Verebics, 2024)

Az MI tudományos célú használatának számos további előnye van, mint például az algoritmikus adatgyűjtés és adatelemzés, a szakirodalom áttekintés hatékonyságának a növelése, a parafrázálás elősegítése, mintázatok azonosítása és az automatizált hivatkozás ellenőrzés, az írás stilisztikai ellenőrzése és javítása, a szerkesztés egyszerűsítése, valamint az adatok pontosabb értelmezése (Khalifa, Albadawy, 2024).

Az MI használatára vonatkozó korai elképzelések nem csupán a kutatási folyamatokban megjelenő előnyös szerepére mutattak rá. Körvonalazódott az a négy fő terület, ahol egyértelműen alkalmazható az oktatás rendszerében is.

Az online oktatás egyik legpozitívabb tulajdonsága, hogy hozzáférhetővé teszi a tanulást azok számára, akik egyébként nehezen tudnának személyesen részt venni az órákban. A mesterséges intelligencia segítséget nyújthat olyan programok révén, amelyek nyelvfeldolgozó algoritmusokat használnak az élő beszéd imitálásához, a vizuális tartalom leírásához, vagy akár virtuális asszisztensként is működhetnek, hogy segítsék a diákokat a tananyagok elsajátításában. Az MI segítségével létrehozott és betanított chatbotok válaszolhatnak a diákok kérdéseire, amikor azok tanulás közben elakadnak. A virtuális asszisztensek kommunikáció révén segíthetik a diákokat és utat mutatnak az elsajátítandó tananyag rendszerében. Végül az MI segített értékelés és osztályozás objektív és gyors folyamattá tud válni az oktatásban (Walter, 2024).

A globális felsőoktatásban a terjedési sebesség a kezdetektől fogva

A Chat GPT 2022-es globális megjelenése már az első pillanatban rávilágított azokra a megkérdőjelezhetetlen előnyökre, amely a tudományos szintű beépülésben egyértelműen nélkülözhetetlen. Ilyen előnyök például az adatgyűjtés és adatelemzés matematikai szintje, a szakirodalomkutatás hatékonyságának a növekedése, a hivatkozások automatizmusa és a pontos adatértelmezés és a szerkesztési, valamint írási feladatok egyszerűsödésének lehetősége (Rajkai et al., 2024).

Az egyetemi hallgatók a piaci megjelenésével párhuzamosan már felfedezték ennek az eszköznek a potenciálját. Ezt alátámasztja az az adat, amely szerint a ChatGPT 2022-es elérhetővé válása óta a hallgatók látogatásainak száma folyamatosan növekszik (Snepvangers, 2023). A Times 2023 áprilisában közzétett felmérése szerint a Cambridge-i Egyetem hallgatóinak 47%-a már használta a ChatGPT-t tanulmányai során, és az eszközt ugyanolyan hasznosnak értékelték, mint professzoraikat vagy az egyetemi könyvtárának gyűjteményt (Hennessey, 2023).

Az MI, mint innováció elképesztő terjedési üteme meghaladja a felsőoktatási rendszerek lassabb alkalmazkodóképességét (Rajkai et al., 2024). Ebből következik, hogy bár az MI-ismeretek alapvető fontosságúakká váltak a felsőoktatásban és a tudományos kutatásban, tudatos használatuk és fejlesztésük számos kihívást jelent a mai napig. Megjelenik egyik oldalról a világos integrációs irányelvek hiánya (Michel–Villarreal et al., 2023), az MI használatával és használatának hiányával kapcsolatos félelmek (Kizilcec, 2023), valamint az oktatók és kutatók digitális kompetenciájának eltérő szintje, amely alapvetően befolyásolja az MI-technológiák iránti elkötelezettségüket, ami már az MI használattal kapcsolatos kezdeti empirikus kutatási eredményekből is látható (Walter, 2024).

A német, osztrák és svájci egyetemek és kutatóintézetek jelentős gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeznek arról, hogyan lehet hatékonyan integrálni a mesterséges intelligenciát a tanítási és kutatási gyakorlatba. További tapasztalat halmozódott fel a generatív mesterséges intelligencia bevezetésében a felsőoktatásban Portugáliában, az Egyesült Államokban, Ausztráliában és Hongkongban is. Elmozdulva a 2023 elején még uralkodó alapvető tilalom elvétől, számos nemzetközi egyetem megkezdte a mesterséges intelligencia használatának integrálását oktatási és kutatási hálózataiba meghatározott és szigorú feltételek mellett. (Verebics, 2024).

Aggodalmak az MI megjelenésével kapcsolatban a felsőoktatásban

A mesterséges intelligencia felsőoktatásban való alkalmazásával kapcsolatos egyik legfőbb aggály az, hogy a hallgatók megsérthetik az akadémiai integritás elvét azzal, hogy mesterséges intelligencia által generált tartalmakat saját nevük alatt nyújtanak be. A plágiumtól való félelem már a kezdetektől megalapozott volt, mivel már 2023-ban a ChatGPT 20 perc alatt generált egy esszét, amelyet egy vezető brit egyetemi oktató 53%-ra értékelt (Schifano, 2023), továbbá egy ChatGPT-vel írt esszé elfogadható, 3,34-es pontszámot ért el a Harvard elsőéves hallgatóinak vizsgáján (Danylov, 2023). Egy publikációs oldalon a ChatGPT két tudományos cikk társszerzőjeként is szerepel (Rudolph et al., 2023; Rajkai et al., 2024). Láthatóan a MI felsőoktatási és tudományos megjelenésétől kezdődően nem csupán a tudományos előnyök alapozták a használatát, de megmutatkozott a hatalmas potenciálban rejlő veszély is.

Az Egyesült Királyságban a Russell Group tagegyetemei eltérő véleményeket fogalmaztak meg a ChatGPT és hasonló tartalomgeneráló rendszerek használatáról. Kezdetben nyolc intézmény tiltotta meg a hallgatóknak a chatbotok használatát egyetemi feladatokhoz, míg több más intézmény bizonytalan és döntésképtelen volt a tiltás vagy bevezetés kérdésben. Voltak azonban olyan intézmények is, amelyek már 2023 elején engedélyezték a chatbotok használatát bizonyos formában (Wood, 2023 ; Rajkai et al., 2024).

Az MI használatát támogató egyetemek arra törekedtek, hogy a hallgatókat megismertessék a ChatGPT lehetőségeivel és korlátaival. Céljuk az átlátható, etikus és felelősségteljes használat megtanítása volt. A Londoni Egyetem például úgy vélte, hogy a ChatGPT hasznos eszköz lehet ötletek kidolgozásához, dolgozat szerkezet kialakításához, valamint a helyesírás és az írásstílus javításához. Más egyetemekhez hasonlóan azonban az MI-eszközökkel létrehozott teljes dolgozatok vagy esszék benyújtása tilos volt (Schifano, 2023).

2023. július 4-én a Russell Group egyetemeinek képviselői öt pontban fogalmazták meg közös álláspontjukat a mesterséges intelligencia felsőoktatásban való használatáról, amelyek a hallgatók és oktatók MI ismereteinek bővítésének támogatását, az oktatók hatásának erősítését a generatív mesterséges intelligencián alapuló eszközök használatában, a felsőoktatás tanítási és értékelési modelljének átszervezését, az egyenlő MI eszköz hozzáférést szorgalmazták, miközben az akadémiai szigor és integritás valamint a bevált gyakorlatok megosztásának elvei mentén álltak ki (Russell Group ,2023).

A felsőoktatásban és a kutatásban alkalmazandó irányadó és gyakorlati elvek megfogalmazásakor azonban elengedhetetlen az MI alapvető korlátainak felismerése és meghatározása. Az MI nem tud különbséget tenni a tények és a vélemények között. Pontatlanságokat és hibákat közölhet. Az MI applikációk ingyenes verziói nem naprakészek, adatbázisaik pedig hiányosak vagy korlátozottak lehetnek. Az MI nem képes kritikus gondolkodásra, és nem érti a felhasználók érzelmi igényeit. Az MI használata számos kockázattal jár, például félrevezető információkkal vagy a személyes adatok megsértésével. Fontos felismerni azt a tényt is, hogy az MI használata a felsőoktatásban és a kutatásban tisztességtelen versenyhez vezethet, mivel a felhasználók versenyelőnyben vannak azokhoz a társaikhoz képest, akik pénzügyi okokból nem férnek hozzá az eszközökhöz, vagy etikai okokból nem használják azokat (Naik, D., et al., 2024). Ez egy olyan globális és rendszer szintű probléma, amelyre a felsőoktatási intézményeknek belátható időn belül reagálniuk kellett és kell, biztosítva az etikus használat elsajátításának lépéseit, vagy akár a teljes hozzáférést bizonyos felületekhez.

Az UNESCO, az OECD és az Európai Unió álláspontja az MI alkalmazásáról a felsőoktatásban és a tudományos munkában

Az UNESCO ajánlást fogalmazott meg az MI használatával kapcsolatban, amely szerint az MI képes megoldani a mai oktatás legnagyobb kihívásait, megújítani a tanítási és tanulási gyakorlatokat, valamint felgyorsítani a fejlődést (UNESCO, 2023).

Az OECD AI-alapelvei útmutatást nyújtanak az MI - szereplőknek a megbízható MI fejlesztésére irányuló erőfeszítésekhez, és ajánlásokat fogalmaznak meg a politikai döntéshozók számára a hatékony MI-politikával kapcsolatban (OECD 2020).

„Az Európai Parlament és a Tanács 2024. június 13-i (EU) 2024/1689 rendelete, amely a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályokat, valamint a rendeletek és irányelvek további módosításait határozza meg, célja a belső piac működésének javítása egy egységes jogi keret létrehozásával, különösen a mesterséges intelligencia fejlesztése, forgalomba hozatala, üzembe helyezése, és használatát az Unióban, az uniós értékekkel összhangban, az emberközpontú és megbízható mesterséges intelligencia elterjedésének előmozdítása érdekében, biztosítva ugyanakkor a magas szintű biztonságot, egészséget és alapvető jogokat az Unióban” (Európai Bizottság, 2025).

Az Európai Unió által meghatározott mesterséges intelligenciára vonatkozó cselekvési terve ismertetése elindította a piaci és oktatás szereplőket az MI beépítési stratégiájuk kialakításában.

Az Európai Unió mesterséges intelligenciáról szóló jogszabályának 4. cikke 2025. február 2-án lépett hatályba. „Ez előírja, hogy a mesterséges intelligencia rendszerek szolgáltatói és felhasználói gondoskodjanak arról, hogy a mesterséges intelligencia rendszerekkel dolgozó alkalmazottak és megbízottak megfelelő szintű MI ismeretekkel rendelkezzenek. Ennek érdekében a szolgáltatóknak és a felhasználóknak figyelembe kell venniük az alkalmazottak technikai ismereteit, tapasztalatait, végzettségét és képzettségét, valamint a mesterséges intelligencia rendszerek használatának kontextusát, beleértve az ilyen mesterséges intelligencia rendszerek célcsoportját is” (Európai Bizottság, 2025).

Fontos azonban megjegyezni, hogy ezek elsősorban az MI oktatásban való alkalmazásával kapcsolatos elvárások és ajánlások, de a konkrét gyakorlat az adott felsőoktatási intézmény politikájától nagyban függ és ahogy korábban a Russel Group egyetemei esetében, az EU intézményeiben sincs teljesen azonos módszertan a használata vonatkozóan, egységes azonban a beépítés és használat támogatásának igénye.

A MI integrációja a felsőoktatásba

A nemzetközi ajánlások keretében az európai felsőoktatási intézményeknek szembe kellett nézniük a mesterséges intelligencia által jelentett tudományos kihívásokkal. Az MI használatból származó előnyök hamar világossá váltak a felsőoktatási intézmények számára, hiszen tudományos szinten is egyre több tanulmány foglalkozik a mesterséges intelligencia kutatásra, oktatásra és tanulásra gyakorolt hatásaival, kiemelve a hatékonysági szempontot, mivel alkalmazása akár harmadával is csökkentheti az egyes feladatok elvégzéséhez szükséges időt (Kulik & Fletcher, 2016; Liu et al, 2024; Weng, Chiu & Thomas 2023).

Az MI szöveg generáláshoz és tartalomkereséshez kapcsolódó platformjai, mint például a ChatGPT és a ResearchRabbit pillanatok alatt ajánlhat olyan mennyiségű irodalmat, amelynek keresése akár több kutatási órát vehetne igénybe. Már nem csupán általános keresési találatokról beszélhetünk, bizonyos alkalmazások esetében konkrét kiadványokkal és dokumentumokkal kapcsolatos

kérdésekre pontos hivatkozási válaszokat kaphatunk, és a bevitt dokumentumok alapján különböző megadott szempontsor alapján összefoglalók készíthetők számos nyelven (Kulik & Fletcher, 2016; Liu et al, 2024; Weng, Chiu & Thomas 2023). Ezekben az esetekben nem csupán a koherens és megbízható tartalom előállításáról beszélhetünk, de a nyelvi akadálymentesítése is megtörténik a tudományos szövegeknek.

A ChatGPT, a felsőoktatásban legismertebb és leggyakrabban használt mesterséges intelligencia alapú alkalmazássá vált, hiszen képes jól strukturált és átlátható vázlatok készítésére az órai anyagok alapján, vagy a hallgatók felkészülésének ellenőrzésére. Ugyanakkor tudományterület függően a mesterséges intelligenciát alkalmazó, összetettebb modellek is felhasználhatók a tanulók fejlődésének nyomon követésére. Ilyen modellek például a számítógépes nyelvtanulás (Weng, Chiu & Thomas, 2023), amely mesterséges intelligenciát alkalmaz a lépésről lépésre történő nyomon követéshez és a felhasználó igényeihez, tudásszintjéhez, egyéni tanulási stílusához és tipikus hibáihoz való alkalmazkodáshoz, így biztosítva a tanulók számára a személyre szabott oktatást (Horváthné Hadobás & Stoffa, 2023) . A gyakorlati alkalmazások mellett a figyelem fókusza a mesterséges intelligencia használatával kapcsolatos etikai kérdések és kockázatok vizsgálatára, valamint ezekre a kihívásokra adható lehetséges válaszokra terelődött (Xiao et al., 2022).

A mesterséges intelligencia használata, valamint az azzal kapcsolatos etikai és jogi kérdések különösen fontosak a felsőoktatási intézmények szempontjából, egyrészt az etikus tanulmányi útvonal lekövetésének lehetőségeként, másrészt a jövőbeli munkaerő-piaci résztvevők képzéséért felelős szervezetekként fontos az MI használatához kapcsolódó etikai tisztaság kialakítása és elsajátítása. Viszonylag kevés összehasonlító tanulmány készült egyelőre ugyanakkor arról, hogy az egyes felsőoktatási intézmények hogyan szabályozzák a mesterséges intelligencia oktatásba való integrálását, az intézményen belül mely szervezeti egység felelős a szabályozási keret létrehozásáért, és milyen formában valósul meg a mesterséges intelligencia oktatásba és kutatásba való integrálása a felsőoktatási rendszerben (Khang et al., 2023).

Az MI integrációja a magyar felsőoktatásba

A megszületett és változó nemzetközi ajánlások keretében az európai és beleértve a hazai felsőoktatási intézményeknek is szembe kellett nézniük a mesterséges intelligencia által jelentett tudományos kihívásokkal.

Bár megjelentek cikkek a magyar felsőoktatásban alkalmazott hagyományos oktatási és értékelési módszerek MI hatására történő lehetséges hanyatlásáról (Balogh, 2023), az angolszász országok kezdeti ellenállásával szemben a magyar felsőoktatási intézményekben alapvetően a pozitív fogadtatás volt a jellemző. A nemzetközi és EU-s ajánlásokra érkező reakciók és a konkrét cselekvési tervek és intézkedések elfogadása és oktatási rendszer szintű beépítésére szánt idő azonban hosszabbnak bizonyult. A stratégiai ajánlások és javaslatok tekintetében elmondható, hogy a ChatGPT általános hozzáféréseinek bevezetése után a magyar felsőoktatásban hónapokig csak Az ELTE PPK oldalán volt nyilvánosan hozzáférhető az intézményi MI-stratégiája 2023-ban. Ezt követte a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának 2023 szeptemberi nyilatkozata, amely elfogadja és szorgalmazza a mesterséges intelligencia használatát az oktatásban, hangsúlyozva a felelősségteljes alkalmazás fontosságát. (Rajkai et al., 2024).

A DE BTK elköteleződött amellett, hogy felkészítse a tanárokat és a hallgatókat a mesterséges intelligencia hatékony használatára, és továbbra is figyelemmel kísérje a technológiai és szabályozási változásokat. A nyilatkozat irányelvei szerint a „hallgatóknak dokumentálniuk kell a mesterséges intelligencia eszközök használatát saját munkájukban, biztosítva ezzel független teljesítményük és eredményeik pontosságát. A mesterséges intelligencián alapuló rendszerek visszaélészerű használata esetén a kar a plágiumra vonatkozó szabályzatának megfelelően jár el.” A kar állásfoglalása felvázolja az MI szakmai használatát biztosító workshopok és képzések támogatását (Állásfoglalás a mesterséges intelligencia alapú rendszerek használatáról a DE BTK-n, 2023).

A DE bölcsész kari állásfoglalását követően a karhoz kötődő intézetek és tanszékek is elkezdtek kidolgozni és elérhetővé tenni saját módszertani és etikai keretrendszerüket az MI használatának gyakorlatára vonatkozóan. Például a Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Intézete állásfoglalása szerint „a generatív mesterséges intelligencia használata az oktatásban és kutatásban etikai és adatvédelmi kérdéseket vet fel, ezért kiemelt figyelmet igényel a személyes adatok védelme”.

Az intézet a felelős, átlátható és kritikus szemléletű használatot támogatja, hangsúlyozva a felhasználó felelősségét az MI által generált tartalomért (Állásfoglalás a generatív mesterséges intelligencia (AI) használatáról, 2023)

Ennek megvalósításának első lépése az volt, hogy a tanárok és kutatók számára lehetőséget biztosítottak tudásuk megosztására. Az első MI-képzéseket és a tanításhoz hasznos alkalmazásokkal kapcsolatos képzést először önkéntes alapon valósították meg. Ezt követték az online képzési lehetőségek, amelyek sikeres elvégzése már tanúsítvány megszerzésével is járt.

Az MI használatának bevezetése a hallgatók körében a Debreceni Egyetemen azonban elsősorban a tanárok és kutatók feladata. A kar elvárásai alapján olyan kurzusokat hoztak létre, amelyeken a hallgatók megismerkedhetnek az MI használatával és etikus, illetve szakspecifikus alkalmazásaival.

Összegzés

A ChatGpt 2022-es globális betörésével a mesterséges intelligencia használata a felsőoktatási rendszerek részévé vált. Egy olyan fejlődési ütemű innovációt jelent az MI, amelyre a felsőoktatásnak a szabályozás és a használati ajánlások szintjén is reagálnia volt szükséges. A társadalompolitikai és oktatáspolitikai álláspontok kialakítása nem csupán a pozitív használati minták kialakítása szempontjából volt szükséges, de tudományetikai állásfoglalásnak is születnie kellett, amely korlátok közé emeli az MI használati lehetőségeit, megtartván ezáltal a tudomány hagyományos értékei melletti elköteleződés lehetőségét. Globálisan és hazai terepen vizsgálódva is látható, hogy az MI használatára vonatkozó alapelvek azonossá váltak, felismervén és támogatván az eszköz előnyeit, ugyanakkor az intézményi szuverenitás szintjén változatos képet mutat a használatra vonatkozó álláspontok részletessége.

Felhasznált irodalom

- Állásfoglalás a generatív mesterséges intelligencia (AI) használatáról, (2023). <https://ni.unideb.hu/allasfoglalas-generativ-mesterseges-intelligencia-ai-hasznalatarol>
- Állásfoglalás a mesterséges intelligencia alapú rendszerek használatáról a DE BTK-n (2023). <https://btk.unideb.hu/hirek/allasfoglalas-mesterseges-intelligencia>
- Balogh, G. (2023). Lehetetlen kitiltani, ezért mindent boríthat a felsőoktatásban is a ChatGPT. *Index.hu*. <https://telex.hu/belfold/2023/04/20/mesterseges-intelligencia-chatgpt-egyetemek-felsooktatasa>
- Byungura, J. C., Hansson, H., Masengesho, K., & Karunaratne, T. (2016). ICT capacity building: A critical discourse analysis of Rwandan policies from higher education perspective. *European Journal of Open, Distance and E-Learning*, 19(2), 46–62.
- Danylov, O. (2023). To counter ChatGPT, American colleges may return to handwritten essays, paper and oral exams. *Mezha.media*. <https://mezha.media/en/2023/08/14/to-counter-chatgpt-american-colleges-may-return-to-handwritten-essays-paper-and-oral-exams/>
- European Commission. (2025). *Living guidelines on the responsible use of generative AI in research*. ERA Forum Stakeholders' document.
- Hajdú, J., & Bódor Eranus, E. (2024). *Mi a jövő a felsőoktatásban?* [Konferencia-előadás]. I. Kortárs Kihívások a Köznevelésben és a Felsőoktatásban Nemzetközi Konferencia, Miskolci Egyetem. <https://bolcsesz.uni-miskolc.hu/uj/kkkfn/index.php>
- Hennessey, M. (2023). Almost half of Cambridge students admit they used ChatGPT. *The Times*. <https://www.thetimes.co.uk/article/cambridge-university-students-chatgpt-ai-degree-2023-rnsv7mw7z>
- Herczegh, J. (2022). Az IKT mint közösségépítő eszköz a felsőoktatásban: A Debreceni Egyetem Nevelés és Művelődéstudományi Intézete Művelődéstudományi és Humán Tanulmányok tanszékének esete. *Közösségi Kapcsolódások – Tanulmányok Kultúráról és Oktatásról*, 2022(2), 62–72.
- Horváthné Hadobás, O. E., & Stoffa, V. (2024). A matematika tanulásának támogatása a lépésenkénti megoldást segítő intelligens tutoráló

rendszerekkel. In P. Szlávi & L. Zsakó (Eds.), *iNFODIDACT 2023* (pp. 1–11). Webdidaktika Alapítvány.

- Irányelvek a mesterséges intelligencia alapú rendszerek használatához a Debreceni Egyetemen. (2025). <https://share.google/8xNB1MH4NGj1PI3pl>
- Khalifa, M., & Albadawy, M. (2024). Using artificial intelligence in academic writing and research: An essential productivity tool. *Computer Methods and Programs in Biomedicine Update*, 5, Article 100145. <https://doi.org/10.1016/j.cmpbup.2024.100145>
- Kizilcec, R. F. (2023). To advance AI use in education, focus on understanding educators. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 34, 1–7. <https://doi.org/10.1007/s40593-023-00351-4>
- Kulik, J. A., & Fletcher, J. D. (2016). Effectiveness of intelligent tutoring systems: A meta-analytic review. *Review of Educational Research*, 86(1), 42–78. <https://doi.org/10.3102/0034654315581420>
- Michel-Villarreal, R., Vilalta-Perdomo, E., Salinas-Navarro, D. E., Thierry-Aguilera, R., & Gerardou, F. S. (2023). Challenges and opportunities of generative AI for higher education as explained by ChatGPT. *Education Sciences*, 13(9), 856. <https://doi.org/10.3390/educsci13090856>
- Naik, D., Naik, I., & Naik, N. (2024). Sorry, I am an AI language model: Understanding the limitations of ChatGPT. In N. Naik, P. Jenkins, S. Prajapat, & P. Grace (szerk.), *Contributions Presented at The International Conference on Computing, Communication, Cybersecurity and AI (C3AI 2024)* (Lecture Notes in Networks and Systems, vol. 884). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-74443-3_2
- OECD. (2019). *Artificial intelligence in society*. OECD Publishing.
- OECD. (2020a). *OECD Future of Education and Skills 2030*. OECD Publishing.
- OECD. (2020b). *Trustworthy artificial intelligence (AI) in education: Promises and challenges* (OECD Education Working Paper No. 218). OECD Publishing.
- OECD. (2024). *Recommendation of the Council on Artificial Intelligence* (OECD/LEGAL/0449). OECD Publishing.

- Rajkai, Z., T. Nagy, J., & Dringó-Horváth, I. (2024). A mesterséges intelligencia a felsőoktatásban: Hallgatói hozzáférés, attitűd és felhasználási gyakorlat. *Iskolakultúra*, 34(7), 3–22.
- Rajkai, Z., T. Nagy, J., & Dringó-Horváth, I. (2025). Mesterséges intelligencia a felsőoktatásban – oktatói hozzáférés, attitűd és felhasználási gyakorlat. *Iskolakultúra*, 35(7). <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/46352/44965>
- Russell Group. (2023). *New principles on use of AI in education*. <https://russellgroup.ac.uk/news/new-principles-on-use-of-ai-in-education/>
- Salas-Pilco, S. Z., Xiao, K., & Oshima, J. (2022). Artificial intelligence and new technologies in inclusive education for minority students: A systematic review. *Sustainability*, 14(20), Article 13572. <https://doi.org/10.3390/su142013572>
- Schifano, I. (2023). These are the Russell Group unis that have banned students from using ChatGPT. *The Tab*. <https://thetab.com/uk/2023/03/03/these-are-the-russell-group-unis-that-have-banned-students-from-using-chatgpt-297148>
- Snepvangers, P. (2023). There were more than 1 million visits to ChatGPT website at universities in last exam season. *The Tab*. <https://thetab.com/uk/2023/03/21/there-were-more-than-1-million-visits-to-chatgpt-website-at-universities-in-last-exam-season-299853>
- Toro, U., & Joshi, M. (2012). ICT in higher education: Review of literature from the period 2004-2011. *International Journal of Innovation, Management and Technology*, 3(1), 20–23.
- UNESCO. (2021). *Ajánlás a mesterséges intelligencia etikájáról*. https://unesco.hu/data/UNESCO_Ajanlas_mesterseges_intelligencia.pdf
- UNESCO. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*. UNESCO Publishing.
- UNESCO. (n. d.). *Artificial intelligence in education*. <https://www.unesco.org/en/digital-education/artificial-intelligence>
- Verebics, J. (2024). Generatív mesterséges intelligencia az egyetemi oktatásban – dilemmák és lehetőségek egy új korszak hajnalán I. *Fontes Iuris*, 10(3-4), 3–13. <https://doi.org/10.51784/FI.2024.3-4.3>
- Walter, Y. (2024). Embracing the future of artificial intelligence in the classroom: The relevance of AI literacy, prompt engineering, and critical thinking in modern education. *International Journal of Educational*

Technology in Higher Education, 21, Article 15.
<https://doi.org/10.1186/s41239-024-00448-3>

- Wang, S., Wang, F., Zhu, Z., Wang, J., Tran, T., & Du, Z. (2024). Artificial intelligence in education: A systematic literature review. *Expert Systems with Applications*, 252(Part A), Article 124167. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2024.124167>
- Weng, X., & Chiu, T. K. F. (2023). Instructional design and learning outcomes of intelligent computer assisted language learning: Systematic review in the field. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, Article 100117. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100117>

Máté-Szabó Barbara

**BELÉPÉSI UTAK A FELSŐOKTATÁSI
SZAKKÉPZÉSBEN
ELŐZETES TANULMÁNYI JELLEMZŐK EGY
EMPIRIKUS VIZSGÁLAT TÜKRÉBEN**

Absztrakt: A tanulmány a felsőoktatási szakképzés hallgatóinak előzetes tanulmányi jellemzőit vizsgálja, különös tekintettel azokra a tényezőkre, amelyek a képzésbe való belépést és a későbbi továbbhaladási lehetőségeket meghatározzák. A kutatás célja annak feltárása, hogy a felsőoktatási szakképzés mennyiben tekinthető homogén belépési csatornának, illetve milyen eltérő előzetes tanulási utak azonosíthatók a hallgatók körében. Az empirikus elemzés egy 2018 tavaszán zajlott, országos kérdőíves adatfelvétel adataira épül, amelyben 1628 felsőoktatási szakképzésben tanuló hallgató vett részt. Az elemzés fókuszában a középfokú tanulmányok típusa, a középiskolai tanulmányi eredményesség, a nyelvvizsga megléte és szintje, valamint a képzési területek szerinti különbségek állnak. Az eredmények arra utalnak, hogy a felsőoktatási szakképzésbe belépők nem egységes tanulási háttérrel érkeznek. A tanulmány hozzájárul a felsőoktatási szakképzés funkcióinak pontosabb értelmezéséhez, és rávilágít a képzésen belüli hallgatói heterogenitás jelentőségére.

Kulcsszavak: felsőoktatási szakképzés; belépési utak; tanulási pályák; tanulmányi eredményesség; továbbhaladás

Abstract: This study examines the prior educational characteristics of students enrolled in higher education short-cycle programmes, with particular attention to the factors that shape entry into the programme and subsequent progression opportunities. The aim of the research is to explore the extent to which higher education short-cycle programmes can be considered a homogeneous entry route, and to identify the different types of prior learning pathways present among students.

The empirical analysis is based on data from a nationwide questionnaire survey conducted in spring 2018, involving 1,628 students enrolled in higher education short-cycle programmes. The analysis focuses on the type of upper-secondary education completed, academic performance in upper-secondary school, the presence and level of foreign language certification, and differences across fields of study.

The findings indicate that entrants to higher education short-cycle programmes do not share a uniform learning background. The study contributes to a more nuanced understanding of the functions of higher education short-cycle programmes and highlights the importance of student heterogeneity within this form of education.

Keywords: higher education short-cycle programmes; entry routes; learning pathways; academic achievement; progression

Bevezetés

A magyar felsőoktatás és szakképzés rendszere az elmúlt bő két és fél évtizedben jelentős strukturális és funkcionális átalakuláson ment keresztül. E változások egyik legdinamikusabban formálódó területe a felsőfokú, majd felsőoktatási szakképzés volt, amely eltérő intézményi kötődéssel, képzési célokkal és hallgatói összetétellel jelent meg a hazai oktatási rendszerben. A képzési forma fejlődéstörténete jól tükrözi a közoktatás, a felsőoktatás és a munkaerőpiac közötti kapcsolatok átrendeződését. A folyamatos reformok nemcsak a képzési struktúrát és az intézményi szereplőket érintették, hanem közvetlen hatással voltak a hallgatói létszámra, a jelentkezési mintázatokra és a továbbtanulási lehetőségekre is. Mindezek indokoltá teszik a felsőoktatási szakképzés hallgatói összetételének és társadalmi szerepének elméleti és empirikus vizsgálatát.

Jelen tanulmány célja annak feltárása, hogy milyen tipikus belépési és tanulási utak azonosíthatók a felsőoktatási szakképzés hallgatói körében, és ezek miként kapcsolódnak a képzési területekhez, valamint az előzetes tanulmányi eredményesség mutatóihoz. Az elemzés középpontjában azoknak a tanulási pályáknak az azonosítása áll, amelyek a középfokú oktatásból a felsőoktatási szakképzésbe vezetnek.

Elméleti keret

Az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés (AIFSZ) 1998-as bevezetésével Magyarországon megjelent a félfelsőfokú képzés, amely sajátos módon a közoktatás és a felsőoktatás konzorciumi együttműködésében indult el. A képzés iránt mind az intézmények, mind a hallgatók részéről növekvő érdeklődés mutatkozott, ami 2011-ig jelentős jelentkezőszám növekedést eredményezett. A bolognai rendszer bevezetését követően, 2006-tól a képzés véglegesen beépült a magyar felsőoktatási rendszerébe. Ennek hatására bővült a képzési területek és szakok köre, valamint egyre több felsőoktatási intézmény kapcsolódott be a képzés megvalósításába. A hallgatói létszám növekedése 2013 után megtört, amikor a felsőoktatási szakképzés teljes mértékben a felsőoktatásba integrálódott, kiszorítva a középiskolákat és azokat a kisebb felsőoktatási intézményeket, amelyek nem tudtak továbblépési lehetőséget biztosítani az alapképzés irányába. Összességében a képzési szint az elmúlt két évtizedben jelentős átalakuláson ment keresztül, amely elsősorban a képzési profilját és intézményi kötődését érintette.

A felsőoktatási szakképzés hallgatói összetételét és társadalmi funkcióját vizsgáló kutatások (Hrubos, 2002, Fehérvári, 2014) ugyanakkor rendrerámutatnak arra, hogy a felsőoktatási szakképzésbe belépők nem egységes tanulási háttérrel és továbbtanulási stratégiákkal érkeznek. A képzés így nem egyetlen, jól körülhatárolható tanulási út mentén működik, hanem eltérő belépési és tanulási pályák metszéspontjaként értelmezhető.

A nemzetközi és hazai szakirodalomban a rövid ciklusú felsőfokú képzések gyakran jelennek meg alternatív belépési csatornaként azok számára, akik a hagyományos felsőoktatási utakra nehezebben tudnak belépni. Ugyanakkor egyre több empirikus eredmény (Aittola & Ursin, 2019; Fehérvári & Kocsis, 2009; Karsai, 2011; Kárpátiné, 2016) utal arra is, hogy e képzések bizonyos hallgatói csoportok számára tudatos stratégiai lépcsőként funkcionálnak az alapképzés irányába. E kettősség arra hívja fel a figyelmet, hogy a felsőoktatási szakképzés hallgatói nem pusztán szociokulturális jellemzőik, hanem tanulási útjaik és előzetes tanulmányi eredményességük alapján is differenciálhatók.

A felsőoktatási szakképzés értelmezésének egyik meghatározó elméleti iránya a hallgatók szociokulturális háttérének vizsgálata. Nemzetközi kutatások következetesen rámutatnak arra, hogy ezekben a képzésekben felülreprezentáltak az alacsonyabb társadalmi státuszú, kedvezőtlenebb családi háttérrel rendelkező hallgatók, ami a képzési forma társadalmi kiegyenlítő funkciójára utal (Kirsch & Beernaert, 2011; Baird et al., 2012; Round et al., 2012).

A hazai szakirodalom is hasonló következtetésekre jutottak. Hrubos (2002) hívta fel a figyelmet arra, hogy az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés (AIFSZ) elsősorban alacsonyabb státuszú családok gyermekei számára teremtett továbbtanulási lehetőséget, ezáltal hozzájárulva a társadalmi esélyegyenlőtlenségek mérsékléséhez. E megállapításokat későbbi empirikus kutatások is megerősítették, amelyek egybehangzóan igazolták, hogy a felsőfokú, majd felsőoktatási szakképzés hallgatói összetétele kedvezőtlenebb társadalmi háttérrel jellemezhető az alapképzésben tanulókhoz képest (Fehérvári & Kocsis, 2009; Szemerszki et al., 2012; Fehérvári, 2014; Hegedűs, 2016).

Az elméleti megközelítések másik fontos dimenziója az intézményi kötődés és a képzési területek szerinti különbségek vizsgálata. Hrubos (2002) kutatása kimutatta, hogy a felsőoktatási intézményekben és a középfokú intézményekben megvalósuló képzések hallgatói összetétele eltér egymástól, valamint, hogy egyes képzési területeken, különösen a gazdasági, kereskedelmi és turisztikai irányokban magasabb társadalmi státuszú hallgatók jelentek meg. Ez arra utal, hogy a felsőoktatási szakképzés nem homogén képzési szintként működik, hanem belső rétegződést mutat.

A hallgatói háttér elemzéséhez szorosan kapcsolódik a továbbtanulási stratégiák és az előzetes tanulmányi utak vizsgálata. A hazai empirikus kutatások alapján a felsőfokú és felsőoktatási szakképzésbe belépők körében magasabb a szakközépiskolai végzettséggel rendelkezők aránya, míg a gimnáziumi háttérrel és nyelvvizsgával rendelkező hallgatók száma alacsonyabb az alapképzés hallgatóihoz képest. Mindez arra utal, hogy a felsőoktatási szakképzés elsősorban alternatív belépési csatornaként funkcionál a felsőoktatásba, amely sajátos tanulási pályákat és továbbhaladási mintázatokat eredményez (Hrubos, 2002; Szemerszki, 2012; Fehérvári, 2014).

Módszertan, kérdések

A tanulmány empirikus alapját egy 2018 tavaszán végzett, országos lefedettségű kérdőíves adatfelvétel képezi, amely a felsőoktatási szakképzésben tanuló hallgatók körében készült. Az adatfelvétel során 28 felsőoktatási intézményben működő felsőoktatási szakképzési program hallgatóit értük el véletlenszerű, csoportos mintavételi eljárás alkalmazásával. A kutatásban összesen 1628 első- és másodéves, nappali és levelező tagozatos hallgató vett részt. Az elemzés fókuszában a hallgatók belépési és tanulási útjainak feltárása áll, ezért a vizsgálat során elsősorban az alábbi változókat használtuk fel: a középfokú intézmény típusa, a középiskolai tanulmányi eredményesség (az érettségi előtti két tanév átlaga), a nyelvvizsga meglete és szintje, a középiskolai tanulmányokhoz kapcsolódó szubjektív élmények, valamint a képzési területek szerinti csoportosítás. Az adatelemzés során leíró statisztikai eljárásokat, valamint képzési területek szerinti összehasonlításokat alkalmaztunk. A vizsgálat időbeli korlátját az adatfelvétel 2018-as időpontja jelenti, ezért az eredmények értelmezése feltáró jellegű, általánosító következtetések levonására korlátozottan alkalmas.

A kutatás során a hallgatók felsőoktatási jelentkezést megelőző tanulmányi eredményességének feltárására az alábbi kutatási kérdéseket fogalmaztuk meg:

K1: Milyen tipikus belépési és tanulási utak azonosíthatók a felsőoktatási szakképzés hallgatói körében?

K2: Ezek az utak hogyan kapcsolódnak a képzési területekhez és az előzetes tanulmányi eredményességhez?

Eredmények

A FOSZ 2018 adatbázisunkban 29,5%-ban férfi és 70,5%-ban női válaszadók kerültek. A válaszadó hallgatók 66,3%-a egyedülálló és 32,6%-uk kapcsolatban él (házas vagy élettársi kapcsolatban). 1,1 %-a vált el a hallgatóknak. A felsőoktatási szakképzésben tanuló hallgatók esetében a középfokú vagy annál alacsonyabb végzettségű szülők vannak túlsúlyban, de a felsőfokú végzettségűek aránya is egyre növekvő tendenciát mutat az előző évek kutatásaihoz képest (Hrubos, 2002). A felsőoktatási szakképzésben résztvevők elsősorban kis- és közepes méretű településekről érkeznek.

Belépési és tanulási utak jellemzői

A felsőoktatási szakképzés hallgatóinak belépési útjai alapján különbségek rajzolódnak ki. A válaszadók közel 60%-a gimnáziumi háttérrel érkezett a képzésbe, addig több mint 40%-uk szakgimnáziumi vagy szakközépiskolai végzettséggel rendelkezett. Ez az arány arra utal, hogy a felsőoktatási szakképzésbe való belépés egyre kevésbé kizárólagosan a szakképzési háttérhez kötődik, és a gimnáziumi végzettséggel rendelkező hallgatók számára is reális alternatívát jelent. Az 1. táblázatban a hallgatók középfokú intézmények típusát, középfokú intézményük fenntartóját, tagozatukat, nyelvvizsga eredményeiket és nyelvvizsgájuk fokát is összevetem.

1. táblázat: A válaszadók középfokú tanulmányainak jellemzői (n=1628) %

Középfokú intézmény típusa	Gimnázium	59,5
	Szakgimnázium/Szakközépiskola	40,5
Középfokú intézmény fenntartója	Állami	75,5
	Egyházi	17,8
	Alapítványi	3,2
	Egyéb	3,5
Tagozat	Nappali	96,1
	Levelező	2,1
	Esti	1,8
Nyelvvizsga	Igen	33,8
	Nem	66,2
Nyelvvizsga foka	Alapfok	9,6
	Középfok	78,0
	Felsőfok	12,4

Forrás: FOSZ 2018, saját szerkesztés

A hallgatók főként állami fenntartású intézményekből érkeztek (75,5%), egyházi, alapítványi és egyéb fenntartású intézményekből a válaszadók 24,5%-a érkezett. 96,1%-ban nappali tagozaton szerezték érettségijüket. 33,8% szerzett nyelvvizsgát a képzés megkezdése előtt, melyek elsősorban középfokúak voltak (78%), de volt, aki az alapfokú nyelvvizsgát is jelölte (9,6%), illetve felsőfokú nyelvvizsgát is szerzett 12,4% a jelentkezést megelőzően. A nyelvek változatosak voltak, angol és német nyelvből szereztek legtöbben nyelvvizsgát, de eszperantó, lovári, francia, spanyol, olasz, japán, szlovák, szerb, ukrán és román

nyelvvizsgákat is írtak válaszul a kérdőívünkben. Pár esetben fordult elő, hogy 2 nyelvvizsgával is rendelkeztek a hallgatók.

Képzési területek összevetésében az agrár, gazdaságtudományok, jogi, műszaki, pedagógusképzési és társadalomtudományi területeken döntő többségben vannak a gimnáziumból érkezők (2. táblázat). A művészeti képzési területéről érkezők ebben a kérdésben erősen felülreprezentáltak (Adj.Resid.=2,9).

2. táblázat: A válaszadók középfokú intézményeinek típusa a képzési területek szerinti megoszlásban, (n=1628) Sign.=0,000, sorszázalék %

Képzési terület/Középfokú intézmény típusa	Gimnázium	Szakgimnázium/Szakközépiskola	Összesen
agrár	56,19%	43,81%	100,00%
gazdaságtudományok	61,19%	38,81%	100,00%
informatika	42,34%	<u>57,66%</u>	100,00%
jogi	63,03%	36,97%	100,00%
műszaki	70,59%	29,41%	100,00%
művészet	<u>82,86%</u>	17,14%	100,00%
orvos- és egészségtudomány	44,44%	55,56%	100,00%
pedagógusképzés	55,71%	44,29%	100,00%
társadalomtudomány	60,84%	39,16%	100,00%
Összesen	59,46%	40,54%	100,00%

(Forrás: FOSZ 2018, saját szerkesztés)

Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

Az informatika és az orvos- és egészségtudomány esetében vannak többségben a szakgimnáziumokból, szakközépiskolákból érkezők.

A tanulmányi eredményesség vizsgálata tovább árnyalja ezt a képet. A hallgatók döntő többsége (40%) közepes vagy jó középiskolai tanulmányi átlaggal lépett be a felsőoktatási szakképzésbe, 28,9%-uk volt 4,00–4,50 közötti tanulmányi átlagú, és 13,9% 4,50 vagy attól jobb eredményeket ért el. Ugyanakkor a kiváló eredményekkel rendelkező hallgatók aránya képzési területenként jelentős eltéréseket mutat (3. táblázat). Különösen a gazdaságtudományi és művészeti képzési területeken figyelhető meg a magasabb tanulmányi átlaggal érkezők felülreprezentáltsága, ami arra utal, hogy e területeken a felsőoktatási szakképzés tudatos továbbtanulási lépcsőként funkcionálhat.

Az agrár, informatika, jogi, műszaki, pedagógusképzési és társadalomtudományi területeken a hallgatók közel 50%-a, a műszaki területen közel 60%-uk 3,51-4,00 közötti tanulmányi eredménnyel érkezett a felsőoktatási szakképzésbe. A művészet, és orvos- és egészségtudományi területen a 4,01-4,50 közötti átlag volt kevésbé, de figyelemreméltóbb. A gazdaságtudományok területén több adatot is láthatunk. Egyrészt a 3,51-4,00 közöttiek voltak 34,39%-kal a legtöbben, de 32,11%-kal a 4,01-4,50 közötti átlagúak is jelen voltak mellettük

3. táblázat: A válaszadók tanulmányi eredményei a középiskolában az érettségi előtti két tanév végén a képzési területek szerinti megoszlásban, (n=1628) Sign.=0,000, sorszázalék %

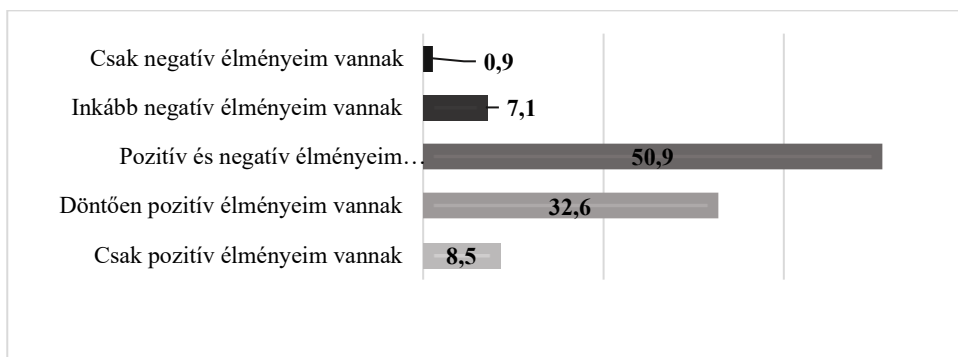
<i>Képzési terület/ Középiskolai átlag</i>	<i>2,00- 2,50</i>	<i>2,51- 3,00</i>	<i>3,01- 3,50</i>	<i>3,51- 4,00</i>	<i>4,01- 4,50</i>	<i>4,51- 5,00</i>	<i>Összesen</i>
agrár	0,52%	1,55%	<u>24,23%</u>	<u>47,94%</u>	21,13%	4,64%	100,00%
gazdaságtudományok	0,13%	1,77%	11,25%	34,39%	<u>32,11%</u>	<u>20,35%</u>	100,00%
informatika	<u>3,60%</u>	<u>7,21%</u>	<u>24,32%</u>	45,05%	12,61%	7,21%	100,00%
jogi	0,00%	3,03%	16,36%	38,18%	32,12%	10,30%	100,00%
műszaki	0,00%	5,88%	17,65%	58,82%	5,88%	11,76%	100,00%
művészet	0,00%	0,00%	11,43%	37,14%	40,00%	11,43%	100,00%
orvos- és egészségtudomány	0,00%	0,00%	11,11%	33,33%	44,44%	11,11%	100,00%
pedagógusképzés	0,00%	2,86%	14,29%	<u>47,86%</u>	27,14%	7,86%	100,00%
társadalomtudomány	0,00%	1,20%	13,25%	46,39%	31,33%	7,83%	100,00%
Összesen	0,37%	2,27%	14,74%	39,80%	28,93%	13,88%	100,00%

(Forrás: FOSZ 2018, saját szerkesztés)

Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

A középiskolai tanulmányokhoz kapcsolódó szubjektív élmények vizsgálata tovább erősíti a belépési utak heterogenitását. A hallgatók többsége vegyes, pozitív és negatív élményekről számolt be, ugyanakkor egy kisebb csoport esetében kifejezetten pozitív iskolai tapasztalatok rajzolódnak ki (1. ábra).

1. ábra: A válaszadók középiskolai évekre vonatkozó élményei (n=1628)

(Forrás: FOSZ 2018, saját szerkesztés)

A hallgatók több mint 50%-a pozitív és negatív élményekről is beszámolt. De 32,6% döntően pozitív élményekre emlékszik vissza, 8,5% csak pozitív élményekre. 7,1% inkább negatív élményekkel, addig közel 1 % csak negatív élményekkel tekint vissza a középiskolai évekre.

A középiskolai eredményességhez és a felvételi sikerességéhez is hozzátartozik, hogy a hallgatók rendelkeznek-e nyelvvizsgával. A nyelvvizsga megléte szintén fontos differenciáló tényezőnek bizonyult. A hallgatók egyharmada (33,8%) rendelkezett valamilyen szintű nyelvvizsgával a felsőoktatási jelentkezést megelőzően, döntően (78%) középfokú komplex vizsgával. A 4. táblázatban a képzési területek szerint is vizsgáltuk a nyelvvizsgákat.

A nyelvvizsgával rendelkező hallgatók aránya elsősorban azokban a képzési területekben magasabb, ahol a tanulmányi eredményesség is kedvezőbb, ami arra utal, hogy a nyelvi kompetenciák a felsőoktatási szakképzésen belül is szelekciós mechanizmusként működnek. A művészeti (42,86%) és a gazdaságtudományok (41,72%) képzési területen rendelkezett a legtöbb hallgató nyelvvizsgával, a legkevesebben az orvos- és egészségtudomány (0%), pedagógusképzési (15%) és agrár (22,68%) területen tanulók közül szereztek nyelvvizsgát.

4. táblázat: A válaszadók nyelvvizsga eredményei a képzési területek szerinti megoszlásban, (n=1628) Sign.=0,000, sorszázalék %

Képzési terület/Nyelvvizsgával rendelkezik-e	Igen	Nem	Összesen
agrár	22,68%	<u>77,32%</u>	100,00%
gazdaságtudományok	<u>41,72%</u>	58,28%	100,00%
informatika	37,84%	62,16%	100,00%
jogi	24,24%	<u>75,76%</u>	100,00%
műszaki	35,29%	64,71%	100,00%
művészet	42,86%	57,14%	100,00%
orvos- és egészségtudomány	0,00%	<u>100,00%</u>	100,00%
pedagógusképzés	15,00%	<u>85,00%</u>	100,00%
társadalomtudomány	31,33%	68,67%	100,00%
Összesen	33,78%	66,22%	100,00%

(Forrás: FOSZ 2018, saját szerkesztés)

Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

Az 5. táblázatban a nyelvvizsgák szintjét láthatjuk képzési területek szerinti bontásban.

5. táblázat: A válaszadók nyelvvizsga eredményeinek szintje a képzési területek szerinti megoszlásban, (n=1628) Sign.=0,000, sorszázalék %

Képzési terület	Alapfok	Középfok	Felsőfok	Összesen
agrár	9,76%	82,93%	7,32%	100,00%
gazdaságtudományok	9,15%	77,44%	13,41%	100,00%
informatika	4,65%	79,07%	16,28%	100,00%
jogi	6,82%	79,55%	13,64%	100,00%
műszaki	0,00%	50,00%	<u>50,00%</u>	100,00%
művészet	0,00%	84,62%	15,38%	100,00%
orvos- és egészségtudomány	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%
pedagógusképzés	<u>23,81%</u>	71,43%	4,76%	100,00%
társadalomtudomány	16,67%	79,63%	3,70%	100,00%
Összesen	9,64%	78,00%	12,36%	100,00%

(Forrás: FOSZ 2018, saját szerkesztés)

Az aláhúzva szereplő értékeknél az adjusted reziduals abszolút értéke nagyobb, mint kettő.

A pedagógusképzési területen tanulók voltak a legtöbben (23,81%) az alapfokú nyelvvizsgák tekintetében, addig a középfokú nyelvvizsga esetén, az agrár és művészeti területen 80% feletti, a többi terület esetében közel 80% volt a középfokú nyelvvizsgával rendelkezők aránya. A műszaki, informatikai, művészeti és gazdaságtudományok területen tanulóknál volt nagyobb arányban jellemző a felsőfokú nyelvvizsga.

Összegzés

A tanulmányi eredményesség területén ki kell emelnünk, hogy az akkreditált iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés (AIFSZ) és a felsőfokú szakképzések (FSZ) idején végzett vizsgálatok (Hrubos, 2002; Fehérvári & Kocsis 2009; Szemerszki, 2012) eredményeihez képest előrelépést tapasztalhatunk. Egyrészt jóval többen érkeznek gimnáziumból a felsőoktatási szakképzésbe, mint 10-15 évvel ezelőtt, másrészt a nyelvvizsga eredményeik is jobbak. Döntő többségében 3,51-4,00 közötti átlaggal érkeznek a felsőoktatásba a FOSZ hallgatók. Elsősorban a művészeti és gazdaságtudományi területen tanulók rendelkeznek jobb előzetes tanulmányi eredményekkel és nyelvvizsgákkal a többi képzési területhez viszonyítva.

A felsőoktatási szakképzés hallgatóinak belépési és tanulási útjai az empirikus eredmények alapján nem tekinthetők egységesnek. A középiskolai háttér, a tanulmányi eredményesség és az előzetes tanulási tapasztalatok mentén három, jól elkülöníthető hallgatói út rajzolódik ki.

Az első csoportba a *stratégiai belépők* tartoznak. E hallgatók jellemzően gimnáziumi háttérrel rendelkeznek, tanulmányi eredményeik 4.0 feletti és ebbe a csoportba a nyelvvizsgával rendelkezők aránya is magasabb. Számukra a felsőoktatási szakképzés továbbtanulási lépcsőként jelenik meg, elsősorban a gazdaságtudományi, művészeti, valamint a műszaki képzési területeken jelennek meg nagyobb arányban.

A második csoportot a *szakmai úton érkezők* alkotják. Többségük szakgimnáziumi vagy szakközépiskolai végzettséggel lép be a képzésbe, tanulmányi eredményességük jellemzően közepes vagy jó, nyelvvizsgával ritkábban rendelkeznek. Számukra a felsőoktatási szakképzés elsősorban a középfokú tanulmányok folytatása, a továbbhaladás lehetősége mellett. E csoport elsősorban az informatika, agrár és pedagógusképzési területeken koncentrálódik.

A harmadik csoport a *kompenzáló tanulási úton* haladók, akik alacsonyabb vagy közepes tanulmányi eredménnyel, ritkábban nyelvvizsgával, és gyakran negatívabb iskolai élményekkel érkeznek. Számukra a felsőoktatási szakképzés alternatív belépési csatornaként funkcionál, amely a felsőoktatásban való bent maradás és végzettség megszerzésének lehetőségét kínálhatja. A pedagógusképzési, jogi és agrár képzési területeken figyelhető meg.

A tanulmány eredményei alapján megállapítható, hogy a felsőoktatási szakképzés hallgatói nem egységes belépési és tanulási út mentén érkeznek a képzésbe. Az elemzés során jól elkülöníthető tanulási pályák rajzolódtak ki, amelyek eltérő tanulmányi eredményességgel, nyelvi kompetenciákkal és továbbhaladási potenciállal jellemezhetők.

A képzési területek szerinti eltérések arra utalnak, hogy a felsőoktatási szakképzésen belüli belépési utak nem véletlenszerűen alakulnak, hanem intézményi és képzési sajátosságokhoz is kapcsolódnak. Az eredmények hozzájárulnak a felsőoktatási szakképzés funkcióinak differenciált értelmezéséhez, rámutatnak arra, hogy a képzés hatékony működéséhez elengedhetetlen a hallgatói utak sokféleségének figyelembevétele.

Felhasznált irodalom

- Aittola, H., – Ursin, J. (2019). Finnish adult students' perspectives on short-cycle study programmes: motives and evaluations, *Higher Education Research & Development*, 38(2), 205–218. <https://doi.org/10.1080/07294360.2018.1515182>
- Baird, J. –Rose, J., – McWhirter, A. (2012). So tell me what you want: a comparison of FE college and other post-16 students' aspirations, *Research in Post-Compulsory Education*, 17(3), 293–310. <https://doi.org/10.1080/13596748.2012.700095>
- Fehérvári, A., – Kocsis, M. (Eds.) (2009). *Felsőfokú? Szakképzés?*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Fehérvári, A. (2014). A felsőoktatási szakképzés első éve. *Felsőoktatási Műhely*, 8(1), 65–77. p.
- Hegedűs, R. (2016). Számok-arányok-mintázatok a felsőoktatásba felvett hátrányos helyzetűek esetében. *Modern Geográfia*, 11 (3), 1–14
- Hrubos, I. (Ed.)(2002). *Az ismeretlen szakképzés. Új Mandátum*.

- Karsai, N. (2011). A felsőfokú szakképzés helyzete Magyarországon. Dél-alföldi HEURégió Pont Egyesület. https://dalheur.hu/upload/eu_kisokos_2011_web.pdf
- Kárpátiné Daróczy, J. (2016). A kompetencia hatalom? Mit ér a gazdasági felsőfokú képzés, ha nem ad diplomát? PhD értekezés. Pannon Egyetem.
- Kirsch, M. – Beernaert, Y. (2011). Short Cycle Higher Education in Europe Level 5: the Missing Link, EURASHE. https://www.eurashe.eu/library/modernising-phe/L5_report_SCHE_in_Europe_full_report_Jan2011.pdf
- Round, D., Brownless, C., – Rout, A. (2012). The landscape of vocational progression in higher education: understanding the retention and progression of vocational learners through a regional perspective, Research in Post-Compulsory Education, 17(1), 5–19 <https://doi.org/10.1080/13596748.2012.649610>
- Szemerszki, M. (Ed.) (2012). Az érettségítől a mesterképzésig. Továbbtanulás és szelekció. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.

**A KOMPETENCIAFOGALOM ÉS AZ OKTATÓI
KOMPETENCIÁK ÉRTELMEZÉSE A
FELSŐOKTATÁSBAN**

Absztrakt: A tanulmány a felsőoktatási oktatók kompetenciáinak értelmezési lehetőségeit vizsgálja a tanulásközpontú paradigma és a felsőoktatás minőségfejlesztési törekvéseinek kontextusában. A kompetencia fogalmának eltérő – humánerőforrás- és pedagógiai – megközelítéseire támaszkodva elemzi a tanári kompetenciamodellek hazai és nemzetközi kereteit, valamint a felsőoktatásban oktatókra vonatkozó kompetenciaterek sajátosságait. A tanulmány kitér az oktatói szakmai fejlődés professzionalizációs dimenzióira és a tanulási környezetek átalakulásának hatásaira. Kálmán (2019a, 2019b) empirikus vizsgálatának eredményeire reflektálva rámutat arra, hogy a tanulásközpontú megközelítéshez kötődő kompetenciák eltérő súllyal jelennek meg az oktatók gondolkodásában. Az elemzés amellet érvel, hogy az oktatói kompetenciák differenciált, intézményi szintű fejlesztése kulcstényező a felsőoktatás eredményessége szempontjából.

Kulcsszavak: felsőoktatás, oktatói kompetenciák, szakmai fejlődés, tanulásközpontú paradigma, professzionalizáció, kompetenciamodellek

Abstract: The study examines the conceptual interpretations of higher education teachers' competencies within the context of the learning-centred paradigm and quality enhancement efforts in higher education. Drawing on both human resource management and pedagogical approaches to the concept of competence, it analyses national and international models of teaching competencies and the specific competence domains related to higher education faculty. The paper also addresses the professionalisation of academic development and the impact of changing learning environments. Reflecting on the empirical findings of Kálmán (2019a, 2019b), it highlights that competencies associated with the learning-centred approach appear with varying emphasis in academics' perceptions.

The analysis argues that differentiated, institutionally supported development of teaching competencies is a key factor in improving effectiveness in higher education.

Keywords: higher education, teaching competencies, professional development, learning-centred paradigm, professionalisation, competency frameworks

Háttér

A felsőoktatás stratégiai jelentősége miatt mindig is az oktatáspolitikai meghatározó terepe volt. Ha csak az elmúlt évtizedeket nézzük számos különböző kormányközi szervezet foglalkozott a fejlesztési céljaival, lehetőségeivel, amelyet számos a témában megjelent dokumentum is bizonyít.

Folyamatosan jelen volt az a szemlélet, hogy az oktatási rendszeren ezen alrendszere kettős területen, egyrészt az oktatási rendszer, másrészt a tudomány rendszere részeként működik. A képességek fejlesztése mellett, a tudás teremtésének is a terepe. Az oktatás és kutatás mellett az utóbbi időben pedig megjelent a harmadik missziós szerepe is (Halász, 2021).

A felsőoktatáspolitikai fő kérdései között jellemzően a finanszírozást, a munkaerőpiacra való kapcsolatot, a nemzetköziesedést találjuk. A 2000-es évek második felében, de különösen a 2010-es években jelentek meg olyan kezdeményezések, amelyek a tanulás és tanítás minőségének javítását, az eredményességet is fókuszba helyezik pl. az OECD Quality Teaching in Higher Education programja, az Európai Bizottság Bologna folyamat értékelése kapcsán megjelent összegző munkája a The European Higher Education Area in 2015. Bologna Process Implementation Report; vagy éppen az Európai Egyetem Társaság Universities without walls A vision for 2030, EUA, 2021 kezdeményezése.

A pedagógusok folyamatos szakmai fejlődéséről és tanulásáról való gondolkodás jelenleg a nemzetközi oktatáspolitikai terület egyik meghatározó eleme lett. Különösen a pedagógus szakmai fejlődése, ez mint a tanulói eredményesség, a munkaerő-piaci beválás egyik meghatározó háttértényezőjeként jelenik meg (Kopp, 2020, p. 62).

Az elmúlt időszakban az oktatás hatékonyságára, minőségére vonatkozó elméleti munkák és empirikus vizsgálatok (OECD, 2005; Barber – Mourshed, 2007; Mourshed – Chijioke – Barber, 2010; OECD, 2009; OECD, 2010; OECD, 2013; Sági-Varga, 2011) egyik kiemelt témaköre a tanárok szakmai fejlődésének, fejlesztésének témaköre. Az iskolai tényezők közül a pedagógusi munka minősége meghatározó az oktatás minősége, a tanulói eredményesség szempontjából. Ahogy Barber és Mourshed fogalmaz: az oktatási rendszer annyira jó, amennyire a tanárok, akik alkotják (Barber – Mourshed, 2007). Ezt elsősorban a középfokú oktatásban dolgozóakra értették, de valójában ez értelezhető a felsőoktatásban oktatókra is.

A közelmúltban a nemzetközi szakirodalomban a tanulás-tanítás funkcióinak hangsúlyosabbá válása, az oktatás minőségének javítása, mint téma megjelenik a felsőoktatás összefüggésében is. Előtérbe kerül, hogy a kutatást és oktatást újra egyensúlyba kell hozni, hogy az oktatók szakmai fejlődésével, tanításra való alkalmasságával, pedagógiai képzésével foglalkozni kell, hogy az oktatás fejlesztésének ösztönzése elengedhetetlen (European Commission, 2013).

Miért is van szükség a változtatásra? A munkaerő-piaci igények megváltozása, hallgatói igények megváltozása figyelhető meg. Ezen túl olyan a tanulást érintő kérdések is, mint a tanulásfelfogás, vagy a tanulási környezet is jelentősen változott.

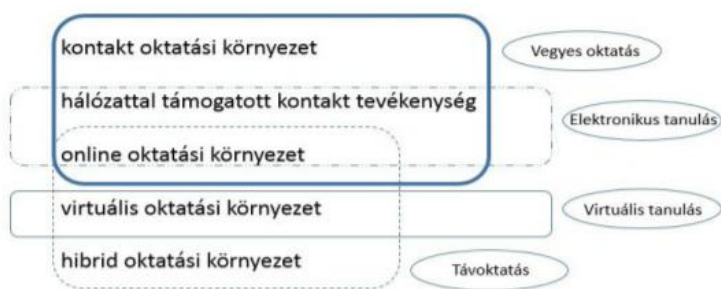
A tanulásfelfogás megváltozásának, a tanítási-tanulási a tanítási paradigmát felváltja a tanulási paradigma. A tanítási paradigmát, amelynek a középpontjában a tanítás és a tanár áll felváltja a tanulási paradigma, amely esetében a fókuszban a tanuló és a tanulás van. Míg az előbbiben a küldetésnek a tanártól a tanuló felé irányuló, instrukciókon alapuló ismeretátadást, valamint a szakképzettséget nyújtó programok kínálatának biztosítását tekintik és a siker mértéke gyakran a bemenettől, a belépő diákok előképzettségétől függ. Utóbbiban az intézmény küldetése tanulást eredményező tanulási környezet megteremtése. Cél annak elérése, hogy a tanuló maga fedezze fel és építse be a tudást; egyéni utak kialakítása a cél.

Tanulási környezet változásai, változatossá válása. A tanulás-tanítás folyamat egyre kevésbé fedi egymást. A tanulási környezetek nem biztos, hogy tanítási környezetek is egyben. Számos esetben előfordul, amikor a hallgató oktató nélkül szerzi az ismereteit, tanul. A formális keretek mellett megjelennek nonformális és informális tanulási módok is.

A tanulási környezet az a támogató környezet, amelyben minden feltétel adott ahhoz, hogy az emberek a lehető legjobban tanuljanak. A rendszer figyelembe veszi az egyéni tanulói sajátosságokat és támogatja a pozitív emberi kapcsolatokat, amelyek szükségesek a hatékony tanuláshoz (Partnership for 21st Century Skills, 2009). A megváltozott tanulási környezetekre vonatkozóan (Ollé, 2013) létrehozott egy tipológiát.

Azért is érdemes ezt megvizsgálni, mert ez a megváltozott környezeti háttér mindenképpen hatással van a tanárok készségeire, kompetenciáira is.

1.ábra: A tanulási környezetek halmazai (Lévai, 2014; Ollé, 2013)

Ez a megváltozott környezet fokozottan előtérbe került a pandémia miatt. Ollé (2013) a következő módon jellemzi az egyes oktatási környezeteket. *Kontakt oktatási környezet*nek nevezhetők azokat a környezetek, amelyek a hagyományos, intézményes oktatás keretei között a tanulók és a tanár közös tevékenységét jelentik (Ollé, 2013; Lévai, 2014). *Hálózattal támogatott kontakt tevékenység* esetén a hagyományos, kontaktórán zajló tanítási és tanulási folyamat digitális, online vagy web2.0-s eszközökkel egészül ki (Ollé, 2013; Lévai, 2014). Az *online oktatási környezet* olyan tanulási környezet, amely online keretrendszereken alapul, vagy olyan online eszközökből áll, amelyek a tanulók (felhasználók) számára megkönnyítik az információszerzést, az információk értékelését, a kommunikációt, a közös gondolkodást és együttes munkát, a tartalomszerkesztést és támogatják a produktivitást (Ollé, 2013; Lévai, 2014). A *virtuális oktatási környezetek* kapcsán a kutatók és oktatással foglalkozó szakemberek között nincs egységes megállapodás.

A virtuális oktatási környezetek alapvetően 3 dimenziós tér-és időfüggetlen környezetek, amelyekben tanulási és tanítási tevékenység éppúgy megjelenhet, mint kutatási vagy szabadidős tevékenység. A felhasználók is 3 dimenziós megjelenésben, úgynevezett avatarként vesznek részt a kommunikációban és interakcióban. A 3 dimenziós környezetekben lehetőségünk van szinkron és aszinkron kommunikációra is, de jellemzőbb, hogy egyidőben beszélgetnek egymással a felhasználók (Ollé, 2013; Lévai, 2014). *Hibrid oktatási környezet* esetében az előbbieken felsorolt környezetek bármelyikét ötvözése, egymás hatékony kiegészítése valósul meg (Ollé, 2013; Lévai, 2014).

A következőkben a felsőoktatásban oktatók szakmai fejlődése, a kompetencia fogalom, a tanári kompetenciák és a felsőoktatásban oktatók kompetenciái kapcsán nyújtunk egy rövid szakirodalmi áttekintést. Valamint a kompetenciáknak egy másik igen fontos felsőoktatási megközelítését is bemutatjuk, amely a képzési kimenethez köthető. Ez utóbbit azért tartjuk fontosnak, mert a munkaerő-piaci igényekhez igazodó felsőoktatás, a munkahelyek által igényelt készségek nyújtása is folyamatosan téma a kompetenciával összefüggésben.

A felsőoktatásban oktatók szakmai fejlődése

A szakmai fejlődés fogalma a felsőoktatás nemzetközi és különösen hazai szakirodalmában viszonylag új problémakör. Középpontba kerülése összefügghet azzal, hogy az utóbbi időben oktatás minőségének javítása is a felsőoktatás prioritásai közé került.

A szakmai fejlődés a felsőoktatásban annyiban sajátos, hogy az oktatók hagyományosan nemcsak oktatói szerepben dolgoznak, hanem kutatói, fejlesztői, tanácsadói stb. szerepekben is; valamint, hogy az oktatók szakmai fejlődésére, tanulására jóval kevésbé épültek ki átgondolt, tervezett vagy akár formális képzések (pl. nem szükséges tanári végzettség, képzés az oktatói feladatok ellátásához) (Kálmán, 2019a: 75).

Kálmán szerint a szakmai fejlődés fogalmának értelmezését két szinten lehet megragadni a felsőoktatásban dolgozó oktatók esetében. Egyrészt a szakmai fejlődés kötődhet az oktatói szerephez (professional development), másrészt holisztikusan az oktatói státuszhoz kötődő fejlődéshez, amiben az oktatói, kutatói, további pl. szakértői, tanácsadó szerepek tanulása is megjelenik (academic development, faculty development) (Kálmán, 2019a: 75).

Ahogy Vámos és munkatársai (2020) megállapítják a felsőoktatásban zajló folyamatos szakmai fejlődés kapcsán, a tradicionális szakmákkal ellentétben a felsőoktatási oktatói területen nem a képzéssel indul a pályív.

A felsőoktatásban oktatói tevékenységet végzők esetében nincs ilyen jellegű felsőoktatási képzés, kötelező szakmai gyakorlat és szakvizsga. A felsőoktatási intézménytől függ, hogy szervez-e a kezdő oktatónak mentorált tanulást. Mivel a kezdő szakasz jellemzően munkába és szervezetbe ágyazottan elvárt, ezért e hivatások gyakorlásának sajátosságából adódóan az egyéni és a szociális-szituatív gyakorlat közötti határ elmosódik, ezek jelentős mértékben átfedésben állnak (Vámos és munkatársai, 2020, p. 14)

Kálmán (2018) az oktatók szakmai fejlődésének és tanulásának támogatása kapcsán Amundsen és Wilsonra támaszkodva megállapítja, hogy nem jutunk közelebb a mélyebb megértéshez, ha a különböző módszerek, tevékenységek, gyakorlatok sorát végigvesszük (pl. műhelyek, óramegfigyelések, mentorálás, útmutatók használata). Az oktatói szakmai fejlődés és tanulás támogatásának megközelítéseit vizsgálva Kálmán megállapítja, inkább többféle átfogó támogatási megközelítést érdemes alkalmazni, amelyek szervesen összekapcsolják a támogatás céljait, prioritásait és a támogatás módját, formáit (Kálmán, 2018, p. 219).

A három támogató megközelítés, amelyet javasol: az oktatói képzések; a gyakorlatközösségek (communities of practice) megközelítése a felsőoktatásban és a tanításra fókuszáló tudományosság.

A tanári szerepek, kompetenciák

A kompetencia fogalmát elsőként általános megközelítésben, majd a tanári kompetenciákra fókuszálva tárgyaljuk.

A kompetencia fogalmi háttere, kapcsolódó fogalmi

Az utóbbi időben számos munka jelent meg a kompetencia fogalom kérdéskörében, eltérő értelmezésekkel. Az olyan alapvető fogalmaknak, mint készség, szakképzettség és kompetencia jelentésköre nem mindig egyértelmű. Ennek oka, egyrészt, hogy több szakterületen (humán erőforrás-menedzsment, képzés – szakképzés) is használják, másrészt, hogy különböző tudományterületek szakemberei eltérően értelmezik.

A humán erőforrás-menedzsment területén munkakörökre vonatkoztatva igyekeznek meghatározni a munkahelyi kompetenciákat, a személyzet felvétele, fejlesztése a munkatársak kompetencia-alapú megválasztása szerint történik. Quinn szerint a kompetencia egy bizonyos feladat vagy szerep teljesítéséhez szükséges tudást vagy képességet jelöl (Quinn és mtsai 1996)

A másik nagy alkalmazási terület az oktatás. Az oktatási megközelítésben a kompetencia teljesítőképessé tudást, a megszerzett tudásnak és a meglévő személyes adottságoknak-készségeknek egy adott, konkrét környezetben való alkalmazási képességét jelenti. A kompetencia: szakavatottság, beavatottság, felkészültség, szakértelem.

Hasonló fogalmi megközelítésben a kompetencia bizonyított/demonstrált – és egyéni – képesség arra, hogy a know-how-t, készségeket, szakképzettségeket vagy tudást a szokásos – és változó – foglalkozási helyzetekhez és követelményekhez igazodva megfelelően tudjuk használni. A kompetencia fogalma magában foglalhatja a hivatalos szakképzettséget és olyan elemeket, mint például a készségek és tudás új foglalkozási helyzetekben való alkalmazásának képességét, vagy az innovációs készséget. A kompetencia szintje – vagy fajtája – felmérhető azáltal, hogy értékeljük, hogy az egyén hogyan képes alkalmazni készségeit (Bjørnåvold, 2000; Bjørnåvold - Tissot, 2000).

ECTS felhasználói kézikönyvben (2005) a tulajdonságok, képességek és attitűdök dinamikus együttese.

Nagy a személyiség felől közelít, az ő meghatározásában a kompetencia a személyiség motívum- és tudásrendszere; az aktivitás, a döntés és a kivitelezés egységes pszichikus feltétele, eszköze; a motívum és a tudás átfogó funkcionális komponensrendszere (Nagy, 2007).

A kompetenciák számos csoportosítása megjelenik a szakirodalomban. Bjørnåvold és Tissot (2000) szerint lehet *specializálódott* (pl. komputerizált folyamatok ellenőrzése), *metodikai* (pl. a gondolkodás és döntéshozás képessége, innovációs készség) vagy *szociális* (nyelvi és kommunikációs készség, csapatmunka). Másfajta csoportosítás szerint megkülönböztethetünk *eszközjellegű kompetenciákat* (szövegértési-szövegalkotási, matematikai-logikai, idegen nyelvi, IKT - informatikai és médiahasználati – területen, valamint az EU támogatási politikájában kiemelt célként megjelenő, a leghátrányosabb helyzetben lévők felzárkóztatása szempontjából szintén kulcsfontosságú, *szociális, életviteli és környezeti kompetenciákat*, illetve – az *életpálya-építési kompetenciákat*.

Csoportosítják a kompetenciákat *alap és kulcskompetenciaként* is. Az *alapkompentenciák* a modern társadalomban való ténykedéshez szükséges készségek pl. hallás utáni megértés, beszéd, írás, olvasás, matematika. A *kulcsfontosságú kompetenciák* kiegészítik az alapkészségeket és felkészülést szolgálnak az egyén számára, hogy új ismereteket sajátítsanak el és saját tudásukat az új igényekhez igazítsák; saját tudásukat és készségeiket a „tanuló szervezetek” igényeihez igazítsák, és hozzájáruljanak a „szervezeti tanulás” újonnan megjelenő mintáihoz; alkalmazkodjanak a változó karrierlehetőségekhez, és az élethosszig tartó tanulás segítségével javítsanak saját mobilitásukon (Bjørnåvold - Tissot, 2000).

DeSeCo (Defining and Selecting Key Competencies) projekt (Mihály, 2002, 2003) célja a kulcskompetenciák meghatározása és csoportosítása volt. Készítettek a projekt szakemberei egy kompetencialistát, amely feltételezésük szerint a versenyképes munkavállaló sajátja, e szerint, *kulcskompetenciákat, munkakompetenciákat és vezetői kompetenciákat* különítettek el, melyek egyaránt fontosak a munkaalkalmasság szempontjából.

Kulcskompetenciák: kommunikáció, számszerűsítési készség, csoportmunka, problémamegoldó készség, tanulás és teljesítmény fejlesztése. Munka kompetenciák: rugalmasság, kreativitás, kezdeti önálló döntéshozatal, idegen nyelv ismerete, magabiztosság, kritikus szemlélet, lehetőségek feltárása, felelősségtudat, cselekvőképesség. Vezetői kompetencia: vezetés, más emberek motiválása, hibából való tanulás, kapcsolattartás, kapcsolatépítés, más emberekre való hatás, döntéshozatal, az eredményre és a folyamatok végigvitelére történő fókuszálás, stratégia elállítás, etikus hozzáállás.

OECD által indított, a Svájci Szövetségi Statisztikai Hivatal és az Egyesült Államok Oktatási Minisztériuma, illetve az USA Oktatásstatisztikai Központja közreműködésével lebonyolított DeSeCo (Defining and Selecting Key Competencies) program (1997–2002) egyrészt értelmezte a kulcskompetencia fogalmát, másrészt a definiálás mellett felsorolta a legfontosabb területeket is. A DeSeCo programdefiniálási munkálatainak kezdetekor a szakemberek a sikeres társadalmi léthez, a jelen és a jövő kihívásainak a legyőzéséhez szükséges képességeket igyekeztek megvizsgálni. 12 OECD-ország készített a fenti szempontokat figyelembe véve egy-egy országösszefoglalót készíteni a kulcskompetenciákról.

Az Oktatás és képzés 2010 európai uniós program Kulcskompetenciák munkacsoportja (B – 1. kevésbé előnyös helyzetű csoportok, 2. európai dimenzió, 3. vállalkozói készségek) a következő *kulcskompetencia területeket* különítette el: anyanyelvi kommunikáció; kommunikáció idegen nyelven; számtan, matematika, tudomány és technika/technológia; informatika (ICT); megtanulni tanulni; interperszonális és állampolgári kompetenciák; vállalkozói kompetenciák; kulturális tudatosság. Egyesek szerint (pl. Mertens) a *kulcskompetencia fogalom* megfelel a munka világában igényelt szakmai, szociális és személyes kompetenciáknak.

Oktatás és Képzés 2010 - EU oktatási munkaprogram. Az Európai Tanács 2000 márciusában Lisszabonban megrendezett ülésén elfogadták az Európai Unió stratégiai céljait, amelyek szerint 2010-re az Európai Uniónak a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb tudás alapú társadalmává kell válnia. Ebben a folyamatban az oktatásnak kulcsszerepe van. Az oktatási és képzési rendszerek konkrét jövőbeni célkitűzései című jelentésre épülő munkaprogramot az Európai Tanács 2002 márciusában fogadta el. Az európai oktatási és képzési rendszerek célkitűzéseikhez kapcsolódó részletes munkaprogram. Az Európai Bizottság a Munkaprogram céljaival összhangban, azok megvalósításához kapcsolódó feladatok kidolgozására kilenc szakértői munkabizottságot hozott létre, amelyekben Magyarország is részt vesz. Az egyes munkabizottságokban folyó eddigi munka eredményeit az EU Bizottság munkaanyag jellegű beszámolók formájában foglalta össze. Az EU Oktatási Minisztereinek Tanácsa és az EU Bizottság időközi jelentést készített az európai oktatási és képzési rendszerek célkitűzéseikhez kapcsolódó részletes munkaprogram megvalósításáról Oktatás és Képzés 2010 címmel.

Tanári kompetenciák

A tanárok kompetenciáinak meghatározása 2000-es évek óta meghatározó témakör. Az alábbi táblázatban néhány tanári kompetencialistát mutatunk be. Falus és Kotschy esetében a tanári tevékenységhez kapcsolódó kompetenciák is hangsúlyosabban megjelennek.

1. táblázat: A tanári kompetenciák különböző megközelítései (saját szerkesztés)

Nagy, 2000	F.W. Kron, 2000	Falus, 2006	Kotschy, 2011
Személyes kompetencia	Szakmai kompetencia	A tanulók személyiségének fejlesztése	A tanuló személyiségének fejlesztése, az egyéni bánásmód érvényesítése
Szociális kompetencia	Az eszközök használatának kompetenciája	A tanulói csoportok, közösségek alakulásának segítése, fejlesztése	Tanulói csoportok, közösségek alakulásának segítése, fejlesztése
Szakmai (kognitív) kompetencia	A reflexiós kompetencia	A szaktudományi, szaktárgyi és a tantervi tudás integrálása	A szaktudományi, szakmódszertani és szaktárgyi tudás
Speciális kompetencia	A szociális kompetencia	A pedagógiai folyamat tervezése	A pedagógiai folyamat tervezése
		A tanulás támogatása	A tanulás támogatása, szervezése és irányítása
		A pedagógiai folyamatok és a tanulók személyiségfejlődésének folyamatos értékelése	A pedagógiai folyamatok és a tanulók értékelése
		A kommunikáció és a szakmai együttműködés	A kommunikáció és szakmai együttműködés
		Elkötelezettség és felelősségvállalás a szakmai fejlődésért	Elkötelezettség és felelősségvállalás a szakmai fejlődésre

2013-ban EMMI rendeletben rögzítették a tanári kompetenciákat. A rendelet szerint az alábbi kompetenciatételek jelennek meg a tanári felkészítés és a tanári hivatás során: 1. A tanuló személyiségének fejlesztése, az egyéni bánásmód érvényesítése 2. A tanulói csoportok, közösségek alakulásának segítése, fejlesztése 3. A szakmódszertani és a szaktárgyi tudás 4. A pedagógiai folyamat tervezése 5. A tanulás támogatása, szervezése és irányítása 6. A pedagógiai folyamatok és a tanulók értékelése 7. Kommunikáció, a szakmai együttműködés és a pályaidentitás 8. Autonomia és felelősségvállalás. (8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről). Ez elsősorban Falus és Kotschy elképzeléseire támaszkodik.

Ezek olyan általános kompetenciák, amelyek a tanári hivatás során meghatározóak, de emellett a rendelet rögzíti a különböző műveltségi területekhez tartozó, szakspecifikus kompetenciákat is (Lévai, 2014).

A szakmai kompetencia Kron megközelítésében a szakmai alapképesítésen, illetve a szakmán belül és kívül megszerezhető képzettségen alapszik. A kompetencia a szakmai tudásban és abban a képességben nyilvánul meg, hogy az illető képes szakmai tartalmakat átfogóbb összefüggésbe helyezni (Kron, 2000, p. 428). Az eszközök használatának kompetenciája a szaktudás gyakorlati alkalmazását jelenti a személyiségfejlesztési folyamatokban (Kron, 2000, p. 428). A reflexiós kompetencia birtokában képes az ember saját cselekedetét értelmezni, együtt látni a szakmai és eszközjellegű vonatkozások mellett a saját életútjához kapcsolódó vonatkozásokat is (Kron, 2000, p. 429). A szociális kompetencia a pedagógiai és szervezői tevékenység tanulók/hallgatók/résztvevők szemszögéből történő értelmezésének képességét jelenti (Kron, 2000, p. 429).

Ha a hazai és Kron értelmezés mellett egyéb nemzetközi meghatározásokat nézünk, akkor érdemes a Nemzetközi Szervezet az Oktatásban Alkalmazott Technológiáért (a továbbiakban: ISTE - International Society for Technology in Education) modelljét is elemeznünk. Ez a modell az információs társadalom, a digitális környezetek nézőpontjából közelít. Az információs társadalom hatására megváltozó pedagógusszerepeket és tanári tevékenységeket veszi figyelembe a kompetenciaterületek meghatározásakor.

Ahogy Lévai (2014) munkájában olvashatjuk az ISTE az oktatási környezet több szereplőjére vonatkozóan hozott létre kompetenciamodelleket, tanulókra, adminisztrátorokra, oktatásszervezőkre és pedagógusokra is.

Az ISTE 2011-ben öt nagy területen foglalja össze a XXI. századi pedagógus lehetőségeit, feladatait és kötelességeit a digitális kompetenciákra hangsúlyt helyezve:

- a tanár inspirálja és facilitálja a tanulói kreativitást és a tanulók tanulását,
- a tanár technológiával támogatott tanulási környezetre és személyre szabott tanulási aktivitásra építve tervezz és értékeli a tanulók tanulását,
- a tanár modellezz a digitális kor munkáját és tanulási folyamatát, járjon elöl példamutatással saját tanári tevékenységében
- a tanár támogassa, és saját példáján keresztül mutassa be a digitális állampolgárság és digitális felelősség fogalmát és gyakorlati megvalósulását,

- a tanár fejlessze folyamatosan önmagát és szakmai tevékenységét - az egész életen át tartó tanulást megjelenítve - és saját példáján keresztül mutassa meg a digitális eszközök hatékony használatát szűkebb és tágabb szakmai közösségeknek (Ollé, 2012).

A felsőoktatásban oktatók kompetenciái

A hazai szakirodalomban Kálmán (2018, 2019a, 2019b) foglalkozik az elmúlt években igen aktívan kifejezetten a felsőoktatásban oktatók kompetenciáival. Ő a nemzetközi és hazai szakirodalomra támaszkodva, különösen Korthagenre hivatkozva azt emeli ki, hogy az oktatói kompetenciák a tanári felkészültségnek azt a rétegét ragadják meg, amely közvetlenül hat a pedagógiai tevékenységekre, ami képessé teszi az oktatókat az oktatási tevékenység teljesítésére (Korthagen, 2004).

Kálmán szerint az oktatói kompetenciák azonosításában fő szerepet játszanak az eredményes tanítással kapcsolatos kutatási eredmények. A tanítás minőségét a hallgatói tanulás eredményességéhez kötik, s így a kompetencialeírások erősen tanulásközpontú megközelítésűek. Véleménye szerint ez azért előremutató, mert így a kompetenciák jól meghatározhatók az oktatók szakmai fejlődésének tervezéséhez, a felsőoktatás fejlesztési céljaihoz is megbízható alapként szolgálhatnak, ezáltal pedig az oktatói professzionalizálódáshoz is hozzájárulhatnak (Kálmán, 2019b).

Az oktatói kompetenciák keretrendszerének meghatározására számos kísérlet született, ezek makro-, mezo- és mikroszinten is megjelennek, tehát országos követelményként, intézményi, sőt egy komplexebb intézmény egy-egy egységéhez köthetően is megjelenhetnek.

Ez utóbbi azért is jellemző lehet, mert az egyes szak-, tudományterületek oktatói kompetenciáira vonatkozó igények eltérhetnek.

Kálmán vizsgálódásai során megállapítja, hogy a kilencvenes évektől Ausztráliában, az Egyesült Királyságban, Kanadában, az Amerikai Egyesült Államokban, Hollandiában is előtérbe kerültek oktatói kompetenciák meghatározására tett kezdeményezések (Kálmán, 2019b).

A hazai szakirodalomban elsősorban Falusék pedagógusképzők kompetenciáira vonatkozó modellje emelhető ki (Falus, 2006, 2015)

Kálmán (2019b) az ausztráliai és egyesült királyságbeli gyakorlatot ismerteti és egy saját, a hazai felsőoktatási rendszerre alkalmazható rendszert alakított ki.

Kálmán Tiegelaar és munkatársai elemzését vette alapul, az általuk kialakított főbb területekre (1) a tervezés, tanítás, tanulás támogatása és értékelés területeire 2) a tudomány-, szakterület tanítására 3) szervezési és együttműködési kompetenciákra, 4) tudományos vagy a szélesebb oktatói szerephez kötődő kompetenciákra építi elképzelését (Kálmán 2019b, Tiegelaar, 2004).

Kálmán (2019b) Az oktatók szakmai kompetenciái Ausztráliában és az Egyesült Királyságban, valamint az oktatói kompetenciák lehetséges hazai területei című táblázatában ausztrál brit és egy lehetséges hazai modellt mutat be.

2. táblázat: Kálmán (2019b, p. 18) ausztrál brit és egy lehetséges hazai modellt összefoglaló táblázata

Ausztrál Egyetemi Oktatás Kritériumainak és Sztenderdjeinek keretrendszere (AUTCAS) (Chalmers és mtsai, 2014)	Az Egyesült Királyság Szakmai Sztenderdjeinek keretrendszere (UKPSF) (n (UKPSF, 2011)	A hazai felsőoktatásban dolgozó oktatók lehetséges kompetenciaterületei
A tanulási tevékenységek fejlesztése, tervezése	Tanulási tevékenységek és/vagy képzések tervezése	Kurzusok tervezése, fejlesztése Képzések fejlesztése, monitorozása
Tanítás, a hallgatók tanulásának támogatása	Tanítás és/vagy tanulástámogatás	A hallgatók tanulásának támogatása, facilitálása
Értékelés és a hallgatók tanulására vonatkozó visszajelzés adása	Értékelés és visszajelzés adása a hallgatóknak	A hallgatók tanulásának, eredményeinek értékelése, visszajelzések nyújtása
...	...	A tudomány- és szakterület meghatározó és új elemeinek szakszerű tanítása
Hatékony tanulási környezetek fejlesztése, tanulók támogatása és tanácsadás	Hatékony tanulási környezetek, tanulástámogatás és tanácsadás fejlesztése	Online tanulási környezetek tervezése, fejlesztése A képzésbe újonnan érkező hallgatók tanulásának segítése

Ausztrál Egyetemi Oktatás Kritériumainak és Sztenderdjeinek keretrendszere (AUTCAS) (Chalmers és mtsai, 2014)	Az Egyesült Királyság Szakmai Sztenderdjeinek keretrendszere (UKPSF) (n (UKPSF, 2011)	A hazai felsőoktatásban dolgozó oktatók lehetséges kompetenciaterületei
		A képzésbe újonnan érkező hallgatók egyetemi szocializációjának segítése, mentorálása Tehetséggondozás
A tudományos megközelítés, kutatás és szakmai tevékenység integrálása a tanítással és a hallgatók tanulásának támogatásával	Folyamatos szakmai fejlődés a szakterületen és pedagógiájában, integrálva a kutatást, az oktatásra vonatkozó tudományosságot és a szakmai tevékenység értékelését	A saját tanítási gyakorlat elemzése, vizsgálata, értékelése Kollégákkal való együttműködés az oktatás során
A gyakorlat értékelése és a folyamatos szakmai fejlődés		Egyetemen kívüli partnerekkel való együttműködés az oktatás érdekében
Szakmai és személyes hatékonyság		Új oktatási módszerek kipróbálása, megosztása az egyetemen (pl. projekt, tükrözött osztályterem...)

Az oktatói kompetenciákra vonatkozó keretrendszerek jellemzője, hogy a teljes felsőoktatásra próbálnak egy modellt kialakítani, nem veszik figyelembe, hogy milyen képzési területen tanítanak az egyes oktatók és azt sem, hogy a pályájuk mely szakaszán tartanak, kezdő, vagy már tapasztaltabb oktatók. Általában épp emiatt éri kritika ezeket a keretrendszereket.

Kálmán a hazai felsőoktatás oktatóinak körében végzett feltáró vizsgálatot online kérdőíves formában. 1128 oktatói válaszával, országos szinten regionálisan (Kelet-Mo., Közép-Mo., Nyugat-Mo.), fenntartó és képzési terület szerint reprezentatív mintával.

Képzési területek (Agrár, Államtudomány, Bölcsészettudomány, Gazdaságtudomány, Hittudomány, Informatika, Jogi, Műszaki, Művészet és művészet-közvetítési, Orvos- és egészségtudomány, Pedagógusképzés, Sporttudomány, Társadalomtudomány, Természettudomány) és tanítási tapasztalat (9 évnél kevesebb, 10-19 év, 20-29 év és 30 – év kategóriák) alapján kialakított csoportokkal dolgozott Kálmán a kutatás során.

A kutatásának célja, hogy a felsőoktatásban is megerősödő oktatásfejlesztés, az oktatók szakmai fejlődésének megalapozott tervezéséhez hozzájáruljon (Kálmán, 2019b).

Többoldalú vizsgálatának¹⁰ egyik eleme az oktatói kompetenciákról alkotott oktatói vélekedések feltárása.

Érdemes áttekinteni a vizsgálatának egyes eredményeit, mert olyan összefüggésekre világítanak rá, amelyek hasznosíthatóak a felsőoktatás fejlesztésére vonatkozó elképzelések megfogalmazásakor.

Az oktatók a 13 kompetenciaterület közül 8 esetben a 10-es skálán 8-nál magasabbra értékelték a kompetenciák fontosságát. A tervezés, tanulásszervezés, értékelés folyamatait és az új szakmai tartalmak tanítását kiemelten lényegesnek tartják. A szakmai fejlődéshez kötődő kompetenciaterületek ezzel szemben már vegyes képet mutatnak; a tanulási környezetek és a hallgatói csoportok támogatásához kötődőek pedig inkább a kevésbé lényeges területek közé tartoznak (Kálmán, 2019b, p. 20).

¹⁰ A tanításra, az oktatói kompetenciákra, a saját szakmai fejlődésre és tanulásra, valamint az ehhez szükséges támogatás sajátosságaira, valamint az oktatói háttéradatakra irányult a vizsgálat.

3. táblázat Az oktatói kompetenciák fontossága 1-10 terjedő skálán (N=960)

Oktatói kompetenciaterületek	Rangsor	Átlag és szórás
Tehetséges hallgatók tanulásának, fejlődésének segítése	1.	9,13 (1,25)
A tudomány-, szakterület meghatározó és új elemeinek szakszerű tanítása	2.	8,99 (1,33)
A hallgatók tanulásának, eredményeinek értékelése, visszajelzés nyújtása	3.	8,82 (1,47)
Kurzusok tervezése, fejlesztése	4.	8,66 (1,62)
A hallgatók tanulásának támogatása, facilitálása	5.	8,50 (1,64)
Kollégákkal való együttműködés az oktatás során	6.	8,41 (1,85)
A saját tanítási gyakorlat elemzése, vizsgálata, értékelése	7.	8,27 (1,97)
Képzés/szak fejlesztése, monitorozása	8.	8,16 (2,11)
A képzésbe újonnan érkező hallgatók tanulásának segítése	9.	7,95 (2,00)
Egyetemen kívüli partnerekkel való együttműködés az oktatás érdekében	10.	7,58 (2,26) 9
Új oktatási módszerek kipróbálása, megosztása az egyetemen (pl. projekt, tükrözött osztályterem...)	11.	7,17 (2,44)
A képzésbe újonnan érkező hallgatók egyetemi szocializációjának segítése, mentorálása	12.	6,37 (2,59)
Online tanulási környezetek tervezése, kivitelezése	13.	6,10 (2,66)

(Kálmán, 2019b:25 alapján saját szerkesztés)

Kálmán eredményei alapján a tanulásközpontú megközelítés azon elemei, amelyek a minden hallgatói csoport támogatásához és a tanulási környezetek fejlesztéséhez kötődnek kevésbé erősek az oktatók kompetenciákról való gondolkodásában (Kálmán, 2019b, p. 34).

A kutatás a pandémia előtt zajlott, valószínűleg a tanulási környezetre vonatkozóan más eredményeket kapnánk.

A képzési területek és a tanítási tapasztalatokra vonatkozóan Kálmán megállapítja, hogy az eredmények alapján az egyes kompetenciaterületek észlelt eredményessége vagy inkább a képzési területek, vagy inkább a tanítási tapasztalatok fényében változik (Kálmán, 2019b, p. 35).

A tanulásközpontú megközelítés megjelenéséhez kötődő kompetenciák inkább a képzési területek mentén változnak; míg a hagyományosabb, nem feltétlenül a tanulásközpontú megközelítést erősítő kompetenciaterületek a tanítási tapasztalatok mentén. Egyedül a hallgatók tanulásának támogatása, facilitálása kompetencia az, ami érzékeny a képzési területek és a tanítási tapasztalatok változására is. A képzési területek tehát leginkább a tanulásközpontú megközelítést erősítő kompetenciák kapcsán válnak fontossá (Kálmán, 2019b, p. 38).

A hallgatók tanulástámogatása, az újonnan érkező hallgatók szocializációjának területén jellemzően a puha tudományok oktatói (pl. bölcsészet, pedagógusképzés) eredményesebbnek észlelik magukat a kemény tudományok képviselőinél (pl. természettudományi, agrár). De az online tanulási környezetek tervezésében, valamint az új módszerek kipróbálásában, megosztásában már nem ilyen egyértelmű a helyzet (Kálmán, 2019b, p. 30).

A tradicionálisabb oktatói kompetenciaterületeken (pl. a kurzusok tervezése; a tudomány-, szakterület új eredményeinek tanítása; a tehetséges hallgatók tanulásának, fejlődésének segítése) számít jobban a tapasztalat, az oktatásban eltöltött évek száma.

Konklúzió

A felsőoktatásban a kompetenciák kérdése nem csupán egy pedagógiai részterület problémája, hanem az intézményi működés, a minőségfejlesztés és a társadalmi-gazdasági beágyazottság egyik központi eleme. A tanulmány rámutat arra, hogy a felsőoktatás stratégiai szerepe, a tanulásfelfogás átalakulása, a tanulási környezetek diverzifikálódása, valamint a munkaerőpiaci elvárások változása együttesen indokolják az oktatói kompetenciák tudatos újragondolását. A tanítási paradigmáról a tanulási paradigmára való elmozdulás következtében az oktatói szerep komplexebbé vált: az ismeretközvetítő funkció mellett egyre hangsúlyosabbá válik a tanulás facilitálása, a tanulási környezetek tervezése, az értékelés fejlesztő funkciója, valamint a hallgatói sokféleség kezelésének képessége. A digitális, online és hibrid tanulási környezetek térnyerése – különösen a pandémia tapasztalataival megerősítve – tovább növeli a pedagógiai, módszertani és technológiai kompetenciák jelentőségét.

A szakirodalmi áttekintés alapján megállapítható, hogy a kompetencia fogalma többdimenziós: tudás, készségek, attitűdök és alkalmazási képesség dinamikus egysége. A tanári kompetenciák hazai és nemzetközi modelljei – a közoktatásra és a felsőoktatásra egyaránt – egyre inkább tanulásközpontú megközelítésben fogalmazzák meg az elvárásokat. A felsőoktatásban oktatók esetében azonban sajátos helyzet figyelhető meg: a pálya jellemzően nem pedagógiai képzéssel indul, a szakmai fejlődés sokszor informális, szervezetbe ágyazott módon történik, és az oktatói, kutatói, valamint egyéb szakmai szerepek párhuzamosan formálják az identitást.

Kálmán empirikus vizsgálata arra világít rá, hogy az oktatók elsősorban a hagyományosabb, tantárgyi és értékelési kompetenciaterületeket tartják kiemelten fontosnak, míg a tanulási környezetek fejlesztése, az online tanulási környezetek tervezése vagy az újonnan érkező hallgatók szocializációjának támogatása kevésbé hangsúlyos az önértékelésükben. Ez arra utal, hogy a tanulásközpontú szemlélet egyes elemei még nem épültek be teljes mértékben a felsőoktatási oktatók kompetenciagondolkodásába. Ugyanakkor a képzési területek és a tanítási tapasztalat szerinti eltérések azt is jelzik, hogy a kompetenciafejlesztés nem kezelhető egységes, mindenki számára azonos módon; differenciált, életpálya-szakaszhoz és diszciplináris sajátosságokhoz igazodó támogatási rendszerekre van szükség.

Összességében megállapítható, hogy a kompetenciák szerepe a felsőoktatásban kettős: egyrészt az oktatói professzionalizáció és a tanítás minőségének meghatározó tényezője, másrészt a képzési kimenetek, a hallgatói eredményesség és a munkaerőpiaci relevancia alapja. A felsőoktatás jövőbeni eredményessége nagymértékben azon múlik, hogy képes-e e két dimenziót – az oktatói szakmai fejlődést és a kompetenciaalapú kimeneti szemléletet – koherens rendszerben, intézményi szinten is összekapcsolni.

Felhasznált irodalom

- 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről. (2013).
- Barber, M., & Mourshed, M. (2007). How the world's best-performing school systems come out on top. McKinsey & Company. http://mckinseysociety.com/downloads/reports/Education/Worlds_School_Systems_Final.pdf
- Bjørnåvold, J. (2000). Making learning visible: Identification, assessment and recognition of non-formal learning in Europe. Cedefop.
- Bjørnåvold, J., & Tissot, P. (2000). Glossary on identification, assessment and recognition of qualifications and competencies; and transparency and transferability of qualifications (Working document). Cedefop.
- ECTS Users' Guide. (2015). Publications Office of the European Union.
- European Commission. (2013). Report to the European Commission on new modes of learning and teaching in higher education: High Level Group on the Modernisation of Higher Education. Publications Office of the European Union.
- Falus, I. (2006). A tanári kompetenciák [Kézirat]. ELTE PPK.
- Halász, G. (2021). A tanulás és tanítás minősége és eredményessége az egyetemeken: Háttéranyag az MTA által kezdeményezett felsőoktatási fórum számára. ELTE PPK.
- Kálmán, O. (2018). Az oktatók szakmai fejlődésének és tanulásának megközelítései a felsőoktatásban. In A. Fehérvári (Ed.), *Borsszem Jankótól Bolognaig: Neveléstudományi tanulmányok, metszéspontok* (pp. 218–236). L'Harmattan.
- Kálmán, O. (2019a). A felsőoktatás oktatóinak szakmai fejlődése: Az oktatói identitás alakulása és a tanulás módjai. *Neveléstudomány*, 1, 74–97.
- Kálmán, O. (2019b). Oktatói kompetenciák – Ahogyan azt a hazai oktatók látják. *Pedagógusképzés*, 1–2, 14–42.
- Kopp, E. (2020). A pedagógusok folyamatos szakmai fejlődése és tanulása az oktatási rendszer szintjén. *Neveléstudomány*, 1, 62–82.
- Korthagen, F. A. J. (2004). In search of the essence of a good teacher: Towards a more holistic approach in teacher education. *Teaching and Teacher Education*, 20, 77–97.

- Kotschy, B. (Ed.). (2011). A pedagógussá válás és a szakmai fejlődés sztenderdjei. Eszterházy Károly Főiskola.
- Kron, F. W. (2000). Pedagógia. Osiris Kiadó.
- Lévai, D. (2014). A pedagógus kompetenciái az online tanulási környezetben zajló tanulási-tanítási folyamat során. ELTE Eötvös Kiadó.
- Mihály, I. (2002). OECD-szakértők a kulcskompetenciákról. Új Pedagógiai Szemle, 6, 90–99.
- Mihály, I. (2003). Még egyszer a kulcskompetenciákról. Új Pedagógiai Szemle, 6, 103–112.
- Mourshed, M., Chijioke, C., & Barber, M. (2010). How the world's most improved school systems keep getting better. McKinsey & Company. http://ssomckinsey.darbyfilms.com/reports/schools/How-the-Worlds-Most-Improved-School-Systems-Keep-Getting-Better_Download-version_Final.pdf
- Nagy, J. (2000). 21. század és nevelés. Osiris Kiadó.
- Nagy, J. (2007). Kompetencia alapú kritériumorientált pedagógia. Mozaik Kiadó.
- OECD. (2005). Teachers matter: Attracting, developing and retaining effective teachers. OECD Publishing.
- OECD. (2009). Creating effective teaching and learning environments: First results from TALIS. OECD Publishing. <http://www.oecd.org/education/school/43023606.pdf>
- OECD. (2010). TALIS 2008 technical report. OECD Publishing. <http://www.oecd.org/education/school/44978960.pdf>
- OECD. (2013). The Teaching and Learning International Survey (TALIS) 2013: Main findings from the survey and implications for education and training policies in Europe. OECD Publishing. http://ec.europa.eu/education/library/reports/2014/talis_en.pdf
- Partnership for 21st Century Skills. (2009). 21st century learning environments. <http://bit.ly/PaVJEH>
- Quinn, R. E., Faerman, S. R., Thompson, M. P., McGrath, M. R., & Clair, L. S. (1996). Becoming a master manager: A competitive framework. John Wiley & Sons.
- Sági, M., & Varga, J. (2011). Pedagógusok. In É. Balázs, M. Kocsis, & I. Vágó (Eds.), Jelentés a magyar közoktatásról 2010 (pp. 295–324). OFI.

- Tigelaar, D. E. H., Dolmans, D. H. J. M., Wolfhagen, I. H. A. P., & van der Vleuten, C. P. M. (2004). The development and validation of a framework for teaching competencies in higher education. *Higher Education*, 48, 253–268.
- Udvardi Lakos, E. (2005). Paradigmaváltás a gyakorlatban I. Szakképzési Szemle, 4.
- Udvardi Lakos, E. (2006). Paradigmaváltás a gyakorlatban II. Szakképzési Szemle, 1.
- Vámos, Á., Kálmán, O., Bajzáth, A., Rónay, Z., & Rapos, N. (2020). A különböző ágazatokra jellemző professzionalizálódás tanulságai a pedagógus folyamatos szakmai fejlődésének, tanulásának megértésében. *Neveléstudomány*, 1, 7–27.

***THE EFFECT OF ADULT EDUCATION PROGRAMS
ON ECONOMIC GROWTH IN ETHIOPIA***

Absztrakt: *A felnőttoktatási programok hatalmas szerepet játszanak a megélhetés javításában az emberi tőke növelésével és a termelékenység fokozásával. Annak ellenére, hogy jelentősen hozzájárulnak a társadalmi-gazdasági fejlődési erőfeszítésekhez, az ágazat különböző strukturális, rendszerszintű és közigazgatási kihívásokkal nézett szembe. A jelen tanulmány azt vizsgálta, hogy a felnőttoktatás milyen hatással van az etióp gazdasági növekedésre. A kutatás longitudinális adatgyűjtést alkalmazott 2011 és 2023 között különböző forrásokból, elsősorban a WDI, 2024 és az Etiópiai Szövetségi Demokratikus Köztársaság Oktatási Minisztériumának éves statisztikai összefoglalóiból. Mind leíró, mind következtető statisztikákat alkalmaztunk. Többszörös regressziós modell is alkalmazásra került az egyszerű legkisebb négyzetek (OLS) módszerrel együtt, hogy megbecsüljük a független változók hatását a függő változóra. Az eredmények azt mutatták, hogy a beiratkozások és az iskolai évek statisztikailag nem szignifikánsak a felnőttoktatási programok és a gazdasági növekedés közötti kapcsolat előrejelzésében. Másrészt a végzési arányok erős és statisztikailag szignifikáns hatással voltak a gazdasági növekedésre. Ez a kapcsolat továbbá azt jelenti, hogy azok a felnőttek, akik sikeresen befejezik tanulmányi programjukat az integrált funkcionális felnőtt műveltség keretében, hajlamosabbak termelékenyebbek lenni, mint azok, akik nem. Azt is mutatja, hogy a befejezési aránynak nagyobb jelentősége van abban, hogy a megszerzett funkcionális tudást és gyakorlati készségeket a mindennapi tevékenységeikbe, és végső soron a jelentős társadalmi-gazdasági eredményekbe át tudják ültetni. Ezért ezek az eredmények arra utalhatnak, hogy a politikai kezdeményezéseknek nemcsak a beiratkozást, hanem a program hatékonyságát és eredményességét is előtérbe kell helyezniük.*

Kulcsszavak: Felnőttoktatás, funkcionális műveltség, gazdasági növekedés, Etiópia

Abstract: *Adult education programs play a tremendous role in improving livelihood by enhancing human capital and improving productivity. Even though it contributes a lot to socio-economic development efforts, the sector, however, has gone through various structural, systemic and administrative challenges. The current study examined the effect of adult education on economic growth in Ethiopia. The study employed a longitudinal study of data collected from 2011 to 2023 from different sources, mainly from WDI, 2024 and FDRE ministry of education annual statistical abstracts. It utilized both descriptive and inferential statistics. A multiple regression model, together with ordinary least square (OLS) method was used to estimate the effect on the independent variables on the dependent variable. The findings revealed that enrolments and years of schooling were not statistically significant in predicting the relationship between adult education programs and economic growth. On the other hand, graduation rates had a strong and statistically significant effect on economic growth. This relationship further means that adults who successfully complete their study program in the integrated functional adult literacy tend to be more productive than those who didn't. It also shows that completion rate has more importance in converting the functional knowledge and practical skills acquired into their daily activities and eventually into meaningful socio-economic outcomes. Therefore, these findings may imply that policy initiatives should be in place to prioritize not only enrolments but also the program's efficiency and effectiveness.*

Keywords: *Adult education, Functional literacy, Economic Growth, Ethiopia*

Introduction

In the context of dynamic technological environment, where it calls for adaptable work force, adult education programs have got an increasing demand as a strategy for expediting national development. In a broader sense, it is not merely a tool to address literacy and numeracy issues; it is rather an important strategy of acquiring knowledge, skills and competencies to function in day-to-day activities of citizens (Panagiotopoulos et al., 2018; UNESCO, 2016). It is evident that this sector of education, due to its functional orientation, has become a central to promote productivity particularly in emerging economies.

At global level, there is an increasing demand for functional adult education programs because of the dynamism of labor market structure. This implies that the importance of life long and continuous education programs are capitalized to stay fitted in the system of the labor market. As mentioned, due to the ever-changing labor market structure resulted because of technological advancements and requirements of the economy, one needs to stay updated in terms of knowledge and skills acquisition to remain competent and productive (ILO, 2019). Report from OECD showed that adult education programs are highly related to higher returns and earnings and stronger national development as these countries included adult education programs into their growth models (OECD, 2019). In a nutshell, adult education programs play tremendous role both in enhancing one's own productivity, which simultaneously increases earnings and strengthens the development of human capital and economic growth, which consequently resulted in national development.

In developing nations, adult education programs have been associated with basic development goals like issues of illiteracy (mainly reading, writing and arithmetic), gender issues and poverty reduction strategies (UNESCO, 2019). The report by UNESCO further highlighted that adult education and learning are important for social, economic and political improvements. The World Bank (2020) also noted that the development of necessary skills among adults has significant importance in economic and structural transformation.

In the continent of sub-Saharan region, adult illiteracy remains one among the top challenges of socio-economic development endeavors. Substantial portion of the population remain unable to read, write and perform arithmetic. Despite the existence of slight variations from nation to nation, illiteracy rate remains lower than the global average, which is about 13 percent (UNESCO, 2025) and falls at around fifty percent in most nations (UNESCO, 2025; Mtandi, 2024; Stata, 2023) considering the fact on the ground, The African Union, in its agenda 2063, plaid attention to adult education and lifelong learning as one of the foundations to human capital development and societal transformation (African Union, 2015). The initiatives for lifelong learning and adult education programs in the continent in general and the sub-Saharan region in particular is needed to bridge the gaps in basic literacy, develop vocational and entrepreneurial skills, to better function in adults' day to day activities and align with broader national development goals.

Ethiopia has been implementing a wide range of adult education initiatives in the forms of integrated functional adult literacy (IFAL) non-formal training to bridge illiteracy rates and improve livelihood and productivity among adult citizens who missed the opportunity to formal basic education (MoE, 2018). The implementation of adult education programs in the country contributed to improving the livelihood of several households in terms of enhancing agricultural productivity, easing adoption to agricultural tools, and reducing harmful traditional practices among others (Ojira & Hailu, 2021; Awgichew & Seyoum, 2017). Regardless, the program is suffering from structural and administrative challenges such as limited access, poor organizational structure, stakeholders' hesitation, unclear curriculum, poor facilitators' motivation, and unqualified trainers (Desalegn et.al, 2021; Negassa, 2019; Awgichew & Seyoum, 2017).

Even though, there is extensive body of research on the implementation, practice, status, challenges and livelihood outcomes of adult education programs in Ethiopia at micro level, for example (Olijira & Hailu, 2021; Desalegn et.al, 2021; Negassa, 2019), there is limited empirical studies on the relationship between adult education and economic growth and its link to the broader national development. Some studies like Belina (2022) assessed the contribution of integrated functional adult literacy for livelihood improvement using qualitative study. Despite it coming up with a foundational finding that adult education enhances livelihood and increases income, it lacks methodological rigor to draw a valid conclusion. Besides, as the study was conducted in specific areas of the country, it makes it difficult to capture a holistic image of IFAL and its contribution to socio-economic development at country level. These gaps, therefore, underline the importance of conducting research of macroeconomic analysis how adult education is linked to the broader national economic goals. Accordingly, this study addresses this research gaps by assessing the macro level analyses of adult education program in Ethiopia and its effect on economic growth.

Research questions

As mentioned in the introduction section, there are several studies on adult education exploring its implementation, status and challenges for implementation in the existing body of literature. However, empirical studies that consider the measurable effect of adult education on economic growth in Ethiopia are scares. Considering bridging these gaps, this study formulates the following research questions.

1. What are the trends of enrolment, years of schooling and graduations of adult education and training program in relation to GDP growth?
2. What is the effect of adult education and training on GDP growth in Ethiopia

Literature Review

As far as the relationship between education and development is concerned, there exist various theories and models that highlight the links between the two, specifically, with economic growth. Among others, human capital theory is among those theories that remain as a central framework for researching the relationships between education and development (Becker, 1964; Lucas, 1988; Romer, 1990). They conceptualized education as investment to improve productivity with the acquisitions and accumulations of important knowledge, skills and talents for growth. In this context, the notion of life-long and adult education has a tremendous stake in the accumulation of human capital that facilitates growth and development. Therefore, this research is based on the assumptions of human capital theory that specific educational variables like enrolment rates, graduation rates and years of schooling can be associated with economic growth measured by GDP per capita. Specific to the variables included, UNESCO (2019) in its report on its global report on adult learning and education revealed that enrolment and year of schooling have a quantitative advantage to increase human capital development, while turning into GDP growth heavily depends on the acquisitions of relevant skills and graduation quality of adult learners. Hence, this justifies the appropriateness of the inclusion of the variables into this empirical study.

Even though there are several research on the study of education-economic growth in general, direct empirical studies on the study of adult learning and economic growth are scares.

Some of them affirm the importance of adult education programs in the accumulation of human capital, which in turn promotes growth and productivity (Aker et al., 2024; Stauvermann, 2018). The findings of individual studies from African countries on adult learning showed that it promotes livelihood practices, economic productivity and helps to manage other socio-economic problems (Davis et.al, 2012). They further noted that meaningful engagement in adult learning programs increases agricultural productivity and household income by more than 50 percent among farmers in east Africa.

Specific to the Ethiopian context, some few studies have been conducted in relation to the socioeconomic impact of integrated functional adult literacy program. A study by Todo & Takahashi (2011) showed functional adult literacy program increases adult's biennial income by 60 to 160 USD at grassroot level. A national level evaluation study also reported a positive effect of integrated functional adult literacy program on the livelihood of adult participants of the program. Similarly, Olijira and Hailu (2021) reported that the program positively impacted socio-economic status of the participants. From the above premises, the program has a strong social and economic impact at micro level. However, some scholars doubt the effectiveness of the education program in addressing economic challenges at national level mentioning policy, practice and strategy gaps in implementing it. At national level, according to a policy document and a meta- analysis study, IFAL is constrained due to lack of resources, institutional capacity and poor cooperation among stakeholders, which hinder the micro level socio-economic gains into measurable economic indicators (Assefa et al., 2022; UNESCO, 2016).

Methodology

This study employed longitudinal study to assess the relationship between adult education and economic growth in Ethiopia. A longitudinal is a study that repeatedly collects data over time to establish a cause-and-effect relationship between variables (Shah et al., 2023). It exclusively relied on the analysis time series data collected from 2011 to 2023 from different sources, mainly from WDI, 2024 and FDRE ministry of education annual statistical abstracts. it utilized both descriptive and inferential statistics in its analysis including means, St. Deviations and linear regression to observe any statistical significance on the effect of the explanatory variables on the dependent variable. In terms of

variables, adult education enrolment rates 25+, graduation rates and years of schooling were used as explanatory variables, whereas GDPPC was used to measure economic growth.

Model Specification and Estimation

$$Y_t = c + b_1X_{1t} + b_2X_{2t} + b_3X_{3t} + e_t \dots\dots\dots$$

Where:

- Y_t : Economic growth at time t measured by GDPPC
- X_{1t} : Adult education enrolment rate at time t
- X_{2t} : Graduation rate of adult learners
- X_{3t} : Population average years of schooling
- c: The constant term
- b_1, b_2, b_3 are coefficients of each independent variable, and
- e_t : Error

The model was estimated using ordinary least square (OLS) method, and level of significance was determined using p-values at 0.05 precision.

Results

This part of the study mainly discusses the major findings of the analyses from the data. It mainly comprises two elements. In the first place, the summary statistics and graphical output of the trend analysis of each variable is discussed followed by the estimation of the effect of each variable on economic growth.

Figure 1: Trends of enrolment, and graduations of adult education and training program

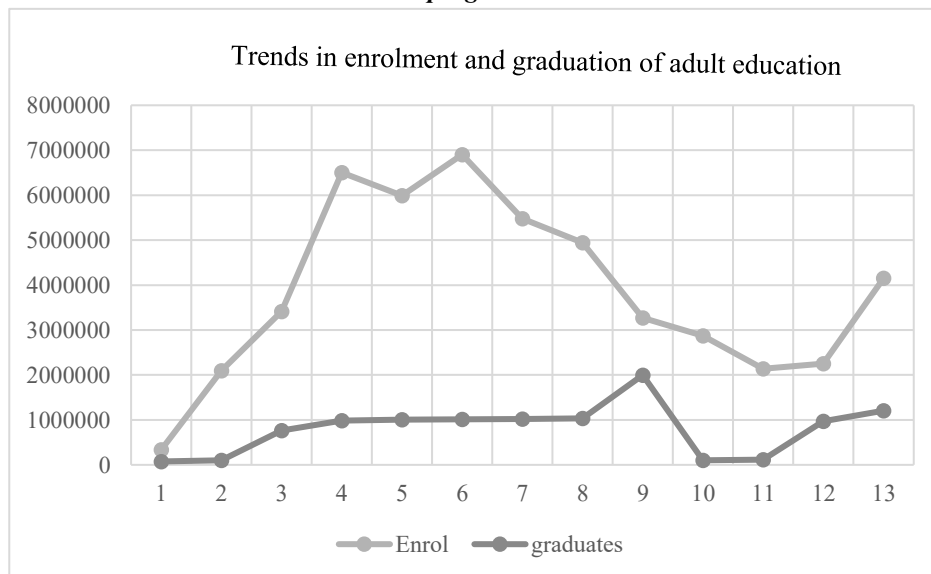
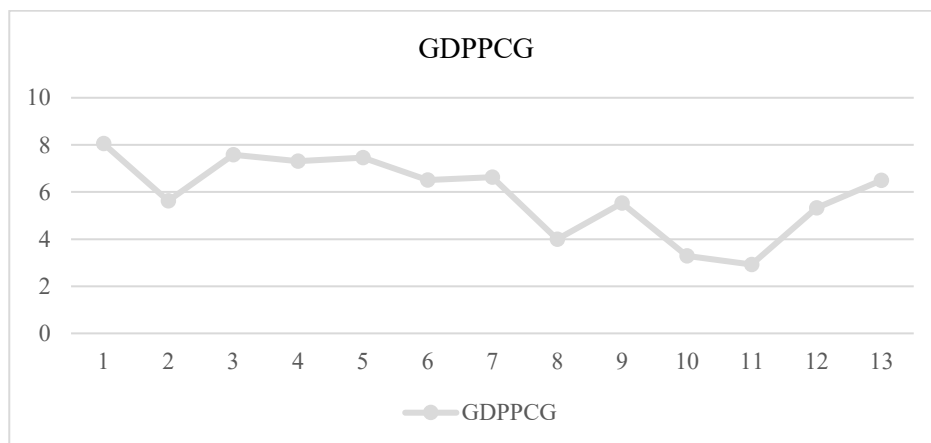

Figure 2: Trends of GDP per capita growth

Summary Statistics

Table 1: Summary Statistics

Variables	Valid	Missing	Mean	SD	95% Confidence Interval		Minimum	Maximum
					Upper	Lower		
GDPPC G	13	0	5.90 0	1.65 9	2.035	0.970	2.922	8.054
Erl_rate	13	0	0.03 5	0.01 9	0.024	0.013	0.004	0.065
Gra_rat	13	0	0.49 0	0.85 5	1.343	0.115	0.031	3.290
YS	13	0	8.58 5	0.12 8	0.166	0.066	8.300	8.700

In figure 2, the enrolment and graduation trends of adult education program, which contextually called integrated functional adult literacy program, is presented. As to enrolment, the pattern clearly shows a fluctuating trend during the period covered. During the initial years, enrolment has increased at an increasing pace, which indicates a rapid growth of participation of adult in integrated functional adult literacy programs. The trend reached its peak during the years between 2014 to 2016, despite a slight downward sloping that was observed in 2015. A continuous downward shift was observed in the enrolment trend of the education program between the years 2017 to 2022. In 2023 there was a renewed upward shift of enrolment trends, which indicates a recovery of possible growth in adults' education participation. Pertaining graduation rates, the pattern revealed the existence of steady trend, especially in the first 8 years between 2011 to 2017/18. In the years 2017/2018, graduation rate reached its highest point followed by a down trending pattern in the years 2020 and 2021. Afterwards, there seems to be a promising trend of growth in the graduation rates. Figure 2 revealed the trend of GDP per capita growth spanning the years 2011 to 2023. The trend evidently indicated GDP per capita growth was fluctuating over those years between 3 to 8 percent annually. However, after the year 2021 onwards, there is a sustained growth on the GDP per capita per annum.

Table 1 similarly shows the summary statistics of the variables included in the study, which revealed the mean, standard deviation, the minimum and maximum observations. Regarding GDP per capita growth, the dependent variable, the mean score (M=5.9, SD=1.659) shows, over the 13 years, the average growth of GDPPC was 5.9 percent with possible deviation of around 1.7 percent. On the other hand, the maximum value indicated that over the years, GDPPC ranged between 2.92 to 8.05. Regarding enrolment rate, the mean value (M=0.035, SD=0.019) shows the average adults participating in adult education programs accounts about 3.5 percent, which shows significant number of adults still do not access it. Likewise, the mean scores (M=0.49, SD=0.85) and (M=0.85, SD=0.128) for graduation rate and average years of schooling respectively depict that only 49 percent of the total enrolled adults reached graduation and completed successfully the training program. While the remaining 51 percent do not complete the training, which revealed the existence of higher dropouts arising from socioeconomic and political reasons.

The Effect of Adult Education on GDP Per Capita Growth (Model Estimations)

Variables	β	Std. Error	t-value	p-value
C	23.102	25.861	.893	.466
Enr_rate	22.327	20.158	1.108	.383
Gra_rate	6.615	.798	8.287	.014*
YS	-2.430	3.060	-.794	.510

Note: Dependent Variables: GDPPC

* indicates statistical significance

The above table shows the effect of adult education and training programs on GDP Growth. As can be seen clearly three explanatory variables, namely, enrolment rate, graduation rate and years of schooling were used to predict the effect of AEP on economic growth, measured by GDPPCG. The standardized coefficients ($\beta=.158$, $p>0.05$) for adult enrolments, ($\beta=1.029$, $p<0.05$) from adult graduation rate and ($\beta=-.130$, $p>0.05$) for years of schooling show that enrolment rate and years of schooling are not statistically significant, which reflects there is no strong evidence to conclude that these variables have effects on GDP growth. On the other hand, graduation rate has a strong statistical significance, meaning that it affects GDP growth.

Conclusion

The current study investigated the link between integrated functional adult literacy program and economic growth in Ethiopia. The study employed a multiple regression model to estimate the effect of the independent variables over the dependent variable. It revealed that enrolments and years of schooling were not statistically significant in predicting the relationship between adult education program and economic growth. On the other hand, graduation rates had a strong and statistically significant effect on economic growth. This relationship further means that adults who successfully complete their study program in the integrated functional adult literacy tend to be more productive than those who didn't. It also shows that completion rate has more importance in converting the functional knowledge and practical skills acquired into their daily activities and eventually into meaningful socio-economic outcomes. All in all, it underlined the importance of improving the program efficiency and effectiveness, beyond a mere increase the participants to better support economic growth. Therefore, these findings may imply that policy initiatives should be in place to prioritize not only enrolments but also the program's efficiency and effectiveness. Monitoring and evaluation should also be developed to make sure that adult learners complete the program courses successfully.

Limitations

Even though the findings of the current study are informative, it is subject to numerous limitations arise due to several reasons. Initially, the estimation was based on thirteen years of data collected from secondary sources which may not fully provide long range casual relationships between adult education and economic growth. Secondly, even though it is proper to use the indicators as proxy to measure adult education, the data quality and availability in some cases may pose a challenge. Besides, it would have been worthwhile if a range of educational and economic related variables were included. Thirdly, the specified model and its estimation technique may not fully capture the casual relationships between the explanatory and response variables treated in the study. Therefore, one who reads this study needs to consider these limitations in interpreting the findings. The authors highly recommend further research using wide range of data and advanced econometric techniques.

References

- African Union (2015). Agenda 2063: The Africa we want. <https://archives.au.int/handle/123456789/4631>
- Aker, J. C., Sawyer, M., & Berry, J. (2024). Making sense of the shapes: What do we know about literacy learning in adulthood? *Economics of Education Review*, 100, Article 102537. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2024.102537>
- Assefa, Y., Moges, B. T., & Tilwani, S. A. (2022). The provision of adult education in Ethiopia: ‘policy initiatives and practice’ in focus from qualitative findings – A meta synthesis study. *Heliyon*, 8(10), e11158. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e11158>
- Awgichew, S., & Seyoum, Y. (2017). *Integrated Functional Adult Literacy: Existing practices and challenges in Eastern Ethiopia. International Journal of Education and Literacy Studies*.
- Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press.
- Davis, K., Nkonya, E., Kato, E., Mekonnen, D., Odendo, M., Miiro, R., & Nkuba, J. (2012). Impact of farmer field schools on agricultural productivity and poverty in East Africa. *World Development*, 40(2), 402–413. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.05.019>
- Desalegn H., Hagos, A., & Mekonnen, G. T. (2021). *The Assessment of Integrated Functional Adult Education Program in Oromia Regional State, Ethiopia: Reflection on practice. Universal Journal of Educational Research*, 9(7), 1472–1485. <https://doi.org/10.13189/ujer.2021.090713>
- ILO (2019). Inclusive adult learning opportunities for a just transition. Inclusive adult learning opportunities for a just transition
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Mtandi M (2024). Exploring Community Awareness and Attitudes towards Adult Education: Implications for Sustainable Development Goals. *International Journal of Contemporary Africa Research Network*, 2 (1). <https://journals.iapaar.com/index.php/ijcarn/article/download/191/178/364>
- Negassa, T. (2019). *Challenges of the implementation of Integrated Functional Adult Education (IFAE) in Ethiopia: A case of Oromiya*

- National Regional State. African Educational Research Journal*, 7(3), 103–117. <https://doi.org/10.30918/AERJ.73.19.022>
- OECD. (2019). *OECD Skills Outlook 2019: Thriving in a Digital World*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/df80bc12-en>
 - Oljira, T., & Hailu, M. (2021). Integrated functional adult education program and its contributions for livelihoods in Ethiopia. *Heliyon*, 7(8), e07718. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07718>
 - Panagiotopoulos, G., Pertesi, K., & Karanikola, Z. (2018). Adult Education and International Organizations (UNESCO): Contemporary Policies and Strategies. *International Journal of Learning and Development*, 8(3), 126. <https://doi.org/10.5296/ijld.v8i3.13670>
 - Romer, P. (1990). Endogenous technological growth. *Journal of Political Economics*, 98(5), S71–S102.
 - Shah, K., Qamhawi, Z., & Makris, G. C. (2023). Longitudinal study. In *Elsevier eBooks* (pp. 195–201). <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-823026-8.00057-2>
 - Statista (2025). *Adult literacy rate in Sub-Saharan Africa in 2023*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/1233085/adult-literacy-rate-in-sub-saharan-africa/>
 - Stauvermann, P. J. (2018). Adult learning, economic growth and the distribution of income. *Economies*, 6(1), Article 11. <https://doi.org/10.3390/economies6010011>
 - Todo, Y., & Takahashi, R. (2011). Impact of Farmer Field Schools on Agricultural Income and Skills: Evidence from an Aid-Funded Project in Rural Ethiopia. *Journal of International Development*, 25(3), 362–381. <https://doi.org/10.1002/jid.1819>
 - UNESCO (2016). 3rd Global Report on Adult Learning and Education: The impact of adult learning and education on health and well-being, employment and the labour market, and social, civic and community life (GRALE III). https://www.cradall.org/sites/default/files/grale-3-executive-summary_0.pdf
 - UNESCO (2019). *4th Global Report on Adult Learning and Education: Leave No One Behind: Participation, Equity and Inclusion* (Grale IV). UNESCO. <https://www.gcedclearinghouse.org/resources/4th-global-report-adult-learning-and-education-leave-no-one-behind-participation-equity>

- UNESCO Institute for Lifelong Learning (2019). *4th Global Report on Adult Learning and Education (GRALE IV): Leave no one behind*. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000372274>
- UNESCO Institute for Lifelong Learning. (2016). *3rd Global Report on Adult Learning and Education (GRALE III)*. UNESCO. <https://www.uil.unesco.org/sites/default/files/grale-3.pdf>.
- UNESCO Institute for Statistics. (2025). *Global adult literacy and numeracy indicators*. UNESCO. Literacy | UNESCO
- World Bank (2020). *World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains*. World Bank Group. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32437>

Kihívások a művelődés és a felnőttképzés világában

A kultúra, a közművelődés és a tanulás kérdései napjainkban különösen fontos társadalmi jelentőséggel bírnak. A gyorsan változó világban egyre nagyobb szerepet kapnak azok a közösségi, intézményi és pedagógiai gyakorlatok, amelyek segítik az értékek továbbadását, az identitás megerősítését, a társadalmi részvételt és az élethosszig tartó tanulást. E kötet tanulmányai ehhez a sokrétű párbeszédhez kapcsolódnak, amikor a kultúra és az oktatás különböző színtereit, szereplőit és folyamatait vizsgálják.

A válogatás írásai széles tematikai ívet rajzolnak fel a kulturális fogyasztás és a közművelődési intézmények működésének kérdéseitől a helyi és történeti emlékezet formáin át az olvasás, az inklúzió, a gerontológia és a reintegráció problémáiig. A kötetben helyet kapnak a felsőoktatás és a felnőttképzés aktuális kihívásai is, így többek között a mesterséges intelligencia felsőoktatási megjelenése, az oktatói kompetenciák értelmezése, valamint a képzési programok társadalmi-gazdasági hatásai.

A tanulmányok közös vonása, hogy a kultúrát nem statikus örökségként, hanem folyamatosan alakuló, közösségekben működő és közösségeket alakító jelenségként értelmezik. Rámutatnak arra, hogy a művelődés, az oktatás és a tanulás nem kizárólag intézményi keretek között zajlik, hanem mindennapi társadalmi gyakorlatokban, generációk közötti kapcsolatokban, helyi közösségekben, szakmai életutakban és személyes tapasztalatokban is formálódik.

A kötet hasznos olvasmány lehet kutatók, oktatók, közművelődési szakemberek, hallgatók és mindazok számára, akik érdeklődnek a kultúra társadalomformáló ereje, az oktatás megújulása, a közösségi értékteremtés és a tanulás változó formái iránt. Az írások egyszerre kínálnak elméleti támpontokat, empirikus eredményeket és továbbgondolásra ösztönző kérdéseket a kultúra, a művelődés és a tanulás összefüggéseinek megértéséhez.